

Yazınca

çeviri, araştırma ve edebiyat dergisi

kovara werger, lêkolîn û edebiyatê

8

BOĞAZIÇI ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT KULÜBÜ

www.arsivakurdî.org

Yazınca
bahar, 2007 sayı: 8

büed adına sahibi ve sorumlu yazı işleri müdürü

Hekim Kılıç

yayın türü

sürelî yayın

teknik sorumlular

Ergin Öpengin, Özden Şengül

yayın kurulu

Alev Güneş, Ergin Öpengin, Şerif Derince

katkıda bulunanlar

Alev Güneş, Erfan Cantepe, Ergin Öpengin, Hekim Kılıç, Mazlum
Doğan, Metin Bağrıaçık, Onur Günay, Osman Mehmed, Ömer
Yıldırım, Özden Şengül, Salih Şen, Sîdar Jîr, Şahan Yatarkalkmaz,
Şerif Derince, V. Fırat Bozçalı

baskı

Boğaziçi Üniversitesi matbaası

iletişim

Boğaziçi Üniversitesi Edebiyat Kulübü
Boğaziçi Üniversitesi Güney Kampüs 1. Erkek Yurdu No: 10
34342 Bebek- İstanbul
Telefon: 0212 359 6473

Ön Kapak: UNESCO 2004, Uluslar arası Anadili Günü Logosu

Arka Kapak: Şahan Yatarkalkmaz

Arka Kapak Şiiri: Gorani- Aşık Divani

Merhaba,

Boğaziçi Üniversitesi Edebiyat Kulübü olarak üniversitemizdeki edebiyat boşluğunu doldurmaya çalıştığımız önceki sayılarımızın kazandırdığı tecrübelerle, kulübümüze yeni katılan arkadaşlarımızla ve büyüdükçe daha çok sorumluluk alan yeni bir sayıyla daha, “Merhaba” diyoruz.

Kürtçe-Türkçe yayınlanan ilk ve tek üniversite dergisi olan Yazınca’mızın önceki sayılarında siz okuyucularımızın sorgulamasına sunduğumuz dil hakları, anadilde eğitim ve çokkültürcülük konularının ne kadar önemli meselelerimiz olduğunu ispatlayan birçok olay yaşandı Türkiye’de. Fakat hiçbirisi değerli büyüğümüz, abimiz, hepimiz, Hrant Dink’in öldürülmesi kadar etkilemedi bizi. Kendisi bu ülkenin diğer tüm güzellikleri gibi değeri anlaşılamayan dilsel ve kültürel zenginliğin en renkli parçalarından biriydi. Eminiz, şimdi aramızda olsaydı, Yazınca’mızı eline aldığı anda bize kendi dilinde, hepimizin dilinde çok şey anlatacaktı, çok mutlu olacaktı. Onun anlatacaklarını size aktarma umuduyla ve çokdilliliğe, çokkültürcülüğe olan inancımızın üzerimize yükledikleri ile karşınıza yine çeviri ağırlıklı, dopdolu bir sayı ile çıkıyoruz.

Önceki sayımızda, Kürtçe çevirisini verdiğimiz Şeref-name makalesinin bu sayıda da Türkçe çevirisini vererek bu konuda bir eksikliği giderdiğimizizi düşünüyoruz.

Yazınca’mızın bu sayısının merkezinde olan Dil Hakları dosyamızda, Dil Hakları Evrensel Bildirgesi’nin Kürtçe çevirisine ve Avrupa Bölgesel ve Azınlık Dilleri Şartı’nın Türkçe çevirisine yer veriyoruz. Bu bildirelerle dil haklarının genel bir çerçevesini sunduktan sonra, özellikle anadilde eğitim, azınlık dillerinde eğitim ve ikidilli eğitim gibi konularda sayısız çalışmasıyla tanınan Tove Skutnabb-Kangas, yine önceki sayımızda yayınladığımız Türkiye’de Dil Kırım Siyaseti ve Kürtçe makalesinin yazarı Amir Hasanpour ve Yale Üniversitesi tarafından basılmış Kürtçe-İngilizce, kaynak-sözlüğün yazarı olarak bildiğimiz Michael Chyet tarafından birlikte ele alınan, UNESCO’ya bağlı International Review of Education dergisinde yayınlamış, Non-Education of Kurds isimli makalenin Türkçe çevirisini (Kürtlerin Eğitilmemesi) vererek sorgulamalarımıza önemli bir katkıda bulunduğumuzu umuyoruz. Yine aynı doğrultuda devam ederek, Paris’in Rouen Üniversitesi’nde öğretim görevlisi olan Salih Akın’ın Türkiye’de Kürtçe eğitimin özel kurumlarda

öğretilebilmesi için verilen izinden sonra kurulan özel Kürtçe eğitim kurumlarının genel durumunu, bu kurumların kapanma sebeplerini ve özel öğretimin sorunlarını ele aldığı Türkiye’de Özel Kürtçe Öğretimi: Sorunlar ve Öneriler makalesinin hem Kürtçe hem de Türkçe çevirilerine yer verdik. Bu konularda uzmanlıklarını kanıtlamış akademisyenlerin çalışmalarından sonra, öğrenci arkadaşlarımızın çalışmaları olan Anadilde Eğitimde İsveç Modeli ve Türkiye’de Dil Politikaları: Dilin Statüsü çalışmalarına yer verdik. Dil hakları hakkında bazı sorun, öneri ve modeller üzerinde durduktan sonra dilin korunması gerekliliğine geçiş yaparak Dilin Korunması ve Kaybolması başlıklı makalenin Kürtçe aslını ekleyerek kapattık dosyamızı.

Yine önceki sayımızda verdiğimiz Brecht dosyasının ikinci ve son bölümünü de bu sayımıza ekleyerek bu konudaki sözümüzü yerine getirdik ve Kürtçe Tiyatrosuna bir katkıda bulunduğumuz umuduyla sevindik.

Son çalışmamız olan Edebiyat dosyamızda ise yine çokdillilik ve çokkültürlülük temelinde Kürtçe, Türkçe, İngilizce, Soranice ve Yunanca’dan çeviri öykülere yer verdik. İnaniyoruz ki bu öykülerde benzerliklerimizi-ortaklıklarımızı hepimiz fark edecek eşitliğe ve kardeşliğe olan inancınızı daha da kuvvetlendireceksiniz. Umudumuz bu sayımızda maalesef veremediğimiz diğer dillerin öykülerini de bu dilleri bilen arkadaşlarımızın katılımıyla sonraki sayılarımızda vermek.

Yine edebiyat dosyamız içinde, iki dosyaya yer verdik Bunlardan birincisi: tanıtımı, kronolojisi ve şiirlerinin Kürtçe çevirilerinden oluşan Can Yücel dosyası. İkinci dosyamız ise Kürt Edebiyatı Komisyonunun yaptığı Modern Kürt Öykücülüğü okumalarının bir ürünü olan Kelevajî dosyası. Okumalarımızda Epîlog (Hesenê Metê), Hezkirya Xwedê (İbrahim Seydo Aydoğan) ve Kelevajî (Kamiran Haco) kitaplarından öyküler okuyup bunlar üzerinde tartıştık, yorumlar geliştirdik. Çalışmalarımızın bir örneği olarak Kelevajî isimli öykünün Kürtçe aslına ve kitabın geneli hakkında yazılmış üç eleştiriye yer veriyoruz. Ayrıca Kürtçe ve Türkçe yazılmış şiirler ve çeviri şiirlere yer vererek şiir severlere beğeneceklerini umduğumuz bir seçki sunuyoruz. Yine bu coğrafyanın bir zenginliği olan Ezidilerin tarihini anlatan Afirandina Kinyatê şiirine yer vererek bir girişi sağlamış oluyoruz ve son olarak da Hiwa Qadir’den bir mektubu, Soranice aslını koruyarak fakat Latin harfleri ile size armağan ediyoruz.

Bitirmeden önce, bize Non-Education of Kurds isimli makaleyi çevirebilmemiz için hem gereken izni hem de makaleyi gönderen International Review of Education dergisi editörü Christopher McIntosh'a çok teşekkür ederiz.

Umuyoruz ki okunduğunda zevk verecek, yeni pencereler açacak ve birçok konuyu sorgulatacak konular sunmuşuzdur. Kendini dil ve edebiyatı konusunda hassas hisseden herkesi bir sonraki çalışmamız için kulübümüze çağırıyoruz.

Ayrıca tüm okurlarımızın görüş ve önerilerini bekliyoruz.

www.arsivakurdi.org

Merheba,

Em wekî Kulûba Edebiyata Kurdî ya Zanîngeha Bogazîçiyê bi tecrubeyên ji hejmarên berê bidestkefî û bi hejmareke nû ya ku ligel beşdariya kesên nû mesûliyetên zêdetir li xwe dike ji we re dibêjin “Merhaba”.

Di hejmarên berê yê Yazınca’ya me de ku yekemîn û tekane kovara zanîngehê ya bi kurdî-tirkî ye, me girîngî dabû ser meseleyên wekî mafên zimanî, pirçandî û perwerdeya bi zimanê zikmakî. Ji hingê ve gelek tişt qewimîn ku girîngiya van meseleyan îspad dikin lê belê kuştina Hrant Dinkê kekê me, mezinê me yê bi qedr û qîmet mînakeke herî aşkera bû. Ew bi xwe, parçeyêke rengîn û rewneq a dewlemendiya çandî û zimanî ya vî welatî bû ku her wekî hemî bedewiyan ev dewlemendî jî dibê qurbanê qedrnezaniyê. Bi hêvî û baweriyên xwe yê ligel pirzimanîyê û pirçandiyê em dîsa bi hejmareke têr tijî û têrwerger li ber we ne.

Em bi wergera gotara “Şeref-name: Devletleşme, Mülkîlik ve Egemenlik” ya bo tirkî ku di hejmara berê de me bi wergera bo kurdî weşandibû rûpelên ewil ên kovarê lêdikin.

Di dosyeya Mafên Zimanî de ku mijara sereke ya vê hejmarê ye em kurdiya “Danezana Gerdûnî ya Mafên Zimanî” û tirkîya “Avrupa Bölgesel ve Azınlık Dilleri Şartı ” (Peymana Ewrûpayê ya Zimanên Herêmî û Hindikayî) pêşkeş dikin. Piştî danîna çarçoveyêke giştî bi belgeyên navneteweyî di warê mafên zimanî de em cî didin wergera bo tirkî ya gotara “Kürtlerin Eğitilmemesi” (Perwerdenekirina Kurdan) ku ji aliyê akademîsyenên pispor Tove Skutnabb-Kangas, Emîr Hesepûr û Michael Chyet hatiye nivîsandin û di kovara *International Review of Education* a weşana UNESCO’yê de hatiye weşandin. Dîsa di heman rêzê de em gotara akademîsyen Salih Akin a bi sernavê “Fêrkariya Taybet a Kurdî li Tirkîyeyê: Pirsgirêk û Pêşbînî” bi kurdî û bi sernavê “Türkiye’de Özel Kürtçe Öğretimi: Sorunlar ve Öneriler” bi tirkî diweşînin ku nivîskar di gotara xwe de rewşa giştî ya qursên zimanê kurdî ku piştî destûra dewletê hatibûn avakirin, û pirsgirêkên fêrkariya kurdî diêxe bin zerrebînê. Piştî xebatên akademîsyenên ku her yekî/ê pisporiya xwe di warê xwe de çespandiye dor tete xebatên hevalên xwendekar ku ew jî bi xebatên xwe yê bi sernavên “Anadilde Eğitimde

İsveç ve Kürtçe Eğitim”, “Türkiye’de Dil Politikaları: Dilin Statüsü” û “Dil Hakları” bi çav û xîretkêşiya xwendekaran mijarê binkol dikan. Piştî van xebatên rêzkirî yên derbarê mafên zimanî de em bi gotara “Parastin û Gûherîna Zimên” dil dikan balê bikêşin ser çarçoveyên teorîk ên bi mijarê re eleqedar.

Di Dosyeya Brecht II de ku dewama dosyeya Brecht a di hejmara berê de ye, bi pêşkeşkirina epîsodeke ji lîstika Brecht a bi navê *Dayîka Wêrek û Zarokên Wê* û têbîniyên dramaturjiya eynî lîstikê ligel gotara Brecht a bi serenavê “Kuçeşano”yê em bawer dikan ku me hem kêmasiya di warê lîteratura teatroyê ya bi kurdî de pîçek jî be kêm kiriye û hem jî niqaşên teorîk ên di vî warî de raguhestine şanoya kurdî.

Me beşa Edebiyatê ku di hejmarên berê de nisbeten teng bû, di nav çarçoveya pîrzmanî û pîrçandiyê de hindî ku ji me hat bi wergerên çîrok û helbestan ên ji zimanên îngilîzî û tirkî bo kurdî; û ji kurdî û yewnanî bo tirkî fireh kir. Bi hêviya ku ev çîrok xususiyetên me yên şîbhê hev (manend) û muştêrek bêtir aşkera bikin û baweriya bi wekhevî û biratiyê xurttir bikin.

Wekî din di vê hejmarê de hevalên xwendekar bi helbestên xwe yên bi kurdî rengêkê cuda didin kovarê. Em ligel vê baweriyê ne ku ev ceribandînan helbestan, nîşaneyên elaqeya nesila nû ya bo edebiyata kurdî ye; herwiha bi weşandina van helbestan em hêvî dikan ku hewlên bi vî rengî her pitir bibin. “Qewlê Afirandina Kinyatê”, qewlê (helbestên dînî yên Êzidiyan) ku bi zimanê kurdî yê şîrîn û sade çend rûpelekên kovarê dineqşîne, qiset dika ka Xudê kinyat çawa afirand, Tawusê Melek (ku em wekî şeytan dizanin) çawa û bo çi kir nûnerê xwe û serekê her heft melekên û hwd. Bi nameya ji Hîwa Qadir ya bi uslûba hindî ku bêjî edebî hatiye ristîn, xwendewanên bi zaravayê soranî re eleqedar dê bikevine ber bayekî bi barê hezkirin û tenêtiyê.

Herwiha du dosye jî di beşa Edebiyatê de cî digirin: Ya ewil, Dosyeya Kelevajî, berhemê xebatên li ser Çîroka Kurdî ya Nûjen e ku di Komîsyona Edebiyata Kurdî ya Kulûba Edebiyatê de hatibûn encamdan. Me di çarçoveya wan xebatan de kitêbên çîrokan ên Epîlog (Hesenê Metê), Hezkiriya Xwedê (Îbrahim Seydo Aydoğan) û Kelevajî (Kamiran Haco) xwendin û nirxandin. Bi qewlê mînakekê ji xebatan em li vir ligel çîroka “Kelevajî” ji kitêba *Kelevajî* sê nirxandinên li ser sê çîrokên cuda ji kitêbê diweşînin. Dosyeya duyê, Dosyeya Can Yücel e ku pêk tê ji kronolojiya Can Yücel, nirxandîneke derbarê Can Yücel de û wergera hejmareke helbestên wî bo kurdî.

Berî em biqedînin, me divê em spasiyên xwe pêşkeş bikin bo Christopher McIntoshê edîtorê kovara International Review of Education ji ber hem destûra wergerandina gotara bi navê Non-Education of Kurds (Perwerdenekirina Kurdan) da û hem jî gotar ji me re şand; her wiha spas bo Enstituya Kurdî ya Parisê ku wergera Danezana Gerdûnî ya Mafên Zimanî bo me terxan kirin.

Em bi hêvî ne ku nivîsarên me pêşkeş kirî ji bo xwendinê xweş bin û bikin ku tiştin bêne lêpirsîn. Her kesê/a bi mijarên ziman û edebiyatê re eleqedar, vexwendî ye bo xebatên dîtir ên kulûbê.

Herwiha em benda fikr û pêşniyarên we ne.

İÇİNDEKİLER / NAVEROK

Şerefname: Devletleşme, Mülkîlik ve Egemenlik1	
<i>Amir Hassanpour</i>	
Danezana Gerdûnî ya Mafên Zimanî29	
Avrupa Bölgesel Azınlık Dilleri Şartı47	
Kürtlerin Eğitilmemesi: Kürtler Açısından Durum67	
<i>Amir Hassanpour, Tove Skutnab-Kangas, Michael Chyet</i>	
Türkiye’de Kürtçe’nin Özel Öğretimi: Sorunlar ve Öneriler84	
<i>Salih Akin</i>	
Fêrkariya Kurdî ya Taybet li Tirkîyeyê: Pîrsgîrêk û Pêşbînî98	
<i>Salih Akin</i>	
Anadilinde Eğitimde İsveç ve Kürtçe Eğitim 112	
<i>Ergin Öpengin</i>	
Türkiye’de Dil Politikaları ve Dilin Statüsü: Genel Bir Bakış .117	
<i>Şerif Derince</i>	
Parastin û Guherîna Zimên 124	
<i>Ergin Öpengin</i>	
Osmanlı’dan Cumhuriyete Eğitim Politikaları 146	
Dosyeya Bertold Brecht 156	
Edebiyat	
Pelê Dawîn – O Henry 209	
Diyarî – Carol Ann Duffy 217	
Şeker Dürümü – Hesênê Silêvanî 219	
Seyîd Elî Esxer Kurdistanî – Hîwa Qadir 223	
Bêrîvanek di Kakilê Xewnê de – Osman Mehmed 227	
Kaseya Cam – Scott Fitzgerald 229	
Bîrgerrdan – Ergîn Opengîn 241	

Fitre – <i>Hesen Qizilcî</i>	243
Nedinivîsî Pênûsê ji Xeynî Mirinê – <i>Şerîf Derînce</i>	250
Tewtem – <i>Kerîm Deştî</i>	252
Totem – <i>Kerîm Deştî</i>	253
Dilê Çîrok-Bêj – <i>Edgar Allan Poe</i>	256
Derew – <i>Hekîm Kılıç</i>	262
Ê Lo – <i>Hekîm Kılıç</i>	262
Hero Mero - <i>Hekîm Kılıç</i>	264
Deniz – <i>Andreas Karkabitsas</i>	265
Yabo – <i>Hasan Ali Toptaş</i>	270
Qewlê Afirandina Kinyatê	270
Memo Ölüm Uykusundan Uyanır – <i>Helîm Yûsiv</i>	280
Evînî – <i>Mehmet Nergîz</i>	295
Dosyeya Nirxandina Çîrokên ‘Kelevajî’	297
Dosyeya Can Yücel	306

ŞEREFNAME

DEVLETLEŞME, MÜLKİLİK VE EGEMENLİK

Amir Hassanpour*

Çeviren: Onur Günay

V. Fırat Bozçalı

Kürt toplumu genellikle aşiret, göçebe ve kentsel-olmayan yapıların bir toplamı olarak sunulur. "Aşiret" kavramı hem genel hem de özel (antropolojik) kullanımlarında ve özellikle evrimci anlayış içindeki sosyal ve siyasal gelişimin devlet-öncesi kademesinde, ilkelliği ifade eder. Diğer olumsuz çağrışımlara¹ ev sahipliği yapmasının yanında bu varsayım Kürtler üzerinde hâkimiyet kuran devletlerin asimilasyoncu ve belli zamanlarda da, soykırımcı siyasetlerine hizmet etmiştir. Örneğin Britanya'nın Irak Manda Yönetimi boyunca (1920–32) Britanyalılar, Kürtlerin aşirete dayalı mizaçlarını vurgulayarak, Kürtlerin kendi kaderini tayin hakkı taleplerini reddetmiştir. Kürtlerin Irak devletine entegrasyonunu haklı göstermek için, Milletler Cemiyeti Daimi Manda Yönetimleri Komisyonu'ndaki bir Britanya temsilcisi şöyle demiştir:

Herkesin kabul ettiği gibi kendilerine has birçok vasfa sahip olsalar da, Irak Kürtleri başarılı bir öz-yönetim için elzem olan siyasal birlik özelliğinden tamamı ile yoksundurlar. Teşkilatları ve görünüşleri aslında aşirete dayalıdır. Yaşam tarzları ilkeldir, çoğu okuma yazma bilmemektedir, terbiye edilmemiş, otoriteye karşı öfkeli ve disiplin ya da sorumluluk duygusundan yoksundurlar... (League of Nations (Milletler Cemiyeti) 1930: 186)

* Profesör, Yakın & Orta Doğu Medeniyetleri Bölümü, Toronto Üniversitesi

¹ "Aşiret" kavramının eleştirisi için bkz. Southall (1996). Daha önceki bir çalışmada, Southall (1968) "devletsiz toplum" kavramını incelemiştir.

Kürtlerin, bağımsız bir devlet olmayı başarma becerisinin reddi modern-öncesi zamanlara kadar gider. Örneğin on altıncı yüzyılın ortasında bir Osmanlı memuru Sultanı'na Kürtlerin hükümet etmeye vasıflı olmadıklarını nasihat etmektedir:

Gerçekte, hain bir Kürt, varsayalım ki Tahamtan-vari cesaretiyle ün salmış, hatta...cesaretin görkemli yapısının sağlam bir sütunu olsa da hiçbir zaman iktidar koltuğunda oturmaya lâayık değildir ve karşıt iki taraf ona döndüğünde doğruyu yanlıştan ayırma yeteneği yoktur. Eğer bunlar silahlı ve atlı bir askeri birlik kurabilirlerse bu en büyük şanstır...(Mustafa 'Ali 1979: 63).

Mustafa'nın Kürtlerin hükümet etme yetilerini reddi, aslında bir yerde de, Kürt devlet yapısının gerçekliğinden kaynaklanıyor. Mustafa'nın *Counsel for Sultans (Nasihatname)* isimli (1581'de yazılmış) eserinden yapılan alıntıda, Mustafa, Kürtlerin Arap bölgelerinin hakimleri olan Haşemitler kadar güçlü olduklarından yakınmıştır. Mustafa şunu iddia etmektedir:

Kürt karakteri inatçılık ve ayak diremeden başka bir şey değildir... Bunun içindir ki bundan önceki Sultanların yönetimi altında *beylerbeyi* görevi hiçbir zaman Kürtlere ya da Türklere [Türkmenlere?] verilmemiştir, hatta *beylik* görevini bile, ataları gelecek kuşaklar için *beylik* unvanını tuta gelmiş olan beyin oğlundansa, bunlardan birine vermek münasip görülmemiştir. Fakat bizim devrimizde bu sınıf farkını tarassut etmek külliye ortadan kalkmıştır. Türklere ve Kürtlere, eğer gümüş ve altın paralara sahipse, Haşemit önde gelenlerinden dahi daha yüksek yerlere layık görülüyorlar (*Ibid*).

Bu iddialardan açıkça anlaşıldığı üzere, Osmanlı devleti kendi doğrudan yönetimini Kürdistan'a kadar genişletecek bir konumda değildi. Osmanlı devleti yarı-bağımsız ya da otonom Kürt devletçiklerini tanımak zorundaydı. Benzer bir biçimde Safavi devleti de kendisinin doğrudan varlığını Kürdistan'da daim etmekte başarılı olamadı.

Beylikler Sistemi

On beş ve on altıncı yüzyıllardaki Kürt siyasi iktidarının yükselişi önemli teferruatlarıyla *Şeref-Name*'de belgelenmiştir. Şeref-Name'nin yazarı, Şeref Han, güçlü Bitlis beyliğinin beyidir. Şeref Han; Kafkaslar, Azerbaycan, Kürdistan ve İran Körfezi'ndeki toprakların kontrolü için Osmanlı ve Safavi devletleri arasındaki sonu gelmeyen çekişmeden zarar gören bölge olan Batı Asya'daki siyasi durumun farkındaydı. Şeref Han'ın babası Safavilerin tarafında yer aldı, ancak sonra Şeref Han taraf değiştirdi ve Kürtlerin tarihini ilk anlatan çalışmayı derlediği yere, Bitlis beyliğine kendi beyliğini yönetmek için geri döndü. Şeref Han, Safavi Sarayında hizmet verirken, İran devletinin idari yapısını ilk elden tecrübe etmiş oldu.

Yazar Şeref-Name'yi yazmadaki gayelerini belirtiyor. Tarihçiler "hiçbir dönemde ve zamanda Kürdistan valilerinin (*volatlarının*)² durumlarını ve onların içinde bulunduğu koşulları anlatmamış" olsa da Şeref Han "onların durumlarını tasvir eden ve onların hal ve hareketleri hakkında bir derleme ile ilgili bir kitap yazmaya" karar vermiş; "böylelikle Kürdistan'ın görkemli aileleri giz ve inkârın örtüsü altında kalmayacaktır..." (Şeref Han (Sharaf Khan) 1964: 9). Yazar birkaç sayfayı Kürtlerin hal, tarz ve karakterlerine ayırsa da kitap Kürt hanedanları ve beyliklerinin tarihi ve onların Osmanlı ve İran devletleri ile ilişkileri üzerine eğiliyor. Şeref Han Kürtlerin hükümet etme geleneğine sahip bir halk olduğunu göstermeye çalışmıştır. Çalışmasına "Kürdistan'ın hükümdarlarının (*hâkimlerinin*) hikâyesi" demiştir (s. 586).

² Şeref-Name, Mem u Zin ve diğer yirminci yüzyıl öncesi yazılmış kaynakları incelerken; bu kaynakların kavramlarını, geç on dokuzuncu yüzyıl ve erken yirminci yüzyıl modern Batılı kavramlar ile ilişkili kurarak vardığımız yeni anlamlarla okumamak konusunda dikkatli olmalıyız. Örneğin Şeref Han beyliklerdeki ve Osmanlı ve Safavi devletlerindeki hükümet etme süreçlerini tartışırken mükellef bir kavramlar repertuarı kullanmaktadır (ör. *Saltanat, hükümet, emîret, farm-nfarm-devlet, vilayet v.b.*). Yeterli kaynak olmadan, on altıncı ve on yedinci yüzyıl İran ve Kürt terminolojisini anlamı itibarıyla modernleştirmekten kaynaklı hatalardan kaçınamazdım. Bazı terimlerin anlamlarının kısa bir için bkz. Lewinstein (1995).

Yazar'ın Kürt hanedanlarının oluşumu ve onların tarihi ile ilgili kaygısı kitabın bütününe nüfuz etmiştir. En çok dikkat çekici olan şey ise, kitabın bölümlerinin, hanedanların coğrafi konumları yerine elde ettikleri bağımsızlık derecelerine göre düzenlenmesidir. Bu nedenle, kitabın ilk dört bölümü (*sahifeh*) "saltanat sancağını çekmiş ve tarihçilerin sultanlar gibi muamele ettiği" hanedanlara ayrılmıştır (s. 36). İkinci bölüm, "saltanatlarını bağımsız olarak ilan etmemelerine ve daha yüksek bir mevkiye yükselmeyi düşünmemelerine rağmen, yine de belli zamanlarda kendi adlarına para bastıran ve hutbe okutan Kürdistan'ın büyük hükümdarları" ile ilgilenir. Üçüncü bölüm "Kürdistan'ın diğer emir ve valileriyle (*omar va hokkam*)" ilgilenirken, son bölüm ise Bitlis'in hükümdarları ile ilgilidir (s. 439).

Yazar "bağımsız hükümet" (*hokumat be esteql*) ya da çeşitli başka versiyonlarını, ör. ss. 118, 119, 121, 169, 193, 558) kavramından, özellikle ikinci tip babadan çocuğa geçen hükümdarlıkları tasvir ederken, geniş ölçüde yararlanır. Bağımsızlık için ölçütler para bastırarak, hükümdarın kendi adına, örneğin Cuma namazında, hutbe okutmak (ör. s. 495) ve "herhangi bir sultana boyun eğmemektir" (s.486). Şeref Xan yazdıklarını beyliklerin hükümet etmekteki başarılı olduğu kabulü ile yazıyor. Örneğin Baban beyliği hükümdarının getirdiği "hükümet etmekteki yenilikleri" (ikhtir'ot dar hokumat), Şeref Xan takdir etmiş, kitabında hükümdarın daha yüksek bir mevkiye yükselme ve topraklarını genişletme yönündeki dürtülerini (*'oruj va khoruj*) olumlu bir biçimde hükümet etme zanaatının yüksek bir seviyesi olarak gösterilmiştir (s.363).

Şeref-Name, on altıncı yüzyılın sonunda, beylikler sisteminin geliştiği bir dönemde kaleme alınmıştır. Bu dönemde bütün Kürdistan'ı yaklaşık kırk irili ufaklı emirlik yönetmekteydi. Devletçiklerin idari yapısı bölgedeki büyük devletlerin, özellikle Osmanlı devletinin idari yapısına benzemektedir (Bruinessen 1992: 161-75).

Kürt Devlet İktidarının Merkezileştirilmesi üzerine Tartışma

Türk tarihçi Halil İnalçık “Osmanlı devletinin ortaya çıkışı sorusu” üzerine çalışırken, şunları not eder (1980: 71): “Selçuklu-Bizans sınır boylarında kurulu olan küçük bir sınır beyliğinin nasıl modern zamanların en güçlü imparatorluklarından biri haline geldiği tarihçileri hala şaşırtmaktadır.” Bunun kadar şaşırtıcı olan diğer bir soru ise: Neden belli bir güce sahip olan, çok sayıdaki Kürt beyliklerinden hiçbirinin merkezi ya da güçlü bir devlet haline gelmediğidir?

Kürt devlet iktidarının merkezileştirilmesi sorusu Şeref Xan, onun çağdaşları ve bir yüzyıl sonra, Kürt şairi Ahmede Xani tarafından ortaya atılmıştır. Şeref Xan Kürtlerin “doğunun en uzak köşelerinden batının uç bölgelerine kadar uzanan” (s. 25) geniş topraklarına işaret eder, fakat Kürtlerin “birbirlerini takip etmediğinden, birbirlerine boyun eğmediklerinden ve aralarında bir uyumun bulunmadığından” (s. 31) yakını. Uyumsuzluğun kaynaklarını açıklarken, Hz. Muhammed’in Kürtlerin hiçbir zaman birleşmemesi için dua ettiğini iddia eden, çağdaşı olan bir tarihçinin, *Taj al-Tawarikh*,’in yazarı, Mevla’na Sadettin’in bir hikâyesine dayanır. Şeref-Name’de tasvir edilen saltanatını ilan etmiş olan beş hanedanlık dışında “O günden beri bu halk (*teyefeh*) bir devlete sahip olmamış ve saltanat ilan etmemiştir” (s. 33). Ayrıca Şeref Xan “hükümet etme (*farm-nfarm*) Kürtler arasında etkin değildi” diye yazmıştır (s. 32).

Şeref-Name’nin yazıldığı zamandan bir yüzyıl sonra, 1695’te yazan Xani, Kürdistan’ın 1639 Osmanlı-Safavi sınır antlaşması ile resmi olarak bölünmesini ve sonrasında Osmanlı kuzey Kürdistan’daki Kürt beyliklerine karşı kurduğu baskıyı yaşamıştır³. Xani, devlet iktidarının merkezileştirilmesiyle

³ 1639 sınır antlaşması Batı Kürdistan’daki Osmanlı varlığının sağlamlaşmasına fırsat vermiştir. Minorsky’e göre (1927: 1146), “İranlılardan yana hiçbir korkusu kalmayan Türkler merkezileştirme işini sistematik olarak ele almışlardır.” 1650’den 1730’a kadar Diyarbakır-Van hattındaki çoğu otonom olan beylikler bastırıldı (Jwaideh 1960: 39); bu bastırma süreci on dokuzuncu yüzyılın ortasında tamamlandı.

gerçekleştirilecek olan Kürt birliği sorusunu açık açık ortaya atmıştır. Her ne kadar merkezileştirme çok çeşitli gaye ve çıkarlara hizmet edebilirse de Xani için, merkezileştirme Kürtleri Osmanlı ve İran devletlerinin baskısından kurtarmanın tek yoludur.

Xani Kürtlerin, Osmanlı-Safavi savaşlarından dolayı, yıkımıyla (*meşķm [bın]*), yoksulluğuyla (*meşķm [bın]*, b. 217)⁴, iki güç tarafından yenilgiye uğratılması ve boyunduruk altına alınmasıyla (*mexlōb ı muti' bın*) ilgili yazar (bb. 216–217). Xani Osmanlı ve İran yönetimlerini küçük görüyor ve Osmanlı-yönetimindeki Kürdistan'dan “baykuşun pençesindeki harabeler” (b. 206)⁵ diye bahsediyor. Xani Kürtlerin Osmanlı ve İranlılara (Turk ı Tacik) tabiiyetini bir “utanç” (“ar, bb. 207, 209); ve bu iki gücü de “bayağı” (*leş im*, b. 205) olarak görüyor.

On yedinci yüzyıl Batı Asya'sında halklar, hükümet etme “haklarından” ziyade, hükümet etme becerilerine göre değerlendiriliyorlardı. Bazı halklar ya da kişiler yönetmek için, diğerleri ise yönetilmek için yaratılmışlardı. Bu hiyerarşi, yukarıda Mustafa Ali'nin *Nasihatname*'sinden yapılan alıntıda da açıkça ifade edilmişti. Bu söyleme karşı çıkarak, Xani, Kürtlerin yönetici halklardan (Araplardan, İranlılardan, Türklerden) aşağı olduğu iddiasını: Kürtlerin “eğitilmemiş, kökenden ve esastan yoksun” (b. 240) oldukları, “[yüksek] gayelerine inanmamış” oldukları (b. 242); ne talip ne de matlub ... ne aşık ne de maşuk” olmadıkları (bb. 240–244) iddiasını sorgulamıştır. Xani, Kürtlerin “kemalden yoksun” (bikemal) olmadıklarını, bundan ziyade Kürtlerin “yetim ve şansız” (b. 245) olduklarını; Kürtlerin “tamamen cahil ve bilgisiz değil, ancak kederli ve bir koruyucudan yoksun” (b. 246) olduklarını iddia etmiştir. Xani için, Kürt dili, büyümekte ve saygın İran diline denk bir hale gelecek olsa da, hala bir “çocuktur” (b. 338, 342–343).

⁴ b ve bb harfleri “beyit” ve “beyitler” kelimelerinin kısaltmasıdır, harfleri takip eden üç basamaklı rakamlar beyitlerin, Xani'nin Mem u Zin'inin Rudenko baskısındaki (Khani (Xani) 1962) kürtçe metnindeki sıra sayılarını ifade etmektedir.

⁵ Kürt folklorunda baykuşlar, mülkün ve hayatın yıkımını haber verenlerdir.

Xani, Kürt hükümdarlarını (*mirlerini*), onların Hatem gibi cömert (*bezl*→ *Hatem*), Rüstem gibi mücadeleci (*rezm*→ *Rostem*), cesur (*cwam*→*rî*), azimli (*himmet*), eli açık (*sexawet*), hükümran (*mîrînî*) ve sert (*celadet*)...(bb. 219–225) özelliklerinden dolayı, övmüştür. Ancak beyler birbirleriyle uyumsuz (*b*→*tifaq*), söz dinlemez ve bölünmüşlerdir... (*be temerud* → *şiqaq*) (b. 230). Bu bölünmüşlüğü'nün kaynağı, Kürt hükümdarlarının “[kimsenin] minnetini (*minnet*) taşımasına” izin vermeyen nitelikleri, onların başsızlığı (*xîret*), yüksek ihtirasları ve yiğitlikleridir (bb. 228–229).

Yani Xani'ye göre Kürtlerin devam eden esaretinden, “şairler ve yoksullar” (*şâ'ir* → *feqîran*) gibi sıradan insanlardan ziyade, Kürt hükümdarları (*hakim* → *emîran*) sorumluydular çünkü bu Kürt hükümdarları bir Kürt padişahın sancağı altında birleşmeye istekli değillerdi. Sonuçta Kürtler “bir veliden yoksun” (*b*→*xudan*), “yetim” (yetîm) kaldılar; halbuki bir yetim ancak bir “veli” (*xudan*) tarafından korunduğunda olgunlaşabilirdi (bb. 245–247). “Eğer bizim de bir padişahımız olsaydı, eğer Allah onu bir taca değer bulsaydı, eğer ona bir taht tayin edilseydi, bizim de talihimiz tahakkuk edecekti” (bb. 201–203).

Ne Xani ne de Şeref Xan siyasal iktidara dair kuramsal ya da düşünsel hiçbir anlayış geliştirmemişlerdir. Buna rağmen Şeref Xan'ın hükümet etme ile ilgili varsayımları çalışması boyunca genişçe ifade bulmuştur. En yüksek kademedeki, padişahı'tan, en düşük kademeye, emirlere kadar hükümdarların, her zaman için yönetici hiyerarşiye uyması gereken, tebaaları (*ra'*→*y*→) üzerinde babadan oğla geçen bir hükmetme ayrıcalığına sahiptirler (Vasil'eva 1976: 27–34, 349–50).

Xani'nin Kürdistan'ın içinde bulunduğu siyasal durumun analizi Xani'nin şiirsel bir anlatıma sahip olan öyküsü *Mem u Zin*'nin (Mem ile Zin'in) giriş bölümünde kaleme alınmıştır. Xani'nin Kürtler ile hayali padişahları arasındaki ilişkileri nasıl tasvir ettiğine dair yeterli bulgu bulabiliyoruz. Xani Kürt beylerini ve Kürt dilini göklere çıkarmasına rağmen (cesaretli, ihtiraslı, cömert, v.b. bb. 226–227, 265–273), Kürtler için yetim bir halk teşhisini yapmaktadır: Kürtler, Osmanlı ve İran hâkimiyeti ile bu güçlerin

Kürdistan'ı bölmesi nedeniyle "savunmasız kalmış" (*bşpenah*, b. 272), "boyunduruk altına alınmış" "yoksun bırakılmış" "yenilgiye uğratılıp esaret altına alınmış", "acı bir sona mahkûm edilmiş, tamamen muhtaç bir duruma düşmüş" (b. 207) ve "kendi kanlarına bulanmışlardır" (bb. 224–225). Sadece bir padişah bu durumu tersine çevirebilirdi.

Modern-öncesi dönemlerin monarşi bakış açısına uygun olarak; "dünyaya göğüs geren" (*cihanpenah*, b. 196), "ağırbaşlı" (*serfiraz*) ve "hayırsever" (*sahibkerem*, b. 199) olan bir Kürt padişahı (*padşah*, bb. 196, 202) tasvir edilmiştir. Xani'ye göre bir Kürt padişahı "tacını elde etmiş olsaydı biz de hüküm süren olabilirdik (*rewac*), padişah bize, yetimlere göz kulak olurdu, [ve] bizi bu kalleşlerin elinden kurtarırdı; o zaman bu Türkler bizi yenilgiye uğratmamış olurdu, bizler baykuşun pençesindeki harabelere dönmüş olmazdık" (bb. 203–206). Bir Padişah, "kalemimizin" (*qelem*) ve "hünerimizin" (*huner*) hakiki olduğunu kanıtlayacaktır; "acımıza derman olacak" ve bilgimizi (*ilm*) ileriye götürecektir (bb. 197–198). Xani'ye göre "eğer birliğimiz olsaydı, eğer hepimiz birinin sözü altına girseydik" Kürtler sadece zorbalardan kurtarılmayacaklar, "Osmanlılar, Araplar ve İranlıların hepsi bizim kölelerimiz (*xulam*) olacaklardı; biz dine ve dünyaya (*dîn & dewlet*) [kendi] kelimimizi verecek, bilgi ve erdemi (*ilm & hikmet*) elde edecektik... (bb. 231–233). Xani Kürt dilinin ve edebiyatının gelişmesi için bir padişahın hamiliğinin önemini vurgular (bb. 247–252, 270). Bir padişah iktidarı nasıl eline alır? Xani Kürt "hükümdar ve emirlerinin", Kürtlerin ıstrabının sorumlusunun olduklarını ve "her kim ki tutkulu ellerine kılıcını almaya cesaret ederse, bu dünyanın hükümetini teslim alacağını" buyurur" (bb. 210–211). Sonrasında Xani, dünyanın hem kılıç hem de kerem (*şîr & ihsan*) ile fethedilebileceğini belirtir (b. 215).

Şeref Xan ve Xani'nin tersine beyliklerin birlik olmayışları Kürtlerin tabiatı ya da Kürt emirlerinin mizacıyla açıklanamaz. Siyasi iktidarın küçük devletlere dağılması, gerçekte, erken feodalizmin olduğu her yerde yaygındır. Merkezileştirme ise başarılması zor bir şeydir. Merkezileşme daha gelişmiş feodal düzen içinde devlet oluşumunun genel bir eğilimi ya da trendi

olarak ortaya çıkar. Xani'nin kendisi de beyliklerin ortadan kaldırılması için çağrıda bulunmamıştır. Ancak Kapitalist düzen içinde mümkün olabilecek olan, egemenliğin neredeyse tamamıyla merkezileştirilmesi, on altıncı yüzyıl feodal toplumunda tasavvur bile edilemez. Xani'nin Kürt monarşisi hala padişah ile beyler arasında bölünmüş bir egemenlik anlayışı içerir.

Eğer siyasi iktidarın dağılması, feodal siyasal düzenin “doğal” şekli ise merkezileştirme beraberinde belli bir tansiyonu, mücadeleyi, başarısızlığı ya da geri çekilmeyi de getirecek ve zarar görecektir. Örneğin, feodal Çin’de, ilk merkezi devlet İ.Ö. 221 yılında Chin (Qin) hanedanlığı tarafından kurulmadan önce, beylikler sekiz yüzyıldan az olmayan bir süre boyunca varlıklarını sürdürdüler. Bu ilk birleşme savaş aracılığıyla sağlandı ve birleşmeyi, dağılma ve yeniden birleşme dönemleri izledi. Siyasi iktidarın dağılması ile merkezileştirme arasındaki çatışmanın siyasal ve entelektüel tartışmalara nüfuz etmesi iki bin yılı aşkın bir süredir, Kültür Devrimine değin süre gelmiştir (Yi-liang 1974; Hsiao 1975; Finer 1997: 473).

Avrupa’da da merkezileştirme süreci geciktirilmiş, çatışmalı ve inişli çıkışlı bir süreç olarak tamamlandı⁶. Fransa ve Britanya’da merkezileştirme mücadelesi on üçüncü yüzyıldan on beşinci yüzyıla değin uzanır. Rusya’da ise merkezileştirme süreci on beşinci yüzyılın sonundan on altıncı yüz yılın başlarına kadar devam etmiştir.

Egemenlik Sorusu⁷

⁶ Rus feodal devletinin merkezileştirilmesi ve diğer ülkelerdeki benzer gelişmelerle karşılaştırılması üzerine bkz. Cherepnin ve Pashuto (1978).

⁷ Falk’a (1983: 851) göre üzerinde uzlaşa sağlanmamış bir kavram olarak “egemenliğe geldiğimizde, ortada, çok küçük bir tarafsız alan kalır”. Üstelik “kökenleri ve evrimi” göz önüne alındığında “egemenlik Batılı bir kavramdır ve bu yüzyıla değin diğer bölgelerde kullanılmamıştır (her ne kadar bazı Batılı olmayan paralel kavramlar mevcut olsa da)”. “Millet” gibi egemenlik de Hobbes, Locke, Rousseau ve diğerleri tarafından farkı şekilde kullanılan modern bir kavramdır. Bu makalede kullanıldığı şekliyle egemenlik, iktidarın “millele” ya da “halka” dayandırılması gibi modern bir fikri ifade etmiyor; burada egemenlik

Beylikler, yönetimlerinin başından beri, topraklarının önce, Türkmen göçmen hanedanları (Kara Koyunlu, Ak Koyunlu, geç on dördüncü ile on beşinci yüzyılları arasında), sonra da Osmanlı ve Safavi devletleri tarafından işgal edilmesine direnmişlerdir. Sonuç olarak, her beylik sisteminde yaygın olan iç çatışmalar ile dış savaşlar birbiriyle içice geçmişti. Emirlikler kendi otonomilerini muhafaza etmek için iki imparatorluğu birbirine karşı kullandı, aynı zamanda onlar tarafından kullanıldılar. Sonuçta iki güç arasındaki çatışmanın ayrılmaz bir parçası haline geldiler. Bu koşullar altında, özellikle Türkmen hanedanların son Kürt beyliğinin yıkıldığı on dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar iktidara gelmeleriyle, Kürdistan üzerinde yıkıcı bir savaş dayatıldı. Bitmek bilmeyen savaşlar Kürtlere ve Kürtlerin ülkesine korkunç yıkımlar getirdi. Yaklaşık dört yüzyıl süren katliamlar, insanların zorunlu göç ettirilmesi, kent ve kasabaların yıkılması, kırsal ve kentsel ekonomilerin yok edilmesi, kıtlık ve salgın hastalık gibi şartlar altında insanların hayatta kalmış olması şaşırtıcıdır. Bu durumun, her ne kadar siyasi sonuçları çok iyi bilinse de, Kürt toplumunun sosyal ve ekonomik gelişimine olan etkisi üzerine hala hiçbir çalışma yapılmadı.

Şeref-Name ile Ahmede Xani'nin eseri, en azından entelektüeller ile hükümdarlar arasında, dönemin tarihsel ve siyasi koşulları içinde Kürtlerin durumuna dair bir siyasi farkındalığın olduğunu gösterir. Şeref Xan bir beydi ve onun yazdığı tarih Kürdistan'ın feodal yönetici sınıfının gözünden yazılmıştı (Vasil'eva 1976: 27-34, 349-50). Bunun tersine, Xani, kendi deyimiyle, garibanlar ve okuryazarlar sınıfının bir üyesiydi (b. 210), bir soylu (*gewherî*) değil, bir sokak satıcısıydı (*pîlewer*), eğitim almamış (*perwerî*), kendi kendini eğitmişti (*xudriste*) ve dağlardan, uzak yerlerden gelmekteydi (*k-hî* → *kenarî*) (bb.355-356). Siyasi ve ideolojik olarak, Křikavová'nın (1974: 103) yazdığı gibi, Xani " okumuş ve yurtsever görüşlere sahip feodal bir zümrenin sözcüsüydü." Osmanlı ve Safavi baskısına karşı mücadele ederken, Xani

kavramı, feodal düzen bağlamında, bir devletin kontrolü altındaki bölgelere vergi ve askerlik hizmetini dayatmasını ifade ediyor.

kurtuluşu beyliklerin bir hükümdarın hükümeti altında birleşmesinde bulmuştur. Döneminin tarihsel sınırları içinde, Xani Kürt egemenliğini, diğer sosyal sınıfların, dağınık yerleşmiş köylerde yaşayan köylülerin, küçük zanaatkârların ve Kürt kentlerinin tüccar nüfusunun hükümetinde arayamazdı.

Hem Doğudaki hem de Batıdaki birçok çeşitli biçimlerine rağmen, feodal devlet iktidarı kullanma şekli açısından dikkat çekici bir evrensellik arz eder. Konu ile ilgili çalışan öğrenciler genellikle, “feodalizmin yerel ve kişisel iktidar ile birlikte toprağa dayalı bir dağılmanın lehine işlediği, ancak bu çakışan talep ve güçlerin çatışma ve sürtüşmeyi şiddetlendirdiği” üzerinde; “Feodal hükümdarların *primus inter pares* [eşitler arasında birinci] oldukları, kendi beylerinden nitelik olarak değil de derece olarak farklı oldukları ve beylerine karşılıklı yükümlülüklerle bağlı oldukları” üzerinde ve “Kralın, güçlü beylerine ordu ve vergi toplamak açısından bağımlı olduğu, Kral için gerçekten egemen olmanın aşıla gelmeyen güçlü bir hükümdar olmaktan daha zor olduğu” üzerinde anlaşır (Mellor 1989: 44–45; ayrıca bkz., Peirson 1996: 41–43). “Yani feodal kral hiçbir zaman için ‘egemen’ değildir, sadece ‘hükümdardır (*suzerain*)’ (Hall 1984: 6).⁸

Şeref-Name Kürt beylikleri ile İran ve Osmanlı Türkiyesi devletlerinin iktidar kullanımlarının sınırları hakkında önemli kanıtlar sunmaktadır. Her beylik içinde iktidar ilişkilerinin belli bir hiyerarşi vardı. Yüksek otorite “tebaasını” askeri ve ekonomik gücüne dayanarak yöneten ve genellikle erkek olan, tek bir kişide toplanmıştı. Her zaman sınırlı da olsa, düzeni devam ettirmeye ve en azından hükümet koltuğunu korumaya muktedir daimi bir askeri güç vardı. İstilacılara karşı korunmak ya da saldırı harekâtlarını yürütmek için bu ordunun; savaşçı, at, silah ve kendi müfrezeleri için lazım olacak diğer mühimmatları sağlamakla yükümlü olan feodal beyler ve aşiret reislerinden sağlanacak askeri destek ile takviye edilmesi gerekirdi. Bununla eşit derecede önemli olarak bey, kendi toprakları içinde yaşayan dini otoritelerden, ruhban sınıfından ve diğer din adamlarından vergi

⁸Feodal devletin evrensel özellikleri için, diğerlerinin dışında, bkz. Finer (1997: 870).

ve destek toplama yetkesine sahipti. İktidarın kullanımı despotça ve keyfiydi. En zayıflar, köylüler, dini ve etnik azınlıklar en savunmasız konumda olanlardı. Hükümet etme babadan oğla geçer ve her beyliğin aşağı yukarı tanımlanmış bir toprağı vardı. (bkz. Bruinessen 1992: 133–204 beyliklerin yapısına dair bir araştırma için).

Şeref-Name'nin yazıldığı dönemde Kürdistan diye tanımlanan toprakların büyük bölümünün yaklaşık kırk tane irili ufaklı beylik yönetiyordu. Osmanlı ve Safavilerin Kürdistan'da aktif bir merkezileştirme politikası gütmelerine rağmen, bu iki güç beylikleri yıkmayı başaramadı. Özellikle 1639 öncesinde iki devlet arasındaki düşmanlık merkezleşmenin önünde bir engel olsa da, ana etken feodal üretim tarzının, beyliklerin gücünün ve direncinin ve iki imparatorluğun bölgede düzenli ve etkili askeri varlık sürdürememelerinin getirdiği sınırlamalardır. Böylece iki imparatorluk genel olarak, Kürt beylerinin babadan oğla geçen hükümetlerini kabul etmek, onlardan vergi ve askeri destek almakla yetinmek zorunda kaldılar. Kürdistan'daki Osmanlı ve İran devlet iktidarlarının merkezleştirilmesi sürecinin artan hızına rağmen, altı büyük Kürt beyliğinin on dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar hayatta kalmaları dikkat çekicidir.

Kürdistan'da Devlet Formasyonu Tarihiçiliği

Şeref-Name Kürtlerin etnik kimliğiyle Türk ve İran devletlerine karşı muhalefetlerini vurgular. Şeref-Name sürekli Kürt-olana karşı Kürt-olmayanı, özellikle Türkleri ve İranlıları koyar. *Kürdistan*, "Kürtlerin diyarı" (*ard al-akrşd*) diye adlandırıldığı 1076 yılında ait bir harita dışında hiçbir haritada yer almamıştı⁹. Şeref Xan Kürt hanedanlarının ve Kürtlerin dört kurucu unsurunun (Kurmanc, Lur, Kelhur ve Goran) anavatanı olarak Kürdistan'ın haritasını yapmıştır. Kürdistan merkezi devleti yokken, Şeref-Name'nin onun sınırlarını ilan ediş, böyle bir ülkenin/devletin sembolik bir yaratısıdır. Sınırlar resim yerine sözlerle çizilmiştir:

⁹ Pirbal'a (1992; 1993) göre Kürdistan'ın ilk kartografik görüntüsü 1076 yılında çizilen Ali Kaşgari'nin haritasında yer alır (yeni baskısı için. Chaliand ve Rageau 1983: 62).

... ve Kürdistan vilayetinin başlangıcı Hint denizi boylarındaki Hürmüz denizinin kıyılarından, bir hat üzerinde devam eder ve Malatya ile Maraş vilayetinde son bulur. Bu hattın kuzeyinde Fars, Irak-ı Acem ve Azerbaycan ve Küçük ve Büyük Ermenistan vilayetleri vardır. Güney yakası ise Irak-ı Arap, Musul ve Diyarbakır boyunca uzanır (Şeref Xan 1964: 24-25).

Osmanlı ve İranlılar da yönetmek istedikleri toprakların ve o topraklarda yaşayan halkın etnik kimliğinin farkındaydılar. İki devletin de idari isimlendirmelerinde, Şeref Xan tarafından haritası çizilen bölgenin büyük çoğunluğu Kürdistan diye geçiyordu. "Kürt" terimi de Kürdistan'da ikamet eden Ermeniler, Asuriler, Yahudiler dâhil olmak üzere herkes için değil, sadece etnik olarak Kürt olanlar için kullanılıyordu (bkz. ör. "Kürtler" ve "Kürdistan" kelimelerinin on yedinci yüzyıl Osmanlı seyyahı Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde kullanımları için, Dankoff 1990).

Bu iki güç Kürtlerin etnik yapısına müdahale etmeye muktedir olmamalarına rağmen (ör. Kendi dil ve kültürlerini dayatarak), diğer şeylerin yanında, Horasan kadar uzak bölgelerde yaşayan insanları göç ettirerek, Türk boylarını Kürdistan'a yerleştirerek Kürtlerin etnik bütünlüğünü zayıflatmaya çalışmışlardır. İran devletinin, Safaviler ile Kajarların hakimiyeti altındaki Mukri Kürdistan'ını Türkleştirilmesiyle ilgili yazan Minorsky (1957: 65), bölgede "Kürtlerin kendi özel alanlarını nasıl korumayı başardığını şaşkırtıcı" bulur.

Kürt devlet formasyonu ile ilgili literatür sınırlı da olsa, şu ana kadar çok çeşitli metodolojiler ile kuramsal perspektifleri içermektedir. Kürt milliyetçisi bir perspektiften yazan Cemal Nebez "büyük bir Kürt devleti kurma çabalarının" Şeref-Name'den öncesine dayandığını savlar, çünkü Şeref Xan ve çağdaşı Sadettin bu meseleyi tartışmıştır (Nebez 1984: 34). Ahmede Xani'ye atıfta bulunan Nebez "bütün Kürt milletini içine alan, bir Kürt kralın başında olduğu bağımsız bir Kürt milli-devletini (*dewletîkî Kurdî nasyonâl*) kurma fikrinin" hiçbir yerden

alınmadığını, bu fikrin Kürdistan'ın kendi içinden çıktığını iddia eder (ss. 34–35). Nebez, o dönemin (on altıncı yüzyıl) İran, Arap ve Türk halklarının, Kürtlerin tersine, “milli-devlet” yerine “toprağa dayalı devlet”^{*} kurmakla ilgilendiklerini düşünmektedir. Nebez “birbiriyle aynı olmayan doğulu Kürt toplumu ile batılı Avrupa toplumunda iki farklı tarihi kaderin vuku bulduğunu” iddia eder; “sözgelimi, doğulu Kürt feodal toplumunda milli-devlet’in kurulması için gayret eden milliyetçi bir düşünce tarzı varken, Avrupalı batı toplumunda, milli-devlet milliyetçi burjuva sınıfı tarafından kurulmuştur” (ss. 34–35).

Nebez “merkezi” ile “milleti”, etnisite ile de belli bir milletin vatandaşlığını birbirine karıştırmaktadır. Nebez, bir yanda millet fenomeni ile milliyetçilik arasında, öte yanda ise sosyal sınıf ile sosyo-ekonomik formasyon arasında hiç bir bağ görmüyor. Böylelikle Nebez milliyetçiliğin, gelişimin kapitalist evresinin bir ürünü olduğunu söyleyen Marksist tezi reddediyor, çünkü Nebez İranlıların “doğu milliyetçiliği” fikrini kapitalist dönemden bin yıl önce geliştirdiği iddiasında bulunuyor (ss. 110–11). Milliyetçilik, böylece, entelektüeller ya da hükümdarların akıllarına herhangi bir zamanda gelmiş olması mümkün olan tarih-dışı bir fikre dönüşmüştür. Yani, milliyetçilik, tüm grupların ve yerelliklerin toplamından daha geniş olan bir siyasal topluluğa ki bu geniş topluluk millettir, ait olma fikri ya da hissiyatıdır.

Hâlbuki Nebez'in söylediklerinin tersine kapitalizm-öncesi toplum ekonomik, siyasal, sosyal, kültürel olarak, konuşulan dil ve topraklar açısından bölünmüştür. Böyle bir sistem kendisini, çok çeşitli ve birbirinden ayrı aşirete, tarıma ve kente dayalı formasyonların sonunda milli bir dil, “milli kültür” ve milli-devlet ile birlikte bir millete dönüştürecek bir birleşmeye elverişli değildir. Şüphesiz ki, Şeref Xan ve Xani Kürtlerin kimler olduğu (Türk-olmayan, Arap-olmayan ve İranlı-olmayan bir halk) ve anavatanları, Kürdistan'ın nerede olduğu hakkında net bir görüşe sahiptiler. Üstelik Xani açıkça bir Kürt padişahının liderliği altında bir Kürt devletinin kurulması için çağrıda bulunmuştur. Ancak

* Toprağa dayalı devlet: *Territorial state* ç.n.

bunlardan hiçbirisi modern “milli-devleti” ifade eden milli-devlet fikrine denk değildir. Millet ve milliyetçilik fikirleri Batı kökenlidir ve bu fikirler feodal toplum ve devletten kapitalist toplum ve devlete geçiş ile yakından ilgilidir. Nebez bir alternatif olarak “doğululara” özgü milletler ve milliyetçilikler sunmakta başarılı olamamıştır.

Nasıl ki Nebez etnisiteyi Kürt devlet formasyonunun temel motoru olarak sunmuşsa, Türk milliyetçisi yaklaşım hem etnisitesini hem de devleti Kürt tarihinden siler. Buna uygun olarak, on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda Osmanlı imparatorluğundaki Kürt aşiretleri ile aşiret-devlet ilişkilerini inceleyen çalışmasında Özoğlu Kürtleri şuna kara vererek etnisite-dışı göstermeye çalışmıştır:

“... ‘Kürt’ terimi on altıncı yüzyılda aynı vizyonu paylaşan bir grup insandan ziyade, bir coğrafi bölgeyle ilişkilendirilmiş olmalıdır. Bu aynı zamanda ‘Kürt’ ve ‘Kürdistan’ terimlerinin makale içindeki kullanımlarıdır. Pratik sebeplerle bu makale farklı diyalektler konuşan, farklı inançlara sahip ancak aynı engebeli toprakları ve bir noktaya kadar da aynı kaderi paylaşan sosyo-politik grupların bir toplamı olarak Kürt kelimesini kullanır. Bu makalede kullanılan ‘Kürdistan’ terimi herhangi bir siyasal çağrışım taşımaz, bu terim basit olarak Osmanlı etkinlik alanı içinde Kürtlerin yoğunluklu olarak yaşadığı coğrafi bölgeyi ifade eder (1996: 9–10).

Burada tarihçi ancak “ortak bir vizyonu” (s. 24), ki sanki böyle bir ortak vizyonu Türkler, Araplar ya da her hangi başka bir halk on altıncı yüzyılda ya da yirminci yüzyılda paylaşabilirmiş gibi, insanlar paylaşırsa Kürt teriminin “kolektif bir kimlik” için bir etiket olarak kullanılabileceğini varsayıyor. Özoğlu, Kürdistan terimini coğrafi bir olgu olarak kullanarak terimi depolitize ediyor: Kürtler, farklı diyalektler ile farklı inançlara sahip olan, sadece “engebeli topraklarla” birlikte belki de “aynı kaderi” paylaşan

*Etnisite-dışı göstermek: *to de-ethnicize* ç.n.

“sosyo-politik grupların bir toplamıdır”. Bu kavramsal stratejilerle uyumlu olarak, Özoğlu Kürtlere bazı aşiret-dışı özelliklere sahip bir aşiretler toplamı olarak davranıyor. Böylece, emirlikler ya da beylikler devletçikler ya da Bruniessen’in deyimiyle “(proto)devletler” olarak görülüyor. Özoğlu için beylikler; “aşiretten, büyük boyutları, çok daha heterojen olan kültürleri, varsayıldıkları kökenleri, katmanlı sınıf kompozisyonları, belli koşullar altında sağladıkları birlikleri ve devletle olan yakın ilişkileri itibariyle ayrışan”, aşirete dayalı “konfederasyonlardır” (s. 8). Hâlbuki beyliklerin devlet yapılarına dair kanıtlar mevcut olsa da, Özoğlu “devlet-benzeri Kürt emirliklerinin sonraki yüzyıllarda ortaya çıktığını” kabul eder. Ancak ona göre hala “devlet-benzeri” emirlikler Kürt toplumunun ürünü değildir; bunlar Osmanlı devletinin ürünleridir¹⁰. Kendi deyimiyle “Osmanlı devleti Kürt emirliklerinin oluşum sürecinin doğrudan sorumlusudur ve bu sürece aktif olarak dâhil olmuştur” (s. 5)¹¹. Sonuç olarak Kürtlerin “devletlerle ilişkilerinde tamamıyla pasif kaldıkları” görüşüne karşı çıkan, Özoğlu Kürtlere “güçlü imparatorlukların kenar bölgelerinde yaşayan ve kendilerini çevreleyen devletlerle başa çıkabilmek için beceriler geliştirmiş olan aşiretler” gibi davranır (s. 26; ayrıca, s.27). Dolayısıyla yazarın Kürtlerle ilgili pasifist-olmayan görüşü Kürtlere ancak

¹⁰ Özoğlu “Bruinessen küçük bir ölçüde olmasına rağmen, bu emirliklerin iç örgütlenmelerini Osmanlı devletinin yapısından kopyalamış olma ihtimaline dikkat çeker. Ayrıntılı bir şekilde kendi içlerinde katmanlara ayrılmış olan Kürt emirlikleri açıkça on altıncı yüzyılın öncesine değin uzanır. Ancak önceki dönemlerle karşılaştırıldığında Osmanlı’nın Kürt aşiretlerini *sancaklar* halinde yeniden yapılandırma politikasının devlet-benzeri Kürt beyliklerinin sonraki yüzyıllarda ortaya çıkışına giden yolu açan, kendi içinde katmanlara ayrışma sürecini yeniden canlandırdığına dair kanıtlar güçlüdür” diye yazar (s. 24).

¹¹ Bu temel varsayımlar, ‘altın çağını’ yaşadığı on altıncı yüzyılda bile “merkezi planlama” yapmaya muktedir olan sınırsız güce sahip bir Osmanlı Devletinin varlığını varsayan “devletçi-milliyetçi” Türk tarihçilerininindir. “Devlet-fetişisti” olan bu tarihçilik on altıncı ile on yedinci yüzyıllar gibi tarihsel dönemleri küçümser çünkü bu dönemlerde devlet merkeziliğini kaybetmektedir (Berktaş 1992b: 251). Özoğlu’nun da belirttiği üzere “ Osmanlı İmparatorluğu sonraki yüzyıllarda gerilemiştir... Kürdistan’ın neredeyse tamamında, İstanbul’a sahte bağımlılık gösteren bağımsız Kürt emirleri bulunmaktaydı” (s. 26).

aşiretçiliklerini ve aşirete dayalı yapılarını yeniden üretme gücü bahşeder. Özoğlu Kürtler ya da Kürdistan için, bir hak olarak bile, her hangi bir merkezîyetçiliği reddeder ve Kürtleri imparatorluğun kenarlarına sonsuza dek hapseder.

Sovyet tarihçilik geleneği Kürtlere, kendi ayrı tarihine sahip bir halk olarak davranmasıyla Türk, İran ve Arap milliyetçisi yaklaşımlardan ayırır. Kuramsal olarak belirli bir noktaya yoğunlaşmamasına ya da yüksek düzeyde ustalık ve bilgiyle işlenmemiş olmamasına rağmen bu literatür devlet formasyonu ile etnisiteyi feodal üretim tarzının gelişimine yerleştirir. Bunun içindir ki, Baban ve Ardalan emirlikleriyle ilgili çalışmasında Vasil'eva (1991: 241-45) bu iki beylik ile diğer beylikleri siyasi iktidar kurumunun işleme için gerekli olan tüm yapılarıyla gerçek devletler olarak incelemiştir. Osmanlı ve İran devletlerine olan bağımlılıklarına rağmen, beylikler Kürt toplumunun evrim sürecinde ortaya çıkmıştır ve topraklarının gerçek sahipleridir. Aşiretsel ve göçebe formasyonlar bu beyliklerin bir parçası olarak görülmüştür. Vasil'eva her ne kadar aşiretçiliğinin dönemin Kürt milliyetçi hareketi üzerinde olumsuz etkisi olduğunu kabul etse de aşiretler, geçmişte Kürt etnik kimliğinin korunmasına katkıda bulunmuş "etnososyal ve sosyopolitik" varlıklar olarak ele alınmıştır (s. 242). Marksist kuramdan etkilenen Vasil'eva, ilk defa, çalışmasının bütün bir bölümünü beyliklerin "ideolojik durumunun" incelenmesine ayırmıştır (ss. 211-40). Başka bir yerde de Vasil'eva beyliklerin sosyo-ekonomik tarihlerinin çalışılmadığını belirtir ve bu beylikleri kültürel ve ekonomik olarak yıkıcı formasyonlar olarak görmenin uygun olmayacağını ekler. Vasil'eva Şeref-Name'nin beyliklerin gelişen ekonomileri ile kültürleri hakkında kayda değer kanıtlar sunduğunu not eder. (1967: 45-46).

Sovyet tarihçiliği geleneği içinden yazan Křikavová (1979) "Kürt hanedanlarının iktidara gelişlerini" feodalizmin gelişimine bağlar (s.148). "Etnik" ile "milli" gelişim arasında bir ayrım yapılmışsa da, zaman zaman bu iki kavram birbirlerinin yerine kullanılmıştır. Yazar hala Kürt milletinin oluşumu üzerindeki, kapitalizm-öncesi ilişkilerin dayattığı, kısıtlamalara vurgu yapmaktadır (s. 159).

Kürt devlet formasyonu üzerine yapılan çalışmalar Marksizm'in etkisi altındaki literatür ile sınırlı değildir. Şarkiyatçı gelenek içinden yazan Nikitin, herkesçe bilinen kitabının iki bölümünü "Kürtler ve Devlet" konusuna ayırmıştır (1956: 177-190). Birkaç Kürt hanedanı ile beyliğinin hikâyesini anlatırken, Nikitin Kürtlerin devlet kurmadaki başarısızlığını açıklıyor. Bunu yaparken Nikitin aşiret zihniyetini Kürtlerin sahip olduğu özün bir parçası olarak görüyor:

Görmüş olduğumuz gibi, Kürdün bir topluluğun üyesi olarak davranışını ve zihniyetini belirleyen şey "aşiret" içgüdüsü, yani koruma içgüdüsü idi. Kürt, kuralını en yüksek yasa olarak gördüğü aşiret potasında yoğrulmuştur. O, kişiliğini, dilinin, örf ve adetlerini aşirete borçludur; aşiretten aynı zamanda dar bir zihniyet almıştır. Aşiret sınırları içine çakılı olan bu zihniyet, onun devamlı bir ulusal devlet tasarlamasına ve gerçekleştirilmesine engel olur (s. 178).

Bu varsayımlar gittikçe büyüyen bir literatürün temelini oluştururken, Martin van Bruinessen'in Kürt toplumu üzerine yaptığı çalışma şarkiyatçı tarihçilikten radikal bir kopuştur. Kitabın, Kürt "toplumsal ve siyasal yapılarını" yönetici sınıflara indirgeyen ismine (ağalar, şeyhler ve devletler) rağmen Bruinessen'in çalışması, Kürtleri, devlet formasyonu tarihine sahip bir halk olarak ele almasıyla çoğu Batılı araştırmadan ayrışır. Kitapta sunulan analizin ve kanıtların boyutlarını hakkını tam vermek mümkün olmasa da Bruinessen'in sonuç bölümünün özetini alıntılama uygun olabilir:

Genel olarak sosyal evrimde önemli evreler olarak tanımlanan: aşiret, şeflik ve (proto-) devlet evrelerinden Kürt toplumu, geçtiğimiz beş yüzyıl boyunca, tersine bir evrimi takip ederek geçmiştir. Kürt siyasal kurumlarının bu tersine evrimi, Kürdistan'ın dâhil edildiği devletlerin siyasi kurumlarının gelişiminin yakın bir sonucudur (s. 195).

Biz, burada, "evrim" ile "tersine-evrim" arasında karmaşık, hatta diyalektik bir ilişki; yükselen ve alçalan değişim eğilimlerini

barındıran içsel ve dışsal etkenlerin karşılıklı etkidiği bir ilişki buluyoruz. Bruinessen beyliklerin içyapılarıyla, bunların iki imparatorlukla aralarında olan değişken ilişkilere ışık tutuyor. Fakat tarihsel anlatı, belli zamanlarda verilen kanıtları desteklemeyen kuramsal duruşlar tarafından zayıflatılmaktadır. Bir taraftan Bruinessen, toplumların iç dinamiklerini dikkate almadan aşiretleri ve aşirete dayalı konfederasyonları yaratan devlet fikri ölçüsünde Osmanlı ve İran devletleri için her şeyi yapmaya muktedir olan roller biçmektedir¹². Diğer taraftan ise Bruinessen, Kürtlerin durumunu “dikkat çekici” bir biçimde Avrupa feodalizmine benzer hale getiren emirliklerin egemenlik derecesini de tespit etmiştir. Bruinessen için bu tür bir ademi merkeziyetçilik*, feodal sosyo-ekonomik sistem ve devlete özgü değildir. Ona göre bu daha çok “sistemin yazılı kurallarının çığneme eğiliminde” olduğu zamanlardaki “zayıf merkezi hükümet” ile ilgilidir (s. 154). Bu kuralcı açıklamanın altında yatan varsayım, Berktaş’ın kelimelerini kullanacak olursak, feodalizmi “efendi ile köle arasında kanuni, siyasal, askeri ve ayinlere dayalı unsurları kapsayan bir takım karşılıklı, akitten doğan kati yükümlülüğe” indirgeyen bir feodalizm fikridir¹³. Bruinessen Osmanlı sisteminin, diğerlerinin yanında, adaletin idaresi

¹²Bruinessen: “devleti önceleyen sosyal ve siyasal bir formasyondan ziyade devletin bir ürünü olarak aşiret kavramı önce saha çalışmam sırasında yavaş yavaş ve sonra çok daha güçlü bir biçimde tarihsel kaynakları okuduğum sırada kendisini bana dayattı” (1992: 134) diyor. Bir başka yerde “Belli bir anlamda aşiretler, bir önceki bölümde tasvir edildiği üzere, sanıyorum ki, *devletin ürünleri* olarak görülebilir” (s. 134, vurgu yazara aittir, ayrıca bkz. s. 8). Kürtlerin aşirete dayalı bir halk olduğu fikri Batı akademileriyle Arap, İran ve Türk milliyetçisi kafa yapılarında mevcuttur. Bruinessen, bile, Şeref-Name’yi “Kürt aşiretlerinin tarihi” diye tarif eder.

*Ademi merkeziyetçilik: *Decentralization* ç.n.

¹³ Berktaş (1992a: 118), tarafından alıntılanan ve eleştirilen bu tanım Marxist olmayan tarihçilerin favorisi. Mesela, Ritter (1986: 164), feodalizm tanımını “Dokuzuncu yüzyıldan onüçüncü yüzyıla kadar umumiyetle Batı Avrupa’nın birçok parçasında görülen bir ortaçağ askeri ve politik ilişkisidir. Tebanın lorda karşı sadakat ve biat etmeyi taahhüt ettiği ve karşılığında lordu bir savaşçı olarak destekleyebilmeleri için -- genellikle toprak şeklinde -- tımar (geçim için) aldığı bir sitemdir” şeklinde öne sürmüştür.

üzerinde devletin sıkı kontrolü olması, toprağın mülkiyetinin tımar sahiplerindense devletin elinde olması ve krala ya da efendiye yapılan sadakat yemini diye bir şeyin olmayışı gibi şeylerle Avrupa feodalizminden ayrıştırıldığını düşünür (1992: 153–54). Bitlis emiri kendi “yargı otoritesini” (kadısını), İstanbul’dan bağımsız olarak, atamıştır; böylelikle “imparatorluğun bir vilayetinden çok bir tabi devlet”^{**} izlenimi veren” bu emirlik bir “istisna” olarak değerlendirilmelidir (s. 169).

Kürt Beylik sistemini kanuni olarak Osmanlı feodalizmine elverişli bulmayan Bruinessen’e göre merkez, İstanbul, “kendi yazılı kurallarını ihlâl eder.” Burada “ihlâl” kavramı, merkezden çevreye tek taraflı bir güç kullanımı anlamına geliyor.¹⁴ Ancak Bruinessen’in yazılı kuralların gücü hakkındaki determinist görüşünün esin kaynağı Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki Kemalist tarih yazımının devlet-fetişizmi yada “belge fetişizmi” değil.¹⁵ Bruinessen yazılı ve sözlü kaynaklarını eleştirel bir şekilde inceliyor ve okuyucuyu sıklıkla kaynaklarının “önyargıları” hakkında uyarıyor. Gerçekten de kitabı, “alttan” bir bakış açısıyla, geçmişi “sıradan insanların” perspektifinden anlatan, Marksist olmayan tek Kürdistan tarihi kitabı.¹⁶ Ayrıca Bruinessen tarihi bir antropologun anlayışı ile çalışmanın ender görülen avantajına sahip (en azından, Kürt çalışmalarının bir öğrencisi için). Bununla beraber Bruinessen’in anlayışının Kemalist tarih yazımının¹⁷

^{**}Tabi devlet: Vasal state (ç.n.).

¹⁴ Devlet merkezci eğilim sadece Bruinessen’in merkez-çevre yapısında değil aynı zamanda kullanılan dilde de mevcut. Mesela: “Yüksek bir derecede bağımsızlık Bitlis’in hükümrân ailesine bahsedilmiş; mümkün olduğunda da hükümrân aile daha çoğunu iddia etmiştir” (s.169 orijinalde italik harflerle). Bu hesapta, merkez (işgalci ve saldırgan olmakla beraber) meşru bir şekilde güç ve ayrıcalık bahşeder, ama çevre, hiç tatmin olmamış gibi, daha da çoğunu iddia eder. Burada tarihçi iki tarafa da eşit meşruluk bahşetmez

¹⁵ Berktaş’ın (1992b: 250–52) da gösterdiği gibi, Türk devletçi-milliyetçi tarih yazımı “belge fetişizmi”nden muzdariptir şöyle ki devletin ve “kraldan çok kralcı olan” memurların yazılı kayıtları gerçeklik olarak alınmaktadır.

¹⁶ Kitabının genel bir tenkiti için bakınız Hassanpour (1996).

¹⁷ Özoğlu’nun milliyetçi yaklaşımının Bruinessen’in çalışması içinde misafirperver bir yer bulması tesadüf sayılmaz

devletçi yapısına yakınlaşması sürpriz sayılmaz. Kuramsal atomculuk örneğin yasal-hukuki olanı yada politik olanı ekonomiden ayırmak indirgeyici yada determinist pozisyonlara neden olur. Ancak yine de iki tarih yazımının farklı temellerini vurgulamak önemli. Kemalist tarih yazımı geleneği ideolojik ve politik olarak Türk Devleti'ni yeniden üretmeye adanmışken¹⁸, Bruinessen'in açıklamaları demokratik politikanın gerisinde kalan kuramsal pozisyonu tarafından şekillendirilmiştir.

Bruinessen'in çalışması, tüm başarıları ve eksikleriyle beraber, beylikler dönemindeki Kürdistan tarih yazımıyla ilgili önemli sorular ortaya çıkardığı gibi birtakım çözümler de öneriyor. Çalışmanın konusu üzerinde yazar tarafından konulmuş kısıtlamalar içinde dâhi (ilksel sadakatin odak olarak alınması), kitabın beyliklerle ilgili tarihsel açıklaması politik bir tarihten ziyade toplumsal ve ekonomik bir tarih oluşturuyor. Emirliklerin politik, idari, yasal ve askeri organizasyonlarının yanı sıra sosyo-ekonomik oluşumlarının, sınıf yapılarının, mücadelelerinin ve devlet içi çatışmalarının genel bir çerçevesini sunuyor. Bruinessen resmi raporları, Kürt kaynakları, seyyah kitapları, folklor ve ikincil kaynaklar da dâhil olmak üzere çeşitli veriler kullanıyor. Ancak yine de bütünsel yöntemiyle kuramsal atomculuğu arasında bir boşluk oluşuyor. Bu yüzden, onun yetersizce kayıt edilmiş geçmiş hakkındaki canlı resmi, feodalizm ve feodal devlet hakkında yeterli bir teorinin olmayışından kaynaklı devlet-merkezci, yasalara harfiyen uyan açıklamalardan ötürü bulanıyor. Sonuç olarak Bruinessen'in çalışmasının merkez-çevre iskeleti onun toplumsal tarihinin politik tarihin alanı içine girmesine neden oluyor. Durumu anlatmak ve aydınlatmak için "feodalizm" kavramına başvurulduğunda dâhi, kavram politik gücün dağıtılmasına eşitleniyor.

Kürt toplumunu ve tarihini feodal sistem hakkında bilgi sahibi olmaksızın anlamak kolay değil. Bana göre, Marksist toplumsal teori, özellikle feodalizmle ilgili iddiaları, Kürt tarihi çalışmak için

¹⁸ Örneğin Bertkay'ın (1992a) "Devlet: Türk milliyetçi tarih yazımındaki Tanrı" adlı eleştirisine bakınız.

daha uygun bir yapı sağlıyor. Tarihsel materyalizm feodalizmi sosyo-ekonomik bir sistem olarak görür ve bu teori tarihçiyi üretim biçimlerini, üretim güçleri ve ilişkileri, ideolojik oluşumlar ve mücadeleler, politik yapılar, hukuk, din, eğitim, dil, “maddi ve ruhsal” gelenekler –mimari, edebiyat, sanat, müzik, folklor, vb.- ile açıklamak ve yeniden inşa etmek zorunda bırakır. Bu yapı içerisinde, toplumun tüm bileşenleri sonu gelmeyen mücadele ve birlikte var oluş ilişkileri içinde birbirlerine bağlı durumdadır. Çoğu şey tarihinin teori ile ne yapacağına bağlı olmakla beraber, tarihsel materyalizm toplumun birbirinden bağımsız ve ayrı parçalara, -hukuk, politika, sınıf, ekonomi, cinsiyet, merkez ve çevre vb.- bölünmesine karşı çıkar. Bu teori, milliyetçi tarih yazımını devam ettiren erkek egemen ve milliyetçi anlayıştan kaçınır ve tarihinin geçmiş ile bugünü mülksüzlerin perspektifinden¹⁹ görmesini teşvik eder.

Toplumsal yapılar, genelde bilgi ve özelde tarih yazımı partizan olamaz. Tarih yazımın tüm hareketleri geçmişin yeniden yaratılmasıdır. Türk milliyetçi tarih yazımı, örneğin, geçmişi Türk kapitalist devletinin yeniden üretimine yardım edecek şekilde inşa eder. Benzer bir şekilde Kürt milliyetçi tarih yazımı da devletsiz bir milletin devlet arayışı amacına yönelir. Her iki durumda da ideolojik ve politik ilgi üstündür. Tarafsızlık iddialarına karşın başka tarih yazımları da taraf tutmaktadırlar. “Tarafsızlık” düşüncesi henüz kanıtlanmamış olsa da insanların “objektif” ve “ön yargısız” olma ihtimali varsayımına dayanmaktadır. Buradaki sorunsal tarihinin “objektiflik” ve “önyargılılık” arasındaki tercihinden ziyade taahhütlerinin doğasıyla ilgilidir.

Şeref-Name'nin hayat hikâyesi henüz anlatılmamıştır. Bu hikâyenin tarihi feodal ve kapitalist yönetim biçimleri üzerine ışık tutmaktadır. Feodal, matbaa öncesi dönemde Şeref-Name, Osmanlı İmparatorluğu, İran ve Hindistan'da elden ele dolaşmış. (35 adet bilinen el yazmasının betimlemesi için, bakınız Soltani 1997) Bu kitap onyedinci yüzyılda Osmanlı

¹⁹ Osmanlı döneminde feodalizm ve feodal devlet hakkında Marksist çalışmalar için, bakınız Berktaş, Faroqi (1992) ve Haldon (1993).

Türkçesine tercüme ediliyor. Ancak, 1971’de Türkiye Cumhuriyeti’nde eserin Modern Türkçeye ilk tercümesinin yayınlanması sansür organlarının ani tepkisini çekiyor. Kitabın 1990 yılındaki yeni baskısı bir İstanbul mahkemesindeki yargılanma ve aklanma süreciyle ilgili belgeleri de içeriyor. (Şeref Han 1990: 533–44). Türkiye Cumhuriyeti Şeref-Name’nin devletin bölgesel bütünlüğünü tehlikeye atıp atmadığını bulmak istemiş.

Modern öncesi dönemde, Şeref-Name, beyliklerin hükümdarları arasında Kürdistan’a karşı bir çeşit aidiyet duygusunu yüceltmıştır. Öyle görünüyor ki hükümdarların çoğu kitabın basit bir okumasından çok daha fazlasına kendilerini adanmışlar. Şeref-Name’yi yaşayan, devam eden devlet yönetiminin tarihi hâline getirmişlerdir. Bazı hükümdar aileleri, örneğin Mukri, Ardalan, Eğil, Palu, ve Bana kitabın bölümleri ve alt bölümlerine kendi küçük-devletlerinin tarihlerinin taslağını çıkaran “ekler” ya da *zayls* yazmışlardır. Hatta modern Kürt milliyetçilik döneminde bile, Şeref-Name etnik ve milliyetçi kimlikleri şekillendirmeye devam etmiştir. Kitabın 1971’deki basımı, Türkiye’deki yeni kuşak Kürt entelektüelleri arasında, “Kürtlerin de bir tarihi olduğu, iyi belirlenmiş bir coğrafyalarının olduğu ve kendi kendilerini yönetebilecek kapasite ve araçlarının olduğu...”; bu “yeni bir kıta ya da gezegenin keşfi gibi bir şeydi. Şeref-Name’den sonra, Kürt üniversite öğrencileri Kürt Beyliklerinin ve politik varlıklarının tarihini çalışmaya başlamışlardır.” (Elturan 1998 6-7)

Şeref-Name, Kürtlerin kendileri tarafından yazılan ilk Kürdistan tarihi kitabı ve hâlen de en kapsamlı kitap olma özelliğini koruyor. Gelişen Kürt feodal sisteminin en önemli kültürel ürünlerinden biri de Beylikler sistemine meşruiyet vermesidir. Bu kitap Kürtlerin devlet için mücadelelerinin uzun tarihinin bir dokümantasyonudur. Kürtlerin yönetici sınıflarının önemli bir temsilcisi tarafından yazılan tarihi, çalışan insanlara, çiftçilere, kadınlara, Kürt olmayan halklara –Ermeniler, Asurlu ve Yahudiler ve Yezidiler gibi Kürt azınlıklar- tepeden bakıyor. Kitabın ideolojik pozisyonu ne olursa olsun, şu kesin ki bizim Şeref-Name’yle karşılaşmalarımıza aracılık eden kendi teorik, politik ve ideolojik pozisyonlarımızdır. Bu nedenle; yazar, metin ve okuyucu

ve tarihsel bağlamları arasındaki genellikle karmaşık etkileşim hem özgülleştirici hem de yozlaştırıcı olabilecek çok farklı okumalara izin vermektedir.

Referanslar

Berktaş, Halil

1992a "The search for the peasant in Western and Turkish history/historiography," Berktaş ve Faroqhi'de (1992), s. 109-184.

1992b "Three empires and the societies they governed: Iran, India and the Ottoman empire," Berktaş ve Faroqhi'de (1992), s. 242-63.

Berktaş, Halil and Faroqhi, Suraiya (eds.)

1992 *New Approaches to State and Peasant in Ottoman History*. Londra, Frank Cass.

Bruinessen, Martin van

1992 *Agha, Shaikh and State: The Social and Political Structures of Kurdistan*, Londra, Zed Book Ltd. (paperback edition).

Challand, Gerard and Rageau, Jean-Pierre

1984 *Atlas de la découverte du monde*. Paris, Boreal Express.

Cherepnin, L.V. and Pashuto, V.T.

1978 "Obrazovanie Russkogo tsentralizovannogo gosudarstva v sravnitel'no-istoricheskom aspekte (xvi-xvii vv.)," *Voprosy Istorii*, No. 2, s. 41-53; "The formation of the centralized Russian state in the comparative historical aspect (16th-17th centuries)" [abstract in English], s. 222.

Dankoff, Robert

1990 *Evlia Çelebi in Bitlis*. Leiden, E. J. Brill.

Elturan, Burhan

1998 "Amidst the left, the right and the assimilated: The resurgence of Kurdish identity, the case of the DDKO," yayınlanmamış makale.

Falk, Richard

- 1993 "Sovereignty," *The Oxford Companion to Politics of the World*. New York: Oxford Üniversitesi Yayinevi, s. 851-54.
- Finer, S. E.
- 1997 *The History of Government from the Earliest Times. Vol. II. The Intermediate Ages*. Oxford, Oxford Üniversitesi Yayinevi.
- Haldon, John
- 1993 *The State and the Tributary Mode of Production*. Londra, Verso.
- Hall, Stuart
- 1984 "The state in question," in G. McLennan, D. Held and Stuart Hall (eds.), *The Idea of the Modern State*, Milton Keynes, Open University Yayinevi, s. 1-28.
- Hassanpour, Amir
- 1996 Review of Martin van Bruinessen, *Agha, Shaikh and State: The Social and Political Structures of Kurdistan* (Londra, Zed Book Ltd.) in *Iranian Studies*, Cilt 29, Nos. 1-2, s. 200-204.
- Hsiao, Liang
- 1975 "Reflections on the 'Discourses on the State Control of Salt and Iron,'" in *Selected Articles Criticizing Lin Piao and Confucius*, Cilt. 2, Peking, Yabancı Diller Yayinevi, s. 116-41.
- Inalcik, Halil
- 1980 "The question of the emergence of the Ottoman state," *International Journal of Turkish Studies*, No. 2, s. 71-79.
- Jwaideh, Wadie
- 1960 *The Kurdish Nationalist Movement: Its Origins and Development*, Unpublished Ph.D. dissertation, Syracuse Üniversitesi. İki cilt.
- Khani, Ahmed
- 1962 *Mem ve Zin*. Kürtçe metin M.B. Rudenko, Moskva, Adademia Nauk SSSR, Izdatel'stvo Vostochnoi Literatury tarafından Rusça'ya çevrilmiş ve düzenlenmiştir.
- Křikavová, Adéla

- 1974 "Khani, Ahmade," *Dictionary of Oriental Literatures. Cilt III. West Asia and North Africa*. Londra, George Allen & Unwin Ltd., s. 103-104.
- 1979 "A contribution to the question of the formation of the Kurdish nation," *Archiv Orientalní, Cilt 47*, s. 145-60.

Meiselas, Susan

- 1997 *Kurdistan: In the Shadow of History*. New York: Random House.

Mellor, Roy E. H.

- 1989 *Nation, State, and Territory: A Political Geography*. London, Routledge.

Minorsky, Vladimir

- 1927 "Kurds," *The Encyclopaedia of Islam, Cilt II*, s. 1132-1155.
- 1957 "Mongol place-names in Mukri Kurdistan," *Bulletin of the School of African and Asian Studies, Cilt XIX, Bölüm I*, s. 59-81.

Mustafa 'Ali

- 1979 *Mustafa 'Ali's Counsel for Sultans of 1581*. Andreas Tietze, Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften tarafından çevrilmiş ve düzenlenmiştir.

Nikitine, Basile

- 1956 *Les Kurdes: Etudes sociologique et historique*. Paris, Imprimerie nationale.

Özoğlu, Hakan

- 1996 "State-tribe relations: Kurdish tribalism in the 16th- and 17th-century Ottoman empire," *British Journal of Middle Eastern Studies, Cilt 23, No. 1*, s. 5-27.

League of Nations, Permanent Mandates Commission

- 1930 *Minutes of the Nineteenth Session Held at Geneva from November 4th to 19th, 1930...* Geneva, Series of League of Nations Publications, VI.A. MANDATES, Aralık 29, 1930.

Lewinstein, Keith

- 1995 "Hukûmah," *The Oxford Encyclopedia of the Modern Islamic World*. Cilt 2, s. 139-43.

Pierson, Chrisopher

- 1996 *The Modern State*. London, Routledge.

Pîrbal, Ferhad

- 1992 "Kartografî Ewrûpîyekan e yekemîn nexşey cugrafi ke nawî Kurdistanî têda hatêwe" (Avrupalıların haritaları ve Kürdistan ismini içeren ilk coğrafi harita) *Berbang*, Cilt 11, No. 4 (No. 81), s. 51-55.

- 1993 "Xöndineweyekî kartografîyaney kolônîyalîzm le Kurdistan da" (Kürdistan'da sömürgeciliğin kartografik bir okuması için), *Rabî'n*, No. 6, s. 61-81.

Ritter, Harry

- 1986 *Dictionary of Concepts in History*. New York, Greenwood Yayınevi.

Şeref Han

- 1990 *Şerefname: Kürt Tarihi*. M. Emin Bozarslan tarafından Arapça'dan Türkçe'ye çevrilmiştir.. İstanbul: Hasat Yayınları.

Sharaf Khan Bidlisi

- 1964 *Sharafnâme: Tarih-e Mofassal-e Kordestân*. Edited by Mohammad 'Abbasi, Tehran, 'Elmi Yayınevi. (Cairo edisyonunun yeniden baskısı).

Soltani, Anwar

- 1997 *35 Destnâme Şerefnamey Betlisî le Kitâbxanekanî Cihan* (Back cover: Bitlisi'nin Şeref-Name'nin 35 adet el yazması uluslararası koleksiyonlarda). Jönköping, Sweden: Kitab-i Arzan.

Southall, Aidan

- 1968 "Stateless society," *International Encyclopedia of Social Sciences*. Cilt 15, s. 157-168.

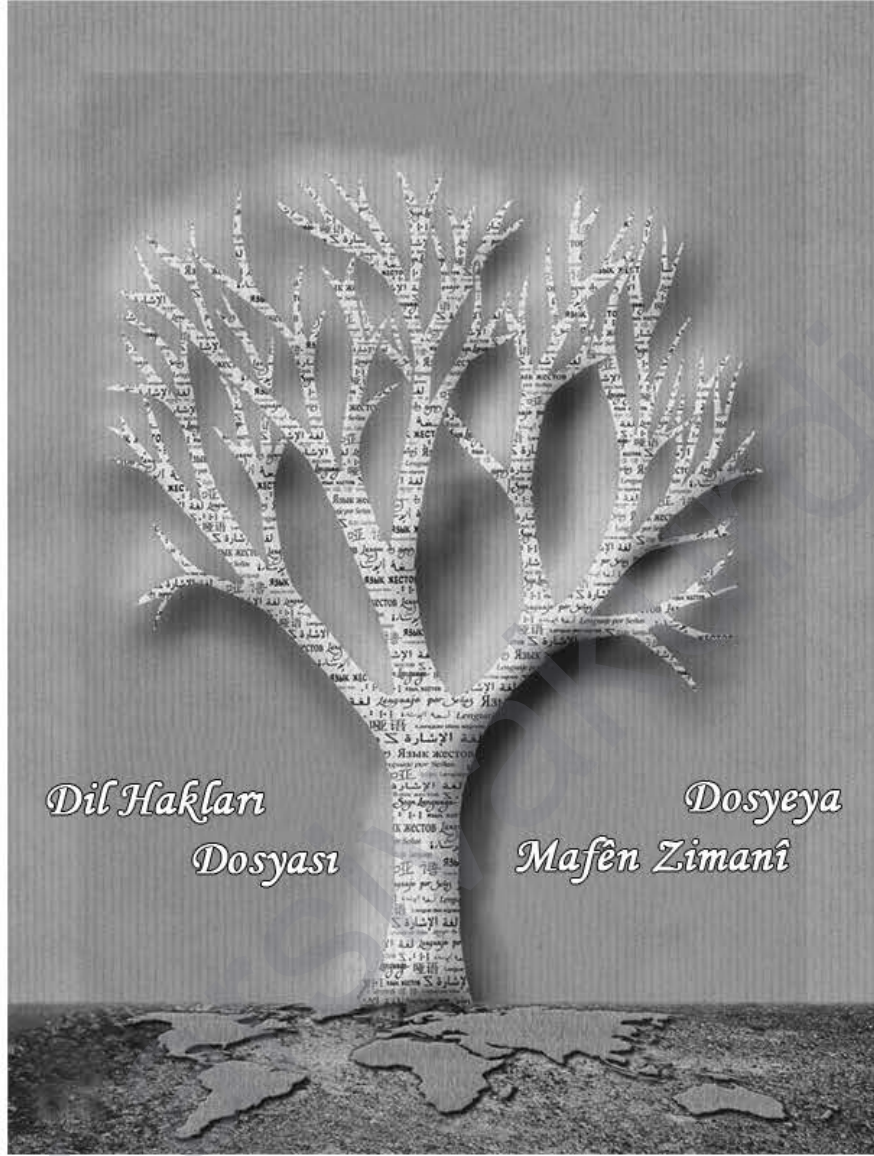
- 1996 "Tribe," *Encyclopedia of Cultural Anthropology*, Cilt 4, s. 1329-1336.

Vasil'eva, E. I.

- 1967 "Predislovie," Sharaf-Khōn ibn Shamsaddōn Bidlōsō, *Sharaf-Nāme*, Tom I, Moskva, Nauka, bb. 13-68; Summary, s. 613-19.
- 1976 "Predislovie," Sharaf-Khōn ibn Shamsaddōn Bidlōsō, *Sharaf-Nāme*, Tom II, Moskva, Nauka, bb. 12-36; Özet, s. 347-50.
- 1991 *Ugo-Vostochnyĭ Kurdistan v XVII - nachale XIX vv.: Ocherki Istorii Emiratov Ardelan i Baban*. Moskva, Nauka.

Yi-liang, Chou

- 1974 "Liu Tsung-yuan's 'A Dissertation on the System of Principalities,'" in *Selected Articles Criticizing Lin Piao and Confucius*, Cily 1, Peking, Foreign Languages Yayınevi, s. 159-84.

Danezana Gerdûnî ya Mafên Zimanî

Pêşkêşî nivisînan

Rêxistin û sazgehên nedewletî îmzakerên vê Danezana Gerdûnî ya Mafên Zimanî, di 6 ta 9ê Hezîrana 1996an de li Barselonayê civyayî,

Herwekî Danezana Gerdûnî ya Mafên Mirov ya 1948an ku di dîbaçeya xwe de "Baweriya xwe ya bi mafên bingehî yên mirov, di nav weqar û rûmeta kesê mirovî de û di wekheviya mafên mêr û jinan de" takîd dike û di benda xwe ya 2an de dinivîse ku bê tu cihêyî " Heryek, nemaze bêyî cihêyiya nijad, reng, zayend (cîsn), ziman, ol, ramana siyasî an her ramana din, eslê neteweyî an civakî, serwet, zayîn an her rewşeke din, xwediyê hemû maf û hemû azadiyên ku di vê Danezanê de hatine daxuyanîkirî ye"; Herwekî Peymana Navneteweyî pêwendîdara Mafên Jiyarî û Siyasî ya 16ê Kanûna 1966an û Peymana Navneteweyî ya li ser Mafên Aborî, Civakî û Çandî ya eynî tarîxê ku di dîbaçeyên xwe de îlan dike ku mirov azad nabe eger li derdora wî mercên serekî peydanebin da ku ew bikaribe ji mafên xwe ên jiyarî û siyasî wek ji mafên aborî, civakî û çandî kelbigire (fêdê bibîne); Herwekî Biryarnameya 47/135 ya 18ê Kanûna 1992an ya Civîna Gelemperî ya Rêxistina Neteweyên Yekbûyî (Danezana mafên kesên ji hindikayiyên neteweyî an nijadî, oldarî û zimanî); Herwekî danezan û konvensyonên Heyeta Ewropayê wek Konvensyona Ewropayî bo Parastina Mafên Mirov û Azadiyên Najêger ya 4ê Teşrîna 1950î (Benda 14an); Konvensyona Heyeta Wezîrên Heyeta Ewropayê ya 29ê Hezîrana 1992an ya ku Peymana Ewropî li ser zimanên herêmî an hindikayî da qebûl kirin; Danezana Civîna Heyeta Ewropayê ya 9ê Çiriya 1993an ya li ser hindikayiyên neteweyî; û Konvesyona Çerçefê bo parastina hindikayiyên neteweyî ya Teşrîna 1994; Herwekî Danezana Saint-Jacques de Compostelle ya PEN Kluba Navneteweyî di 15ê Kanûna 1993an de ya Heyeta wergerandinan û ya mafên zimanî ên PEN Kluba Navneteweyî ya li ser pêşniyariya afirandina konferanseke cîhanî li ser mafên zimanî; Herwekî Danezana Récife (li Brazîlê) ya 9ê Çiriya 1987an, Semînera XXIIan ya Rêxistina

Navneteweyî bo Peşvebirina Guhestinên navçandî ji Neteweyên Yekbûyî dixwaze ku ew bi tevgerên dilniya rabe bo daneqebûlkirin û bicîhanîna Danezaneke Gerdûnî ya Mafên Zimanî; Herwekî Konvensyona nemre 169 ya Encûmena Navnteweyî ya Kar ya 26ê Hezîrana 1989an li ser gelên sirûştî li welatên serbixwe; Herwekî Danezana Gerdûnî ya Mafên hemûkî (kolektîv) ên Miletan ya Gulana 1990î li Barselonayê, îlan dike ku her millet maf heye çanda xwe, zimanê xwe û teşeyên jiyana xwe pêşkêş bike û pêş ve bibe, û bo pêkanîna vê yekê, mafê wî milletî heye ji xwe re bingehên xwe ên siyasî, ên perwerdekirinê, guhestinê û îdareya giştî, di çarçefên siyasî cuda de, peyda bike; Herwekî Danezana Gelemperî ya Civîna Giştî ya Federasyona Navneteweyî ya Mamosteyên Zimanên zinde ku li Pécs (Li Meceristanê), di 16ê Tebaxa 1990î de hatiyê qebûl kirin û ya ku pêşniyar dike ku " mafên zimanî gerek wek mafên bingehî ên mirov bîn hesabandin";

Herwekî rapora Komisyona Mafên Mirov ya Heyeta Aborî û Sosyal ya Neteweyên Yekbûyî, ya 20ê Nîsana 1994an, li ser nivîsa demekî (mueqet) ya Danezana Mafên gelên sirûştî, Danezana ku mafên kesan di roniya mafên hemûkî (kolektîv) de dibîne; Herwekî nivîsa demekî ya Danezana Komisyona Navamrîkayî ya Mafên mirovî li ser mafên gelên sirûşkî, ku di kombûna 1278an de ya 18ê Îlona 1975an hatiyê qebûl kirin;

Herwekî di cîhanê de pirahiya zimanên geftkirî (tahdîdkirî) yê gelên ne xwedî serwerî ne û ku du hokarên (faktor) serekîn nahêlin ku ev ziman pêş ve biçin, herwekî nebûna xwedewletiya van civakên zimanî û siyaseta Neteweyên ku destgehên xwe ên siyasî û îdarî û zimanê xwe li ser wan ferz dikin, du hokarên ku rê zû didin zimanine din da ku şûna wan bigirin; Herwekî êrîş, dagîrkirin û bindestî û, weha jî, teşeyên (şiklên) din ên paşkoyîtiya siyasî, aborî an civakî pircar bi xwe re danana (ferzkirina) yekser ya zimanekî biyanî, an bikêmanî krêtkirina têgihaştina nixê zimanan, bi xwe tînin, an çêbûna taybetmendiyên zimanî newekhev ên ku zianê digihînin rûmeta zimanê zimanaxêfan; herwekî bo van sedeman, zimanên çend milletên ku rizgar bûne li

hember berevajoya (prosesa) şûngirtina zimanî ya girêdayî bi siyaseta ku zimanê serbajarên kevin çêtir tên xuya kirin;

Herwekî gerdûnîbûyîn gerek li ser têgihastina têvelîtiya zimanî û çandî ava bibe, têvelîtiya dûrî arezûyên (tendansên) wekhevker û arezûyên tenhahiştinê, hokarê dûrxistinê; Herwekî peydakirina bingehên gerdûnî yên rê didin misorgeriya biserxistin, rûmetgirtin û bikaranîna civakî ya giştî û arizî ya hemû zimanan pêwîst e bo ewlekirina geşbûyîna navbera civakên zimanî; Herwekî hokarên têvel ên ne zimanî (faktorên dîrokî, siyasî, deverî, xelkzanî, aborî, civakî-çandî, civakî-zarzanî û warê rewîştên kelektîv) aloziyên ku dihêlin gelek ziman winda, biçûk, riswa binin, diaferînin. Herwekî ji ber vê yekê jî gerek e ku mafên zimanî bi dîtineke giştî bêne afirandin da ku li gor her rewşê çareserkerinên dilniya (munasib) bînin bikaranînin; Herwekî Danezanek Gerdûnî ya Mafên Zimanî, wek hokarê bingehî ye hevjiyana civakî, girîng dibe bo rastkirina sewsiyên zimanî û bo ewlekirina rûmetgirtin û geşbûyîna giştî ya hemû zimanan û afirandina bingehên aşitiyeke cîhanî rast û dadperwer (adil),

ÎLAN DIKIN KU DÎBAÇE

Rewşa her zimanî, li gor dîtînen li jor, encama hevghastin û lihevkerkirina qeyametek daneyên (hokarên) rengihê ye, daneyên siyasîqanûnî; ramanî (îdyolojîk) û dîrokî; xelkzanî û deverî; aborî û civakî; ferhengî; zimanî û civakîzarzanî; û weha jî daneyên xweyî (subjektîf)

Di dema anha de, ev hokarên hanê diyar dibin:

Di helwesta sedsalane (kevin) û hevbeş (muşterek) ya piraniya Neteweyan de ku amanc piçûkkirina têvelîtiyê û sistkirina pîrbûyîna çandî û pîrîtiya zimanî ye.

Berevajoya (prosesa) cîhanîkirina aboriyê û herweha jî ya bazara agahiyê û bazara ragihandinê û çandê, berevajoya ku warê pêwendî û teşeyên navsersxwebûyîna ku yekîtiya hundirî ya her civaka zimanê ewle dike, serobinî dike.

Civakên aborî ên navdewletî nimûneya geşbûyîna aborî dixwazin, di rakirina destûrên bazirganî de pêşketinê dibînin û di kesîtiya

mirovî ya pêşbezîdar de azadiyê dibînin, ev yek newekheviyên aborî, civakî, çandî û zimanî dijwar û her roj bêtir, peyda dikin.

Nebûna xwehukumdariyê, miletek bi hejmara xwe biçûk, an belavbûyî, an jî perçeyekî wî belav, aboriyek nedomdar, zimanekî ne qanûnkirî, nimûneyek çandî tersî nimûneya raser, ev tişt anha gefê dikin û dihêlin ku gelek ziman nikaribin vebijîn û pêş ve biçin eger ev rêyên bingehî neyên pêk anîn :

Di çerçeva siyasî de, afirandina heyetek siyasî ya têvelîtiya zimanan da ku her civaka xwedî ziman bikaribe bi rastî beşdarî vê nimûneya nû ya geşbûyîna aborî bibe.

Di çerçeva çandî de, meydana ragihandina cîhanî gerek bi temamî lihevhatî bibe da ku bikaribe rê bide beşdariya dadperwer ya hemû gelan, civakên xwedî zimanan û kesan li ser rêya pêşveçûnê.

Di çerçeva aborî de, danîna bingeha pêşveçûnek domdar li ser bingeha beşdarbûna hemûyan û li ser rûmetgirtina terazûya (tewazina) jîngehzaniya (êkolojiya) civatan û pêwendiyên dadperwer di nava hemû zimanan û hemû çandan de.

Ev Danezan, ji ber vê yekê jî, ji civakên xwedî ziman û ne ji Neteweyan dest pê dike. Ew xwe di çerçeva xurtkirina sazgehên navneteweyî de ên ku dikarin pêşveçûna domdar û dadperwer bo hemû mirovahiyê ewle bikin, dibîne. Ew herweha jî dide dû armanca pêşniyarkirina afirandina rêxistineke siyasî bo têvelîtiya zimanan li ser bingeha rûmetgirtinê, geşbûyînê û kelgirtinê (fêdeyê) ên (hevbeş).

SERNIVÎSA DESTPÊKÎ

Wurdeyên têgihaştineyî

Bend 1

Ev Danezan di gotina civaka zimanî de her civata mirovî dibîne gava ew civat, ji dîrokîti ve (ji mêj ve), li ser devereke bi derdor, bicih e, çi ew civat bê nasîn an na, civata ku wek miletekî tê nasîn û ku wê zimanekî mûsterek wek awayê ragihandinêke xwezayî û xwegirtineke çandî di navbera endamên xwe de pêş ve biriyê. Bi

navkirina "zimanê deverekê", mirov wê idyoma civaka ku bi dîrokî li ser wê erdê bi cih e, nîşan dide.

Ev Danezan ji wê bingehe destpê dike ku mafên zimanî hem kesîfî, hem kolektiv in. Ew wek pîvana heqkirina mafên zimanî ji civakekê zimanî re dibîne gava ew civak ji dîrokî ve li ser axa xwe be, ew ax helbet ne tenê wek navçeyek jeografî ya ku ev civak li ser dijî lê wek derdorek civakî û erkî (fonksyonel) najêger jî bo pêşveçûna giştî ya zimên. Pêşketin û berdewamiya mafên civakên zimanî, mafên ku di paragrafa 5an de ya vê gotarê bilêvkirî û mafên kesên derveyî tixûbên axa civatê xwe, ji vê destpêkê diherikin.

Ev Danezan, wek encam, weha jî qebûl dike ku ew li ser axa xwe ne û endamên eynî civaka zimanî ne :

I. komeleyên ku ji navika civaka xwe ji ber sedemên tixûbên siyasî an îdarî dûr in;

II. komeleyên ku ji dîrokî ve li ser navçeyek jeografî teng û bi endamên civakên zimanên din derdorgirtî, dijîn;

III. komeleyên ku li ser navçeyek jeografî, bi endamên civakên zimanî din û xwedî dîrokiyek hevta, dijîn.

Ev Danezan gelên koçer ku bi dîrokî li deverên koçeriya xwe ne û gelên ku li deverên cihê bicîhbûyî ne, wek civakên zimanî bi dîrokî li ser navçeyên xwe, dihesibîne.

Ev Danezan wek civakek zimanî dinase her civaka mirovî, ku bi zimanê civakek zimanî din diaxife û li ser axa wê dimîne, lê beyê ku dîrokîtiya wan wehkev be. Ev yek jî di dema hazir de rewşa koçberan (muhaciran), penaberan, sirgûnkiriyan û kesên dyasporayê ye.

Bend 2

Gava civakên cihêreng û komên zimanî bi hev re li ser erdekê dijîn, ev Danezan dibîne ku bikaranîna mafên di vê danezanê de berpêşkirî gerek, bi mebesta (amanca) rûmetgirtina navbera hemûyan û bicihkirina misogeriyên demokratîk ên herî bilind, bên bikaranîn.

Di dema avakirina terazûyek civakî-zimanî dilniya (munasib) de, ango di dema pêkanîna dadperwer de ji alîyekî ya mafên van civak û komên zimanî û ji aliyekî din ya mafên kesên ku ew ji wan pêk tên, erê dîrokîtiya wan nesbî ye û viyana (îradeya) wan bi demokratî bilêvkirî ye, girîng e ku hokarên (daneyên) ku dikarin terazûyeke nû û şûndanî pêşniyar bikin neyên jibîr kirin, hokarên wek koçberiyên ku civakan mecbûr dikin bihevre bijîn û sewiya netebûtiya wan civakan ya siyasî, civakîaborî û çandî.

Bend 3

Ev Danezan van mafan wek mafên kesîtiyê ên di hemû mercan de najêger dibîne; mafê ku her yek wek endamê civakek zimanî bê naskrin; mafê bikaranîna zimanê xwe di jiyana giştî û arizî; mafê bikaranîna navê xwe; mafê danîna pêwendî û hevciwînan bi endamên derveyî civaka zimanî ya xwe; mafê parastin û pêşvebirina çanda xwe; û hemû mafên din ên xwedî naverokên zimanî ne, mafên ku ji aliyê Peymana Navneteweyî ya Mafên Civil û Siyasî ya 16ê Kanûna 1966an û Peymana Mafên Aborî Civakî û Çandî ya eynî tarîxê weha tên nasîn.

Ev Danezan dibîne ku mafên kolektîv ên komên zimanî, li tevî mafên ku di benda pêşîn de bilêvkirî, dikarin li tevî xaleyên benda 2.2. van mafan bixin nav xwe : mafê hînbûyîn û hînkirina ziman û çanda xwe; mafê hebûna dezgehên çandî; mafê ku ziman û çand di awayên ragihandinê de cihêkî dadperwer bigrin; mafê beşdarbûna, bi zimanê xwe, nava rêxistinên resmî û peywendiyên civakî-aborî.

Mafên kes û komên zimanî, ên li jor berpêşkirî, gerek li hember hevpeywendiyên wan û integrasyona (hebûna) wan di civaka zimanî ya ku wan bi xwe digre, nebin asteng. Gerek ev mafên li jor berpêşkirî rê teng nekin jî li hember mafên van civakan an endamên wan da ku ew zimanê xwe bi berfirehî di jiyana rojane û di tevahiya navçeya deveriya xwe de, bikar bînin.

Bend 4

Ev Danezan dibîne ku kesên ku cihê xwe diguherînin û li ser axa civakek zimanî cihêreng bicîh dibin, maf û erkê wan e ku ew bi wê civaka zimanî re peywendiya integrasyonê bidomînin. Integrasyon bi angoya civakîkirina temamker ya van kesan bi rengê ku ew bikaribin taybetmendiyên xwe ên çandî ên destpêkê biparêzin lê ku ew bi civaka wergir (mazûban) re baş nîşan û bawerî û rewîştîyan dabeş bikin da ku xebitîna civakî ya giştî, beyî zehmetî ji bo wan bêtir bin ku ji bo ya endamên civaka werger.

Bend 5

Ev Danezan wek bingeş dibîne ku mafên hemu civakên zimanî wehhev in û ji dîtînen dadwerî û siyasî ên zimanên resmî, herêmî an kêmahî, serbixwe ne. Bikaranîna peyvên wek zimanê herêmî an zimanê kêmahî di vê nivîsê de cîh nagirin çûnkî, ligel ku di çend haletan de nasîna wek zimanê kêmahî an herêmî dikarin hebûna hin mafan hêsan bikin, lê bikaranîna van gotinan û rengdêrên din piraniya caran dikarin mafên civakek zimanî berbiçûk bikin.

Bend 6

Ev Danezan yekcar qebûl nake ku li navçeyeke ji navçeyan zimenek bikaribe bê dîtî û qebûl kirin wek yê wê navçeyekê têne ji ber ku ew zimanê resmî yê Dewletê ye an jî ew ji mêj ve li wê navçeyê wek zimanê îdarekirinê an yê hin tevgerên çandî tê bikaranîn.

Sernivîsa yekem

Dîtînen giştî

Bend 7

Hemû ziman nîşana nasnameya giştî, teşeyên xweser yê têgihaştin û dîtîna rastîtiyê (realîteyê), ne. Her weha jî, bo pêşveçûna wan di hemû pêkanînan wan de, gerek li ber wan hemû mercên pêwîst vekirî bin.

Her ziman rastîtiyek e ku bi rengê civakî çê dibe. Ew di nava civatê de dibe alava yekbestî, nasnamebûn, ragihandin û nîşanek afirîndar û ew bo bikaranîna kesane berdesdar e.

Bend 8

Hemû civakên zimanî xwedî maf in ku ew heyînên xwe bi rêk bixin û wan kardarî bikin da ku ew bikaranîna zimanê xwe di hemû danûstandinên civakî de ewle bikin.

Mafê hemû civakên zimanî heye ku alavên bo ewlekirina raghueztin û berdewamiya zimanên xwe, di pêşedeman de, li ber destên wan hebin.

Benda 9

Her civak maf heye ku, bêyî têkilîkirinên qayilkirî an bi zorê, ew dezgehên zimanê xwe qanûn bike, pîvan bike, biparêze, pêşve bibe û qayîm bike.

Bend 10

Hemû civakên zimanî di warê mafan de wekhev in.

Ev Danezan cudayîkirinên dijî civakên zimanî, cudayîkrinên li ser bingeha pîvanên wek hingavên serweriya siyasî, rewşa civakan ya civakî, aborî û hwd, an pileya (sewiya) ku ziman di warê pîvankirin, berpekirin (aktuyalîze) an nûjenkirina xwe de gihastinê, nehêlanbar dibîne .

Bo bicihkirina bingeha wekhevîyê, gerek awayên (imkanên) najêger ên bo wekhevîyê, bi rastî, bên dayîn.

Bend 11

Her civaka zimanî maf heye ku awayên wergerandina bi herdu aliyan, tiştê ku bicihkirina mafên di vê Danezanê de misoger dike, li ber destê wê hebin.

Bend 12

Di beşê giştî de, her kes maf heye ku hemû çalakiyên di zimanê xwe de yê navçeya ku ew lê dijî, pêşve bibe.

Di warê kesîti û malbatî de, her kes maf heye ku zimanê xwe bikar bîne.

Bend 13

Her kes maf heye ku bi zimanê navçeya ku ew lê dimîne, bizanibe.

Her kes maf heye ku çendzimannas be û zimanê herî lihevafî (munasibî) xwe binase û, bo pêşveçûna xwe ya kesane an bo tevgeriya civakî, beyî pêşbiryariya misogeriyên damizrandî di vê Danezanê de, bo bikaranîna giştî ya zimanê bi xwe yê navçeyê, wî zimanî bikar bîne.

Bend 14

Biryardanên vê Danezanê nabe bîn ravekirin (tefsîr) an bikaranîn dijî her desthilata hundirînî an navneteweyî ku di derheqa zimaekî li ser axwa xwe biryar û karînen qencdir pêk diîne.

Sernivîsa dudyan Dezgeha giştî ya zimanî

Beş 1

Idareya giştî û rêxistinên resmî

Bend 15

Her civaka zimanî maf heye ku zimanê wê, li ser axa wê, wek zimanê resmî, bê nasîn.

Her civka zimanî maf heye ku karînen wê ên qanûnî û îdarî, belgeyên giştî û arizî û nivîsên tomargehên giştî ên bi zimanê wê deverê tîn nivîsîn, ku ew wek rewa û çalak bîn dîtin û kesek nikaribe hebûna wan nenase.

Bend 16

Her endamê civaka zimanî maf heye ku bi zimanê xwe bide û bistîne û di pêwendiyên xwe de bi dezgehên karînen giştî an beşên îdarî ên navendî, deverî, cîkî û ser deverî yên dezgehên ku erda vî zimanî ayîdî wê ye, agahiyan bistîne.

Bend 17

Her civaka zimanî maf heye ku, hemû belgeyên resmî ên bi navçeya wê ve girêdayî, bi zimanê wê hebin, belge çî li ser kaxezan bin, çî kempyûterî bin, an li ser çî berpaldin bin.

Desthilatiyên giştî (hukûmet) gerek darişte, pirsyarname û çapkiriyên çî ser kaxezan, çî ser kempyûteran, an ser çî berpaldin bin jî, bi zimanên navçeyî binivîsin û ku ew wan di beşên dezgehên navçeyî wan zimanên cihêreng de bidin gel.

Bend 18

Her civaka zimanî maf heye ku biryarê bide ku hemû biryardarên qanûnî ên di derheqa wê de, bi zimanê wê bi xwe, çapkirî bin.

Desthilatiyên giştî, ku bêtirî zimanekî li ser navçeyekê bi dirokati dijî di bin îdareya wê de heye, gerek hemû qanûn û biryardarên xwedî regekî gelemperî, bêyî ku ji xwe bipirsin ger zimanaxêfên wan navçeyan bi zimanên din dizanin an na, bi zimanên wan çap bikin.

Bend 19

Meclisên nimînendeyan gerek wî zimanê an wan zimanên ku ew bi dîrokîti li ser navçeyên xwe diaxifin, wek zimanên resmî qebûl bikin û bikar bînin.

Ev maf zimanên civakên li deverên cihê belavbûyî, zimanên ku di benda 11an û di birgeha (paragrafa) 4an de berpêşirî, dixê nav van mafan.

Bend 20

Her kes maf heye ku di hundirê Dadgehan de zimanê ku bi dîrokîti yê navçeya wî ye, çî bi devkî, çî bi nivîskî, bikar bîne. Di karînen xwe ên hundirînî de, gerek dadgeh zimanê navçeya ku ew li ser in bikar bînin, û eger ji ber rêxistina dadmeniya Dewletê dozek gerek li derveyî wê navçeya xwe ya destpêkê çê bibe, gerek dadgeh herdem zimanê wê navçeyê bikar bîne.

Di hemû mercan de, her kes maf heye ku bi zimanekî ku ew bikaribe tê bigihêje û bi axife bê ceza kirin an jî wergandin, bê pere, jê re bê kirin.

Bend 21

Her civaka zimanî maf heye ku biryarê bide ku hemû qeydkirinên di tomargehên giştî de, bi zimanê navçeya wê, bînin kirin.

Bend 22

Her civaka zimanî maf heye ku ferz bike ku belgeyên neteweyî ên ji aliyên karmendên desthilata giştî tînin, bi zimanê navçeya ku ew karmend an dadger yê berpîrsyarê cihê xwe ye, bînin nivîsîn.

Beşê II

Perwerdekirin

Bend 23

Perwederkirina ku li ser navçeyekê bikar tê gerek beşdarî pêşveçûna karîna xwe-diyarîkirina zimanî û çandî ya wê navçeyê be.

Perwerdekirina li ser navçeyekê bikar tê gerek zimanê axiftinê yê civaka zimanî biparêze û pêşve bibe.

Perwerdekirin gerek herdem di xizmeta têkelîtiya zimanî û çandî de be û di xizmeta pêwendiyên dadperwer (adil) di navbera civakên zimanî ên cihêreng ên hemû cihanê de be.

Di çerçeva pîvanên pêşî de, her kes maf heye ku çî zimanê ku bixwaze hîn bibe.

Bend 24

Her civaka zimanî maf heye ku biryarê bide di derheqa pileya hebûna zimanê xwe de wek zimanekî gelemper û wek alava xwendinê di hemû sewiyên hînîkirinê de li ser sînga navçeya xwe : pêşdibistan, dibistana seretayî, dibistana amadayî, xwendina teknîkî û pîşeyî, zankoyî û pêkhînanana gihiştîyan.

Bend 25

Her civaka zimanî maf heye ku hemû dewlemendiyên mirovî û madî li ber xwe bibîne da ku ew bikaribe xwe bigihîne pileya xwestî ji bo hebûna zimanê xwe di hemû sewiyên hînîkirinê de li ser sînga navçeya xwe : mamosteyên baş pêkhînanî, dezgehên pêdagojî ên lihevhatî, destkarên hînîkirinê, peredan (daravstandin), cîh û saman, alavên teknolojî ên asayî û nûjenger.

Bend 26

Her civaka zimanî maf heye ku perwerde bibe da ku ew zimanê xwe, di karînen têkel ên hemû warên bikaranîna rojane xweş de, bizanibe, weha jî ku ew bikaribe xwe hînî çî zimanê ku bixwaze, bike.

Benda 27

Her civaka zimanî maf heye ku bikaribe zimanên bi asaya (tradîsyona) xwe ya çandî girêdayî, wek zimanên edebî an

muçedes, zimanên ku di demên kevin de, zimanên rojane ên civaka wê bûn, bixwîne.

Benda 28

Her civaka zimanî maf heye ku perwerdina ku rê dide nasîna berfireh û kûr ya paşmaya (mîrasa) xwe ya çandî (dîrok û erdnasî, edebiyat) û diyarkirinên din yên çanda xwe de, bistîne, û ku endamên wê ên ku dixwazin çanda civakek din binasin, bêyî zehmetî wê çandê, fêr bibin.

Bend 29

Her kes maf heye ku di zimanê navçeya ku ew li ser bicih e, xwe perwerde bike.

Di vê bendê de jî, her civak maf heye ku xwe bigihîne nasîna zimanê devkî û nivîskî yê çî civaka din be eger ev nasîn awayê raguhestîne bi civakên zimanî ên din re hêsan bike.

Bend 30

Ziman û çanda her civaka zimanî gerek, di hemû pileyên (sewiyên) zankoyî de, bibe alava xwendin û lêgerînê.

Beşê III

Peyvnasî (şûnnavnasî)

Bend 31

Her civaka zimanî maf heye ku dezgeha xwe ya navan di hemû waran de û di hemû merc û keysan de biparêze û bikar bîne.

Bend 32

Her civaka zimanî maf heye ku navê deveran (şûnnavnasiyê), wek di zimanê xwe yê navçeyê de, çî di warê zimanê devkî an nivîskî de, çî di beşên arizî de, çî di beşên giştî de, bikar bîne.

Her civaka zimanî maf heye ku şûnnavnasiya xwe ya nijadî bicîh bike, biparêze û kok bike. Ev şûnnavnasî nabe bê rakirin, nabe ku ziyar bigihêje wê an bi kîrinên kêfî bê bilêv kirin. Di demên guhertinên siyasî de an ji ber sedemên din, nabe jî ku şûnnavnasiyek din cihê wê bigre.

Bend 33

Her civaka zimanî maf heye ku ew, wek di zimanê xwe de, xwe bide nasîn û pêşkêşkirin. Ji ber vê yekê jî, gerek navkirinên şaş an ziyandar lê neyên kirin di wergerandina navê wê de ber bi zimanên din.

Bend 34

Her kes maf heye ku mirovnavê xwe, wek ku di zimanê wî de ye, di hemû waran de, bikar bîne. Mafê wî jî heyek ku navê wî, di dezgeha nvisîna zimanekî din de, herî baş û herî nêzîkî bilêvkirina zimanê bingehî, bê nivîsîn, gava nivîsîna vî navî pêwîst be.

Beşê IV

Rêgeyên ragihandinê û teknolojiyên nû

Bend 35

Her civaka zimanî maf heye ku, li derveyî dezgeha weşîn û raguhastinê ya tê bikaranîn, ku ew biryara pileya hebûna zimanê xwe di awayên ragihandina li ser navçeya xwe de, çi di warê ragihandina cîkî û asayî de, çi di awayên berfirehtir de, çi di warê teknolojiyên pêşketîtir de, bide.

Bend 36

Her civaka zimanî maf heye ku hemû dewlemendiyên (îmkanên) mirovî û madî ên najêger bo ewlekirina pileya ku ew ji bo hebûna zimanê xwe dixwaze û xwe-diyarkirina xwe ya çandî di hemû awayên ragihandinê li ser navçeya xwe de : karmendên bi rêkûpêk pêkhînayî, daravstandin, cîh û saman, awayên teknoloji ên asayî û yên nûjenger, li ber wê hebin

Bend 37

Her civaka zimanî maf heye ku, di nava awayên ragihandinê de, ew nasîneke kûr û fireh di derheqa paşmayeya xwe ya çandî (dîrok û erdnasî, edebiyat û diyarkirinên din ên çanda xwe) bigre û waha jî, mafê wê heye ku endamên wê agahiyên herî bilind ku di derheqa çandên din dixwazin, bikaribin bigirin.

Bend 38

Mafê hemû ziman û çandên civakên zimanî heye ku di naveroka awayên cîhanî ên ragihandinê de danûstandinek dadperwer û ne cudaker bi wan re bê kirin.

Bend 39

Civakên ku di benda 1, paragrafa 3an û 4an de ji vê Danezanê û wek hemû civakên paragrafa 5an ji eynî bendê, mafê wan heye ku zimanê wan di awayên ragihandina li ser navçeya ku ew li ser bicih in, li ser digerin, bi şêweyekî dadperwer bê pêşkêş kirin. Pêkanîna vî mafî gerek bi pêkanîna mafên din ên civak û komên zimanî ên din ên navçeyê, lihevhatî bin.

Bend 40

Her civaka zimanî maf heye ku di warê ragehînzaniyê de, di zimanê wê de, samanên li gor dezgeha zimanê wê û alavên helberînê, li ber wê hebin da ku ew bi berfirehî bikaribe ji tewanên ku ev teknoloji li hember xwe-diyarkirinê, ragihandinê, çapkirinê, wergerandinê û bi giştî ji pêkanîna agahkirinê û weşîna çandî, vedikin, kelk (fêde) bigre.

Beş V

Çand

Bend 41

Her civaka zimanî maf heye ku zimanê xwe di hemû diyarkirinên çandî de bikar bîne, biparêze û xurtir bike.

Pêkanîna vî mafî gerek bi serbestî pêşve biçê bêyî ku dunya vê civaka zimanî ku behsa wê dibe bi çandeke biyanî bi rengekeî dagîrkirinê hatibe girtin.

Bend 42

Her civaka zimanî maf heye ku di warê xwe yê çandî de bi serbestî pêşve biçê.

Bend 43

Her civaka zimanî maf heye ku bikaribe xwe bigihîne berhemên ku bi zimanê wê derketine.

Bend 44

Her civaka zimanî maf heye ku xwe bigihîne bernamekirinên navçandî bi saya weşîna agahdarîkirnek têrakirî û alîkariya çalakiyên fêrbûyîne bo biyaniyan an bo wergerandinê, dublajkirina filman, paş-hevdemkirinê û navnîşankirinê (sûtîtrajê).

Bend 45

Her civaka zimanî maf heye ku zimanê navçeya xwe wek zimanê pêşkî ferz bike di diyarkirin û dezgehên çandî de (kitabaxne, vîdeoxane, sînema, teatro, mûze, tomargeh (arşiv), helberîna kampyûterî, folklor, industriyên çandî û hemû diyarkirinên din ên ku rastîtiya wê ya çandî pêşkêş dikin).

Bend 46

Her civaka zimanî maf heye ku ew paşmaya xwe ya zimanî û çandî biparêze, di nav de jî diyarkirinên madî wek nimûne, sereçaviyên belgenamekirinê, paşmaka (mîrasê) hunerî, avazanî û avahîsazî û weh jî, hebûna neqsnivîskiya navê wê, biparêze.

Beş VI

Warê civakaborî

Bend 47

Her civaka zimanî maf heye ku ew zimanê xwe di hemû karûbarên civak-aborî li ser sînga navçeya xwe bikar bîne.

Her endamê civaka zimanî maf heye ku ew di zimanê xwe de hemû awayên bo pêkanînan çalakiya pêşeyî bikar bîne, wek nimûne, bikaranîna belge û kitêbên rawêjkariyê, amojgariyan agahiyên çapkirî, rewîşt û saman, alav û bernameyên kampyûterî.

Bikaranîna zimanekî din di vî warî de dikare bê ferz kirin tenê gava xwezaya çalakiyek pîşeyî pêşveçûyî wê yekê behane bike. Nabe, di tu rewşê de, ku zimanekî biyanî nûjentir cihê zimanê navçeyê bigre an jî wî bixîne bin siya xwe.

Bend 48

Li ser navçeya civaka xwe ya zimanî, her kes maf hey ku ew zimanê xwe, bi hemû rewaya (meşrû'iyet) dadwerî, di karbazarên

aborî ên cihêreng de, wek nimûne, kirîn û firotina mulk û karûbaran, tevgerên bandî, sigurteyan, qebaleyên kar û tiştên din, bikar bîne.

Tu riste ji biryarên taybetî nikare bikaranîna zimanekî li ser erda wê dût bixe an bi sînor bike.

Her kes maf heye ku li ser navçeya civaka xwe ya zimanî, bi zimanê xwe, belgeyên girîng bo ancankirina tevgerên li jor bilêvkirî, bikar bîne, wek nimûne, ku ew bikaribe dariştayên çapkirî, pirsyarnameyan, çekan, qebaleyan, fatoran, bîrnameyan, pelên xwestinan û yên din, bikaribe bikar bîne.

Bend 49

Her kes maf heye ku zimanê xwe li ser navçeya civaka xwe di hemû çeşitên rêxistinên civakaborî ên kar de wek rêxistinên sandîkên karkeran û yên xwedanên kar, rêxistinên pîşeyî û zibareyî, bikar bîne.

Bend 50

Her civaka zimanî maf heye ku di navdariyê (reklamê) de, di agehdariya bazirganî de, di nîşankirina li derve û navûdengê xwe li welêt de, ciyê yekemîn bide zimanê xwe.

Her kesê ku li ser navçeya civaka xwe ya zimanî ye maf heye ku bi zimanê xwe, xwe bigihîne agahiyên giştî, çi lêvkî çi nivîskî, li ser ber û karûbarên ku rêxistinên navçeyê ên bazirganî pêşkêş dikin, wek nimûne, têbîniyên bikaranîna beran, nîşankirinan (êtîket), fehrîsta naverokan, navdarî, misogerî û yên din.

Gerek hemû agahiyên giştî ên bi ewleyiya hemwelatiyan girêdayî, bi zimanê navçeyê bi xwe, di mercên ne kêmî mercên zimanên din de, bên nivîsîn û diyar kirin.

Bend 51

Her kes maf heye ku ew zimanê xwe yê navçeyî di pêwendiyên xwe bi hevkarîyan, dezgehên bazirganî û hebûnên giştî re, bikar bîne û ku ew bi vî zimanî, guhdarî û bersivê, bixwaze.

Her kes maf heye ku wek kiryar, têber û bikarînayî, di mueseseyên giştî de ên li ber gel vekirî, agahiyên çî devkî, çî nivîskî, di zimanê bi xwe yê navçeyê de, bixwaze.

Bend 52

Her kes maf heye ku çalakiyên xwe ên kar û pîşeyî di zimanê bi xwe yê navçeyê de, bikar bîne, tenê netêde gava ku dezgehên pêwendîdarên (elaqedarên) bikaranîna karekî hebûna zimanên din ferz dike, wek di rewşa mamosteyên zimanan de, di ya wergêran de û di rêberên geştyarî de.

Biryardarên zêde

Yekem

Desthilatiyên giştî (hukûmet), di warên karûbarên xwe de, gerek bo pêkanîna mafên di vê Danezanê de eşkerekirî, hemû pîvanên bikêrhatî bistînin. Gerek ji qaseyên pereyên navnteweyî alîkarî bo pêkanîna van mafan di civakên zimanî de ên bi rastî bê îmkan, bi şeweyî berbiçav, bîn peyda kirin. Wek nimûne, bo qanûnkirin, rûnivîsa nivîskî, hînkirina zimanên civakên tîkel û bikaranîna wan zimanan di warê îdarekirinê de, hukûmet gerek alîkariya bikêrhatî bi xwe re bînin.

Duyem

Hukûmet gerek çavdêrî bikin da ku desthilat, rêxistin û kesên ku di vê Danezanê de pîrsa wan e, agahadrî van maf û erkan bibin û wan binasin.

Siyem

Hukûmet, bi qanûngeriya ku tînan bikaranîna gerek li hev bikin û di dirheqa çirandina mafên zimanî ên vê Danezanê de cezayan derxînin.

Biryardarên dawî

Yekem

Ev Danezan afirandina Heyeta Zimanan di hundirê Neteweyên Yekbûyî pêşniyar dike. Afirandin û pênasîna vê Heyetê û helbijartina endamên wê ji aliyê Civîna Neteweyên Yekbûyî gerek

bê danîn û weha jî çêkirina rêxistina xwedî mafên navnteweyî da ku, di rohnîya mafên di vê Danezanê de bilêvkirî, ew civakên zimanî, biparêze.

Duyem

Ev Danezan afirandina Komîsyonek Cihanî ya Mafên Zimanî, xwedî xwezayek neresmî û taybetmendiyek rawêjî (istişarî), ji nimînendeyên ONG û hebûnên warê mafên zimanî pêkhatî, pêşniyar dike û bi wê bang dike.

Barcelona, Hezîrana 1996an

www.arsivakurdi.org

AVRUPA BÖLGESEL VE AZINLIK DİLLERİ ŞARTI

Avrupa Bölgesel ve Azınlık Dilleri Şartı, Kasım 1992’de imzaya açılan Şartın 5 ülkede uygulamaya konması ile Mart 1998’de yürürlüğe girmiştir. Bugüne dek 24 ülke tarafından imzalanan Şart 11 ülkede uygulanmaktadır. Türkiye bu Şartı imzalamamıştır.

Önsöz

İşbu Şart’ı imzalayan Avrupa Konseyi üyesi devletler,

Avrupa Konseyi’nin amacının üyeleri arasında, ortak mirasları olan ideal ve ilkeleri güvence altına almak ve gerçekleştirmek için daha ileri bir birlik sağlamak olduğunu düşünerek;

Bir kısmı yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olan Avrupa’nın tarihi bölgesel veya azınlık dillerinin; Avrupa’nın kültürel zenginliğine ve geleneklerinin sürdürülüp geliştirilmesine katkıda bulunduğunu düşünerek;

Özel ve kamusal hayatta bölgesel veya azınlık dilleri kullanma hakkının; Birleşmiş Milletler Yurttaşlık ve Siyasal Haklar Sözleşmesi’nde yer alan ilkelere ve Avrupa Konseyi İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunması Sözleşmesi’nin ruhuna uygun olan inkâr edilemez bir hak olduğunu düşünerek;

AGİT bünyesinde yürütülen çalışmaları, özellikle 1975 Helsinki Nihai Senedini ve 1990 Kopenhag Toplantısı belgelerini dikkate alarak;

Kültürlerarası bağların ve çokdilliliğin değerini vurgulayarak ve bölgesel veya azınlık dillerinin korunmasının ve teşvik edilmesinin, resmi dillere ve resmi dilleri öğrenme ihtiyacına zarar vermemesi gerektiğini düşünerek;

Avrupa'nın farklı ülkelerinde ve bölgelerinde, bölgesel veya azınlık dillerinin desteklenmesi ve korunmasının, ulusal egemenlik ve toprak bütünlüğü çerçevesinde kültürel çeşitlilik ve demokrasi ilkelerine dayalı bir Avrupa inşa etmeye önemli katkıları olacağını fark ederek;

Avrupa Devletlerinin farklı bölgelerinde özel koşullar ve tarihi gelenekler olduğunu dikkate alarak;

Aşağıdaki şekilde anlaşmaya vardılar:

I. Bölüm Genel Hükümler

Madde 1 – Tanımlar

Bu Şart'ın amaçları kapsamında:

a. "bölgesel veya azınlık dilleri" şu dilleri tarif eder:

i. Bir Devlet'in toprakları içinde bu Devlet'in geriye kalan nüfusundan sayıca daha az bir grup oluşturan vatandaşları tarafından geleneksel olarak kullanılan ve

ii. Devlet'in resmi dil(ler)inden farklı olan; Devlet'in resmi dilinin diyalekti ve/veya göçmen dillerinin diyalekti kapsam dışındadır;

b. "bölgesel veya azınlık dilinin kullanıldığı toprak", belirtilen dil grubunun bu Şart tarafından sağlanan çeşitli koruyucu ve destekleyici önlemlerin alınmasını mazur gösterebilecek sayıda kişi tarafından ifade aracı olarak kullanıldığı coğrafi alandır;

c. "toprağa bağlı olmayan diller" o devletin vatandaşları tarafından kullanılan ve devletin geri kalan nüfusu tarafından kullanılan dil(ler)den farklı olan, geleneksel olarak o devletin sınırları içinde kullanılmakla birlikte belirli bir alan ile tarif edilemeyen dillerdir.

Madde 2 – Taahhütler

1. Her bir Taraf, toprakları içerisinde konuşulan ve 1. Madde'ye uyan tüm bölgesel ve azınlık dillerine 2. Bölüm'deki hükümleri uygulamayı taahhüt ederler.

2. Her bir Taraf, 3. Madde'ye uygun olarak onay, kabul veya tasvip sırasında bildirilen her bir dil için en azından üçer paragraf 8. Madde ve 12. Madde'nin her birinden ve birer tane paragraf

9.10.11 ve 13. Madde'nin her birinden olmak üzere bu Şart'ın 3. Bölümünün hükümleri arasından seçilen en az 35 paragraf ya da alt paragrafı uygulamayı taahhüt ederler.

Madde 3 – Uygulamaya Yönelik Düzenlemeler

1. Her bir akit taraf kabul, onay veya tasvip belgesinde;
2. madde'nin 2. paragrafında belirtildiği gibi seçilen paragrafların uygulanacağı bölgesel veya azınlık dillerini veya resmi dil olup toprakları içinde daha az kullanılan dili belirtecektir.

2. Bir Taraf, daha sonraki bir tarihte, Genel Sekreter'e Şart'ın kabul, onay veya tasvip belgesinde belirtilmemiş olan diğer paragraflarındaki hükümlerin getirdiği taahhütleri kabul ettiğini veya işbu maddenin 1. paragrafını bir başka bölgesel veya azınlık diline yahut topraklarının tümünde ya da bir bölümünde daha az kullanılan bir resmi dile uygulayacağını bildirebilir.

Önceki paragrafta sözü edilen taahhütler, kabul, onay veya tasvip belgesinin ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilip, bildirim tarihinden itibaren aynı etkiye sahip olacaklardır.

Madde 4 – Mevcut Koruma Rejimleri

1. Bu Şart'taki hiç bir şey, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi tarafından güvence altına alınmış olan herhangi bir hakkı kısıtlayıcı veya ihlâl edici şekilde anlaşılmayacaktır.

2. Bu Şart'ın hükümleri, bir bölgesel veya azınlık dilinin statüsünü yahut bir Taraf içerisinde bulunan veya ikili ya da çok taraflı anlaşmalarla sağlanmış olan, azınlık grubuna mensup kişilerin yasal rejimini belirleyen daha uygun hükümleri etkilemeyecektir.

Madde 5 – Mevcut Yükümlülükler

Bu Şart'ın hiçbir hükmü; Devletlerin egemenlik hakkı ve toprak bütünlüğü de dâhil olmak üzere, Birleşmiş Milletler Şartı'nın amaçlarının veya uluslararası hukuktaki başka yükümlülüklerin hilafına herhangi bir eyleme kalkışma veya faaliyete karışma hakkını vermeyi ima ettiği şeklinde yorumlanamaz.

Madde 6 – Bilgilendirme

Taraflar ilgili makamların, kuruluşların ve kişilerin bu Şart ile getirilen hak ve görevlerden haberdar olmalarını sağlamayı taahhüt ederler.

II. Bölüm

Madde 2, Paragraf 1'e uygun olarak takip edilecek amaçlar ve ilkeler

Madde 7 – Amaçlar ve ilkeler

1.Taraflar, bölgesel veya azınlık dilleri bakımından; bu tür dillerin kullanıldığı topraklarında ve her bir dilin durumunu dikkate alarak, politikalarını, mevzuatını ve uygulamalarını aşağıdaki amaç ve ilkelere dayandıracaklardır:

- a. bölgesel veya azınlık dillerinin, kültürel zenginliğin bir ifadesi olarak kabul edilmesi;
- b. mevcut ya da yeni kurulacak idari bölümlerin söz konusu bölgesel veya azınlık dilinin geliştirilmesine engel teşkil etmemesi için, bölgesel veya azınlık dile ait coğrafi alana saygı gösterilmesi;
- c.bölgesel veya azınlık dilleri muhafaza etmek için verilen destek konusunda kararlı bir tavır sergilemek;
- d. bölgesel veya azınlık dilinin yazılı ve sözlü olarak kamusal ve özel hayatta kullanılmasını kolaylaştırmak ve/veya teşvik etmek;
- e. Bu Şart'ın kapsamı altındaki konularda, bir bölgesel veya azınlık dili kullanan gruplar ve o devletin içinde benzer ya da aynı bölgesel veya azınlık dilini kullanan diğer gruplarla olan bağlantıların kurulup geliştirilmesi, bunun yanında Devlet içindeki farklı dilleri konuşan gruplar arasında kültürel ilişkilerin kurulması;
- f. bölgesel veya azınlık dilinin uygun olan tüm basamaklarda öğretilmesini ve öğrenilmesini sağlamak için uygun araçlar ve ortamlar sağlamak;
- g. bir bölgesel veya azınlık dilin kullanıldığı alanda yaşayan ve o dili konuşmayı bilmeyen kişilere eğer isterlerse o dili öğrenme imkânı sağlamak;

h. üniversite ya da benzeri kurumlarda bölgesel veya azınlık dilleri üzerinde araştırma ve çalışma yapılmasını desteklemek;

i. iki ya da daha fazla devlette kullanılan benzer ya da aynı bölgesel veya azınlık dili ile ilgili olarak bu Şart kapsamındaki konularda uygun şekilde sınıraşırı değişim yapılmasını desteklemek.

2. Taraflar, eğer hâlâ yerine getirmedilerse, bir bölgesel veya azınlık dilinin kullanımı ile ilgili olan ve dilin sürdürülüp geliştirilmesini tehlikeye sokacak ya da engelleyecek adil olmayan herhangi bir ayrımcılık, dışlama, kısıtlama ya da tercihten vazgeçmeyi taahhüt ederler. Bir bölgesel veya azınlık dilini kullananlar ile geri kalan nüfus arasındaki eşitliği desteklemek üzere alınan veya o dili kullananların özel koşullarını gereğince dikkate alan herhangi bir lehte önlem daha yaygın kullanılan dile karşı bir kısıtlama olarak kabul edilmeyecektir.

3. Taraflar, ülkelerinde uyguladıkları eğitimin amaçları arasında, ülkenin bütün dil grupları arasında ortak anlayışa varılmasını ve özellikle bölgesel veya azınlık dillerle ilgili olarak saygı, anlayış ve hoşgörü gösterilmesini sağlamayı ve kitle iletişim araçlarının da aynı amacı takip etmesini sağlayacak önlemler almayı taahhüt ederler.

4. Taraflar bölgesel veya azınlık dilleri ile ilgili politikayı belirlerken bu tür dilleri kullanan gruplar tarafından ifade edilen talep ve arzuları dikkate alacaklardır. Eğer gerekirse, yetkililere bölgesel veya azınlık diller ile ilgili olarak tavsiyede bulunmak amacıyla organlar oluşturacaklardır.

5. Taraflar, "toprağa bağlı olmayan" dillere, yukarıda 1. ve 4. paragraf arasında belirtilen ilkeleri mutatis mutandis uygulamayı taahhüt ederler. Bununla birlikte, bu diller söz konusu olduğunda, bu Şart'ı yürütmek amacıyla alınacak önlemlerin yapısı ve kapsamı daha esnek bir tarz ile söz konusu dilleri kullananların talep ve arzuları dikkate alınarak ve gelenek ve özelliklerine saygı duyularak belirlenecektir.

III. Bölüm

2.Madde 2. paragraftaki taahhütlere uygun olarak bölgesel veya azınlık dilinin kamusal hayatta kullanılmasını desteklemek için alınacak önlemler

Madde 8 – Eğitim

1.Eğitim ile ilgili olarak Taraflar, bu dillerin kullanıldığı topraklarda, bu dillerin her birinin durumuna bağlı olarak ve devletin resmi dil(ler)inin öğretilmesi hakkına hanel getirmemek koşuluyla şunları taahhüt ederler;

a.

i. ilgili bölgesel veya azınlık dillerinde okul öncesi eğitim sağlamak; veya

ii. okul öncesi eğitimin önemli bir bölümünü ilgili bölgesel veya azınlık dillerinde sağlamak veya

iii. yukarıdaki i ve ii'de belirtilenleri en azından ailesi bu talepte bulunan ve sayıca yeterli oldukları düşünülen öğrencilere uygulamak veya

iv. kamu kurumları okul öncesi eğitim konusunda yetersiz iseler yukarıdaki i'den iii'ye kadar bahsedilen önlemlerin alınmasını desteklemek ve/veya teşvik etmek;

b.

i. ilgili bölgesel veya azınlık dillerinde ilköğretim eğitimi sağlamak; veya

ii. ilköğretim eğitiminin önemli bir kısmını ilgili bölgesel veya azınlık dillerde sağlamak veya

iii. ilgili bölgesel veya azınlık dillerin, ilköğretim müfredatının ayrılmaz bir parçası olarak öğretilmesini sağlamak veya

iv. yukarıdaki i'den iii'ye kadar verilen önlemleri en azından ailesi bu talepte bulunan ve sayılarının yeterli olduğu düşünülen öğrencilere uygulamak;

c.

i. ilgili bölgesel veya azınlık dillerinde ortaöğrenim sağlamak; veya

ii. ortaöğrenimin önemli bir kısmını ilgili bölgesel veya azınlık dillerde sağlamak veya

iii. ilgili bölgesel veya azınlık dillerin, ortaöğrenim müfredatının ayrılmaz bir parçası olarak öğretilmesini sağlamak veya

iv. yukarıdaki i'den iii'ye kadar verilen önlemleri en azından ailesi bu talepte bulunan ve sayılarının yeterli olduğu düşünülen öğrencilere uygulamak;

d.

i. ilgili bölgesel veya azınlık dillerinde mesleki ve teknik eğitim sağlamak; veya

ii. mesleki ve teknik eğitimin önemli bir kısmını ilgili bölgesel veya azınlık dillerde sağlamak; veya

iii. ilgili bölgesel veya azınlık dillerin, mesleki ve teknik eğitim içinde müfredatın ayrılmaz bir parçası olarak öğretilmesini sağlamak; veya

iv. yukarıdaki i'den iii'ye kadar verilen önlemleri en azından ailesi bu talepte bulunan ve sayılarının yeterli olduğu düşünülen öğrencilere uygulamak;

e.

i. bölgesel veya azınlık dillerde üniversite öğrenimini ya da diğer yüksek öğrenimi mümkün kılmak; veya

ii. bu dillerin üniversitede ve yüksek öğrenimde ders olarak görülebilmelerini sağlamak; veya

iii. eğer Devletin yüksek öğrenim kurumlarındaki rolü ile ilgili bir nedenle i ve ii alt paragrafları uygulanamıyorsa bölgesel veya azınlık dillerde üniversite ya da diğer yüksek öğrenim kurumları açılmasına veya bu dillerin üniversitelerde veya yüksek okullarda ders olarak okutulmasına destek vermek ve/veya izin vermek;

f.

i. tamamen ya da büyük kısmı bölgesel veya azınlık dillerde verilen, yetişkinlere yönelik kurslar ve sürekli eğitim kursları sağlanmasını düzenlemek; veya

ii. bu dilleri yetişkinlere yönelik kurslarda ya da sürekli eğitim kurslarında ders olarak vermek; veya

iii. kamu kurumları yetişkin eğitimi konusunda kendileri uzman değil ise, bu dillerin yetişkin kursları ya da sürekli eğitim dersi olarak verilmesini desteklemek ve/veya teşvik etmek;

g. bölgesel veya azınlık dil tarafından yansıtılan kültürün ve tarihin öğretilmesini sağlayacak düzenlemeler yapmak;

h. a'dan g'ye kadar olan paragraflardan Tarafça kabul edilenleri uygulamaya koyacak öğretmenlere temel ve ileri eğitim sağlanması;

i. bölgesel veya azınlık dillerin öğretilmesini sağlamak veya geliştirmek konusunda alınan önlemleri ve gösterilen başarıyı izlemek için ve kamuoyuna açıklanmak üzere bulgularını periyodik raporlarda yayınlamak için üst kuruluş ya da kuruluşlar kurmak.

2. Eğitimle ilgili olarak, bölgesel veya azınlık dillerin geleneksel olarak konuşulduğu yerler dışında Taraflar, bölgesel veya azınlık dillerini kullananların sayısını mazur gösterirse eğitimin tüm basamaklarında bölgesel veya azınlık dillerde eğitim yapılmasını sağlar, teşvik eder veya izin verir.

Madde 9 – Yargı Kurumları

Taraflar, bölgesel veya azınlık dili kullanan vatandaşların sayısının aşağıda belirtilen önlemleri almayı mazur gösterdiği yargı bölgelerinde her bir dilin durumuna göre ve bu paragraf yargıcın yargıyı uygun şekilde yürütmesini engelleyeceği şeklinde düşünmemesi koşuluyla şunları taahhüt ederler:

a. ceza davalarında:

i. mahkemelerin, taraflardan birinin isteği üzerine davayı bölgesel veya azınlık dillerde yürütmelerini sağlamak; ve/veya

ii. sanığa kendi bölgesel veya azınlık dilini kullanma hakkı güvencesi verilmesini;

ve/veya

iii. yazılı veya sözlü talep ve kanıtların, sadece ve sadece bir bölgesel veya azınlık dilde ifade edildikleri için kabul edilmemelerini engellemek; ve/veya

iv. talep edildiğinde yasal işlemlerle ilgili belgeleri ilgili bölgesel veya azınlık dilde çıkarmak; gerektiğinde ilgili kişiler için ek bir ödeme yapmayı gerektirmemek kaydıyla çevirmenler ve çeviri metinler kullanmak

b. hukuk davalarında:

i. mahkemelerin, taraflardan birinin isteği üzerine davayı bölgesel veya azınlık dillerde yürütmelerini sağlamak; ve/veya

ii. mahkemeye bir şahit çıkarılacağı zaman, ek bir ödeme yapmasına gerek kalmadan kendi bölgesel veya azınlık dilini kullanabilmesine izin vermek; ve/veya

iii. talep edildiğinde yasal işlemlerle ilgili belgeleri ilgili bölgesel veya azınlık dillerde çıkarmak, gerekirse çevirmenler veya çeviri metinler kullanmak;

c. Yargı öncesi davalarla ilgili idari konularda:

i. mahkemelerin, taraflardan birinin isteği üzerine davayı bölgesel veya azınlık dillerde yürütmelerini sağlamak; ve/veya

ii. mahkemeye bir şahit çıkarılacağı zaman, ek bir ödeme yapmasına gerek kalmadan kendi bölgesel veya azınlık dilini kullanabilmesine izin vermek; ve/veya

iii. talep edildiğinde yasal işlemlerle ilgili belgeleri ilgili bölgesel veya azınlık dillerde çıkarmak, gerekirse çevirmenler veya çeviri metinler kullanmak;

d. yukarıdaki b ve c paragraflarının i ve iii alt paragraflarının uygulanmasını ve çevirmen ya da çeviri metin kullanılmasının ilgili kişiye ek ödeme getirmemesini kesinleştirecek adımlar atmak.

2. Taraflar şunları taahhüt ederler:

a. devlet içinde hazırlanmış bir belgenin yalnızca bir bölgesel veya azınlık dilde yazıldığı için geçerliliğini inkar etmeyeceklerini; veya

b. ülke içinde çıkarılmış, resmi belgelerin yalnızca bölgesel veya azınlık dilinde yazıldıkları için geçerliliğini reddetmeyeceklerini ve bu belgelerin o dilleri kullanmayan ilgili üçüncü taraflara, tebligatı yapan(lar) tarafından içeriğinin anlaşılmasının sağlanması kaydıyla tebligatının yapılabileceğinin kabul edilmesi; veya

c. ülke içinde çıkarılmış, resmi belgelerin yalnızca bölgesel veya azınlık dilinde yazıldıkları için geçerliliğini reddetmeyeceklerini.

3. Taraflar, en önemli ulusal statü metinlerinin ve özellikle bölgesel veya azınlık dilleri kullananlarla ilgili olanların bu dillerde bulunabilmesini başka bir yolla sağlanmamışsa taahhüt ederler.

Madde 10 – İdari makamlar ve kamu hizmetleri

Devlet'in idari bölümleri içinde bölgesel veya azınlık dillerini kullananların sayısı aşağıda belirtilen önlemlerin alınmasını mazur göstermesi durumunda ve her bir dilin durumuna bağlı olarak Taraflar aşağıdakileri mümkün olduğu kadar yerine getirmeyi taahhüt ederler;

a.

i. idari makamların bölgesel veya azınlık dilleri kullanmalarını sağlamak; veya

ii. halkla ilişkili olan görevlilerin kendilerine bu dillerde başvuran kişilerle olan ilişkilerinde bölgesel veya azınlık dilleri kullanmalarını sağlamak; veya

iii. bölgesel veya azınlık dillerini kullananların yazılı ya da sözlü başvurularını bu dillerde yapabilmelerini ve bu dillerde cevap almalarını sağlamak; veya

iv. bölgesel veya azınlık dillerini kullananların yazılı ya da sözlü başvurularını bu dillerde yapabilmelerini sağlamak; veya

v. bölgesel veya azınlık dillerinin kullanıcılarının bu dillerde sunacakları belgelerin geçerli kabul edilmelerini sağlamak; veya

b. yaygın olarak kullanılan idari metinlerin ve formların bölgesel veya azınlık dillerde ya da iki dilli olarak bulunabilmelerini sağlamak;

c. idari makamların bölgesel veya azınlık dilde belgeler hazırlamasına izin vermek.

2. Toprakları içinde bölgesel veya azınlık dilleri kullananların sayısının mazur görüldüğü durumda Taraflar aşağıdakilere izin verecek ve/veya teşvik edecektir:

a. bölgesel veya yerel yönetim çerçevesinde bölgesel veya azınlık dillerinin kullanılması;

b. bölgesel veya azınlık dilini kullananların yazılı veya sözlü olarak bu dillerde başvuruda bulunmalarının mümkün olması;

c. bölgesel yönetimlerin resmi belgeleri aynı zamanda bölgesel veya azınlık dillerde yayınlaması;

d. yerel yönetimlerin resmi belgeleri aynı zamanda bölgesel veya azınlık dillerde yayınlaması;

e. bölgesel veya azınlık dillerinin, bölgesel yönetimler tarafından meclis görüşmelerinde, Devlet'in resmi dil(ler)ini dışlamamak kaydıyla kullanılması;

f. bölgesel veya azınlık dillerinin, yerel yönetimler tarafından meclis görüşmelerinde, Devlet'in resmi dil(ler)ini dışlamamak kaydıyla kullanılması;

g. bölgesel veya azınlık dillerindeki geleneksel ve doğru yer adlarının gerekirse resmi dildeki adıyla birlikte olmak üzere kullanılması ve benimsenmesi.

3. İdari kurumlar tarafından sağlanan ya da kendi adlarına hareket eden kişiler tarafından sağlanan kamu hizmetleri konusunda, bölgesel veya azınlık dilinin kullanıldığı sahalar içinde Taraflar, her bir dilin durumuna göre ve makul ölçüler içinde mümkün olduğunca şunları taahhüt ederler;

a. bu hizmetin verilmesinde bölgesel veya azınlık dilin kullanılmasını sağlamak; veya

b. bölgesel veya azınlık dilleri kullananların bu dillerde dilekçe vermesine ve cevap almasına izin vermek; veya

c. bölgesel veya azınlık dilleri kullananların bu dillerde dilekçe verilmesine izin vermek.

4. Taraflar, 1.,2. ve 3. paragraflardan kendilerince kabul edilmiş olan hükümlerin yürürlüğe girmesi için aşağıdaki önlemlerden bir ya da daha fazlasını almayı taahhüt ederler:

a. istendiğinde yazılı ya da sözlü çeviri;

b. gerekli memurların ve diğer kamu hizmeti çalışanlarının işe alınması ve gerektiğinde eğitilmeleri;

c. bölgesel veya azınlık dillerin kullanıldığı topraklara atanacak kamu hizmeti çalışanlarının mümkün olduğu kadar bu dilleri bilmeleri şartını aramak.

5. Taraflar ilgili kişiler talep ettiğinde bölgesel veya azınlık dillerde soyadı kullanılmasına veya alınmasına izin vermeyi taahhüt ederler.

Madde 11 - Medya

1. Taraflar, bölgesel veya azınlık dillerini kullananlar için bu dillerin konuşulduğu yerlerde, her bir dilin durumuna göre kamu kurumlarının doğrudan ya da dolaylı olarak yeterliliğe sahip olması, gücü olması ya da bu alanda rol oynaması ölçüsüne göre ve medyanın bağımsızlığı ve özerkliği ilkesine saygı göstererek aşağıdakileri taahhüt ederler:

a. radyo ve televizyonun kamu hizmeti görevi yapma derecesine göre:

- i. bölgesel veya azınlık dillerde yayın yapan en az bir radyo istasyonu ve bir televizyon kanalı kurulmasını temin sağlamak; veya
 - ii. bölgesel veya azınlık dillerde yayın yapan en az bir radyo istasyonu ve bir televizyon kanalı kurulmasını teşvik etmek veya kolaylaştırmak; veya
 - iii. yayıncıların bölgesel veya azınlık dillerde programlar hazırlamasını sağlayacak düzenlemeler yapmak;
- b.
- i. bölgesel veya azınlık dillerinde en azından bir radyo istasyonu kurulmasını teşvik etmek ve/veya kolaylaştırmak; veya
 - ii. bölgesel veya azınlık dillerinde düzenli olarak radyo programları yayınlanmasını desteklemek ve/veya kolaylaştırmak;;
- c.
- i. bölgesel veya azınlık dillerde en azından bir televizyon kanalı kurulmasını teşvik etmek ve/veya kolaylaştırmak; veya
 - ii. bölgesel veya azınlık dillerinde düzenli olarak televizyon programları yayınlanmasını teşvik etmek ve/veya kolaylaştırmak;
- d. bölgesel veya azınlık dillerinde işitsel ve görsel çalışmalar üretilmesini ve dağıtılmasını teşvik etmek ve/veya kolaylaştırmak;
- e.
- i. bölgesel veya azınlık dillerinde en azından bir gazetenin kurulmasını veya devam etmesini teşvik etmek ve/veya kolaylaştırmak; veya
 - ii. bölgesel veya azınlık dillerinde düzenli olarak gazete makaleleri yayınlanmasını teşvik etmek ve/veya kolaylaştırmak;
- f.
- i. yasanın genel olarak medyaya maddi yardım sağlamaya izin vermesi durumunda bölgesel veya azınlık dillerini kullanan medyanın üstlendiği ek maliyetleri karşılamak; veya

ii. bölgesel veya azınlık dillerinde hazırlanan görsel-ışitsel ürünlere mali yardımda bulunmak için mevcut önlemleri uygulamak;

g. bölgesel veya azınlık dillerini kullanan gazeteciler ve diğer medya mensuplarının eğitimini desteklemek.

2. Taraflar komşu ülkelerden gelen ve bölgesel veya azınlık dilin aynısı ya da benzeri olan dillerdeki radyo ve televizyon yayınlarının, doğrudan alınması özgürlüğünü güvenceye almayı ve komşu ülkelerden gelen bu dillerdeki radyo ve televizyon yayınlarının yeniden iletme gönderilmelerine muhalefet etmemeyi taahhüt ederler. Ayrıca ifade özgürlüğüne ve bölgesel veya azınlık dilin aynısı ya da benzeri dilde basılmış bilginin serbest dolaşımına kısıtlama getirilmemesini sağlamayı taahhüt ederler. Yukarıda sözü edilen özgürlüklerin uygulanması, görevler ve sorumluluklar taşıdığı için; milli güvenlik, toprak bütünlüğü, kamu güvenliği, anarşinin veya suçun önlenmesi, sağlığın ve genel ahlâkın korunması, başkalarının hakları ya da kişilik haklarının korunması, gizlilik kaydıyla alınan bilginin açıklanmasının engellenmesi veya yargının tarafsızlığının ve bağımsızlığının korunması için demokratik bir toplumda gerekli olan ve yasada belirtilmiş olan kurallar, koşullar, kısıtlamalar veya cezalara konu olabilir.

3. Taraflar; medyanın çoğulculuğunu ve özgürlüğünü güvence alma yükümlülüğüne uygun olarak kurulabilecek organlarda bölgesel veya azınlık dil kullanıcılarının çıkarlarının temsil edilmesini veya dikkate alınmasının sağlanmasını taahhüt ederler.

Madde 12 – Kültürel etkinlikler ve hizmetler

1. Kültürel etkinlikler ve hizmetler konusunda –edebi çalışmalar ve film üretimi, kültürel ifadenin sözlü biçimleri, festivaller, kültür endüstrisi, bu kapsamdaki yeni teknolojilerin kullanımının yanı sıra özellikle kütüphaneler, video kütüphaneleri, kültür merkezleri, müzeler, arşivler, akademiler, tiyatro ve sinemalar - Taraflar, bu tür dillerin kullanıldığı topraklarda, kamu

kuruluşlarının yeterliliği, gücü olması ya da rolü olması ölçüsünde aşağıdakileri taahhüt ederler:

- a. bölgesel veya azınlık dile özel girişimleri ve ifade türlerini teşvik etmek ve bu dillerde üretilen çalışmalara erişimde farklı araçları geliştirmek;
- b. çeviri, dublaj, post-senkronizasyon ve benzeri faaliyetlere yardım ederek ve destekleyerek bölgesel veya azınlık dillerde üretilen çalışmalara diğer dillerden farklı erişim yollarını artırmak;
- c. çeviri, dublaj, post-senkronizasyon ve benzeri faaliyetlere yardım ederek ve destekleyerek diğer dillerde üretilen bölgesel veya azınlık dillerindeki çalışmalara erişimi arttırmak;
- d. çeşitli kültürel etkinlikleri desteklemekle veya düzenlemekle görevli olan kuruluşların, destek verdikleri veya düzenledikleri faaliyetlerde bölgesel veya azınlık dillerinin kullanılmasını veya bunlarla ilgili bilgileri kapsama almaları için yeterli tahsisat ayırmaları;
- e. kültürel etkinlikleri desteklemekle veya düzenlemekle görevli olan kuruluşların emrinde ilgili bölgesel veya azınlık dile ve kalan nüfusun kullandığı dil(ler)den birine hakim personel bulunmasını sağlayacak önlemler almak;
- f. bölgesel veya azınlık dillerini temsil edenlerin; kültürel aktivitelerin ve etkinliklerin planlanmasına doğrudan katılımında bulunmalarının sağlanması;
- g. bölgesel veya azınlık dilinde üretilen çalışmanın toplanması, örneğinin tutulması ve sunumu ya da yayımından sorumlu kurum ya da kurumlar oluşturmayı teşvik etmek veya kolaylaştırmak;
- h. gerekiyorsa; her bir bölgesel veya azınlık dilindeki özellikle idari, ticari, ekonomik, sosyal, teknik, veya hukuki terminolojiyi koruyup geliştirmeye yönelik bir bakışla terminoloji araştırma hizmeti yapacak kurumlar oluşturmak, desteklemek ve/veya finanse etmek.

2. Bölgesel veya azınlık dilinin geleneksel olarak kullanıldığı topraklar dışındaki yerlerde Taraflar, bölgesel veya azınlık dili

kullananların sayısı mazur gösteriyorsa önceki paragrafa uygun şekilde kültürel etkinlik ve hizmetlere izin vermeyi, bunları teşvik etmeyi ve/veya sağlamayı taahhüt ederler.

3. Taraflar, bölgesel veya azınlık dil tarafından yansıtılan kültürle ilgili kültür politikasını ülke dışında da takip etmek içine uygun düzenlemeler yapmayı taahhüt ederler.

Madde 13 - Ekonomik ve sosyal yaşam

1. Taraflar, ekonomik ve sosyal faaliyetler konusunda tüm ülke içinde şunları yapmayı taahhüt ederler:

a. özellikle iş sözleşmeleri ile ürün veya tesislerin kullanım kılavuzları şeklindeki teknik belgeler gibi ekonomik ve toplumsal hayatla ilgili konulardaki belgelerde bölgesel veya azınlık dilinin kullanılmasını makul bir neden olmadan yasaklayan ya da kısıtlayan hükümleri mevzuatlarından çıkarmak;

b. şirketlerin çalışma kuralları içinde veya özel belgelerde bölgesel veya azınlık dilin kullanılmasını dışlayan veya kısıtlayan ifadeler konulmasını, en azından aynı dili kullananlar için geçerli olmak üzere yasaklamak;

c. Bölgesel veya azınlık dilinin ekonomik ve toplumsal hayatla bağlantılı olarak kullanılmasından caydırılmaya yönelik uygulamalara karşı gelmek;

d. üstteki alt paragraflarda belirtilenlerden başka yollarla da bölgesel veya azınlık dilin kullanımını kolaylaştırmak ve teşvik etmek.

2. Ekonomik ve toplumsal faaliyetlerle ilgili olarak Taraflar, bölgesel veya azınlık dilin kullanıldığı topraklarda, kamu kurumlarının yeterliliği derecesinde ve gerçekçi ölçüler içinde mümkün olduğu durumda, şunları taahhüt ederler:

a. mali mevzuat ve bankacılık mevzuatı hükümlerinde, ticari usule uygun yöntemlerle, bölgesel veya azınlık dillerinde ödeme emri (çek, poliçe, vb.) veya diğer mali belgelerin hazırlanabilmesine izin vermek, veya bu tür mevcut hükümlerin uygulamaya konmasını sağlamak;

- b. doğrudan kendi denetimleri altında olan ekonomik ve toplumsal sektörlerde (kamu sektörü) bölgesel veya azınlık dilinin kullanılmasını geliştirecek faaliyetler düzenlemek;
- c. hastane, huzurevi ve hostel gibi sosyal bakım tesislerinin; hastalık, yaşlılık veya diğer nedenlerle bakım ihtiyacı duyan ve bölgesel veya azınlık dil kullanan kişileri kendi dillerinde kabul etme ve tedavi etme imkanını sağlamak;
- d. güvenlik talimatlarının aynı zamanda bölgesel veya azınlık dilinde hazırlanmasını uygun yollarla sağlamak;
- e. ilgili kamu kurumlarınca verilen tüketici haklarıyla ilgili bilgilerin bölgesel veya azınlık dilde de bulunabilmesini sağlamak.

Madde 14 – Sınırötesi değişme

Taraflar şunları taahhüt ederler:

- a. aynı dilin tıpkı ya da benzer şekilde kullanıldığı Devletlerle yapılmış mevcut iki taraflı ve çok taraflı anlaşmaları uygulamak veya gerekirse Devletler içinde aynı dilin kullanıcılarının kültür, eğitim, bilişim, mesleki eğitim ve daimi eğitim alanlarında ilişkilerini kuvvetlendirecek şekilde bu tür anlaşmalar imzalama yolu aramak;
- b. bölgesel veya azınlık dilin yararına olmak üzere, özellikle topraklarında aynı veya benzer bölgesel veya yerel dil kullanılan bölgesel ve yerel yönetimler arasında olmak üzere sınır aşırı işbirliğini kolaylaştırmak ve desteklemek.

IV. Bölüm

Şart'ın Uygulanması

Madde 15 – Periyodik raporlar

1. Taraflar periyodik olarak Avrupa Konseyi Genel Sekreteri'ne, bu Şart'ın II. Bölümüne uygun olarak izledikleri politikayı ve kabul ettikleri III. Bölüm hükümlerindeki uygulamalarla ilgili olarak alınan önlemleri, biçimi Avrupa Bakanlar Komitesi tarafından belirlenecek olan Raporlar halinde sunacaklardır İlk rapor Şart'ın ilgili Taraf açısından yürürlüğe girmesini izleyen yıl

içinde, diğer raporlar ilk rapordan sonra üç yıllık aralıklarla sunulacaktır.

2.Taraflar raporlarını kamuoyuna açıklayacaklardır.

Madde 16 – Raporların incelenmesi

1.Madde 15'e uygun olarak Avrupa Konseyi Genel Sekreteri'ne sunulacak raporlar

Madde 17'ye göre kurulacak bir uzmanlar komitesi tarafından incelenecektir.

2. Taraflar içinde yasal olarak kurulmuş örgütler ve kuruluşlar, Tarafça üstlenilmiş olan bu Şart'ın III. Bölüm'üne ait taahhütlerle ilgili konulara uzmanlar komitesinin dikkatini çekebilir. Uzmanlar komitesi, ilgili Taraf'a danıştıktan sonra bu bilgiyi aşağıdaki 3. paragrafta belirtilen raporun hazırlanmasında dikkate alabilir. Bu örgütler veya kuruluşlar, bir Taraf tarafından II. Bölüm'e uygun olarak izlenen politika ile ilgili ifadeler de gönderebilirler.

3. Paragraf 'ta bahsedilen raporlara ve 2. Paragraf'ta belirtilen bilgilere dayanarak uzmanlar komitesi Bakanlar Komitesi için bir rapor hazırlayacaktır. Bu raporda Taraflar'ın yapılmasını talep ettiği yorumlar da yer alacak ve rapor Bakanlar Komitesi tarafından kamuoyuna açıklanacaktır.

4. 3.Paragraf'ta belirtilen rapor özellikle, gerektiğinde Bakanlar Komitesi'nin bir ya da bir kaç Taraf'a bildireceği tavsiye kararlarının hazırlanmasına yönelik olarak uzmanlar komitesinin yapacağı önerileri de kapsayacaktır.

5. Avrupa Konseyi Genel Sekreteri Şart'ın uygulanması ile ilgili olarak Parlamenter Meclisine 2 yılda bir ayrıntılı rapor hazırlayacaktır.

Madde 17 – Uzmanlar komitesi

1. Uzmanlar Komitesi, her bir Taraf'tan bir kişi olmak üzere ilgili Taraf'ın önerdiği, bu Şart'la ilgili konularda yüksek derecede ilgisi olan ve uzmanlığı kabul edilmiş kişilerin yer aldığı bir listeden Bakanlar Komitesi tarafından atanacak üyelerden oluşacaktır.

2. Komite üyeleri altı yıllık bir süre için atanacak, aynı göreve yeniden atanmaları mümkün olacaktır. Görev süresini tamamlayamayan üye 1. paragrafta belirtilen yöntemle değiştirilecek, halef üye selevinin görev süresini tamamlayacaktır.

3. Uzmanlar komitesi çalışma kuralları kabul edecektir. Sekreteryaya hizmeti Avrupa Konseyi Genel Sekreteri tarafından sağlanacaktır.

V. Bölüm Son Hükümler

Madde 18

Bu Şart Avrupa Konseyi üyesi tüm devletlerin imzasına açılacaktır. Onay, kabul veya tasvibe tabi olacaktır. Onay, kabul veya tasvip belgeleri Avrupa Konseyi Genel Sekreterine tevdi edilecektir.

Madde 19

1. Bu Şart, Avrupa Konseyi üyesi devletlerden beşinin bu Şart'la bağlı olmayı kabul ettiklerini, Madde 18 hükümlerine uygun olarak bildirdikleri tarihten üç ay geçtikten sonraki ayın ilk günü yürürlüğe girecektir.

2. Bu Şart'la bağlı olmayı kabul edeceğini daha sonra beyan eden herhangi bir üye devlet bakımından bu Şart; onay, kabul veya tasvip belgesinin tevdi tarihinden sonra geçecek üç aylık süreyi izleyen ayın ilk günü yürürlüğe girecektir.

Madde 20

1. Şart'ın yürürlüğe girmesinden sonra Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi üye olmayan bir devleti Şart'ı tanımaya davet edebilir.

2. Şart'ı tanıyan bir devlet olması durumunda, Şart, katılım belgesinin Avrupa Konseyi Genel Sekreteri'ne tevdiinden sonra üç ay geçtikten sonraki ayın ilk günü yürürlüğe girecektir.

Madde 21

1. Devletler, imza sırasında ya da onay, kabul veya tasvip belgesini tevdi ederken bu Şart'ın 7.maddesinin 2'den 5'e kadar olan paragraflarına bir ya da daha fazla çekince koyabilirler. Başka çekince konamaz.

2. Önceki maddeye göre çekince belirten akit devlet bu çekinceyi Avrupa Konseyi Genel Sekreteri'ne muhatap bir bildirim ile kısmen ya da tümünden geri alabilir. Bu tür bir çekinceден vazgeçme, bildirim Genel Sekreter'ce alındığı tarihten itibaren geçerli olacaktır.

Madde 22

1. Herhangi bir akit taraf, herhangi bir tarihte, Avrupa Konseyi Genel Sekreteri'ne muhatap bir bildirim ile bu Şart'tan çekilebilir.
2. Çekilmenin yürürlük tarihi beyanın Genel Sekreterce alındığı tarihten altı ay geçtikten sonraki ayın ilk günü olacaktır.

Madde 23

Avrupa Konseyi Genel Sekreteri, Avrupa Konseyi üye devletlerine ve Şart'ı kabul eden tüm devletlere şu bilgileri yazılı olarak haber verecektir:

- a. her imzalamayı
- b. tüm onay, kabul veya tasvip belgelerinin tevdiini;
- c. 19. Madde ve 20. Madde'ye göre gerçekleşen tüm yürürlüğe giriş tarihlerini;
- d. 3. Madde 2. Paragraf'ın hükümleri uygulanarak alınan her bildirim
- e. Bu Şart'la ilgili tüm diğer hareket, bildirim, beyan ve haberleşmeleri

Yukarıdaki hükümleri kabul zımında gereği gibi yetkili kılınmış aşağıda imzaları bulunanlar işbu şartı imzalamışlardır.

Avrupa Konseyi arşivlerinde saklanacak işbu sözleşme İngilizce ve Fransızca olarak ve her iki metin de aynı derecede geçerli olmak üzere, tek nüsha halinde, 5 Kasım 1992'de Strazburg'da düzenlenmiştir. Avrupa Konseyi Genel Sekreteri, Avrupa Konseyi üyesi devletlerin her birine ve Şart'ı kabul etmeye davet edilen devletlere bu şartın aslına uygun suretlerini iletacaktır.

KÜRTLERİN EĞİTİLMEMESİ: KÜRTLER AÇISINDAN DURUM²⁰

Amir Hassanpour,
Tove Skutnabb-Kangas,
Michael Chyet

Özet - Kürdistan'ın her dört parçasında da (İran, Irak, Suriye ve Türkiye) uluslar arası hukukun eğitim dili gereksinimlerinin çoğu çığnenmektedir. Aynı şey dünyanın birçok yerinde Diaspora Kürtleri için de geçerlidir. Batı dünyasının da göz yummasıyla, bir dilsel ve kültürel soykırım girişimi yaşanmaktadır. Kürtçe eğitimi büyük ölçüde Orta Doğu devletlerinin siyasi durumlarına endekslenmiş durumda. Eğitim sorunları çözülmeden önce siyasi sorunların çözülmesine ihtiyaç duyulmakta. Uluslar arası hukuk içinde, Uluslar arası Sivil ve Siyasal Haklar Sözleşmesinin 27. maddesinin BM İnsan Hakları Komitesi tarafından yeniden yorumlanmış olması gelecek adına bazı umutlar vaat etmektedir.

Kürtler ve Kürdistan

Kürdistan, yani Kürtlerin yaşadığı topraklar, yaklaşık 550.000 km²lik bir alana yayılır. Kürt nüfusunun ise 25 ile 40 milyon arasında olduğu tahmin edilmektedir. Kürtler kendi anayurtlarında nüfus yoğunluğu olarak çoğunluğu oluşturmaktadırlar. Kürdistan, İran (8 milyon), Irak (5 milyon), Suriye (500 bin) ve Türkiye (18-20 milyon) devletlerinin egemenliği altındadır. Eski Sovyetler Birliğinde 500 bin ve çoğu Batı Avrupa'ya yerleşmiş yaklaşık 1 milyon kadar Kürt var ayrıca. Bu son tahminler Nisan 1995'te resmi işleyişine başlayan Sürgünde Kürdistan Parlamentosu'nun 65 üyesi tarafından verilmektedir. Fakat tahminde bulunmak gerçekten de zor iş, zira nüfus sayımlarında Kürtler kayıtlara Kürt olarak geçmemektedir.

²⁰ The Non-Education of Kurds: A Kurdish Perspective başlığı ile UNESCO'ya bağlı International Review of Education dergisinde yayınlanmıştır. International Review of Education 42:367 – 379, 1996.

Birçok araştırmacıya göre Türkiye’de 12–18 milyon ve toplamda da 25–30 milyon Kürt bulunmaktadır.

İran dil ailesinin kuzeybatı kanadından bir Hint- Avrupa dili olan Kürtçe, Farsça ile yakından ilişkilidir. Bir Hint-Avrupa dili değil, Altay dillerine mensup olan Türkçeye veya Semitik bir dil olan Irak/Suriye Arapçasına benzememektedir.

Temel olarak Türk ve Suriye Kürdistanlarında, İran Kürdistan’ının kuzey ve Irak Kürdistan’ının batı kısımları ile Ermenistan’da konuşulan Kurmanci ve İran ve Irak Kürdistanlarının merkezlerinde konuşulan Sorani olmak üzere iki temel lehçesi ve ayrıca daha küçük Zaza/Dimili gibi lehçeleri bulunmaktadır.

Konuşanlarının sayısı ele alındığında, Kürtçe dünyanın tahmin edilen 12 – 14.000 dili arasından 40. sırayı almaktadır (Lectrec 1986: 55, 138). (İşaret dilleri dâhil tahmin edilen sözlü dil sayısı 6.000- 7.000’dir.) Oysa bu sayısal önem, Kürtlerin milli, dilsel ve eğitimsel haklarını inkâr eden, Kürdistan’ın çevresini saran 5 devletin zorla bölmesiyle göz ardı edilmektedir. Marketin dilsel gücün dengesiz dağılımını büyük ölçüde belirlediği birçok Batı ülkesinin aksine, Orta Doğuda devletler dilkırım politikalarını değişen derecelerde uygulamak için yasal, idari, siyasal ve zorlayıcı güç kullanmaktadır. Nüfusunun neredeyse yarısı kadarı batıya göç ettirilmiş veya yeniden yerleştirilmiş Türkiye Kürtleri dışında, Orta Doğuda Kürtlerin çoğu anayurtları olan Kürdistan’da yaşamaktadır. Başta Almanya olmak üzere genel olarak Avrupa ülkelerine dağılmış Kürtler, Avrupa diasporasında nispeten yeni de olsa oldukça büyük bir azınlık grubudur. Bu yüzden, Galce (Welsh) ve Galikçe (Gaelic)²¹ gibi yerli etnik/dilsel azınlıkların aksine, sınır veya toprak talep etmiyorlar ki bu durum dilsel asimilasyonu artırmaktadır. Kürtçe, Amerikan’ın Sesi, Radyo Bağdat, Radyo İran ve bir dizi gizli radyo istasyonu yoluyla ulusal ve uluslar arası yayında yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Ayrıca Avrupa’daki Kürt toplumu tarafından

²¹ Galce (Welsh), Britanya’ya bağlı Galler ülkesinin İngilizce ile birlikte resmi dilidir. Galikçe (Gaelic) de İskoçya ve İrlanda’da konuşulan dillerden biridir. Her iki dil de Eski İrlanda Dili olan Kelt dilinden gelmektedir. Ç.n

1995 yılında başlatılan günlük bir uydu televizyonu da bulunmaktadır.

Kürtçenin Resmi Statüsü

İran'da Kürtçe

İran İslam Cumhuriyeti'nin 1979'da kabul edilen Anayasası (daha sonra 1989'da değişiklikler yapılmıştır), tıpkı ilk olan 1906 Anayasasında olduğu gibi şöyle der: "Farsça (İran nüfusunun yaklaşık yarısı tarafından anadil olarak kullanılır) İran vatandaşlarının resmi ve ortak dili ve yazısıdır. "Bu madde etnik ve yerel dillerin basında ve yayında kullanılmasına engel teşkil etmez." Pratikte, Kürtçe kitap ve dergi (günlük ve haftalık hariç) basımında ve devlet tekeli altında olan radyo ve televizyonda kullanılmaktadır. 1992'de, Kürtçe Tahran'dan yapılan dış yayın dilleri arasında yılda 1825 saatle ikinci sırayı almıştır. Buna ek olarak, Kürdistan bölgesinde yayın yapan radyolar 1863 saat Kürtçe ve Farsça yayın yapmaktadır. Kürtçenin basım ve yayında kullanılmasına izin veren bugünkü politikalar, Tahran yönetiminin bölgede kendi egemenliğine tehdit olarak gördüğü Kürdistan'ın politik durumunda meydana gelen gelişmeler²² üzerine, 1950lerden daha önceki monarşik rejim döneminden beri uygulanmaktadır.

Irak'ta Kürtçe

Kürtçe'yi, eski Sovyetler Birliği ile birlikte, Kürdistan bölgesinde yerel ve resmi bir dil olarak tanıyan tek devlet Irak olmuştur. Gerek 1991 körfez savaşından önce gerekse de sonra, devletin belirlediği sınırlar içerisinde Kürtçe yazılı ve görsel-ışitsel medyada kullanılmıştır. Resmi tanınmaya rağmen, Baas Partisi kontrolünde olan devlet, uzun süre Araplaştırma ve Kürtlerin kendi etnik kimliklerinden koparılması politikaları izlemiştir (Hassanpour 1992: 119- 125). 1992'de kurulan ve ABD ile onun körfez savaşındaki müttefikleri tarafından korunan Kürdistan Bölgesel Hükümeti tarafından kontrol edilen topraklarda, Kürtçe

²² (örn: Mısır'ın Kürtçe radyo programı, Irak'taki 1958 darbesi, Irak Kürdistan'ında 1961-75 otonom hareketleri; bkz Hassanpour 1992: 125- 132, 284-291)

resmi dildir ve basında, radyolarda ve televizyonlarda geniş bir şekilde kullanılmaktadır. Kâğıt azlığına ve dağınık ekonomiye rağmen, iki büyük Kürt partisinin çıkardığı günlük iki gazete yayın yapmaktadır²³.

Suriye’de Kürtçe

Suriye, Fransız mandası iken (1920–46), Kürtçe için nispeten daha özgür bir yazım, basım ve yayın ortamı vardı. Kürtçe kitap ve dergi çıkarılmasına verilen izin 1973’te Kürtlerin Suriye’nin bağımsızlık savaşına destek vermesine kadar devam etti. II. Dünya savaşı yıllarında, Kürdistan’ın stratejik bir öneme sahip olduğu dönemde, Fransız mandası yetkilileri Kürtçe dergi etkinliklerinin yeniden başlatılmasına izin verdi ve savaşta kendi propagandasını yapmak üzere Kürtçe bir radyo programı (Radyo Levent; 1941-1496) kurdu. Hawar ve Ronahi dergileri 1930 ve 40larda çıkarıldı ve bununla birlikte 1925 ile 1959 arasında yaklaşık 30 kitap basıldı. 1950lerin ortalarında Suriye’nin bağımsızlığından sonra tüm Kürtçe yayınlar hükümet güçlerince ele geçirilip imha edildi. Kürt topluluklarının olduğu bölgelerde kurulmuş okullarda Arapça dışındaki tüm dillerde eğitim faaliyeti yasaklandı ve bu durum bugün de devam etmektedir (Middle East Watch 1991: 99 ve bkz Sheikhmous 1993). Suriye’de rejimin etniksiz toplum politikalarının bir parçası olarak Kürtçeye yönelik dil politikası, dilkırımına örnek olarak verilebilecek bir durumdur (Middle East Watch 1991: 96).

Türkiye’de Kürtçe

Atatürk döneminde beri Türk politikası olan ve 1923 anayasasında etkin bir yeri olan Kürt dilinin bastırılması son zamanlarda daha da şiddetli bir hal almıştır. Türk Kürdistan’ında dilsel insan

²³ ABD’nin Irak işgali sonrasında, Kürtçe Federal Irak devletinin Arapça ile birlikte diğer resmi dili haline gelmiştir. Basın yayın için kullanılan araç ve gereçler konusunda ciddi ilerlemeler sağlanmış, bölge ekonomisi ülkenin diğer bölgelerine göre daha düzenli ve sabit bir duruma getirilmiştir. Günlük çıkan 5’ten fazla gazetenin yanı sıra, çeşitli haftalık gazeteler ve süreli dergiler çıkarılmaktadır. Ç.n.

hakları mahrumiyeti 1982 anayasasında ve diğer çeşitli düzenlemelerde devam ettirilmiştir.

Türkiye'nin, Her Çeşit Irksal Ayırımı Karşı Uluslar arası Sözleşmesi ve Uluslar arası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel veya Sivil ve Politik Haklar Sözleşmesi gibi en temel insan hakları belgelerini imzalamamış olması ilginçtir.

Türk Anayasası ve 3713 sayılı Terörle Mücadele Yasası, Lozan Anlaşmasının özellikle çeşitli dilsel haklarla ilgili kısmını (21 Temmuz 1923; Bölüm III: Azınlıkların Korunması; 37 ve 39. maddeler ayrıca bkz. 38-40. maddeler) açıkça ihlal etmektedir. 1982 Türk Anayasasında Kürtçeyi hala engelleyen örnekler şunlardır:

- Türkiye devleti toprağı ve milletiyle bölünmez bir bütündür. Dili Türkçedir (Mad.3)
- Türk devletine vatandaşlık bağı ile bağı herkes Türk'tür (Mad. 66, par.1).
- Kanunlarla yasaklanmış hiçbir dil, fikir ve düşüncelerin yayılması veya yayınlanmasında kullanılamaz. Bu yasağı uymayan herhangi yazılı veya basılı materyal, kayıt, kaset, videokaset ve benzeri ifade biçimleri toplatılacaktır (Mad. 26/3).
- Kanunlarla yasaklanmış hiçbir dilde basım ve yayın yapılamaz (Mad. 28/2).
- Eğitim ve öğretim kurumlarında, Türk vatandaşlarına Türkçe dışında hiçbir dil anadili olarak öğretilmez (Mad.42/9)

Türkiye, diğer bazı kanunlarda en kötü paragrafların birkaçını feshederek (12 Nisan 1991), uluslar arası kamuoyunu Kürtçenin serbest bir şekilde kullanıldığına inandırmaya çalışmıştır ki bu hiç de gerçeğı yansıtmamaktadır. Bir yandan, anayasa değiştirilmemiş ve değiştirilmemesine yönelik adımlar da artmıştır. Bir yandan da, 3713 sayılı Terörle Mücadele Yasası, daha önce feshedilmiş kanunlardaki Kürtçe üzerindeki yasaklar biraz daha üstü kapalı

bir şekilde tekrar etmiştir. Kürtçe üzerinden kaldırılan tek yasak başka paragraflarla çelişmemesi durumunda özel kullanılmasındadır. Bu yüzden, Kürtlerin evlerinde Kürtçe konuşmalarına ve bahçelerinde Kürtçe aşk şarkıları söylemelerine izin verilse de, bir Kürt çocuğu kendi bahçesinde fasulye toplarken, anne-babasına teneffüslerde Kürtçe konuşmasına neden izin verilmediği ile ilgili yakınmada bulunduğu, bu hala teröristçe bir suç sayılmaktadır. Artık adı çıkmış her şeyi etkileyen, devletin bölünemez bütünlüğü hakkında propagandayı düzenleyen 8. madde 3713 sayılı yasayla şöyle demektedir:

Ülkesi ve milletiyle Türk Cumhuriyetinin bölünmez bütünlüğüne kasteden yazılı veya sözlü propaganda, toplantı, miting ve gösteri yapmak, yapıma şekli, niyeti ve ardındaki fikirlere bakılmaksızın, yasaktır.

Bu madde yüzünden, yazarlar, gazeteciler, meclis üyesi yüzlerce insan hapse atılmış, binlercesi para cezasına çarptırılmış ve birçok insan kaybedilmiş, işkenceye uğramış veya öldürülmüş, binlerce yayın toplatılmıştır. Avrupa Konseyi ve Avrupa Parlamentosunun çeşitli protestolarına rağmen, Türkiye ve Türkiye Kürdistan'ında Kürtlere yönelik gerek fiziksel gerekse de dilsel ve kültürel kırım kesintiye uğramdan devam etmiştir.

Kürtçe Eğitim Hakları

İran ve İran Kürdistan'ında Eğitim hakları

Kürtler anayasal olarak kendi dillerinde eğitim almaktan mahrum durumdadır. 1979 anayasasına göre "resmi belgeler, mektuplaşmalar ve beyanatlar, ders kitapları Farsça dilinde ve Arap harfleriyle yapılmalıdır (15. mad). Bu madde her ne kadar Farsça kullanılarak etnik edebiyat eğitimine izin verse de, İslam rejimi bunu uygulamayı reddetmiştir. Bunu şöyle açıklamak mümkün; anadilde eğitimin, dilin devamı ve uluslaşma için kaçınılmaz olduğunu düşünen Kürt ulusalcıların, en önemli hedeflerindendi. Kürt ulusalcılığının iki önderi olan Ahmedî Xanî (1650- 1706) ve Hecî Qedirî Koyî (1817- 97) kalem ve kılıcı bir Kürt devletinin iki direği olarak düşünmüşlerdir. 1970in siyasal

şartlarında, hükümetin kontrolü altında, Tahran Üniversitesi Dil Bilimi Bölümü Kürtçe üzerine iki ders açmıştır.

Irak ve Irak Kürdistan'ında Eğitim hakları

Irak devletin I. Dünya Savaşı sonrasında Britanya tarafından kurulmasında sonra, eğitim sorunu, Kürtler ve devlet arasında bitmeyen bir mücadele haline gelmiştir. Britanya işgali ve mandacılığı devam ederken (1918- 32), Kürtler eğitimin her alanında, ilk orta ve üçüncü²⁴ seviyeli tüm eğitim kurumlarında anadilde eğitim talep etmişlerdir. Her ne kadar Milletler Cemiyeti Kürtlerin anadilde eğitim hakkını tanısa, Britanya mandasına Kürtçenin okullarda eğitim dili olarak resmi tanınmasını tavsiye etse de ve Britanya bu tavsiyeye uyacağına dair güvence verse de, Kürtçe eğitimi birkaç okulla sınırlandırılmıştır. Kürtler daha çok okul için olmak üzere orta ve yüksek eğitim için baskılarına devam etmiştir. Britanya ise Irak'ta ve Cemiyet'in Geçici Mandalar Komisyonu önünde bu taleplere şiddetle karşı çıkmıştır. Britanya Kürtçenin Arapça ile birlikte orta ve yüksek eğitimde kullanılmasına bile izin vermemiştir. Uygulanan siyaset açıklı: Kürtleri Arap devlete entegre etmek, Kürt ulusalcıların birleşmesini engellemek ve İran, Türkiye ve Suriye'ye yayılmalarını önlemek. Bu siyaset, monarşik rejim ve 1958'den sonra yönetime gelen çeşitli cumhuriyetçi hükümetler tarafından da uygulanmaya devam etti. 1961- 75'teki özerkliği savunan silahlı mücadele sayesinde orta eğitimde Kürtçe eğitim hakkı elde edildi ve Kürt Dili ve Edebiyatı dalında lisans eğitimi veren bir üniversite kuruldu. 1990'ların başlarında, tüm orta eğitim kurumlarının kitapları Kürtçeye çevrildi. Fakat yine de, Kürtlerin neredeyse yarısı 1974'te kurulan özerk bölgenin dışında kaldı ve Kürtçe eğitimden mahrum kaldı. Özerk bölge içinde bile Araplaştırma politikaları devam etti.

Kürdistan Bölgesel Hükümeti tarafından kontrol edilen bölgede, eğitim sistemin Kürtçeleştirilmesi finansal olarak, ders kitapları ve eğitim araç gereçleri, öğretmen ve öğretmen yetiştirme

²⁴ Lise veya dengi eğitim kurumları kastedilmektedir. Ç.n.

programları açısından ve devam eden iç ve dış savaşlar ile belirsiz gelecek yüzünden ciddi sıkıntılar yaşadı.

Suriye’de Eğitim Hakları

Anadilde eğitim hiçbir Suriye hükümeti tarafından kabul edilmemiştir (Hassanpour 1992: 333). Suriye bir Fransız mandasıyken görevli olan Rondo’ya göre, resmi olmamasına rağmen bölgede Kürtçenin kullanılması serbest bırakılmıştır. Fakat okul araç gereçlerinin yokluğundan ve Kürtçe eğitim yapılması yönünde popüler bir talebin olmamasından dolayı Kürtçe eğitim organizasyonu çok güç olmuştur (Hassanpour 1992: 137). Nazdar’a göre de Kürt şehirleri olan Qamişlo, Amuda ve Afrin’de eğitim Arapça verilmekteydi fakat Kürtçe ders kitapları serbestçe dolaşmaktaydı (Nazdar 1994: 198).

Zaza’ya göre, Mandanın anadil eğitiminin verilmesini kabul etmemesi siyasi nedenlere dayanıyordu. Genç Kürt yazar Mustafa Boti, dili Kürtçe olacak bir okul açmak için Manda yönetimine başvurmuş fakat bu isteği kabul edilmemiştir.

1963’ten beri Kürtçe kelimesi tüm coğrafi metinlerden çıkarılmış durumdadır.

Türkiye ve Türkiye Kürdistan’ında Eğitim hakları

Daha önce değinilen yasalardan da açıkça anlaşılacağı gibi, Türkiye’de Kürtçe ders verilmesi veya Kürtçenin eğitim dili olarak kullanılması yasaktır. Kürtlerin çoğu kendi dillerinde okuma yazma bilmemekte, bilenler de okul dışında, büyük tehlikeler göze alarak öğrenmişlerdir. Kürt çocuklarının çoğunluğu resmi eğitim alamamakta, alanlar kısa süre içinde bu eğitimin dışına itilmekte, kalanlar da en azından başladıklarında bilmedikleri bir dille devam ettikleri sistemden çok az faydalanabilmektedir. Yatılı (bölge) okulları büyük ölçüde bir asimilasyon aracı olarak kullanılmaktadır. Kürdistan hakkındaki birçok kitap bu eğitilmeme hakkında bölümler içermektedir. 10 Kasım 1994’te Strasbourg’taki Başkan Vekilleri toplantısında Avrupa Konseyi Azınlıkları Koruma Sözleşmesi kabul edildiğinde, Türk delegasyonu bir yandan “Almanya’daki misafir işçilerin milli bir

azınlık grubunu oluşturdıklarında ısrar ederken” bir yandan da “Türkiye’de bir Kürt azınlığın olmadığına ısrar etti!” (Avrupa Bürosu Daha Az Kullanılan Diller Genel Sekreteri tarafında aktarılmıştır. Donall O Riagain, Contact Bulletin 12: 1, 1995, 1.)

Birçok Avrupa ülkesinde, Avustralya’da ve Kuzey Amerika’da azınlık öğrenciler (ana okul, ilköğretim ve orta öğretim seviyelerinde) kendi anadillerinde bir, iki veya daha fazla saat eğitim alma hakkından yararlanmaktadır. Fakat bütçe kesintileri ve çok kültürlülüğe karşı tepkiler birçok ülkede bu programları tehdit etmektedir. Bu programlar ya okul müfredatlarının bir parçası olarak (İsveç’te bu durum değişiklikler göstermektedir) ya da ayrı olarak hafta sonlarında düzenlenir (Kanada’da olduğu gibi). Birinci durumda, egemen (dominant) olan dille eğitim görmüş azınlık çocukları tarafından çoğu zaman kabul edilmeyen veya değersiz görülen anadil, diğer derslerle aynı okul çevresinde verildiği için bir ölçüye kadar da olsa öğrencilerin gözünde tanınma veya meşruluk kazanmış olur.

Kanada’da, eğitim yerel hükümetlerin yürütmesi altındadır ve haftada birkaç saat kadar “ata dil (heritage language)” eğitimi için kaynak sağlanır.²⁵ Bu programların çoğu bütçe kesintileri ile tehdit edilmektedir. Bu koca ülkeye dağılmış küçük Kürt toplumu (1991 seçimlerine göre 1160 kişi) Ontario eyaletinde 1,5 saatlik bir eğitim için gerekli 25 kişilik sayıyı bulamamaktadır.

Danimarka ve İsveç’te Kürt nüfusu oldukça fazlayken, Finlandiya, İzlanda ve Norveç’te sayı oldukça azdır. Kürt çocuklarının eğitimi en iyi İskandinav ülkelerinde ve Hollanda’da sağlanmaktadır fakat buralarda da en temel dilsel hakların çoğu ihlal edilmektedir. Danimarka’da ve özellikle İsveç’te günün bazı saatlerinde bazı kurumlarda Kürtçe eğitim dili olarak kullanılmaktadır. Danimarka’da okul dersi olarak değil (bu çocuklar için sözde anadil eğitimi genel olarak Türkçe, Farsça ve Arapça aracılığı ile verilmektedir), başlangıç sınıflarında bazı öğretmenlerce açıklama dili şeklinde verilmektedir. İsveç’te anadili eğitimi sağlanmakta,

²⁵ Resmi diller olan İngilizce ve Fransızca dışında tüm diğer dillerde geçerli olan durum budur.

bazı derslerde eğitim dili olarak Kürtçe kullanılmaktadır. İsveç hükümetine bağlı çeşitli ajanslar, düzinelerce ders kitabının (dil, tarih, coğrafya, sözlükler vb.) basılması için kaynak sağlamıştır. Birçok kütüphanede Kürtçe kitap koleksiyonları ve dergiler bulunmaktadır. Ayrıca önemli sayıda çocuk kitabı Kürtçeye çevrilmiş, İsveç Uluslararası Gelişme Bürosu (SIDA), Irak Kürdistan'ında kullanılacak birçok çocuk kitabının hazırlanmasında maddi destek sağlamıştır. Bu maddi destek ayrıca çocuk filmleri için dublaj yapımında da sağlanmıştır. Fakat yine de bütçe kesintileri bu desteğin oranını azaltmıştır. İsveç, çok cömert hükümet desteği ile Kürtçe basımın ve kültürel etkinliklerin aktif merkezi haline gelmiştir. Uppsala Üniversitesinin Kürtçe bölümü, Kürt dili ve kültürü alanında akademisyen yetiştirilmesine önemli katkıda bulunacaktır. Oysa bu süreç, Avrupa'da yaşayan Kürtlerin çoğunluğunun yaşadığı Almanya'da tam tersine işlemektedir. Bu ülkede, federal hükümet, Kürtçe etkinliklere destek veren çeşitli siyasetçilere rağmen, politikalarını genel olarak Türk devletini memnun etme çabası içinde şekillendirmektedir (bkz. Meyer-Ingwersen 1989, Paech 1994). Danimarka'daki Kopenhag Üniversitesi, Türkçe derslerine 1995 sonbaharından beri tekrar başladı ve gelecekte Kürtçe öğretimine de başlanabilir. Fransa'da INALCO'nun (Doğu Medeniyetleri ve Dilleri Ulusal Enstitüsü) Kürtçe sertifika programı ve Paris Kürt Enstitüsü'nün eğitimsel etkinlikleri aynı şekilde değinilmeyi hak etmektedir.

Ortadoğu'da nüfus sayımlarının çoğunda Kürtler, Türk ya da Fars olarak kayıtlara geçirilmekte, diasporada da çoğu zaman kimlikleri inkâr edilmektedir. İsveç'te, Kürt okul çocuklarının anadilleri eğer dillerini söylemeye cesaret ederlerse okul kayıtlarına geçmektedir. Kürt eğitimciler yetiştirme girişimleri (bkz. Skutnabb-Kangas 1984: 279- 280) veya anadili ile ilgili en ufak bir talep ya da Kürtçe isimlerin kullanılması birçok kez Danimarka ve Almanya'da Türk büyükelçilikleri tarafından tehditle karşılanmıştır.

Kürtler, anadilde eğitim hakkından ve Türkiye, İran ve Suriye'de anadillerinin eğitimini alma haklarından mahkûmken,

gökyüzünde kendileri için bir okul inşa etmeyi başarmışlardır. 1995'te İngiltere'deki Kürt topluluğu tarafından kurulan ve Avrupa ve Ortadoğu'daki Kürtler tarafından izlenmekte olan Kürt uydu kanalı Med-TV²⁶ günlük yayın olan "Roj baş Mamosta" (Günaydın Öğretmenim) programını yayınlamaktadır. Bu programda bir ilkokul sınıfı gösterilmekte ve bir öğretmen Kürtçe dersleri vermektedir. Programı durdurmak için Türk hükümeti İngiliz hükümeti üzerinde diplomatik baskı kurmak için, uydu antenlerini ezmekten Kürdistan'daki izleyicilerini tutuklamaya kadar mümkün olan her yolu denemiştir.

Mevcut insan hakları sözleşmeleri ile karşılaştırma

Burada Türk dil yasasının hiçe saydığı uluslar arası sözleşmeler ve Avrupa'nın teklif/önerilerinden sadece bazı seçmeler sıralanacaktır (bkz Skutnabb- Kangas ve Bucak 1994). Sözü geçen paragrafların çoğu Skunabb-Kangas ve Philipson 1994 eklerinde (appendix) görülebilir.

Sözleşmeler

- Birleşmiş Milletler Belgesi Sözleşmesi (1945), 6.11 ve 55. paragraflar
- Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi (1948), 2 ve 26. paragraflar
- Uluslar arası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi (1966), 13.1. paragraf
- Uluslar arası Sivil ve Siyasal Haklar Sözleşmesi (1966), 27. madde
- Çocuk Hakları Sözleşmesi (1989), 30. madde

²⁶ Bu televizyon kanalı, Türkiye'nin baskıları sonucu daha sonra kapatılmış, bir başka Kürtçe yayın yapan uydu kanalı olan Medya- TV açılmış ve onun da kapatılması ile merkezi Danimarka'da olan Roj-TV açılmıştır. Bugün bu kanal ile birlikte Avrupa'da ve Irak Kürdistan'ından uydu üzerinden yayın yapmakta olan 8 Kürt kanalı daha bulunmaktadır. Buna ek olarak, Avrupa Birliği süreciyle, Türkiye'de de yerel dillerde yayın yapılabilmesi için yasa çıkarılmış fakat bu konuda talepte bulunan Kürtlerin istekleri çeşitli bahanelerle ve engellemelerle geçiştirilmiştir. Mart 2006'da haftada iki gün 45'er dakika olmak üzere Diyarbakır'da yayın yapan Gün Tv'de Kürtçe yayınlanacak bir televizyon programına izin verilmiştir. Ç.n.

Teklif /Öneriler

- Avrupa'da İşbirliği ve Güvenlik konulu Katılımcı Devlet Temsilcileri Viyana Toplantısı Sonuç Bildirgesi (the CSCE, şimdi OSCE), Ocak 1989, Bilgi bölümü 45. paragraf; CSCE'nin İnsani Boyutu Konferansı Kopenhag Toplantı Belgesi, 1990, 32, 33, 34, 35, 38 ve 40. paragraflar; 40. paragraf açık ve net bir şekilde ulusal azınlıkların kendi etnik, kültürel, dilsel ve dinsel kimliklerini koruma hakkını, eğitim kurumlarında bunları sağlamak adına gönüllü ve kamusal yardım talebinde bulunma hakkını ve taleplerine karşı asimilasyona uğramamaları gerektiğini açıklar: Yeni bir Avrupa için Paris Sözleşmesi, Ekim 1990, CSCE.
- Bölgesel veya Azınlık Dilleri Avrupa Sözleşmesi büyük sembolik önem taşır fakat açık bir şekilde göçmen dillerini kapsamı dışında tutar. Buna ilaveten, imzacı ülkeler bu hakları hangi azınlıklara uygulayacaklarına kendileri karar verirler; örneğin, bir devlet herhangi bir grubu azınlık olarak kabule etse de bu hakları bu gruba uygulamak zorunda değildir. Avrupa Parlamentosu Talimatları (25.7.77 sayılı belgenin 77/466/EEC kısmı) göçmen ailelerin çocuklarının eğitimi hakkında bir sürü yorumlama ve uygulama zorluğu ile doludur fakat tıpkı ulusal veya etnik, dinsel veya dilsel bir gruba üye insanların hakları hakkında son BM Beyannamesi (18 Eylül 1992) ve göçmen işçiler ve aileleri hakkındaki (anadili hakkında minimum hakları dile getiren ve asimilasyona dayalı) BM Sözleşmesi gibi, bu talimatlar Avrupa'daki Kürt mülteci ve göçmenler için bir takım destekler de sağlayabilir.

Gelecek için Öneriler

Uluslar arası Sivil ve Siyasal Haklar Sözleşmesinin (1996) 27. maddesi şimdiye kadarki en uygun azınlık dili korumasını getirmektedir:

İçinde etnik, dinsel veya dilsel azınlıklar bulunduran devletlerde, bu gruplara ait insanların bu grubun diğer

üyeleri içinde, kendi kültürlerine göre yaşayabilme, dinlerini açıklama ve gereklerini yerine getirme veya kendi dillerini kullanma hakları inkâr edilemez.

27. maddenin normal açıklaması, sadece ayırım yapmama önerisini sunar, gruplara değil sadece bireylere sağlanan hakları içerir. Ve “bu azınlık gruplarına üye insanlar” bu azınlıkların varlığını kabul eden devletlerde bu haklardan yararlanabilirler. Bu, ne Kürdistan’daki Kürtlere ne de diğer ülkelerdeki göçmen Kürtlere yardımcı olacaktır.

Son dönemlerde (6 Nisan 1994, Bel. CCPR/C/21/Özet 1/ Ek 5), BM İnsan Hakları Komitesi 27. madde için öncekinden çok daha pozitif olan bir yorumu kabul etti. Komiteye göre madde şunları içerir:

- Bir “hakkın” varlığını kabul eder;
- Devletlere pozitif zorunluluklar yükler;
- Maddede belirtilen azınlıklara ait olmalarına bakılmaksızın, bir devletin topraklarında veya etkisinde olan tüm bireyleri, göçmenler ve mülteciler dâhil olmak üzere korur;
- Bir azınlığın varlığı yalnızca devletin kendi kararıyla belirlenemez, bu objektif bir kriterle belirlenmelidir.

Bu yorumlamanın iktidar partilerini ne kadar etkileyeceğini görmek için beklemek gerekecek. Eğer komitenin yorumu genel norm halini alırsa ve hâlihazırda Kürdistan’ı egemenliğinde bulunduran devletler ve Kürtlerin göçmen veya mülteci olarak yaşadığı ülkeler bu normu uygulamaya başlarsa, Kürtlerin dilsel hakları gelişme gösterebilir.

Batıda nispeten siyasi özgürlük içinde yaşayan Kürt diasporası edebi ve dilsel üretim açısından hareketlidir. Fakat bu siyasi özgürlüğün uygulanması göçmen ve mülteci yaşamının ekonomik gerçekleri ile sınırlıdır ve dolayısıyla uygulanabilir bir eğitim sisteminin kurulması için gerekli ortamı yaratmamaktadır. Avrupa’da etkin bir dil akademisinin kurulması siyasi açıdan

yapılabilir bir şey, fakat finansal olarak gerçekçi değil. Aynı durum Kürtçe ansiklopedi, yeterli tek dilli ve iki dilli sözlük, yeterli Kürtçe bibliyografya gibi henüz olmayan referans kaynaklarının üretilmesi için de geçerlidir.

Orta Doğu devletlerinin Batı diasporası ve Kürdistan arasındaki etkileşim üzerindeki sert siyasi kısıtlamalarına rağmen, bu iki dünya arasında canlı bir etkileşim söz konusu. Örneğin, İranlı bir Kürt profesörün Irak Kürdistan'ında siyasi mülteci iken yazdığı sosyoloji ders kitabı İsveç'te basılmıştır. Sınırlar ötesindeki yazılı ve görsel medya ve Med-TV etkilerini gösterecektir.

Fakat bunların hiç biri Orta Doğu devletleri ve onları destekleyen büyük güçlerin inkâr ettiği seçenek olan ilerici/geliştirici bir eğitimin ön şartı olan Kürdistan'da özgür, barış içinde, demokratik ve refah bir yaşamın yerini tutamaz. Kürtçe eğitimin geleceği büyük ölçüde Orta Doğu'daki siyasi duruma bağlı durumda – Kürtler bir Kürt devleti veya gerçek özerklik şeklinde bir kendi kaderini belirleme hakkından yararlanabilecekler mi? Sınırlar açık bir şekilde çizilmiş durumda. Dili Kürtçe olan ve diğer dillerin etkin bir şekilde öğretileceği bir eğitim, Kürtlerin uluslaşmasında güçlü bir aygıttır. Orta Doğu devletlerinin bunu inkârı, Kürtlerin bir ulus veya halk olarak yok edilmesi anlamına gelmektedir.

Referanslar

Besikçi, İsmail. 1990. A Nation Deprived of Identity: The Kurds, Report to Minority Rights Conference. Minority Rights, Policies and Practice in South- East Europe.

Elmqvist, Bjorn. 1993. Es besteht kein Zweifel, dass die Türkei gegen ihre internationalen Verpflichtungen verstösst. Internationaler Verein für Menschenrechte in Kurdistan (hrsg.), 123-126.

Hassanpour, Amir. 1992. Nationalism and Language in Kurdistan (Kürdistan'da Milliyetçilik ve Dil. Translated and published by

Avesta Press 2006), 1918-1985. San Francisco: Melen Research University Pres.

Helsinki Watch. 1990. Destroying Ethnic Identity. The Kurds of Turkey. An update, Eylül 1990. New York & Washington, D.C.

Human Rights in Kurdistan. 1989. Human Rights in Kurdistan. Documentation of the conference of International Human Rights in Kurdistan, 14- 16 Nisan, Hochschule Bremen. Bremen: the Initiative for Human Rights in Kurdistan

Human Rights in Kurdistan. 1990. Silence is Killing Them. Bremen: the Initiative for Human Rights in Kurdistan.

Internationaler Verein für Menschenrechte in Kurdistan (hrsg.). 1993. Das kurdische Volk – keine Zukunft ohne Menschenrechte. Documentation der internationalen Konferenz Bonn, 27-28. Eylül 1991, Landesvertretung Niedersachsen. Bonn (International Association of Human Rights in Kurdistan): The Kurdish People – no future without human rights).

Kurdistan Parliament in Exile. Nisan 12/19/ 1995. The Hague, Hollanda. Pamphlet. Contact Adress: BIS DEP, 129-A Avenue Louisa, B- 1050 Brussels Belgium, fax +32-2-539 38 97.

Leclerc, Jacques. 1986. Langue et Societe. Laval: Media Editeurs

Mcdowall, David. 1989. The Kurds, Report No, 23, London: The Minority Rights Group.

Mayer-Ingwersen, Johannes 1989. The Kurdish language and the formation of identity in Kurdish children and youths. In Human Rights in Kurdistan. Documentation of the International Conference on Human Rights in Kurdistan, 14- 16 Nisan Hochschule Bremen, Bremen: The Initiative for Human Rights in Kurdistan, pp. 34 – 48.

Middle East Watch. 1991. Syria Unmasked: The Suppression of Human Rights by the Asad Regime. New Haven and London: Yale Press.

Minority Rights, Policies and Practices in South- East Europe, Reports for the CEnfercen at Christinasbourg, Copenhagen, 30 Mart- 1 Nisan 1990. Copenhagen: The Danish Helsinki Committee & The Minority Rights Group.

The Minority Rights Group (ed.). 1994. Education Rights and Minorities. London: Minority Rights Group.

Mönch- Bucak, Yayla.1990. The Kurdish Language in Turkey. Repression and Cultural Resistance. Pliral Societies XXI: 75-87.

Muttersprache Kurdisch. Komkar Publikation 2, 1980. Frankfurt: KOMKAR. Föderation der Arbeitervereine Kurdistans in der Bundesrepublik Deutchshland.

Muttersprachlicher Unterricht in der Bundesrepublik Deutchshland 1985. Sprach -und bildunspolitische Argumente für eine zweisprachige Erziehung von Kindern sprachlicher Minderheiten. BAGIV (hrsg.). Hamburg: Verlag Rissen.

Nazdar, Mustafa. 1994. The Kurds n Syria. In: A People Without a Country: New York: Olive Branch Press, 194 – 201.

O Riagain, Donall. 1995. Contact Bulletin 12: 1, 1995, 1.

Peach, Norman. 1994. Expert Opinion with Respect to the Rights of Peoples Concerning the Implications of and Questions about the Interior Ministry's 22 November 1993 Decision to Ban Kurdish Organizations and Associations in the Republic of Germany. Hamburg & Ottawa: Kurdistan Committee of Canada.

Philipson, Robert and Skutnabb- Kangas, Tove, in press. Colonial Language Legacies: The Prospects for Kurdish. In: Clark, Don and Williamson, Robert, eds., *Self-Determination: International Perspectives*. London: The Macmillan Press.

Rumpf, Christian. 1989. The Turkish Law Prohibiting Languages other than Turkish. Human Rights in Kurdistan: 69- 87.

Saado, Hussain. 1989. Document on the UN and the Kurdish Question. Human Rights in Kurdistan: 171-179.

Sheikhmous, Omar. 1993. Die Situation der Kurden in Syrien. In: Internationaler Verein für Menschenrechte in Kurdistan (hrsg.) 59-64.

Silence is killin the. Annual report 1993, " On the situation of Human Rights in Northern Kurdistan and the Kurds in Turkey" 1994. Bremen: International Association for Human Rights in Kurdistan.

Skutnabb-Kangas, Tove. 1984. Bilingualismor Not: the Education of Minorities. Clevedon, UK: Multilingual Matters.

Skutnabb-Kangas, T. and Bucak, Sertaç. 1994 Killing a mother tongue - How the Kurds are deprived of linguistic human rights" in Skutnabb-Kangas, T. and Phillipson, R. (eds., in collavoraiton with Mart Rannut). Linguistic Human Rights: Overcoming Linguistic Discrimination (347-370). Controbutions to Sociology of Languag, Berlin and New York: Mouton de Gruyter.

Skutnabb-Kangas, T. and Phillipson, R. 1993. Linguistische Menschenrechte für die Kurden (Linguistic Human Rights for the Kurds). In: Internationalen Verein für Menschenrechte in Kurdistan (hrsg.), 127-142. 59 -64.

Van Bruinsen, M.M. 1978. Agha, Shaikh and State. On the Social and Political Organization of Kurdistan, Utrecht: University of Utrecht, also published 1992 bu Zed Books, London.

Vanlı, İsmet, Şerif. 1992. The Kurds in Syria and Lebanon. In: Philip G. Kreyenbroek and Stefan Sperl, eds., The Kurds: A Conterporary Overview (143-170). London and New York: Routledge.

Von Nostitz, Wolfgang. 1989. The European parliament and the Kurdish Question. Human Rights in Kurdistan: 159- 161.

TÜRKİYE'DE KÜRTÇE'NİN ÖZEL ÖĞRETİMİ: SORUNLAR VE ÖNERİLER¹

Salih Akin
Laboratory DYALANG
Rouen Üniversitesi – CNRS
Salih.Akin@univ-rouen.fr

İngilizce'den çeviren: Alev Güneş

2003 Ağustos'undan beri, Türkiye'de Kürtçenin özel kurslarda öğretilmesi serbest bırakılmıştır. Bu izin Türkiye'de 1924'den beri süre gelen baskılar ve yasaklamalardan oluşan bir politikadan sonra gelmiştir ve Türkiye'nin Avrupa Birliğine giriş süreci ile de devam etmektedir. Türk yetkililer tarafından birçok politik ve idari engel çıkarılmasına rağmen, 2004 Nisan'ından bu yana bazı kurumlar Kürtçe dersleri vermeye başlamıştır. Fakat bu öğretim Kürt nüfusuna oranla gerçek bir tepki almış gibi görünmüyor; Türkiye'de yaşayan Kürtlerin demografik önemine kıyaslandığında, bu derslere kayıtlı olan insan sayısı hiç de kayda değer bir rakam değildir (Avrupa Komisyonuna göre Türkiye'de 15 – 20 milyon Kürt yaşamaktadır).

Bu makalede, Türkiye'de yapılan bir araştırmaya dayanarak, bu ülkede özel kurumlarda verilen Kürtçe eğitimin sorunlarını değerlendirmeye çalışacağım. Bu eğitimin nasıl bir ortamda yasal hale geldiğini betimledikten sonra, derslerin genel organizasyonunu değerlendireceğim. Sonra da, bu eğitime sıkıntı oluşturan sosyal, ekonomik, yasal ve politik faktörleri ve ileride göz önünde bulundurulabilecek bazı önerileri sunacağım.

Terimler: Kürtçe, azınlık dili, eğitim

1-GİRİŞ

Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu politik danışmanı Martin Dewson, 31 Nisan 2005'te Kızıltepe Kürtçe Özel Eğitim Merkezi'ne

yaptığı gezisi sırasında “Bir insanın ana dilini öğrenmek için ücret ödemesi bir trajedidir.” demişti. Kürtlerin özel kurumlarda özel derslerle kendi dillerini öğrenmek için ücret ödemek zorunda olmaları Dewson’u şaşkınlık içinde bırakmıştı. Şüphesiz, Kürtçe 2003 Ağustos’undan bu yana Türkiye’de bazı özel eğitim merkezlerinde öğretilenmekte. Bu uygulama Türk yetkililerin 80 yıllık yasaklama politikasından sonra Avrupa Birliği’ne giriş süreci ile başlamıştır. Türk yetkililer tarafından birçok politik ve idari engel çıkarılmasına rağmen, 2004 Nisan’ından bu yana bazı özel kurumlarda Kürtçe dersleri öğretilmeye başlamıştır. Fakat bu öğretim Kürt nüfusuna oranla gerçek bir tepki almış gibi görünmüyor; Türkiye’de yaşayan Kürtlerin demografik önemine kıyaslandığında, bu derslere kayıtlı olan insan sayısı hiç de kayda değer bir rakam değildir (Avrupa Komisyonuna göre Türkiye’de 15 – 20 milyon Kürt yaşamaktadır).

Bu yazıda iki amacım var: Öncelikle, Türkiye’de özel kurumlarda Kürtçe eğitimin sorunlarını tartışacağım. Bu eğitim için sıkıntı oluşturan mevcut sosyal, ekonomik, yasal ve politik faktörleri ele alacağım. Sonra da, Kürtçenin kaybolmasını engelleme adına bazı dil planlaması önerileri sunacağım.

1.11 Kürt Dili

Günümüzde Kürtçe, 4 ülkeye (Irak, İran, Suriye, Türkiye) bölünmüş yaklaşık 35 milyon insan tarafından konuşulmaktadır. (Avrupa’da yaşayan yaklaşık 900.000 Diaspora Kürtleri bu rakama dâhil değildir.)

Hint-Avrupa dil ailesine mensup olan Kürtçe, bu ailenin Ossetçe, Belucice, Farsça ve Tajikçe gibi dilleri içine alan İran dalının bir parçasıdır. Ulusal kurumlardan yoksun olduğu için, Kürtçe çok lehçeli bir dil olarak gelişmiştir; bunlar, Kurmanci, Soranice, Goranice ve Dimili (Zazaki)’dir. Bu lehçeler zamanla kendi içinde değişik yerel ağızlara bölünmüştür.

Kürtçe’nin iki temel lehçesi birbirine çok yakın olan *Kurmanci* (Türkiye’deki ve Suriye’deki Kürtler tarafından ve ayrıca bazı Sovyet Rusya Cumhuriyetlerinde ve İran ve Irak’ın bazı

bölgelerinde konuşulur) ve *Soranice* (temel olarak İran ve Irak Kürtleri tarafından kullanılır) lehçeleridir.

Kürtlerin %65 i tarafından konuşulan *Kurmanci* lehçesi fonetik ve morfolojik yapısıyla diğer lehçelere göre daha eski (arkaik) görünür. Fakat *Kurmanci* ve *Soranice* en fazla ortak dilbilimsel özelliğe sahip olan lehçelerdir. Morfolojik olarak bu dilleri birbirinden ayıran özellikler ad ve zamirlerin yalın ve oblik²⁷ (oblique) halleri ile bunların cinsiyeti ve etken çatılı geçişli fiillerin geçmiş zamanda kullanımlarıdır. Ayrıca *Soranice*'de cinsiyet ve ad çekimi (declension) kaybolmuştur. Bu lehçede *Kurmanci* lehçesinde bulunmayan dönüşlülük soneklere büyük oranda ismin hallerinin yerini tutar.

Kürtçe belki de aynı zamanda üç farklı alfabeye yazılan tek dildir. Başlangıçta biraz değiştirilmiş Arap alfabesine bazı diakritik işaretleri eklenerek kullanılmıştır. Kürtçe, kabul edilmediği ülkelerde kendini o ülkelerin alfabelerine göre uyarlamak zorunda kalmıştır. Türkiye'de Latin alfabesiyle, Irak, İran ve Suriye'de Arap alfabesiyle ve Sovyetler Birliğinde de Kiril alfabesiyle yazılmaktadır.

1.2. Kürtçenin sosyo-linguistik durumu

Genel olarak konuşmak gerekirse, Kürtçenin sosyo-linguistik durumu Kürtlerin politik durumlarının bir aynasıdır.

Kürtçe, Irak'ta 1931'de yayımlanan bir yasa ile çoğunluğunu Kürtlerin oluşturduğu şehirlerde Arapça ile birlikte resmi dil haklarına kavuşmuştur. 1991'de de Körfez Savaşı'ndan sonra Kürtlerin kontrol ettiği yerlerde resmi dil olarak kabul edilmiştir. Medya, bürokrasi ve devlet kurumlarında kullanılmakta ve aynı zamanda yerel okullarda ve üniversitelerde derslerin çoğunluğu Kürtçe verilmektedir. Mart 2004'te Irak'ta kabul edilen anayasada da Kürtçe ve Arapça federal devletin iki resmi dili olarak kabul edilmiştir.

²⁷ oblik hal, ismin hitap halinden ve yalın halinden başka diğer halleri

İran ve Suriye Kürtçe'nin hiçbir politik ve kurumsal statüsünün bulunmadığı iki ülkedir. Özel ve devlet okullarının hiç birinde okutulmamaktadır (Hassanpour, 1992). Fakat yine de, Kürtçenin yazılı ve sözlü kullanılmasına ve ayrıca apolitik makalelerin yayınlanmasına engel yoktur.

Ne yazık ki, Kürtçe'nin gerek yazılı ve sözlü dil olarak kullanılması gerekse de öğretilmesi ve yayın dili olarak kullanılmasına yönelik en baskıcı politikalar Türkiye'de uygulanmıştır. Böyle bir durumda dalkırımı veya *glotofagya* (Calvet 1974) teşebbüsünün mağduru bir dil örneğinden bahsetmek yanlış olmayacaktır. Türk yetkililerinin Kürtçe'ye karşı bu tutumlarının belki de dünyada eşi benzeri yoktur. Kürtçe'nin normalde içinde gelişmesi gereken sosyo-kültürel çevreden uzaklaştırılması ve iletişimin özel ve kamusal yerlerdeki iletişimde kullanılmasını böylece de iç ve dış evrimini engellemek için yasal, ekonomik, politik ve sosyal aygıtlar kullanılmıştır.

Kürtçe'ye karşı bu dil siyasetinin köklerine 1920'lerde Türk devletinin kurulmasında bakılmalıdır. Mustafa Kemal'in Türkiye'deki herkesi Türk kabul eden kurgusuna, bir ve bölünmez bir millet ve Türk etnik grubuna mensup insanlara ait bir devlet yaratma projesine paralel olarak, Türk yetkililer, 1923'te devletin kurulduğu yıllarda, yeni kurulan alanda Türk dili ve kültürü dışındaki herhangi bir dil ve kültürün varlığını kesin bir şekilde inkâr etmişlerdir. Türklerden sonra nüfus olarak en büyük grubu oluşturan Kürtler bu politikanın temel hedefi olmuşlardır.

Ülkenin etnik yapının tek-tipleştirildiği bu girişimin bir parçası olarak "Kürt" ve "Kürdistan" kelimeleri bilimsel konuşmalar ve çalışmalarda yasaklanmıştır. Bir yandan Kürtlerden, olumsuz çağırışmalar yaratan "Dağ Türkleri" olarak bahsedilirken, diğer yandan "Kürdistan" da "Doğu Anadolu" olarak çağrılmıştır. Bu tek-tipleştirme politikası açık ve net bir şekilde çeşitli etnik grubun kendi kültürel, dilsel ve dinsel özellikleriyle tanındığı ve geniş hak ve özgürlüklerden yararlandığı Osmanlı İmparatorluğundaki çok etnikli ve çok dilli yapıya zıt bir yöne gidiyordu.

Türk dili ve kültürü dışındaki tüm dil ve kültürlerin yok sayılması anayasalarda da yerini almıştır. Bu yok sayma, 1924'de kabul edilen bir yasa ile Kürtçenin tüm okul, kurum, yayın ve yazılı kanallarda kullanılmasının yasaklanmasıyla başlatılmıştır. Bu yasaklamalar 1960, 1972 ve 1982 yıllarındaki askeri darbelerin sonrasında hazırlanan farklı anayasalarda da yerlerini almıştır. Kuşkusuz özgürlüğü en kısıtlayıcı olan anayasa 1982 anayasasıydı. O kadar ki yasaklanan dil ve durumlar da tam olarak belirlenmiştir. 1983 yılında ilan edilen 2932 sayılı yasanın 3. maddesi ile Türk vatandaşlarının ana dilleri belirlenmiştir.

Türk vatandaşlarının ana dili;

Madde 3: Türk vatandaşlarının ana dilleri Türkçedir.

- a) Türkçe dışında başka dilleri anadili olarak kullanmak ve bunları yaymaya çalışan herhangi bir etkinlikte bulunmak
- b) Miting, sokak gösterisi, poster, imza, pankart, afiş ve benzeri bildirimlerde kullanılan yazılarda Türkçe dışında başka bir dil kullanmak; öyle ki bu kanunla yasaklanan bir dil olmasalar da ve yerel yönetimden izin alınsa da bu dillerin kullanıldığı ses, görüntü ve diğer araçları göstermek ve yaymak yasaktır.

Sadece birkaç devlet konuşmak ve anlamak için bireylerin kendi dil seçimlerini böyle açık bir şekilde belirtirken, Türk yasa koyucular özellikle Türk vatandaşlarının anadiline vurgu yapmıştır. Gerçekte, Türkçe dışında diğer dillerde yapılan yayınların düzenlenmesi gerekçesi ile, 12 Eylül 1980 askeri darbesinin ardından Türk vatandaşlarının anadili Türkçe olarak kabul edilmiştir. Sonuç olarak Türkiye' de yaşayan ve bu ülkenin vatandaşları olan Kürtler, kendi anadillerini öğrenmek ve gelecek nesillere aktarmaktan vazgeçmek ve Türkçe kullanmak zorunda kalmıştır. Gülünç ve baskıcı doğasında dolayı, bu yasa 1991'den bu yana uygulanmamaktadır.

Baskıcı bir mantıkla, Türk yetkililer Avrupa'da yaşayan Kürt göçmenlerine verilen Kürtçe derslerini engelleme girişiminde

bulundular. Örneğin T.Skutnabb-Kangas “*Bilingualism or Not: The Education of Minorities*” (1987) adlı kitabında Danimarka’daki Kürtlerin dillerini öğrenmelerinin, Kopenhag’daki Türk konsolosluğu tarafından nasıl engellenmeye çalışıldığını anlatmıştır. Bu yasaklayıcı önlemlere paralel olarak, Türkçe resmi ve prestijli dil olmakla birlikte idari, kamusal alanlarda kullanılacak tek dil haline getirilmiştir. Kürtçe ile ilgili olumsuz yansımalar sadece devlet aygıtı ile değil aynı zamanda suçluluk ve dil güvensizliği yaratmak amacıyla Türk dilbilimcileri tarafından da yayıldı. Kürtçenin varlığı “Kürtçe bir dil değildir, Türkçe, Arapça ve Farsça’dan bozma sözcüklerle oluşturulan bir dildir” söylemiyle inkar edilmiştir. Bazı bilimsel çalışmalarda görülebileceği gibi, “Kürt” sözcüğü doğal olaylarla ilişkilendirildi²⁸:

Türkçe’nin bir lehçesi olan Kosakça’da ‘Kürt’ sözcüğü “kalın kar yığını” ve “kürtük” de “taze kar” , Sor Türkçesi’nde “çığ”, Tarançı’de “taze kar”, Kazan Tatarcası’nda “kar yığını”, Çavuşça’da “dağlarda karın oluşturduğu gölgelik biçiminde şekil” veya “karın yığınlaşması” ve Uygurca’da “körtük” sözcüğü “kar denizi veya kar çölü” anlamına gelir.

2. ÖZEL KURUMLARDA KÜRTÇE ÖĞRETİMİ

Bu uygulama yabancı dillerin öğretilmesi ve öğrenilmesiyle ilgili olan 2932 sayılı kanunun 1. maddesinin ve aynı kanunun 2. maddesinin 1. Fıkrasının düzeltilmesiyle yapılan değişikliğin sonucudur.

1. Madde şöyle değiştirildi;

“Bu kanunun amacı yabancı eğitim veren kurumların öğrenme ve öğretme koşullarını aynı zamanda Türk vatandaşlarının günlük hayatlarında geleneksel olarak

²⁸ Prof. Dr. Bahaddin ÖGEL, Prof. Dr. Hakki Dursun YILDIZ, Prof. M. Fahrettin KIRZIOĞLU, Prof. Dr. Mehmet ERÖZ, Prof. Dr. Bayram KODAMAN, M.Abdulhalık ÇAY, *Türk milli Bütünlüğü İçinde Doğu Anadolu*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, 1985, Ankara, s.63.

kullandıkları farklı dillerin ve lehçelerin öğrenilmesinin koşullarını düzenlemektir.”

1. Maddenin 1. Fıkrası şöyle düzeltildi;

Türkçe dışında hiçbir dil Türk vatandaşlarına anadili olarak öğretilmez. Fakat Türk vatandaşlarının günlük hayatta geleneksel olarak kullandıkları dilleri ve lehçeleri öğrenmelerini sağlamak için, 08.06.1965 tarihli 625 no’lu Özel Eğitim Kurumları Yasasına uygun olarak özel kurslar açılabilir. Bu tür kurslar Türkiye Cumhuriyeti anayasasında belirtilen temel prensiplere ve vatanın ve milletin bölünmez bütünlüğüne aykırı olamaz. Bu kursların açılması ve düzenlenmesi ile ilgili prosedür ve prensipler Milli Eğitim Bakanlığı’nın ilgili konudaki düzenlemelerine uygun olmalıdır.

Ağustos 2002’de kabul edilen yasalar aynı yılın Aralık ayında yürürlüğe girdi. Birçok siyasi ve idari engele rağmen Kürtçe eğitim veren özel kurumlar 2004’ün Nisan ayında Batman, Urfa ve Van’da kapılarını açtı. Hali hazırda Kürtçe eğitim veren 7 adet özel eğitim kurumu bulunmaktadır².

Şunu belirtmeliyim ki Doğubayazıt’taki eğitim merkezinin faaliyet görmesine pencerelerinin çok dar olması bahanesiyle izin verilmedi. Bu merkezlerden edinilen verilere göre bu kurslarda toplam 1780 kayıtlı ve yine bu kurslardan mezun olmuş 1179 kişi vardır. Bu kurslarda eğitim görenlerin illere göre dağılımı şöyle;

Bulunduğu il	Kayıt olanların sayısı	Mezunların sayısı
Diyarbakır	669	338
Şanlıurfa	230	73
Batman	200	200
Van	320	250
İstanbul	300	260

Kızıltepe	36	36
Adana	25	22
Toplam	1780	1179

Eğitim görenlerin sosyolojik profili iki temel kategoriye ayrılıyor: % 93 genç (21 yaş ve üstü: öğrenci) ve % 7 yaşça daha büyükler (45 yaş ve üstü; öğretmen, avukat ve mühendisler)

Kurslar 3 kurda verilmektedir:

1.Kur: Başlangıç; Kürtçe konuşamayanlar (166 kişi)

2.Kur: Orta Düzey; Kürtçe'yi akıcı bir şekilde konuşanlar (1230 kişi)

3.Kur: İleri Düzey: Gramer bilgisini geliştirmek isteyenler (384 kişi)

Kayıt ücreti her dönem için 100 YTL'dir. (yaklaşık 50 Euro). Bazı insanlar bu ücreti karşılayamazlar da merkezler tarafından kabul edilebilmektedirler.

Bu bilgilerden çıkarabileceğimiz ilk sonuç: Türkiye'de yaşayan Kürtlerin demografik önemine oranla bu derslere devam eden kişi sayısı hiç de kayda değer bir rakam değildir.(Avrupa Komisyonuna göre Türkiye'de 15 – 20 milyon Kürt yaşamaktadır.) ikincisi ise eğitim görenlerin büyük çoğunluğu (%85'i) zaten Kürtçe konuşabilmektedir. Bu insanların başta duygusal ve kimliksel nedenlerden dolayı anadillerini öğrenmeye, düzeltmeye istekleri vardır. Şimdi de sıkıntı yaratan çeşitli engelleri ele alacağım.

2-1. Yasal Engeller

Türkiye'de Kürtçenin sadece özel öğretimi mümkündür. Şu gerçek vurgulanmalıdır ki; Kürtçe özel eğitim kurumlarında bile bir anadil olarak öğretilmemektedir. Anayasanın 2. Maddesinin 1. Fıkrasındaki "Türkçeden başka hiçbir dil Türk vatandaşlarına anadil olarak öğretilemez" ifadesi yasanın düzeltilmiş halinde bile korunmaktadır. Anayasanın 49. Maddesinin 9. Fıkrasında bu ifade şöyle tamamlanıyor:

“Eğitim ve öğretim kurumlarında Türkçeden başka hiçbir dil Türk vatandaşlarına anadil olarak öğretilemez. Kurumlarda yabancı dil öğrenimi yasalarla düzenlenir. Uluslararası anlaşmalardan kaynaklanan esaslar saklıdır.”

Yönetmeliğin 4. ve 11. Maddelerine göre, özel kurslar sadece Milli Eğitim Bakanlığı'nın onay ve kontrolü altında organize edilebilir. Kursların müfredatı öncelikle M.E.B. tarafından onaylanmalıdır.

7. maddede Kürtçe öğretmek için gerekli koşullar şöyle sıralanır:

Yöneticilerin, öğretmenlerin ve eğitimcilerin dışındaki personel:

- a) Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmalıdır.
- b) En az ilköğretim okulu mezunu olmalıdır.
- c) İhmalkârlıktan kaynaklı suçlar dışında herhangi bir yüz kızartıcı veya devlete karşı suç işlememiş ve ayrıca toplumsal haklardan mahrum bırakılmamış olmalıdır.
- d) Görevleri aksatacak herhangi bir ruhsal veya fiziksel bir soruna sahip olmadığına dair resmi rapora sahip olmalıdır.

8. maddede bu kurslara katılmak için gerekli koşullar şöyle sıralanır:

- 1) Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmak
- 2) En az ilköğretim okulu mezunu olmak
- 3) 18 yaşından küçükler için ailenin yazılı onayını almak
- 4) Bu yazılı onaya sahip olan ilk ve orta öğretim kurumları öğrencileri hafta sonu veya yaz kurslarına katılabileceklerdir
- 5) Eğitim görenler bir kurstan başka bir kursa transfer olamazlar

Bu koşullar ilk elden ilköğretim okulu diploması olmayanları dışarıda bırakmaktadır. Bu yüzden bu yasa Türkçe eğitimi olmayan kişileri doğrudan dışlamaktadır. Oysa gerçek şu ki

azımsanamayacak sayıda Kürt, Türkiye’de eğitimden faydalanamadı ve dolayısıyla da herhangi bir diploma, sertifika veya derece alamadı. Dahası, kursların sadece hafta sonlarında ve yaz tatillerinde düzenlenmesi öğrencilerin bu kurslara katılımını teşvik edici değildir.

Düzenlemenin 10. Maddesi özel eğitim kurumlarını kurs başlamadan önce kursa katılacakların listesini M.E.B’e göndermekle yükümlü kılar.

Pratikte, sadece Türkçe eğitim almış olanlar ve böylece Türkçe konuşabilenler bu kurslara kayıt olabilmektedir. Bu ileri düzeyde bir dil asimilasyon sürecinin gözlenebileceği bir alandır.

2.2. Materyal Engeller

Yasalarla verilen hakların uygulanmasından kaynaklı masraflar materyal engelleri oluşturmaktadır ve bu da kurslara katılımı olumsuz yönde etkiler. Türk yetkililer yeni yasaların uygulanmasına engel oluşturmamalıdır. Oysaki bu yetkililer hiçbir finansal destek sunmayacakları gibi bu kurslar üzerinde devlet merkezli sıkı bir kontrol mekanizmasını da dayatacaklardır. Diğer bir deyişle; sayısı 15 milyondan fazla olan ve zaten yaşadıkları yerin doğal şartlarından dolayı az gelişmişliğinin mağduru olan bir topluluğun üyeleri dillerini para ödemek zorunda oldukları özel kurslarda öğrenebileceklerdir. Bu bir devletin kendi vatandaşlarına dayattığı ağır bir adaletsizlik ve ayrımcılık uygulamasıdır. Oysa İsveç’te Kürt göçmenlere Kürtçe öğretmek için 450 Kürt öğretmen görevlendirmiştir.

2.3. Pedagojik Engeller

Kursların pedagojik içeriği de kısıtlamalara maruz kalmaktadır. 2. maddenin 1. Fıkrası kursların anayasanın temel prensiplerine, devletin ve milletin bölünmez bütünlüğüne aykırı olamayacağını belirtir. Türkiye’de Kürtler ve Kürdistan hakkında konuşmak, Terörle Mücadele Yasası’nın 8. maddesince cezalandırılacak bir terör suçu olarak düşünülür.

Yasaların mantığı ile bakılacak olursa, bir dilin hangi topluluk tarafından ve nerede konuşulduğu, hangi kültüre ait olduğu

belirtilmeden öğretilbilir; oysa bu tıpkı başka herhangi bir dilde olacağı gibi Kürtçe öğretiminin içeriğini boşaltacak sınırlamalar getirecektir.

2.4. Sosyo-Politik Engeller

Sözü edilen engellerin dışında, Türkiye'deki azınlık dillerini öğrenmenin ve öğretmenin aleyhinde bir takım sosyo-politik içerikli engeller de mevcuttur. Pratikte Kürt kimliği iddiasının terörizm olarak algılandığı çok gergin bir sosyo-politik bağlamda, olası bir özel Kürtçe eğitiminin varlığından söz etmek yanıltıcı olur.

2.5. Ekonomik Engeller

Birçok araştırma ekonomi ve dil arasında yakın bir ilişki olduğunu göstermiştir (Grin, 1990, 1996), İngilizce örneğinde olduğu gibi pazar ihtiyacı dil öğrenimini destekler. G.Grenier (2004) ekonomi teorisi devletin müdahale etme rolü ile ilgili iki temel nedeni açıklar: 1) sadece pazar güçlerinin yapamayacağı daha iyi bir kaynak tahsili sağlamak, 2) bazı grupların hakkını alamadığı düşünüldüğünde refah dağılımını değiştirmek.

Bizim durumumuzda, devlet ne öğretim merkezlerine destek sunuyor ne de Kürtçenin pazar, sosyal ve ekonomik alanlarda kullanımı için olanak sağlıyor. Öyleyse bu merkezlerce onaylanan dil becerisinin nasıl kullanılacağını merak edebilirsiniz. Çünkü Kürtçenin herhangi bir kamusal alanda kamusal işlemler esnasında kullanılması hala yasak. Kürtçenin yetkililerce belirlenen tek işlevi özel bir kullanımdır.

3) Gelecek için Öneriler

Yeni yasaların Kürtçenin özel eğitiminin gelişmesine olanak vermediği kesindir. Bütün kısıtlamalar ve engeller böyle bir amacın taşınmadığını fazlasıyla göstermektedir. Eğitim merkezlerinin yöneticileri, eğer devlet desteği olmazsa kursları durduracaklarını ifade etmişlerdi. Gerçekten de, 2 Ağustos 2005'te bu kurs yöneticileri devletin koyduğu engelleri göz önüne alarak özel öğretim veren bu kursları kapatmaya karar verdiklerini açıkladılar.

Türkiye'deki bu önceden görülebilir ilk Kürtçe öğretim deneyimi başarısızlığı bağlamında, yalnızca devlet tarafından desteklenecek bir dil planlama programı Kürtlerin Kürtçenin özel öğretiminin yalnızca Avrupa Komisyonu ile ilişkili politik bir aygıt olduğu düşüncesini değiştirebilir. Bu program şunları içermelidir:

- 1) Kürtçenin anayasada olarak tanınması
- 2) Okul ve üniversite düzeyinde Kürtçenin kamusal eğitim sisteminde kullanılması
- 3) Kürtlerin çoğunluklu olarak yaşadığı bölgelerdeki kamusal kurumlarda ve yönetimlerde Kürtçenin kullanılması
- 4) Kürtçe kullanımının sosyo-politik alanlarda yasallaşması

Dipnotlar:

¹Bu yazı İngilizce olarak ilkin Uluslar arası Azınlık Dilleri Konferansında sunulmuştur (Trieste-İtalya), Temmuz 2005. Daha sonra da ZEND dergisinde Kürtçe olarak yayınlanmıştır.(ç.n.)

²Bu yazı kaleme alındığında Kürtçe öğretim kursları henüz kapanmamıştı. (ç.n.)

Referanslar

Akin, Salih (1997), «Désignation d'une langue innommable dans un texte de loi : le cas du kurde dans les textes législatifs turcs», in *Le nom des langues. Les enjeux de la nomination des langues*, sous la direction d'Andrée Tabouret-Keller, éd. Peeters, Louvain-La-Neuve, pp.69-79

Akin, Salih (1997), «Le kurde : formes de survivance d'une langue interdite», *Actes du XVIème Congrès International des Linguistes*, Elsevier, Oxford

Akin, Salih (1999), « Le kurde devant les tribunaux : France et Turquie », *Actes du Colloque*

Internationale Langues et Droits, Langues du droit, droit des langues (Université de Paris-10, octobre 1998), éditions Bruylant, Bruxelles, pp.87-95

Akin, Salih (2003), « La langue kurde dans les lois linguistiques turques », *Confluences*

Méditerranée « *Les langues de la Méditerranée* », l'Harmattan

Calvet, Louis-Jean (1974), *Linguistique et colonialisme*, Payot, Paris, 240 p.

Calvet, Louis-Jean (1999), *La guerre des langues et les politiques linguistiques*, Hachette - Pluriel, Paris, 294 p.

Grenier, Gilles (2004), «Reflections on the Relationship Between Languages and the Economy as Applied to Canada », *Langues officielles et économie, Nouvelles perspectives canadiennes*
<http://www.pch.gc.ca/offlangoff/perspectives/english/econo/part5a.htm>

Grin, François (1990), « The Economic Approach to Minority Languages », *Journal Multilingual and Multicultural Development*, vol. 11, nos 1-2, 1990, p. 154-173.

Grin, François (1996), « The Economics of Language : Survey, Assessment, and Prospects »,

International Journal of the Sociology of Language, vol. 121, 1996, p. 17-44.

Hassanpour, Amir (1992), *Nationalism and language in Kurdistan, 1918-1985*, Sans Fransisco- Mellon Research University Press

Hassanpour, Amir & Skutnabb-Kangas, Tove & Chyet Michael (1996) : « The non-education of Kurds : a Kurdish perspective », *International Review of Education*, vol.42, n°4, pp.367-379

Labrie, Normand (éd.) (1997), *Etudes récentes en linguistique de contact*, Pluringua, Dümmler, 435.

Skutnabb-Kangas, Tove (1987), *Bilingualism or Not: The Education of Minorities*, Multilingual

Matters, 396 p.

Skutnabb-Kangas, Tove & Philipson, Robert (1999): « Linguistic Genocide and Humans Rights –Kurdish Considerations », *Proceedings from the Nordic Kurdish Cultural Conference*

Vaillancourt, François (1987): « The Costs and Benefits of Language Policies in Quebec, 1974-1984: Some Partial Estimates », *The Economics of Language Use*. Edited by H. Tonkin et K.

Johnson-Weiner. New York: Center for Research and Documentation on World Language Problems, 1987. p. 71-94.

Williams, Colin (éd.) (2000), *Language Revitalization : Policy and Planning in Wales*, University of Wales Press, Cardiff, 192 p.

www.arsivakurdi.org

**FÊRKARIYA KURDÎ YA TAYBET LI TIRKIYÊYÊ:
PIRSGIRÊK Û PÊŞBÎNÎ**

Salih Akin
Laboratory DYALANG
Université de Rouen – CNRS
Salih.Akin@univ-rouen.fr

*Wergêr ji îngilîzî: Şerîf Derînce
Ergîn Opengîn*

Ji tebaxa 2003'an ve ye, li Tirkiyeyê fêrkariya kurdî di qursên taybet de serbest e. Ev rêdan piştî polîtîkayê tepeserî û qedexekirinê ku ji sala 1924'an ve bû ji aliyê rayedarên dewleta Tirk ve dihate sepandin, derket û bi proseya beşdariya Yekîtiya Ewropayê berdewan dike. Ligel gelek astengên polîtîk û kargêrî yê rayedarên, di Avrêla 2004'an de çend qursan dest bi dersên Kurdî yê taybet kirin. Lê belê, wesa xuya dike ku ev fêrkirin di nav kurdan elaqeyê têr tesel nabîne: heke em hejmarê kesên li qursan qeydbûyî, bi mezîniya gelheya Kurdan a li Tirkiyeyê (li gorî Komîsyona Ewropayê ev gelhe di navbera 15 û 20 milyon de ye) muqayese bikin ev hejmar ne tiştek e.

Bi vê gotarê, armanca min ew e ku bi lêkolîneke ku li Tirkiyeyê hatiye kirin, pirsgerêkên fêrkariya kurdî li Tirkiyeyê bi rêya qursên taybet binirxînim. Piştî ravekirina konteksta ku destûra qursên kurdî lê hate dayîn, ez ê birêkxistina dersên kurdî ya giştî binirxînim. Paşî, ez ê faktorên civakî, aborî, hiqûqî û polîtîkî yê li dijî vê fêrkirinê, û pêşbîniyên ku ihtimal e di dahatuyê de lê bêne fikirîn, pêşkeş bikim.

Peyvên girîng: kurd, zimanê hindikayî, perwerdehî

1. DESTPÊK

“Ji bo fêrbûna zimanê xwe yê zikmakî peredan, trajediyek e” gotiye şewirmendê polîtîkayê yê delegasyona Yekitiya Ewropayê yê Tirkîyeyê, Birêz Martin Dewson, di seredana Qursa Taybet a Fêrbûna Kurdî ya Kiziltepeyê de (31 Avrêl 2005). Wexta dît ku li Tirkîyeyê ji bo fêrbûna zimanê xwe yê zikmakî lazim e ku kurd di qursên taybet de pere bidin, Birêz Martin Dewson heyirî.

Ya rast, ji tebaxa 2003’an ve ye ku fêrkirina kurdî di qursên taybet de serbest e. Ev serbsetbûn piştî polîtîkaya tepeserî û qedexekirinê ya ku bi qasî 80 salan ji aliyê rayedarên dewleta tirk ve hat meşandin, pêk hat û bi proseya beşdariya Tirkîyeyê li Yekîtiya Ewropayê berdewan kir. Ligel gelek astengên polîtîk û kargêrî yên rayedaran, di Avrêla 2004’an de çend navendan dest bi qursên taybet ên kurdî kirin.

Lê belê, wesa xuya dike ku ev fêrkirin di nav kurdan elaqeyêke têr tesel nabîne: heke em hejmara kesên li qursan qeydbûyî, bi mezîniya gelheya Kurdan a li Tirkîyeyê (li gorî Komîsyona Ewropayê ev gelhe di navbera 15 û 20 milyonan de ye) muqayese bikin, ev hejmar ne tiştek e.

Di vê gotarê de du armancên min hene:

Yekem, ez ê li Tirkîyeyê pirsîgîrîyên fêrkariya kurdî bi qursên taybet binirxînim. Ez ê faktorên civakî, aborî, hiqûqî û polîtîk ên ku li dijî vê fêrkariyê ne, pêşkeş bikim. Duyem, ez ê çend pêşbînîyên plansaziya zimên ji bo xelaskirina kurdî ji windabûnê, pêşkeş bikim.

1.1. Zimanê Kurdî

Kurdî, niha, xeynî 900 000 kesên ku li diasporayê li Ewropayê dijîn, ji aliyê dora 35 mîlyon axêverên li 4 welatan dabeşbûyî (Îraq, Îran, Sûriye û Tirkîye,) tê axaftin.

Ji malbata Hîndû-Ewropî, kurdî endameke gruba zimanên îranî ye ku di nav wê grubê de ji xeynî kurdî zimanên wekî Osetî, Farisî, Belucî, Tacîkî û hwd... hene. Ji ber tunebûna saziyên netewî, kurdî li ser bastûreke pîrzaravayî de pêş ve çû: ew zarava Kurmancî, Soranî, Goranî û Dimilî ne. Her yek ji wan zaravayan jî dibin çend devokên herêmî.

Du zaravayên bingehîn ên gelekî bi hev re têkildar *Kurmancî* (ya ku ji aliyê gelek kurdên li Tirkiyeyê, li Sûriyê, li Yekitiya Komara Sovyetî ya berê û li çend bajarên Îraq û Îranê tê axaftin), û *Soranî* (ya ku ji aliyê Kurdên Iraq û Îranê tê axaftin) ye.

Zaravayê *Kurmancî*, ku % 65ê Kurdan bi kar tîne, wesa diyar e ku ji aliyê bastûra xwe ya fonetîk û morfolojîk ve ji zaravayên din kevintir e. Lê, *Kurmancî* û *Soranî* du zaravayên xwedî zehftirîn hejmara teybetmendiyên zimanzanî ne.

Taybetiyên morfolojîk ên ku van zaravayan ji hev vediqetînin cudatiyeke di rewşê de (rewşa navdêrî û neyekser/oblîque), zayenda navdêr û cinavkan û avaniyên kirdeyî (agentive construction) ên dema bihurî ya lêkerên têper in. Her wiha, di soranî de tewandina navdêran (declension) û zayend winda bûne. Di vî zaravayî de, paşgirên refleksîf, ku di kurmancî de nîn in, ekserî pozîsyona erkên rewşî girtine.

Îhtimal e ku bi tenê zimanê kurdî ye ku di heman demê de bi sê alfebeyên ji hev cuda tê nivîsîn. Di destpêkê de bi alfebeya erebî bi hinek guhertinan, nexasme bi pêvekirina nîşanên bêjeyî (diacritic) yê li ser tîpan, hatiye nivîsîn. Kurdî mecbûr maye ku xwe li gorî alfebeyên dewletên ku ew nasnekirine, biguncîne. Kurdî, li Tirkiyeyê bi tîpên latînî, li Iraq, Îran û Sûriyê bi tîpên erebî û li Yekitiya Komara Sovyetî ya berê de bi alfebeya kîrîlî hatiye nivîsîn.

1.2. Rewşa Kurdî ya sosyo-linguîstîk

Bi gelemperî rewşa Kurdî ya sosyo-linguîstîk wekî rewşa kurdan a polîtîk e.

Li Iraqê, kurdî li gora qanûna zimên a 1931an hatiye pejirandin û bi vî awayî li bajarên piranî kurd tê de dijîn li gel erebî, kurdî jî statûya zimane fermî wergirt. Piştî şerê Kendavê yê 1991an, kurdî bû zimane fermî ya cihên di bin kontrola kurdan de. Kurdî li wan deran, zimane medyayê, yê karên dewletê û saziyên giştî ye. Niha, di dibistanên herêmî û zanîngehê de piraniya dersan bi kurdî têne fêrkin. Ji qanûna esasî ya Adara 2004an ve ye ku kurdî û erebî, du zimane fermî yê dewleta federal a Iraqê ne.

Li Îran û Suriyê, tu statûya Kurdî ya polîtîk an damezrînî nîn e. Li wan welatan, Kurdî ne di dibistanên taybet ne jî yên giştî de tê fêrkirin (Hassanpour, 1992).

Lê belê ji bo bikaranîna Kurdî ya devkî û nivîskî toleranseke heye. Weşandina kitêbên ne-polîtîk jî her wiha ye.

Mixabin, Kurdî hem di warê axaftin û nivîsandinê de, hem jî di warê bikaranîna wekî zimanê fêrkirinê û yê çapemeniyê de bi polîtîkayên herî çewsîner re rû bi rû ma li Tirkîyeyê.

Ne şaş e ku em li vir behsa rewşa nimûneyî ya zimanekî ku qurbanê teşebûsa qirkirina zimanî (*linguistic ethnocide*) an glotofagya² (*glottophagia*) (Calvet, 1974) bikin. Dibe ku hêrîşkeriya rayedarên Tirk a li dijî Kurdî, minakeke tekane be li cîhanê di babeta muameleya li zimanekî hindikayîkirî (minored language) de. Da ku ziman ji cihê xwe yê civakî-çandî yê ku divê zimên tê de bi xwezayî şîn bibe, dûr bikeve, bikaranîna vî di deverên giştî û taybetî yên ragehandinê de qedexe bikin û bi vî awayî geşbûna wî ya navxweyî û derveyî asteng bikin, hemû pergalek qanunî, polîtîk, aborî, zimanî û civakî hatine bikaranîn.

Divê kokên polîtîkayên zimên ên derbarê zimanê Kurdî de, di 1920an de di çarçoveya avakirina dewlata Tirk de bîn lêgerîn.

Bi xewn û xeyala (fiction) Mustafa Kemal a îradî re hevaheng/paralel ku li gorî wê hemû niştecihên Tirkîyeyê dê bibin tirk, û dîsa bi projeya wî ya avakirina qewmekî yek û yekgirtî re paralel ku li gorî wê projeyê dewletek dê di bin destê vî qewmê tirk de bûya, rêveberên tirk jî, çi gava dewleta xwe di 1923an de ava kirin, hebûna hemû ziman û çandan ji xeynî ya xwe li ser erda dewleta nû-avakirî înkâr kirin. Kurd, ku piştî tirkan ji aliyê zêdebûna hejmarê ve mezintirîn xelk e, bûne hedefa sereke yên vê polîtîkayê.

Wekî parçeyekî vê hewla homojenîzekirina pêkhatiya etnîkî ya welêt, peyvên "kurd" û "Kurdistan" di axaftin û xebatên zanistî de hatine qedexekirin. Kurd ligel derbirrînên riswayiyê wekî "tirkên çiyayî", û "Kurdistan" jî bi qesta cografî (situational reference) ya "Rojhilata Anatolyayê" jî nû ve hatiye binavkirin.

Polîtîkaya homojenîzekirinê bi aşkerayî li dijî hevratîya şahînsahiya Osmanî ya pir-etnîkî û pirzimanî dişxuliya ku parçeyên etnîkî li gel taybetiyên xwe yê çandî, zimanî û olî tê de dihatin naskirin û dikaribûn sûd ji maf û serbestiyên girîng wergirin.

Qebulnekirina çand û zimanên ji xeynî zimanê Tirkî û çanda Tirkî cihê xwe heta di qanûna esasî ya Tirkiyeyê de jî girt. Ev qebulnekirin di 1924an de bi rêzikeke fermî re ku hemû dibistan, sazî û weşanên kurdî û bi ser de jî bikaranîna kurdî di kar û barên nivîskî de qedexe dikir, dest pê kir. Qedexeyên jorê di çend qanûnên esasî yê 1960 (ihtimal e ku qesta nivîskarî qanûna esasî ya 1961'an be. ş.d.), 1972 û 1982an de jî, ku piştî derbeyên leşkerî hatin amade kirin, cihên xwe girtin. Bêşik qanûna esasî ya 1982an ji hemûyên din zêdetir azadî bi sînor dikir. Heta ku şeweya qedexekirina ziman û binekokan bi taybetî diyar kirin. Fermaneke qanûnî ku di 1983an de hate weşandin (No 2932) di madeya xwe ya sêyem de zimanê zikmakî yê hevvelatîyên Tirkiyeyê wiha diyar dike:

Made 3: Zimanê zikmakî yê hevvelatîyên Tirkiyeyê Tirkî ye.

Qedexe ye ku:

- a) Ji xeynî Tirkî, zimanên din wekî zimanên zikmakî bêne bikaranîn û ji bo belavkirina wan zimanan çalakî bêne kirin;
- b) di civîn, xwepêşandanên kolanan, poster, nîşane, tabela, afîş û agahiyên bi wî şiklî de, zimanekî din ji xeynî tirkî bê bikaranîn, heta ku zimanên bi qanunê nehatine asêkirin jî, herçend ji berpirsiyarên herêmî destûr hatibe standin jî kaset, tomarên dengî, fîlm û hemû pergal û navgînên derbirîn û belavkirinê bi wan zimanan bêne bikaranîn.

Her çiqas kêr dewlet ewqas bi aşkerayî mafê zimên wekî mafekî bingehîn bo axaftin û têgehiştina zimanekî bi xwesteka şexsî, destnîşan bike jî, qanûndanerên Tirk bi hişyarî zimanê zikmakî yê hevvelatîyên Tirkiyeyê nîşan didin. Ya rast, bi hinceta rêzêkirina weşanên bi zimanên ji xeynî Tirkî, ev tedbîr piştî derbeya leşkerî

ya 12 Îlona 1980an hatiye girtin û bi vî awayî tirkî wekî zimanê hevvelatîyên Tirkiyeyê hatiye danîn. Ji ber vê qasê, kurdên li Tirkiyeyê dijîn wekî hevvelatîyên Tirkiyeyê, mecbûr in dev ji fêrbûn û fêrkirina zimanê xwe yê zikmakî berdî û dest biavêjin Tirkî. Ji ber sirûştê xwe ya bê mane û zordar, ev qanûn ji 1991an pê ve nehatiye sepandin.

Bi mantiqeke zordar, rêveberên Tirkan hewl dan ku li Ewropayê qursên kurdî bo pênerên kurdan qedexeyê bikin. Bo nimûne, di kitêba xwe ya bi navê *Duzimanî yan Ne: Perwerdeya Hindikayîyan* (1987) de T. Skutnabb-Kangas dibêje ka çawan balyozxaneyê Tirkiyeyê ya Kopenhagê li Danîmarkayê bo astengkirina fêrkirina Kurdî bo pênerên kurd, hewl da.

Bi wan tedbirên qedexekirinê re, tirkî wekî zimanî fermî, yê bi prestîj, zimanê rêvebirinê, yê saziyên giştî hat peytandin.

Temsîlkirina Kurdî ya bi awayekî neyînî, ne tenê bi dezgehên dewletê, lê belê bi hewldanên zimanzanên Tirk ên ku xwedî wê armancê bûn ku di nav Kurdan de hestên suçdarî û nehêminîtiya zimanî (linguistic insecurity) pêk bînin, jî hate belav kirin. Hebûna Kurdî, bi gotinên "Kurdî ne zimanek e, bi peyvên Tirkî, Erebî û Farsî hatiye çêkirin" hat înkâr kirin. Navê wî, wekî ku di çend parçeyên xebatên zanistî de tê dîtin, bi teşqeyên xwezayî ve hate girêdan: ³

Di Kosakî de, ku zaravayekî Tirkî ye, peyva "Kurd" tê maneya "komek berfa stûr"; «Kûrtûk» «berfa taze»; heta ku di Tirkî de «Kurd» tê maneya «herifin»; bo «Tarañçî», tê mane ya «berfa taze»; di Tatariya Kazan de «Kort» tê maneya «komek berfa stûr»; di Çuvaşî de «Kurd» tê maneya «şiklê dahêlayî yê wekî baneke ji berfê li serê çiyayan» yan «kombûna berfê»; di Uygurî de, «kortûk» tê maneya «behra berfê yan çola berfê»...

2. FÊRKIRINA KURDÎ DI SAZIYÊN TAYBET DE

Ev rêdan, encama guhertina Yasa No 2932 ye ku derbarê fêrkirin û fêrbûna zimanên biyanî de ye (14.10.1983). Di naveroka madeya 1'em a yasayê de guhertin hatine çêkirin û herwiha

rastkirinek/islak li paragraf 1 a made 2 ya heman yasayê hatiye zêdekirin.

Made 1 a yasayê wiha hatiye guhertin:

«armanca vê yasayê ew e ku mercên derbarê fêrbûna zimanên biyanî di saziyên fêrkarî û perwerdehiyê de, mercên derbarê navendên fêrkariya bi zimanên biyanî, û herwiha mercên derbarê fêrbûna ziman û zaravayên cuda yê ku hevweletiyên Tirk bi awayekî tradîsyonel *di jiyana rojane de bi kar tînin*, bi rêk bike».

Paragraf 1 a made 2`yê bi vî rengî hate guhertin:

Nabe ku ji bilî Tirkî tu zimanekî din, bi qewlê zimanê zimakî fêrî hevweletiyên Tirkiyeyê bê kirin. Lê belê, qursên taybet ên tabîê mercên Yasaya li ser Saziyên Perwerdeya Taybet No. 625 mêtû 8.6.1965, dikarin bêne vekirin ji bo dabînkirina fêrbûna ziman û zaravayên cuda yê ku ji aliyê hevweletiyên Tirk ve bi awayekî tradîsyonel di jiyana rojane de tîn bikaranîn. Nabe ku ew cure qurs, dijitiyê bikin li prensîbên bingehîn ên Komara Tirkiyeyê ku di Destûrê de diyarkirî ne, û yekitiya nedabeşbar a dewletê ligel netewe û erdê wê. Mewzuat û prensîbên derbarê vekirin û birêxistina wan qursan, dê li gorî talîmatnameyeke ku dê ji aliyê Wezareta Perwerdehiya Neteweyî ve bê weşandin, bêne sepandin.

Yasayên ku di Tebax 2002`an de hatibûn qebulkirin, di Berfanbara heman salê de karîger bûn. Ligel gelek astengiyên polîtîk-kargêrî, yekem saziyên fêrkirina Kurdî deriyên xwe di Nîsana 2004`an de li Êlih, Riha, û Wanê vekirin. Halê hazir, 7 navend, qursên taybet ên Kurdî didin.

Divê diyar bikim ku navenda Bazîdê bi hinceta ku pencereyên avahiyê pir teng bûn nekarî iznê wergire. Li gorî daneyên saziyan, bi tevahî 1780 şagirdên qeydkirî û 1179 şagirdên mezûn hene. Dabeşbûna şagirdan navend bi navend wiha ye:

Navend	Tevahiya şagirdên qeydkirî	Şagirdên mezûn
Amed	669	338
Riha	230	73
Êlih	200	200
Wan	320	250
Stenbol	300	260
Qoser	36	36
Edene	25	22
Tevahî	1780	1179

Profîla sosyolojîk a şagirdan du polên (kategorî) sereke nişan didin: 93 % mirovên xama (21 salî û mezintir: xwendekar) û 7 % mirovên navsere (45 salî û mezintir: mamoste, parêzer, muhendis).

Qurs di sê astan de têne dayîn:

Asta 1– Destpêk: şagirdên ku nikarin bi Kurdî biaxivin (166 şagird)

Asta 2– Navînî: şagirdên ku bi Kurdî rewan diaxivin (1230 şagird)

Asta 3– Pêşketî: şagirdên ku dixwazin zanîna xwe ya rêzimanî pêş biêxin (384 şagird)

Heqê qeydê, 100 YTL ye bo çaryêkekê (serdemeke qursê). Hindek kes nikarin wî heqî bidin lê hingê navend qebl dikan. Dane dihêlin ku em bigihin encama ewil: hejmara kesên qeydbûyî, li nik (bi çav) meziniya gelheya kurdan a li Tirkiyê (li gorî Komîsyona Ewropayê navbera 15 û 20 mîlyonan e) ne hejmareke girîng e. Encama duyem: piraniya şagirdan (85 %) jixwe bi Kurdî diaxivin. Ew, bi taybetî ji ber egerên hestyarî û nasnavî (nasnameyî) dixwazin zimanê xwe yê zikmakî fêr bibin û pêş biêxin. Niha, ez dê çend astengên neyînî niqaş bikim.

2.1. Astengên Qanûnî

Li Tirkiyeyê, bi tenê fêrkariya Kurdî ya taybet mumkun e. Divê ew rastiya hanê jî bê diyarkirin ku Kurdî, di saziyên taybet de jî, hîna jî nikare wekî zimanekî zikmakî bê fêrkirin.

Îfadeya: «*nabe ku ji bilî Tirkî, tu zimanekî din wekî zimanê zikmakî fêrî hevvelatîyên Tirk bê kirin*» ku di paragraf 1 a made 2 de ye, di versiyona yasayê ya guhertî de jî eynen wekî xwe hatiye parastin.

Bi paragraf 9 a made 49 a destûra Tirkiyeyê, tevaw dibe ku wiha bi merc dike:

«Di saziyên perwerde û fêrkariyê de, nabe ku ji bilî Tirkî tu zimanekî din wekî zimanekî zikmakî fêrî hevvelatîyên Tirk bê kirin. Yasaya derbarê saziyên fêrbûna zimanên biyanî de, bi qanûnan tê birêkxistin. Tanzîmên peymanên navnetewî parastî ne.»

Li gorî rêzikên made 4 û 11, bi tenê di bin kontrol û serperîştîya Wezaretê Perwerdeya Netewî de qursên taybet dikarin bêne durustkirin. Mufredata dersan, divê ewil ji aliyê Wezaretê Perwerdeya Netewî ve bê pesendkirin.

Made 7 wan mercên pêwîst rêz dike bo destûra fêrkirina Kurdî:

Ji bilî rêveberan personelên din, mamoste û şagirdên pisporiyê divê:

- a) Hevvelatîyên Komara Tirkiyeyê bin ;
- b) Kêmî mezûnên perwerdeya seretayî bin (dibistana seretayî ji bo wan kesên ku berî sepandina Act No. 4306, mêjû 16/8/1997 mezûn bûyî);
- c) Tu mehkumiyetên ji bilî yê ihmalkariyê, mehkumiyetên ji ber sûcên giran û sûcên li dijî dewletê nebin û herwiha divê ji mafên welatîyan nehatibin mehrûm kirin;
- d) Rapora wan a tendurustiyê hebe ku piştrast bike ku tu nexweşiyên wan ên fîzîkî an jî hişî nîn in ku nehêlin erkên xwe bi awayekî berdewamî bi cî bînin.

Made 8 wan mercên pêwîst rêz dike bo destûra beşdariya (çûna) li qursan:

- 1) hevwelatîtiya Komara Tirkiyeyê;
- 2) tevawkirina kêrî perwerdeya dibistana seretayî (xwedantiya dîplomaya dibistana seretayî);
- 3) Kesên ji 18 salî biçûktir, mecbûr in ku bi nivîskî nîşan bidin ku daybavên wan destûr dane;
- 4) Xwendekarên dibistana seretayî û navînî, bi vê destûra daybavan dê bikarin bikevine dersên dawîya hefteyê an havînê;
- 5) Divê şagird ji dersekê neçin derseke din (dersa xwe neguhurin).

Ev merc, ew kesên ku bawernameya dibistana seretayî wernegirtî bi carekê de li derve dihêle. Bi vî awayî yasa, ew kesên ku neçûne dibistanên Tirkî derve dihêle. Rastiyeke aşkera ye ku hejmareke zor a kurdan derfeta perwerdeyê nebû li Tirkiyeyê, û lewre jî ne xwedanê tu sertîfîka, bawername an jî dereceyekê ne.

Wêdetir, durustkirina dersan bi tenê di dawîya hefteyan an jî betlaneyên havînan de han nade zarokan ku beşdarî li wan dersan bikin.

Made 10 a birêxistinê (regulation-tenzîm), mercê li saziyên perwerdeya taybet datîne ku berî destpêkirina her qursekê listeya şagirdan bigihînin ber destê Wezareta Perwerdeya Netewî.

Ya rast, bi tenê xamayên ku perwerdeya bi Tirkî dîtine û lewre jî dikarin bi Tirkî biaxivin, dikarin li wan qursan qeyd bibin. Di nav wî gelî de (kurd), proseya asîmîlasyona zimanî pêşketî ye.

2.2. Astengiyên materyalan

Mesrefên ku ji sepandina/bikaranîn mafên ku yasayan bexşandî dertên, dibin sebebê astengiyên materyalan ku ev yek beşdariya li wan qursan zehmettir diêxe. Divê rayedarên Tirk sepandina yasayên nû bi tu awayî asteng nekin. Lê belê ew dê teqez tu fînança giştî (/alîkariya maddî) nedinê, heta dê kontroleke hişk li ser wan qursan ferz bikin bi rêya xizmetên Dewletî/ê. Wate, endamên gelheyeke pitir ji 15 milyon, ku jixwe qurbanên

paşdemana welatê xwe ne ligel ku welateke xwedan çavkaniyên xweristî ye jî, dê destûrê wergirin ku zimanê xwe di qursên taybet ên ku ji aliyê saziyên taybet ve tînin dabînkirin de, fêr bibin, qursên ku divê pere pê bidin. Ev kiriyareke hindî ku bêjî neheq û cudakerî (discriminatory) ye ku dewletek li ser hevvelatîyên xwe ferz dike. Bo nimûne, Swêd, kar dide 450 mamosteyên kurd ku Kurdî fêrî koçberên kurd bikin.

2.3. Astengên pedagojîk

Naveroka pedagojîk a dersan jî dîsa dikeve ber sînorkirinan. Ya rast, paragraf 1 a made 2`ê destnîşan dike ku qurs *nabe ku li dijî prensîbên bingehîn ên Destûrê, li dijî tevahiya nedabeşbar a Dewlet û netewê bin.*

Axaftina ser Kurd û Kurdistanê li Tirkiyeyê wekî sûcekî «terorîstî» tê dîtin, û bi made 8 a yasaya li dijî-terorê tê cezakirin.

Heke bi mantiqa yasayê bûya, dibû ku zimanekî wesa bihata fêrkirin bêyî ku behsa gelheya ku pê diaxive, welatê ku lê tê axaftin, çanda ku barkêşiyê lê dike, bê kirin. Yanî fêrkirineke bi ewqas sînorkirinan ku dê naveroka fêrkirina kurdî vala bikira û bixista şiklê her çi zimanekî dîtir.

2.4. Astengên sosyo-polîtîk

Ji xeynî astengên ku me hêj nû behs lê kir, konteksta sosyo-polîtîk ne ligel (ne li pişt) fêrkirin û fêrbûna zimanên hindikayîyan e li Tirkiyeyê. Ya rast, mirov nikare bawer bike ku fêrkariyeke taybet a Kurdî heye di wê konteksta pir-dijwar a sosyo-polîtîk de ku her çi îdiayeke nasnava Kurd bi çavê «terorizmê» tê dîtin.

2.5. Astengên aborî

Hindek lêkolîneran tîkiliyeke biçûk diyar kirin di navbera ziman û aboriyê de (Grin, 1990, 1996), taleba bazarê piştgiriya fêrkirina zimanan dike; ew mînakê Îngilîziyê ye. Bi ya G. Grenier (2004), teoriya aborî ya rola hukûmetan (rêveberiyê), du sebebên sereke destnîşan dikin bo mudaxalekirinê: (1) pêşxistina *parkirineke çavkaniyan* a çêtir li ciyê ku dînamîkên bazarê bi tenê nikarin vê

yekê pêk bînin; û (2) guhertina *belavbûna dewlemendiyê*, her çi gava ku pê hat hesîn ku hin grup para xwe bi adilane wernagirin.

Di mînaka (rewş) me de, dewlet ne piştgiriya navendan dike, ne jî derfetan diafirîne bo bikaranîna Kurdî di bazar û çalakiyên civakî û aborî de. Lewre, dibe ku hûn meraq bikin bê ka ew zanyariya zimên a ji aliyê navendan ve sertîfîka jê re hatiye dayîn dê çawa bê bikaranîn. Ji ber ku bikaranîna giştî ya Kurdî di çalakiyên giştî de hîna jî qedexeyê ye. Tekane fonksiyona ji aliyê rayedaran ve li Kurdî hatiye qetandin/dabînkirin, bikaranîneke taybet û arizî ye (private-mexsûs).

3. Pêşbînî

Aşkera ye ku yasayên nû rê nadin pêşketina fêrkariya taybet a Kurdî. Hemî sînorkirin û asteng bêtir nîşan didin ku wan ev armanc nîn e. Midûrên navendan daxuyandine ku ew ê qursan bigirin heke dewlet piştgiriya wan neke. Ya rast, midûrên navendan beyaneke hevpişk dan di 2 Tebax 2005 de; ji ber astengên ji layê dewletê ve, wan qirar pê da ku hemî navendên fêrkariya taybet bigirin.

Di vê kontekstê de ku mirov dikare têkçûna yekem tecrubeya fêrkariya Kurdî li Tirkîyeyê pêşbibîne, bi tenê bernameyeke plansaziya zimên a ji layê Dewletê ve tê destek kirin, dikare fikr û hestên gelheya kurd biguhere ku wesa difikirin ku fêrkariya taybet a Kurdî bi tenê navgîneke polîtîk e û ji bo Komîsyona Ewropayê hatiye qebulkirin. Ev bername divê wan xalan bihewîne:

- 1- Nasîna Kurdî ya Destûrî (Makeqanûnî);
- 2- Birêxistina pergaleke perwerdeya giştî bo zimanê Kurdî di qedemeyên dibistan û zanîngehê de;
- 3- Bikaranîna Kurdî di saziyên giştî û rêveberî de li herêmên piranî kurd (piraniya kurdan lê);
- 4- Qanûnîkirina bikaranîna Kurdî di çalakiyên sosyo-polîtîk de.

Jêrenot:

¹ Ev nivîs cara pêşîn bi zimanê Îngilîzî di konferansa navneteweyî ya li ser zimanên bindest hatiye pêşkeşkirin (Trieste-Îtalya, Tîrmeh 2005). Paşî di hejmara zivistan 2007 a kovara ZENDê de hatiye weşandin.

² Tepeserkirina zimanê hindikayiyekê ji bo serdestkirina zimanê piraniyê.

³ Prof. Dr. Bahaddin ÖGEL, Prof. Dr. Hakki Dursun YILDIZ, Prof. M. Fahrettin KIRZIOGLU, Prof. Dr. Mehmet ERÖZ, Prof. Dr. Bayram KODAMAN, Dersdar M. Abdulhalûk ÇAY, *Türk milli Bütünlüğü İçerisinde Dogu Anadolu* (Rojhelatê Anatoliyê di nava yekitiya netewî ya Tirk de), Navenda Lêkolînê li ser Çanda Tirk, 1985, Ankara, rp.63.

⁴ Dema ev nivîs hatiye nivîsandin qurs vekirî bûn.

ÇAVKANÎ

Akin, Salih (1997), «Désignation d'une langue innommable dans un texte de loi : le cas du kurde dans les textes législatifs turcs», di nav *Le nom des langues. Les enjeux de la nomination des langues* de, sous la direction d'Andrée Tabouret-Keller, éd. Peeters, Louvain-La-Neuve, rp.69-79

Akin, Salih (1997), «Le kurde : formes de survivance d'une langue interdite», *Actes du XVIème Congrès International des Linguistes*, Elsevier, Oxford

Akin, Salih (1999) , « Le kurde devant les tribunaux : France et Turquie », *Actes du Colloque Internationale Langues et Droits, Langues du droit, droit des langues* (Université de Paris-10, octobre 1998), éditions Bruylant, Bruxelles, rp.87-95

Akin, Salih (2003), « La langue kurde dans les lois linguistiques turques », *Confluences Méditerranée « Les langues de la Méditerranée »*, l'Harmattan

Calvet, Louis-Jean (1974), *Linguistique et colonialisme*, Payot, Paris, 240 p.

Calvet, Louis-Jean (1999), *La guerre des langues et les politiques linguistiques*, Hachette - Pluriel, Paris, 294 p.

Grenier, Gilles (2004), «Reflections on the Relationship Between Languages and the Economy as Applied to Canada », *Langues officielles et économie, Nouvelles perspectives canadiennes*

<http://www.pch.gc.ca/offlangoff/perspectives/english/econo/part5a.htm>

Grin, François (1990), « The Economic Approach to Minority Languages », *Journal Multilingual and Multicultural Development*, vol. 11, nos 1-2, 1990, pp. 154-173.

Grin, François (1996), « The Economics of Language : Survey, Assessment, and Prospects », *International Journal of the Sociology of Language*, vol. 121, 1996, pp. 17-44.

Hassanpour, Amir (1992), *Nationalism and language in Kurdistan, 1918-1985*, Sans Fransisco-Mellon Research University Press

Hassanpour, Amir & Skutnabb-Kangas, Tove & Chyet Michael (1996) : « The non-education of Kurds : a Kurdish perspective », *International Review of Education*, vol.42, n°4, pp.367-379

Labrie, Normand (éd.) (1997), *Etudes récentes en linguistique de contact*, Pluringua, Dümmler, 435 p.

Skutnabb-Kangas, Tove (1987), *Bilingualism or Not : The Education of Minorities*, Multilingual Matters, 396 p.

Skutnabb-Kangas, Tove & Philipson, Robert (1999) : « Linguistic Genocide and Human Rights Kurdish Considerations », *Proceedings from the Nordic Kurdish Cultural Conference*

Vaillancourt, François (1987) : « The Costs and Benefits of Language Policies in Quebec, 1974-

1984: Some Partial Estimates », *The Economics of Language Use*. Edited by H. Tonkin et K.

Johnson-Weiner. New York: Center for Research and Documentation on World Language Problems, 1987. p. 71-94.

Williams, Colin (éd.) (2000), *Language Revitalization : Policy and Planning in Wales*, University of Wales Press, Cardiff, 192 p.

ANADİLİNDE EĞİTİMDE İSVEÇ ve KÜRTÇE EĞİTİM*

Ergin Öpengin

“Evlerinde İsveççe’den başka herhangi bir dili konuşan tüm çocuklar/öğrenciler kendi anadillerinde eğitim görme hakkına sahiptir. Bu eğitimin organizesinin sorumluluğu yerel belediyelere aittir.” (İsveç Eğitim Yönetmeliği, Bölüm 5, Paragraf 4)

İsveç Modeli

İsveç’te anadilinde eğitim tartışmaları 1960’ta başlamıştır. Tartışmalarda iki görüş ağırlıktaydı: İlkine göre göçmenlerin ‘iyi’ insanlar olabilmeleri için asimile edilmeleri gerekiyordu. Temelde kendi dil ve kültürlerini unutup tamamen İsveç olmaları gerekiyordu. İkinci görüş bunun doğru olmadığını savunuyor, asimilasyon yerine entegrasyon öneriyordu bu görüş. Asimilasyonu savunanlar tartışmalarda baskın taraf olup görüşlerini uygulamaya koydular. Böylece insanlar İsveç olmanın iyi ve arzu edilmesi gereken bir şey olduğuna inanmaya teşvik edildiler. İsveç olmayan aileler çocukları ile sadece İsveççe konuşmaya teşvik edildiler. Bu şekilde İsveç asıllı olmayan birçok çocuk ayrımcılığa maruz kalıp okula devam etmedi. Bunlardan birçoğu sokaklarda bir yığın sosyal problemi beraberlerinde getirerek toplumun karşısında yine çözülmesi gereken bir soru(n) olarak belirdiler. Çoğu kendi anadillerini unuttukları gibi kendi İsveççe’yi de öğrenemediler. Bu sorunlar nihayet yeni bir düzenlemeyi doğurdu. Hükümet asimilasyon politikasını bırakıp yeni bir entegrasyon politikası yürütmeye başladı. 1975’te yapılan anadil reformunun temeli bu yöndeydi. Değişiklikler, 1980, 1994 ve 2000 yılları ulusal müfredatlarında daha da pekiştirildi.

* Bu yazı, 2004-2005 bahar dönemi TK.222 dersinde sunum projesi olarak hazırlanmıştır.

İsveç parlamentosunun onayladığı 'Ulusal Müfredat' anadili ile ilgili olarak şunları hedeflemektedir:

- Çocuğu kendi kimliğinden gurur duyar hale getirip onu zihinsel olarak güçlendirmek.
- Çocuğun geçmişı ile ilgili bilgi sahibi olmasını sağlamak
- Çocuğun ailesi ve kendisiyle aynı orijinden olan insanlarla iletişim kurabilmesi için anadilini öğrenmesini sağlamak.
- İkidilliliği kolaylaştırıp çokkültürlü bir kimliği yaygınlaştırmak.

Diğer Avrupa ülkeleri ile kıyaslandığında anadilinde eğitimin İsveç'te çok daha yaygın ve etkili olduğunu görmekteyiz. Bunun bir takım sebeblerini sıralayacak olursak:

1. İsveç'te anadilinde eğitim hakkı yasaların garantisi altındadır.
2. Anadilinde eğitim İsveç eğitim sisteminin bir parçası haline gelmiştir.
3. Hükümet öğretmenlerin maaşlarını ve ders kitaplarını finanse etmektedir.
4. Öğretmenlerin yeterliliklerini arttırmaları için kurs olanakları sağlanmaktadır.
5. Lise öğrencilerinin anadili ders notları mezuniyet sertifikalarına dahil edilmektedir.
6. Anadilinde eğitim, öğrencilere iyi bir dil yeterliliğinin gerekli olduğu çevirmenlik, öğretmenlik, gazetecilik vb. alanlarda iş bulma olanakları doğurmaktadır.

İsveç Modelinin Özellikleri

- İsveç'te hem anadili üzerine hem de anadilinde eğitim yapılmaktadır.
- Bazı öğrenciler çoğunluğunu anadilindeki konuların oluşturduğu dersler almaktadırlar.

- Belediyeler arasında anadilinde eğitim olanakları bakımından farklılıklar mevcuttur.
- Lise öğrencilerinin programlarının dörtte birini anadilinde eğitim oluşturmaktadır.
- Anadilinde eğitim görmek zorunlu değildir ama çocuk istediği zaman yerel yönetim bunu sağlamakla yükümlüdür.
- Derslerin mekanı olarak yine okullar kullanılmaktadır ama genelde normal okul saatlerinin dışında bir vakitte gerçekleştirilmektedir.

Öğretmen ve Eğitim Materyalleri

İsveç, Kürtçe eğitim kitapları bakımından en zengin ülkedir. 1980'lerden beri ders kitapları devlet yardımıyla basılmaktadır. Bunlardan bazıları İsveç Ulusal Eğitim Servisi tarafından basılmıştır. 'Derguša Nasnameye' (Kimliğin Beşiği) ve 'Zarok Diçin Dibistane' (Çocuklar Okula Gidiyor) bunlardan iki tanesidir. Bunların yanında geçen yıl (2004) İsveç hükümetinin yardımıyla çocuklar için 30 tane kitap basıldı. Bu kitaplar halen ücretsiz olarak Türkiye'de ve yurtdışında dağıtılmaktadır. İsveç'te yüzlerce kitap ve dergi basılmıştır. 1936-1999 yılları arasında basılan kitap sayısı 847, dergi sayısı 74'tür. Bunlara ek olarak bu yılki Uluslararası Anadili Günü'nde (21 Şubat) İsveç Eğitim Bakanı İbrahim Baylan hükümetin ikidilliliği yaygınlaştırmak için 25 milyon avro ayırdığını açıkladı. İsveç'te küçük yerleşim birimlerinin de bu olanaktan faydalanabilmeleri için taşımali sistem uygulanmaktadır. Ayrıca yine hükümetçe desteklenen internet siteleri var ki bu sayede İsveç dışında da anadili eğitimi güçlendiriliyor (örn. www.diljen.com).

İsveç'te anadilinde eğitim konusunu yüzeysel olarak belirttikten sonra şimdi de konu hakkında bir takım istatistiksel veriler sunarak açıklamalarda bulunmaya çalışalım.

2003-4 yılı istatistiklerine göre: Etnik köken bakımından İsveç olmayan 142.000 çocuk (1 ila 16 yaşları arasında) İsveç'te zorunlu eğitim dahilinde öğrenim görmektedirler. Bu oran toplam

öğrenci oranının yaklaşık olarak yüzde 14'ünü oluşturmaktadır. Yine bu istatistiklere göre bu öğrencilerin yüzde 54'ü gönüllü olarak anadilinde eğitim programlarına devam etmektedirler.

Bunu bu ülkede yaşayan Kürt kökenli öğrenciler bağlamında değerlendirecek olursak, gönüllü eğitim alma oranının daha yüksek olduğunu görmekteyiz. Nitekim İsveç İstatistikler Bürosu'nun verilerine baktığımızda zorunlu eğitime tabi Kürt kökenli öğrenci sayısının 8887 olduğunu ve bunların 5561'inin Kürtçe anadilinde eğitim programlarına devam etmekte olduğunu görmekteyiz. Bu da yaklaşık olarak yüzde 62'lik bir orana tekabül etmektedir.

Okul öncesi ve lise eğitimi dahil Kürtçe dilinde eğitim gören öğrenci sayısı yaklaşık 8000'dir.

Yukarıda İsveç modeli anadilinde eğitim bakımından kısaca betimlendi. Bununla birlikte anadilinde eğitimi önemli gören ülke elbette yalnız İsveç değil. Dünyanın bir çok ülkesinde bunun gerekliliği bilimsel olarak kanıtlanmış olup farklı ülkeler bu duruma farklı uygulamalarla çözüm bulmaya çalışmışlardır. Bunlara örnek olarak:

- İngiltere'nin Galler bölgesinde iki dilde eğitim yapmayı öngören İngiltere sistemi.
- Korsikaca ve Yeni Kaledonya'nın okullarda okutulduğu Fransa.
- İspanya'da Katalonya, Bask ve Galiçya bölgelerinde kullanılan bu yerel diller aynı zamanda bölgelerinin resmi dilleri konumundalar.
- Çin'de üniversite aşamasına kadar anadilinde eğitim hakkı vardır.

Sunumuma son vermeden önce, anadilinde eğitimin niçin kimi ülkelerin eğitim sistemlerinin temel özelliklerinden olduğunun iyi kavranması gerektiğini düşünüyorum. Konunun sadece bir kimlik sorununa indirgenmesinden ziyade alanda yazılmış geniş literatürün gözönünde tutulup ülkemizdeki mevcut eğitim

sistemiyle karşılaştırılması çok daha isabetli olacaktır. Bu şekilde, dillerin doğasında var olan kendi aralarındaki eşitliliğe (equipotentiality, daha üstün dilin olmaması) olumsuz yönde müdahalelerde bulunmamız gerektiği görüşündeyim.

Kaynaklar

Diljen, H. Yayımlanmamış Bildiri

Eren, A. & Sengul, O. (2005) 'Çokkimliklilik ve Çokkültürlülük Tartışmalarına Giriş: Eğitimde Anadil Sorunu. *Yazınca*, sayı 6, s. 51-65

Genesee, F., (1987) *Learning Throuh Two Languages*, Cambridge, MA: Newbury House Publishers

www.arsivakurdi.org

TÜRKİYE'DE DİL POLİTİKALARI ve DİLİN STATÜSÜ: GENEL BİR BAKIŞ²⁹

Şerif Derince

Giriş

Bugün özellikle birden fazla dilin konuşulduğu ulus-devletlerde dil farklılıkları çeşitli şekillerde siyaset gündemlerinde yerini almaktadır. Çoğu dil bilim uzmanının hemfikir olduğu dünyadaki dil sayısı yaklaşık olarak 6,500 civarında; buna karşın mevcut bağımsız devlet sayısı 190 kadardır. Bu demek oluyor ki hemen her devlette birden çok dile rastlamak mümkün. Dünyada tek bir dilin konuşulduğu ülke sayısının bir elin (tek bir el, her ikisi değil) parmak sayısı kadar olduğu biliniyor. Durum böyle olunca bu devletlerdeki farklı dillerin statüleri çoğu zaman tartışma hatta bazen çatışma konusu olmuştur. Böylece bu ülkelerde çeşitli dil planlamalarına gidilmiştir. Dil statüsü planlaması; aynı siyasal sınırlar içerisinde bulunan ve birbiri ile ilişki halindeki dillerin yasal statüsünü düzenlemeye yönelik müdahalelerdir.³⁰ Bazı devletlerde tüm dillere yönelik koruyucu-geliştirici dil politikaları uygulanırken bazılarında yok etme-asimile etme dil politikaları uygulanmaktadır. Bu politikalar her ülkenin anayasasında yerini alırken kamusal yaşamın çeşitli alanlarında hangi dil veya dillerin kullanılacağına ve bazı ülkelerde olduğu gibi, hangilerinin konuşulamayacağına işaret ederler. Böylece resmi işlemlerin hangi dilde yapılacağını/yapılamayacağını eğitimde ve basında dillerin yerinin ne olacağını belirlerler.

Türkiye'de durum ve bazı uygulamalar

²⁹ Bu yazı, POLS 101 dersi için hazırlanmış bir metnin Türkçeye çevrilmiş ve bazı ekleme-eksiltmelerle yeniden gözden geçirilmiş halidir.

³⁰ Hamers, Josaine F. – Michel H. A. Blanc. Bilingualism and Bilingualism. Cambridge University Pres, Cambridge 1989. s.170.

Şüphesiz dil planlamaları çok ciddi bütçe düzenlemeleri gerektiren bir konudur. Bu düzenlemeler market ekonomisine endeksli dünyada, tarih içinde değişiklikler göstermiştir. Daha önceki dönemlerde, birçok devlet, dil planlaması yaparken tek dilli uygulamalara başvurmuştur. Çünkü farklı dil topluluklarına yönelik yapılacak dil planlamaları ve uygulamalarının devlet bütçesinden daha fazla harcama anlamına geleceğini düşünmüştür. Oysa market ekonomisindeki değişiklikler birden çok dille farklı dillere hitap etmenin daha çok kazanç getireceği kanaatine varmış ve dil politikalarını da buna göre düzenlemişlerdir. Bugün, özellikle Avrupa'da, bunun geniş örneklerine rastlamak mümkün. Fakat bu değişiklikler her ülkede aynı yansımaları bulamamıştır. Başta Kürtçe olmak üzere Lazca, Boşnakça, Çerkezce, Pamakça ve Arapça gibi birçok dilin konuşulduğu bir coğrafya olan Türkiye'de, bu değişikliklerin yansımalarının yaşanmadığını görmekteyiz. Ülkede her türlü resmi dilsel faaliyet Türkçe yürütülmektedir. Fakat Türkiye'deki dil politikalarında ekonomik çekinceler dışında bölünme-korkusu merkezli bir endişe de yaşanmaktadır. Sözü edilen bu dillerin kabul edilmesi ve bu dillerde ticaret, eğitim, kültür-sanat etkinliklerinin yapılması Cumhuriyet döneminden beri kamusal yaşamın her kademesinden çıkarılırken, yine başta Kürtçe olmak üzere, bazılarının varlığı bile inkâr edilmiştir. Peki, Cumhuriyet'ten önce durum nasıldı?

Erken Dönem Osmanlı Türkçesi adlı çalışmasında, Mustafa Özkan Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklularında yönetim dilinin Farsça, bilim dilinin ise Arapça olduğunu söyledikten sonra aynı durumun Osmanlılarda da devam ettiğini, fakat farklı dil gruplarının kendi yörelerinde kendi dillerini kamusal yaşamın her alanında kullandığını aktarmaktadır. Örneğin Kürdistan bölgesinde medreselerde Arapça kitaplar yanında Kürtçe dersler okutulurken kullanılan dil Kürtçedir. Orta ve Batı Anadolu'da ise kullanılan kitaplar yine benzer içerikli Arapça kaynaklarken, kullanılan eğitim dili Osmanlı Türkçesi olmuştur. Fakat daha sonraları, Tanzimat dönemi ile birlikte Osmanlı Devletinde bizi bugüne kadar getiren dil tartışmalarının ilk adımları atılmıştır. Bu

yıllar, Avrupa'daki gelişmelerden etkilenen Jön Türklerin hayatın her alanında ve devlet işlerinde Türkçe kullanılması gerektiğinin propagandasını yaptığı dönemlerdir. Bu konuda ilk önemli adım o dönem çıkan Sabah gazetesinden yayınlanan bir yazı ile atılır: *Münasebet-i Umumiyyede Lisan-ı Resmî*³¹ başlıklı yazıda devletin resmi dilinin Türkçe olması gerektiği savunulmuş, devletin, Türkçe'nin yaygınlaştırılması için gerekli yasal düzenlemeleri yapması ve halkın da bunu benimsemesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu ve benzeri girişimlerin sonucu olarak, Abdülhamit döneminde 1876 Kanun-i Esasi ile devletin *lisan-ı resmîsi* Türkçe olmuş, devlet dairelerinde, umuma hizmet veren lokantalarda, kahvehanelerde, şimendiferlerde, vapurlarda ve hatta sokaklarda kullanılacak tek dilin Türkçe olduğu dayatılmaya çalışılmıştır.³²

Anadolu toprakları çok büyük ve ciddi bir savaştan geçmiş ve ülkede birçok şey değişmiştir. Fakat Türkçenin statüsü konusunda hiç bir değişiklik olmamıştır. 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanununun 2. maddesine göre **“Türkiye Devletinin dini, Dini İslâm'dır. Resmî lisanı Türkçe'dir.”** Hemen akabinde hazırlanan 1924 anayasasının yine 2.maddesinde şöyle denilmektedir: **“Türkiye Devletinin dini, Dini İslâm'dır; resmî dili Türkçedir; makarı Ankara şehridir.”** Daha sonra 1961 anayasasında Türkçe'nin statüsü 3. maddede şöyle yer almaktadır: **“Türkiye Devleti, ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütündür. Resmî dil Türkçedir. Başkent Ankara'dır.”** Buraya kadar Türkçenin statüsü ile ilgili bir değişimin olduğu söylenemez. Ancak 1980 darbesinden sonra hazırlanan 1982 anayasasında ise Türkçenin statüsü ile ilgili önemli bir değişimi 3. maddede görüyoruz: **“Türkiye Devleti, ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütündür. Dili Türkçedir. Bayrağı, şekli kanununda belirtilen, beyaz ay yıldızlı al bayraktır. Milli marşı "İstiklal Marşı"dır. Başkenti Ankara'dır.”** Diğer anayasalardan farklı olarak Türkçe “resmi dil” değil de “devletin dili” statüsüne adım atmıştır. İlgili maddenin kenar başlığında devletin resmi dilinden bahsedilse de resmi

³¹ Sabah. Sayı 3170. 15 Eylül 1898

³² Sadoğlu, Hüseyin. Türkiye'de Ulusçuluk ve Dil Politikaları. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003. s.94

dilden öteye yeni bir şeyin kastedildiğini belirginleştirmek için bu kavram, madde içinde bilinçli olarak kullanılmıştır.³³ Zira basın ve düşünce özgürlüğünü düzenleyen 26. ve 28. maddeler düşünceyi açıklama ve yayma hürriyetinin kullanılmasında uygulanacak şekil, şart ve usuller kanunla düzenlenir diyerek, belirli dillerin kullanılmasına kısıtlama getirmektedir. Ayrıca daha da önemlisi eğitim-öğretim hakkını düzenleyen 42. maddede “Türkçeden başka hiçbir dil, eğitim ve öğretim kurumlarında Türk vatandaşlarına ana dilleri olarak okutulamaz ve öğretilmez. Eğitim ve öğretim kurumlarında okutulacak yabancı diller ile yabancı dille eğitim ve öğretim yapan okulların tabi olacağı esaslar kanunla düzenlenir. Milletlerarası antlaşma hükümleri saklıdır.” denilerek Türkiye’de Türkçe dışında diğer anadillerin hepsi zaten pratikte inkâr edilirken bir de yasa yok sayılmış ve bunların talep edilmesi yolu da yine kanunla kapatılmıştır. Daha önceki anayasalarda “resmi dil” ibaresinin kullanılmasını, diğer dillerin resmi olarak tanınmasalar da var olabilecekleri ve uluslararası antlaşmalar gereği kamusal yaşamda kullanılabilecekleri şeklinde okumak mümkündür. Oysa 1982 anayasasında, “devletin dili Türkçedir” denilerek hem diğer dillerin varlığı inkâr edilmekte hem de bunların kamusal alanda hiç bir şekilde kullanılamayacakları kastedilmektedir. Böylece, zaten resmi dairelerde tek dil olan Türkçe, resmi olmayan alanlarda da tek dil haline getirilmiştir. Bu değişikliğin çeşitli uygulamaları siyasi partiler, dernekler ve yerel yönetimler yasalarında rahatlıkla görülebilir³⁴. Örneğin seçmenlerinin büyük bir oranını Kürtlerin

³³ Rumpf, Christian. Türk Anayasa Hukukuna Giriş- Çeviren: Burak Oder. Ankara 1995. s. 51

³⁴ Örneğin, 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu’nun 81 maddesi:

a) Türkiye Cumhuriyeti ülkesi üzerinde milli veya dini kültür veya mezhep veya ırk veya dil farklılığına dayanan azınlıklar bulunduğunu ileri süremezler.

b) Türk dilinden veya kültüründen başka dil ve kültürleri korumak, geliştirmek veya yaymak yoluyla Türkiye Cumhuriyeti ülkesi üzerinde azınlıklar yaratarak millet bütünlüğünün bozulması amacını güdemezler ve bu yolda faaliyette bulunamazlar

c) Tüzük ve programlarının yazımı ve yayınlanmasında, kongrelerinde, açık veya kapalı salon toplantılarında, mitinglerinde, propagandalarında Türkçe’den

oluşturduğu pek çok DEHAP ve HAK-PAR yöneticisi, seçmenlerine Kürtçe hitap ettiği için veya parti kongrelerinde Kürtçe konuştuğu için açılan davalarda hapis ve para cezasına çarptırılmıştır. Bir başka örnekte ise, 2002’de Türkiye’nin çeşitli üniversitelerinden 2000 kadar öğrenci anadilleri olan Kürtçede eğitim istediklerini dilekçe ile bağlı buldukları üniversite rektörlüklerine ilettikleri için okullardan atılmıştır. Aynı şekilde Eğitim-Sen 2004’teki tüzüğünde “Anadilde eğitimi desteklediği” için hakkında kapatılma kararı alınmıştır; fakat daha sonra, sendikanın itirazları sonucu Ankara 2. İş Mahkemesi hâkimi Kudret Kurt kararı bozmuş şu sonucu bildirmiştir. “Resmi dil dışında resmi olmayan bir şekilde anadilin öğrenilmesi bize göre hukuka aykırı bir eylem ve davranış değildir. Tam aksine Türkiye Cumhuriyeti’nin vatandaşlarına sahip çıktığının göstergesidir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin resmi dil dışında farklı dili ve kültürü olan vatandaşlarına kol kanat gerdiğini, vatandaşlarını koruduğunu, kültürlerin gelişmesine katkıda bulunduğunu ortaya çıkaran bir davranıştır. Resmi dil dışında diğer dillerin özel olarak öğrenilmesi engellenmemelidir. Bu durum, ulusal bütünlüğümüzü perçinleyen, pekiştiren, vatandaşlarımızı devlete bağlayan bir köprü olacaktır.³⁵”

Aslında son iki örnek aynı konuda birbirine zıt kararların uygulandığını açıkça gösteriyor. Aslında, bu çelişkili durum insanların kafasını nasıl karıştırıyorsa, aynı şekilde mahkemelerin de birbirine zıt kararlar vermesine yol açmaktadır. Verilen son örnekte, mahkeme, Türkçe’ye 1982 anayasasında verilen statüden farklı bir statüden bahsedilmektedir. Zira kararda Türkçe için “resmi dil” ibaresi kullanılmıştır, oysa anayasada “devletin dili” ifadesine yer verilmiştir. Yani Türkçe’den başka bir dilin Türkiye

başka dil kullanamazlar; Türkçe’den başka dillerde yazılmış pankartlar, levhalar, plâklar, ses ve görüntü bantları, broşür ve beyannameler kullanamaz ve dağıtamazlar; bu eylem ve işlemlerin başkaları tarafından da yapılmasına kayıtsız kalamazlar. Ancak, tüzük ve programlarının kanunla yasaklanmış diller dışındaki yabancı bir dile çevrilmesi mümkündür.

³⁵ Radikal 18.03.2005 *Dil Öğrenimi Ulusu Bölmez*.
<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=146822>

devleti vatandaşları için anadil olarak kabul edilemeyeceği vurgulanmıştır. Bunu talep eden herhangi bir kişi veya kurum olursa da anayasaya aykırı hareket etmiş olacağı için hakkında soruşturma ve cezalandırma kararı çıkarılması gerekecektir.

Bu durum, Türkiye'nin uzun zamandır üye olmaya çalıştığı Avrupa Birliğine ciddi bir tezat oluşturmaktadır. Zira birliğe üye ülkelerde dilsel ve kültürel farklılıklar, zenginlik olarak kabul edilmiş, bunların korunması ve geliştirilmesi yasalarla sağlama alınmıştır. Örneğin Finlandiya'da 600 bin kişi tarafından anadil olarak kullanılan İsveççe, Fince ile birlikte devletin ikinci resmi dilini oluşturmaktadır. Finlandiya'da devlet dairelerinde çalışan herkesin bu iki dili bilme zorunlulukları kanunlarla sabitleştirilmiştir. 8 özerk bölgeden oluşan İspanya'da dili İspanyolcadan farklı topluluklardan oluşan bölgelerde, bu toplulukların kendi dilleri İspanyolca ile birlikte resmi dil olarak belirtilmiştir ve bu bölgelerde eğitim-öğretim her iki dilde de yapılmaktadır. Benzer uygulamalar Belçika, Almanya, İsveç, İsviçre ve daha birçok Avrupa Birliği ülkesinin anayasasında görülebilir. Bu uygulamalar Türkiye'nin kabul ettiği Kopenhag Kriterlerinde Türkiye'den istenen şartlardan sadece birkaçı. Her ne kadar 2002'de TBMM'de alınan karar gereği yerel dillerde öğrenim (özel kurs açma) hakkı kabul edilse de anayasanın 42. maddesi gereği kamu ve özel okulların eğitim süreçlerinin hiçbir kademesinde Türkçe dışında bir dilin anadili olarak öğretilmesine izin yoktur. Bu durumda Türkiye'deki farklı dil gruplarının özel kurs açma hakkı tıpkı İngilizce, Almanca, Fransızca gibi mevcut dil kurslarına yeni birini eklemekle sınırlandırılmış oluyor. Yani, söz konusu diller Türkiye topraklarında yaşayan farklı dilleri konuşan insanların anadilleri olarak kabul edilmemiş oluyor.

Sonuç niyetine

Tıpkı insanların hayatlarının çeşitli merhalelerinde hatalar yapmaları gibi devletler de tarihlerinin çeşitli dönemlerinde hatalar yaparlar. Benzer bir yaklaşımla, nasıl ki insanlar yaptıklarından ders çıkarttıkları ve aynı hataları tekrar etmedikleri ölçüde ilerliyorsa, devletler de yaptıklarından veya

yapmadıklarından ders çıkararak ileriye dönük sağlam adımlar atabilirler. Şimdiye kadar ortaya çıkan duruma göre, Türkiye hem çok hata yapan hem de hatalarından dersler çıkar(a)mayan bir devlet. Türkiye’de yaşanan dil trajedisi başka ülkelerde de yaşanmıştır fakat hiçbir yerde bu trajedi üstünde bu kadar ısrar edilmemiştir. Mevcut anayasanın eksikliklerinden kaynaklanan hukuki gelişmeler Türkiye’de Türkçe ve diğer dil gruplarının statülerinin yeniden adil ve demokratik bir şekilde ele alınıp değiştirilmesini zorunlu kılmıştır. Eğitim-Sen davasında çıkan son kararın uygulanması ve benzer davaların tekrarlanmaması için, anayasanın Türkçe ve diğer dillerin statülerini ve birbirleri ile ilişkilerini ilgilendiren tüm maddelerinin uluslar arası sözleşmelere uygun ve demokratik bir şekilde yeniden ele alınıp değiştirilmesi/düzenlemesi gerekmektedir.

Referanslar

Hamers, Josaine F. Blanc, Michel H. A. Bilingualism and Bilingualism. Cambridge University Pres, Cambridge 1989

Sadoğlu, Hüseyin. Türkiye’de Ulusçuluk ve Dil Politikaları. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003.

Rumpf, Christian. Türk Anayasa Hukukuna Giriş- Çeviren: Burak Oder. Ankara 1995

<http://www.anayasa.gen.tr/1961constitution-text.pdf>

http://www.coe.int/t/e/human_rights/ecri/1-ecri/2-country-by-country_approach/Turkey/Turkey_CBC_3.asp#TopOfPage

<http://www.anayasa.gen.tr/2820sk.htm>

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Eğitimde Dil Politikaları

Giriş

Sosyal dinamikleri içeren ve bu sosyal temalarda insanları tanımlayan eğitim sürekli olmalıdır. Başaran'a göre, eğitim insanların gelişimi için önemlidir; insanların kendilerini tanımlamalarını sağlar. Eğitim, toplumda çok önemli bir yer tutmaktadır. Buna hayatın her aşamasında rastlayabiliriz: eğitim-öğretim sürecinden geçmeyen bir kimse, kendi yeteneklerini geliştirme fırsatı bulamaz. Bu nedenle, hayatın her aşamasında eğitim sürecinin gerçekleşeceğini unutmamamız gerekir. Prof. Dr. Fatma Gök'e göre, eğitim, insanların kendi yeteneklerini şekillendirmesi ve kendilerini bilgi, yetenek ve ideoloji ile donatması sürecidir. Her dönemin, toplumun, devlet yapısının ve politik bakışın kendi kurallarına özgü insanı yaratma hedefi vardır ve eğitim de bu amaç için temel alandır.

Eğitim politikalarını belirlemede devletin rolü büyüktür. Ulus-devletler kurulduğundan beri, tek tip ulus algısı kültürel çeşitliliği reddediyordu. Bu nedenle, çokkültürlülük üzerine yapılan tartışmalar, demokratikleşme sürecinde kapitalist toplumların demokrasiye bakışlarını yansıması açısından önemlidir. Dünyada, birçok etnik grup, azınlık ve uluslar yaşamaktadır. Birçok, çok dilli ve çok kültürlü devletlerde, kendilerini belli bir ulus içinde tanımlayan insanların dil ve kültür hakları bu uluslar tarafından asimilasyon politikalarıyla reddediliyor ve yok olmaya terk ediliyor. Bazı devletler ve uluslararası anlaşmalar, dil hakkının kişisel bir hak olduğunu ve bu problemin sosyal entegrasyon yoluyla çözülebileceğini belirtir. Bu yaklaşım, asimilasyon politikalarının temel nedenidir. Tam da bu noktada, asimilasyon politikalarıyla en çok da eğitim alanında karşılaşabileceğimizi söyleyebiliriz.

Ulus devletlerin dil politikaları eğitim politikalarını direk etkilemektedir. Bu yazıda, özellikle ulus-devletleri ve bu devletlerin dil politikalarına özellikle Fransa üzerinden vurgu yapacağım. Ve daha sonra konuşma diliyle ana dili arasındaki

farkı vurgulayacağım. Türkiye'deki Kürt sorunu üzerinden, Kürt çocuklarının anadilleriyle eğitim hakkına sahip olmamalarını, Kemalist politikaların eğitim politikaları üzerindeki etkilerini tartışmaya çalışacağım. Ve özellikle şu soruyu sorgulayacağım: "Farklı uluslardan veya kültürlerden gelen insanların birarada yaşayabilmeleri için neler yapılabilir?"

Ulus ve Ulusun Dil Üzerindeki Politikaları

Fransız devriminden önce, uluslar, legal güç ve paylaşılan değerler yaratmak amacıyla, farklı milletlerin formülasyonu şeklindeydi.

Tilly'e göre, burjuva demokratik hareketlerinden önce, devletler, ulusal devletler şeklinde merkezleşmişti. "Ulusal devletler" dinsel, dil ve kimlik linklerine bağlı merkezi ve güçlü organizasyonlardır. Diğer taraftan da, "ulus-devlet" toplumun yaşamını organize etme kapasitesine sahip baskın politik bir güç olarak tanımlanabilir.

Wallerstein'e göre, eğitimi zorunlu hale getiren devletler, ulusal kimlikler ve homojen dil yaratmak açısından önemli bir role sahiptir. Eğitim, bunun için en önemli araçtır; çünkü eğitim, ulusal dil, ulusal kimlik yaratmanın esas araçlarından biridir.

Ortak dil, farklı dialektlerden gelen ve farklı sınıf dillerine sahip insanlar arasında konuşulan tek dildir. Eğer, ortak dil, bir ulusun sınırlarında konuşuluyorsa, bu dil ulusal dil olarak tanımlanır. Ulusal dil kullanıldığı alanlara göre farklı kategorilerde tanımlanabilir: ulusal eğitim dili, ulusal yayın dili, ulusal yönetim dili

Dil kendi konuşulduğu toplumdan ayrı düşünülemez. Toplum, kültürlerin yaratılmasında ve nesilden nesile aktarılmasında önemli bir fonksiyona sahiptir. Ulusal paradigma içerisinde ulusun temel amacı, sosyal, bölgesel ve eğitimsel perspektife göre toplumun farklı bölümlerini bütünleştirmek ve tek bir yapı haline getirmektir. Alter'e göre, milliyetçilik bu sürecin önemli bir parçasıdır. Özellikle 19. yy'den bu yana uluslar bir devlet olmak için çabalyorlar. Ulus devletlerin, ulusal dil, ortak eğitim sistemi veya zorunlu askerlik eğitimi üzerinde toplumu homojenleştirmek

için belirli politikaları vardır. Sosyal, politik ve bölgesel entegrasyonu sağlamak, bir ülkeden bir ulus yaratmayı amaçlar.

Ulusal kimlik, kişinin yaşadığı ulusa bakarak anlaşılabilir. Bu tanımlamada, kimlik iki ana faktöre sahiptir: “biz ve diğerleri”. “diğerleri” ulusal kimliği tanımlamada önemli bir yere sahiptir. Çünkü, ulusal kimlik, birinin diğerinden farklı olduğu ya da birinin diğerine karşı olduğu anlamındadır.

Fransa'nın Ulusallaşma Sürecinde Ortak Dil

Fransa'da dilin homojenleşmesi, ülkenin bölünme tehlikesi döneminde ortaya çıktı. Birinci Fransız devriminde, vatandaşların eşit hakları olmaya başladığı dönemde, Fransızca konuşmak vatandaşlık haklarından yararlanmak ve sorumluluklarını pratiğe dökmek açısından gerekliydi. 18. yy.'de, Fransızca sadece Fransa'da kullanılmıyordu. Avrupa'nın çeşitli yerlerinde ve Prusya'da eğitilmiş insanların dili olarak kullanılıyordu, her nasılsa sadece eğitilmiş insanların dili olarak kullanılıyordu ve büyük bir bölüm bu dili bilmiyordu.

Devrimin başlangıcında, dil üzerinde hiçbir milliyetçi politika yoktu. Devrimden sonra, Fransızca bilen insanların sayısı giderek arttı. Özellikle orduda, Fransızca bilmek bir onurdu. Fransa'da birçok dil vardı ve Fransızca dışında 30 diyalekt mevcuttu. Bu diller, “Bask, Breton, Flemenkçe, Almanca, İtalyanca” 20 Temmuz 1794'de bir yasa çıkarıldı. Bu yasaya göre, yerel yerlerde ve özel iş alanlarında Fransızca dışında başka bir dil kullanılması yasaktı.

Bu yasanın beş maddesi vardı:

- 1-) Eğitim dili Fransızca olacak
- 2-) Yasanın uygulanıp uygulanmadığı denetlenecek.
- 3-) Almanca'nın kullanımı yasaklanacak.
- 4-) Fransızca'ya zarar verecek herhangi bir davranış engellenecek ve başka dil kullanımı engellenecek.
- 5-) Resmi dil Fransızca olacak.

Bu yasa devrimin mantığına uymadığı için kabul edilmemiş ve yürürlükten kaldırılmış.

Fransa'daki eğitim sistemi, ulusal dilin yayılımı açısından en önemli araçtı. Fakat, okullarda öğretilecek, kaynak olarak kullanılacak yeterli materyal yoktu. Özellikle ilkokullarda, kendi yerel dillerini kullanan çocuklarla dalga geçilmeye başlanmıştı.

Savaş yıllarında, azınlıkların kendi bağımsızlıklarını kazanmak için yaptığı girişimler etkili olmuştur. Bu nedenle, bazı toplulukların kendi dillerinde eğitim görmeleri kabul edilmiştir. Basque, Breton, Katalan bölgelerinde, kendi dillerinde eğitim yapmaları için izin verilmiştir. İlkokullarda ve ortaokullarda yerel dillerde yapılan eğitim 3 saate yükseldi, üniversitelerde ise 10 saate yükseldi. Fransa'da, dil ulusun oluşumunda çok önemli bir araçtı; fakat yerel dillerin baskısından dolayı, daha esnek uygulamalar vardı.

Modern devletlerin dil ile kurdukları zorunlu ilişkileri, yalnızca bütünleşmiş bir kimlik yaratmak amacından dolayı değildir. Bir kere, dil bir iletişim aracıdır. Tüm toplumu organize etmeye çalışan politik güç, ekonomik, sosyal, politik ve kültürel yaşama devam etmek amacıyla ortak ve sabit bir dil oluşturmak zorundadır. Otoriteler tarafından desteklenen resmi diller, yerel dilleri tehdit etmektedir. Mesela, İspanya'daki Katalan dili, Bask dilinden daha önemlidir. Fransa'da ve İngiltere'de, İngilizce Bask, Breton, Kelt ve Proven dillerinden daha baskındır. Bu günlerde, Fransa, yerel sistemleri kabul etmemektedir; fakat yerel dillerde eğitim yapma olanakları vardır ve insanlar anadillerinde eğitim yapma hakkına sahiptirler.

Konuşma Dili ve Anadili

Anadilinde eğitim, kendi düşüncelerimizi açıklamamız ve algılarımız açısından önemlidir. Anadili, dilin gelişimi, yeniden üretimi ve devamlılığı açısından önemlidir. Kişinin gelişimi, diğer kültürlerle iletişimi, kültürel kimliğin devamı açısından anadilinin önemli bir yeri vardır. Fakat anadilinin kullanımı, sadece okullarda ve üniversitelerde kısıtlanmamış, aynı zamanda resmi kurumlarda da kısıtlanmıştır.

Çok kültürlü, çok dilli devletlerde, dil problemi farklı yollarla çözülebilir. Mesela, Belçika'da her bölge kendine has bir dile sahiptir ve bölgelere göre kullanılan dil de değişmektedir. Fransızca, Almanca ve Flemenkçe ulusal dil olarak kabul edilmiştir. Yasal dil, medya dili, yargı dili ve ticaret dili bölgelere göre değişmektedir.

Bu noktada, Türkiye'deki dil hakları ve dil problemlerinden bahsedebiliriz. Türkiye'de daha çok Osmanlı İmparatorluğundan, Türkiye Cumhuriyeti sürecine devam eden Kürt halkının yaşadığı problemlerden biri de dil problemidir.

Dünya'da birçok dil vardır ve ne yazık ki, dil, hegemonya bağlamında milliyetçilik ile ilişkilidir. Dil en önemli iletişim aracıdır, kimliğin tanımlanmasında önemli bir yer tutar. Bu nedenle, özellikle etnik grupların kültürlerinin devamlılığı ve gelecek nesillere aktarımı için dilin önemli bir fonksiyonu vardır. Toplumda herkesin kullandığı bir dil olabilir; fakat bu dilin resmi dil olduğunu unutmamız gerekir. Resmi dil, bireyin anadilinden farklı olabilir: resmi dil, devlet dilidir. Anadili ise, bireyin kimliğini tanımlamada birincil rol oynar. Birey kendisini ifade etmeye anadili ile başlar. Daha da önemlisi, kişi ana karnında anadilini öğrenmeye başlar ve dilin öğrenimi ilk olarak anne ile çocuk arasında başlar ve çocuğun çevresiyle kurduğu iletişimle devam eder. Birey kendi anadiliyle düşünür ve üretir; eğer kişinin bu hakkı engellenirse, kişinin yaşam hakları da engellenmiş olur. Çünkü, Türkiye'de Kürt bölgelerinde yaşayan kişiler, ilk olarak kendi anadillerini, Kürtçeyi öğreniyorlar ve kendi kültürleriyle yetişiyorlar. Fakat, Kürt çocukları ilkokula başladıklarında, okulda Türkçe'yle karşılaşıyorlar ve Türkçe öğrenmeye zorlanıyorlar. Bu da, homojen bir toplum yaratmak amacıyla eğitim alanında yapılan ulus-devlet politikalarından biridir.

Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne Dil Politikaları

Osmanlı devleti, çokkültürlü, çokdilli ve çok dinli bir devlettir. Türkiye Cumhuriyeti boyunca, tekdilli etnik grubun üstünlüğü, tek ulus ve tek bayrak altında toplanma ısrarı, kültürel farklılığı

inkar ettiğinin göstergesidir. Bu inkar, tüm kültürel ve tarihsel değerlerin inkarıydı, sosyal entegrasyon işlemiydi.

Osmanlı İmparatorluğu sürecinde, eğitime medreselerde devam ediliyordu ve eğitim dili Arapça idi. Fakat, Osmanlı İmparatorluğu çokkültürlü bir yapıya sahip olduğundan, Arapça dışında farklı diller de konuşuluyordu. Özellikle, medreselerde Kürtçe kitaplar okunabiliyordu. Arapça dışında anadiller de kullanılabiliyordu. Bu dönemde, Ehmedê Hanî, Kürtçe eğitim adına çok önemli bir atılım yapmış ve Doğu Bayezid’de Kürtçe eğitim uygulanan bir okul açmış, Kürt çocukları için Kürtçe-Arapça bir sözlük hazırlamıştı. Osmanlı İmparatorluğu Döneminde, eğitim dili dine dayanıyordu, bu nedenle Arapça’ydı.

19. yy’de , eğitim “İdari Reformlar”larla birlikte ideolojik bir araç haline geldi. milliyetçi düşüncelerin yayılımı eğitimde ve tüm yazılı metinlerde bir gerçeklik haline geldi. Bu dönemde, eğitim, Osmanlı ideolojisini yaymak ve Batı Medeniyetinin gelişmelerini takip etmek için bürokrat ve devlet adamı yetiştirmeyi amaçladı. İdari reformlar sürecinde, osmanlı ideolojisi resmiydi ve toplum üzerinde merkezi bir baskısı vardı. Bu durum da eğitim politikalarını direk etkiliyordu.

Ortak dil veya bürokrasi dili, Osmanlı Türkçesi olabilir; fakat resmi dilin varlığı bireylerin kendi anadillerini kullanmalarına bir engel olmamalıdır. Farklı etnik gruplarda oldukları halde kendi anadilleri dışında, resmi dili bilen birçok entelektüel insan olduğunu söyleyebiliriz: Ahmet Vefik Paşa, Kürt Abdullah Cevdet...

Anayasal Monarşinin başlangıcında , Osmanlı İmparatorluğunun ilk yasası olan Kanun-i Esasi dil problemlerini içeren birçok tartışmaya sebep olmuştur. bu yasa, devlet işleriyle uğraşan herkese Türkçe bilmek zorunluluğu getiriyordu ve anadilinde eğitimi yasaklıyordu.

2. Abdülhamit döneminde, eğitimi yaymak amacıyla birçok önemli gelişmeler oldu. Abdülhamit, kendi merkezci ve İslamcı baskısını yaymak amacıyla birçok okul kurdu, fakat medreselerde

devam eden eğitime dokunmadı, Arap ve Kürt çocukları için İstanbul'da "Yatılı Bölge Okulları"nu açtı. bu dönemde, Türkçe resmi dil haline gelmişti. İslam kardeşliğine toplum yoluyla ulaşılmaya çalışılıyordu.

2. Anayasal Monarşi döneminde, 1908 ve 1913 yılları arasında, "İttihat ve Terakki" güç kazandı ve milliyetçi eğitim modelini benimsedi. Kürt ve Arap halkının yaşadığı bölgelerde Türkçe resmi dil kabul edildi.

Genç Türkler döneminde, anadili ile eğitim yasaklanmadı; çünkü Osmanlı İmparatorluğu devam ediyordu ve Arap ve Kürt toplumu hala bu alanda yaşamaya devam ediyordu. Birinci Dünya Savaşından sonra, birçok etnik grup devlet yapısından ayrılmıştı. Ermeni'lerin sürgünü ve nüfus değişimi Müslüman etnik grupların asimilasyonuna sebep olmuştur.

1923 yılında, Cumhuriyet kurulduktan ve milliyetçi hareketler geliştikten sonra, Türkçe tek dilli millet ve tek kültür, tek dil baskın olmaya başladı. Türkçe, baskın bir dil olmuştu ve bu yerel dillerin ölümünü amaçlıyordu.

Türkiye'de dil politikalarının nasıl etkili olduğunu görebiliriz. Özellikle dil alanında ilk değişim dil devrimi ile başladı. Yeni dil gazetelerde, dergilerde, yasada ve kitaplarda kullanılmaya başlandı. Dil devriminin yayılması için devlet okulları kuruldu. Arapça ve Farsça sözcükler atıldı ve yerlerine Türkçe sözcükler getirildi. Türkçe kelimeler, 14 haziran 1935 yılında, Ankara Üniversitesi Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesi tarafından oluşturuldu. Bu yapı, Türkçe dilini araştırıyor ve dilin diğer dillerle olan ilişkisini araştırıyordu. Bu dönemde "Güneş Dil Teorisi" ortaya atıldı; bu teori bütün dillerin orijininin Türkçe olduğunu iddia etmektedir.

1934'te Türkçe Soyadı Kanunu getirildi; bu kanunun amacı din, sınıf ve kimlik farklılığını saklamaktı. Eski çağlardan gelen isimler Türkçe'ye çevrildi. Din dili Türkçe'ye çevrildi ve ezan Türkçe okunmaya başlandı. "Vatandaş Türkçe Konuş!" kampanyaları başlatıldı.

Dil kırımını Politikaları

2. Abdülhamit'ten bu yana, eğitim kuruluşları, Türkçe'nin yayılımı için önemli bir yere sahiptir. Türkçe, 1932'de yabancı vatandaşların da olduğu okullarda zorunlu hale gelmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nde birçok etnik grup, anadili Türkçe olmayan büyük bir nüfus git gide ulus-devlet içerisinde azalmaktaydı. Kürtçe kullanılmıyordu; resmi kuruluşlarda, alanlarda, radyolarda, televizyonlarda veya yazılı materyallerde yasaklanmıştı. Bu, dil kırımıydı.

Kürt halkı, dil kırımına maruz kalmıştı. Kürt dili ve lehçeleri, coğrafya ve tarih üzerine yapılan akademik çalışmalar ulus-devletin gözetimi altına alınmıştı; çünkü Kürt dili inkar ediliyor, yasaklanıyor ve suçlanıyordu. Kürtçe konuşan insanlar, suçlu olarak görülüyordu. Bu nedenle, dil sorunu eşitlik, adalet ve insan hakları bağlamında ele alınmalıydı. Bu şekilde, bir dil, diğer diller üzerinde üstünlük sağlıyorsa, o bölgede yaşayan insanların insan hakları ihlal ediliyordu.

Anadil kullanımını hakkını elde etmek için ilk atılım 1960 yılında oldu. Bu dönemde, Musa Anter tarafından yazılan KİMİL yayınlandı.

Bütün devlet mekanizmaları Kürtçe yazılı metinleri ve Kürtçe konuşmayı kaldırmak amacıyla harekete geçmişti. Şimdilerde, insanlar kendi özel alanlarında anadillerini kullanabiliyorlar, fakat eğer Kürtçe eğitim veya medya alanında kullanılmak istense, birçok zorlukla karşılaşabiliyorlardı. 40 milyon insan tarafından kullanılan Kürtçe, devletin denetimi altında reddediliyor ve yok ediliyor. Bu bir dil kırımıdır, etnik bir soykırımdır. Kürtçe konuşan, yazan, okuyan herkes şiddete maruz kalıyor.

Dil kırımının etkileri eğitim alanında açıkça görülmektedir. Bu durumu betimlemek için anadili Kürtçe olan bir arkadaşımın yaşadığı bir olayı anlatmak istiyorum:

“ İlkokula başlayacaktım, çok mutluydum. Köyümüze yeni gelen öğretmen evlerimize gelerek okula kaydımızı yapmıştı. Ve sonra okul başladı. Sınıfa gittim ve okuma yazmayı öğreneceğim için çok

heyecanlıydım. Öğretmen bizi konuşmak için çağırdı ve sorular sordu; fakat öğrenciler öğretmenin ne söylediğini anlamıyorlardı, sadece sorularına gülerek cevap veriyorlardı.

Sonra öğretmen beni çağırdı, beni işaret etti ve ben onun yanına gittim. Öğretmen sordu:

- Adın ne?

Ben anlamamıştım, sıkılmıştım ve gülüyordum.

Öğretmen sorusunu tekrarladı.

- Sessiz duramadım; fakat öğretmenin ne söylediğini anlamamışım. Bu yüzden öğretmenin söylediğini tekrarladım.

Bu sefer, öğretmen de güldü.

- Daha sonraları, öğretmen bize yeni dilde yeni kelimeler öğretmeye başladı. Bu yeni dil ile hiçbir şey eskisi gibi değildi. Sessiz kalıyorduk, her şey birden yabancılaşıyordu bize. Ve hep geride kalıyorduk.”

Anadilleriyle yetişen ve yaşayan Kürt çocukları, yedi yaşına geldiklerinde, Türkçe’yle ilk olarak okulda karşılaşıyorlar. İlk karşılaştıklarında, bu farklı dili kullanmayı ne kadar reddetseler de, kendi anadillerini geliştirmek için bir şansları yok. Kendi anadillerinde eğitim veren eğitim sistemi, yayınlar, radyo, televizyon yok ya da bu kaynaklara ulaşım çok zor.

Türkiye Cumhuriyeti heterojen bir toplum ve bu toplumdan bir Türk ulusu yaratılmaya çalışılıyor. Dil politikaları, insanlar arasında iletişim kurmak için en iyi yol ve eğitim alanı da, bu politikaların uygulanacağı en uygun alan!

Sonuç

Fransa’nın dil politikalarını hatırlayacak olursak, Fransa federal ve yerel sistemleri kabul etmiyordu. Türkiye Cumhuriyeti’nin yapısı da, Fransa’nın yapısına benzemektedir. Fakat, Fransa’da insanlar kendi anadillerinde eğitim hakkına sahiptirler, bu ne yazık ki, Türkiye’de Kürtçe eğitim, Kürtçe yayınlar kabul edilmemektedir. Türkiye’de anadili Kürtçe olan birçok insan var ve bu Kürtçe’nin

resmi olarak kullanımının gerekliliğini göstermektedir; çünkü dilin kullanım alanlarının genişlemesi insanların daha fazla ürün vermesini sağlayacaktır.

80 yıllık asimilasyon politikalarından sonra, Kürtçe Avrupa Birliği tarafından kabul edildi. Bu bağlamda, Kürtçe dil kursları açıldı. Anadili Kürtçe olan insanlar kendi dillerinde eğitim yapma hakkına, dillerini, kültürlerini geliştirme hakkına sahipler, bu hakları elde edebilmek için dil ve eğitim alanında bir takım değişiklikler yapılması ve devlet tarafından desteklenmesi gereklidir. Bu sorun, Türkiye’de yaşayan tüm insanların sorunudur, Türk, Kürt veya diğer uluslardan insanların sorunudur.

Kaynakça

- Amir Hassanpour, *Kürt Dili ile ilgili Devlet Politikaları, Dil Politikaları, Türkiye, Avesta Yayınları, 1997.*
- Hüseyin Sadoğlu, *Milliyetçilik ve Dil Politikaları, Edebiyat ve Dil, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003.*
- Ernest Gellner, *“Uluslar ve Milliyetçilik”, Cornell University Press, 1992.*
- Gülççek Günel Tekin, *Dilimiz Kimliğimizdir, Dil Hakları, 2002.*
- Ed. By Prof. Dr. Fatma Gök, *75 Yılda Eğitim, Tarih Vakfı Yayınları.*
- Said Verroj, *Avrupa Birliği Sürecinde Kürt Dili ve Eğitim Hakları, 2003.*
- Pulat Tacar, *Kültürel Haklar ve Türkiye Politikalarına Bir Öneri.*
- Alişan Akpınar, *Osmanlı Döneminde Yatılı Bölge Okulları, Aram Yayınları, 2001*

PARASTÎN û GUHERÎNA ZÎMÊN:

Destpêkek bo Çarçoveyên Teorîk ên Parastin û Guherîna Zimên û Hin Împlîkasyonên Wan li ser Rewşa Zimanê Kurdî

Ergîn Opengîn

1. Destpêk

Wekî ku li her kesî ve eyan e zimanê kurdî ligel Îran û Sûriyeyê li Tirkîyê jî bêpar e ji her cure piştgirî û handanê. Berevajî, wan dewletan, heta radeyekê Iraq jî tê de, carinan bi dizî û kirî be jî, gelekî bi plan û stratejî tim doza lawazkirina zimanê kurdî û guhartina zimanê kurdan a ser zimanên xwe ve, kiriye. Rewş û dînamîkên parçeyên din ji ber egera pratîk a spesîfîkbûnê li derveyî mijara vê gotarê, li Tirkîyeyê hêzên kurdan ên polîtîk ên serdest û kom û şexsên rewşenbîr tim bi vê diyardeyê (fenomen) hesiyayî bûne, lê heta wan salên dawî ku êdî polîtîkayên dewletê yên pişaftinê ên rapêçer, û bêtevdîriya kurdan, encamên xwe yên xweristî û jênager raxistine mexderê û her wiha di polîtîkayên hêzên serdest ên kurdan de gelek guherîn pêk hatin, meyl û girîngiyeke pir zêde li ser mijara rewşa zimên û axêverên zimên berhev bû ku êdî ji sînorên propagandayê xwe bi xwe û acizker ava bûye, û bûye benîştê devê her kesê ku dixwaze bi xwe û binivîse. Piraniya argûmanên hêzên kurdan ên serdest êdî li ser zimên in û her wiha di nava gel bi xwe de jî kêma zêde dikare behsa hişyariyê ji wî layî ve bê kirin. Lê belê, ligel ew hind nîqaş û girîngiya li ser zimên, belawelayî û bêplaniyê aşkera heye di nava tevger û aktîvîzma zimanê kurdî de. Bi ya me konferansa 'Parastin û Perwerdehiya Zimên' a ku di 18-19'ê meha sermawezê de li Amedê hate lidarxistin jî, nekarî perspektîf û formûlasyonên nûjen û zanistî û pratîk pêşkêş bike; encamnameya konferansê dîsa zêde jî ji bang û bangewaziyên her çî sazî an jî rêxistineke polîtîk wêdetir neçû. Gelek kes meseleyê wekî 'çî bê kirin jî ji çîneyî çêtir e' dinirxîne lê wekî ku Crystal (2000) diyar dike, helwesteke wiha ji xêrê zêdetir zerarê digehîne zimên ku ew çend wext e ev rastî ji aliyê çend weşangerên kurd ên şareza ve jî hatiye piştrastkirin. Ji bilî çend gotarên nisbet bi yên din birêkûpêktir çî plan û pêşniyar nayên kirin ku bi ya me sebebê wê yekê

bêhaybûna giştî ya ji literatûra çarçoveyên teorîk ên bi mijarê re eleqedar û pêşniyar û argûmanên pratîk e. Ji ber heman bêagahiyê ye ku hêj jî pêngava ewil a teswîrkirina rewşa heyî bi daneyên quantîtatîf (çendanî) nehatiye kirin lewre jî hemû argûman û tespîtên ku têne kirin sûbjektîf in û ji layê zanistî ve bêpalpişt in. Her wiha her çi tevgereke xwedanê armanca sîstematîkî û zanistiyê, divê plansaziya xwe ji analîzên rewşa heyî bide destpêkirin.

Bi vê gotarê em dê hewl bidin ku ji têgeha bingehîn a 'xetereya bo zimanekî' (language endangerment) û sîmptomên wê yên sereke dest pê bikin û argûmanên layengiriya parastina zimên bi çend paragrafan pêşkeş bikin û paşî çend çarçoveyên teorîk bi kurtî rave bikin û rewşa kurdî bi yek ji wan çarçoveyên teorîk, Jîndariya Etnolînguîstîk a Giles (1977) ku di 1977'an de weşand, analîz bikin. Ji bo bercestekirina analîz û raveyan em dê li cihînan daneyên lêkolîneke hêj nehatî sepandin bidin.¹ Bi vê gotarê hêviya me ew e ku em xizmetê lipey dakirina "bersiveke zanistî, sîstematîk, fêambar û dikare pêk were" (Çîçek 2006) bikin ji bo pirsra 'divê em çi bikin'. Danîna rênexseyeke şênber li derveyî çepera vê xebatê ye.

2. Xetereya bo zimên

"Nîşaneyên lawazbûna zimên (language decline): Zimanekî ku lawaz dibe, çepera erdê wê teng dibe û axêverên wê yên yekzimanî (monolingual) her ku diçe kêmtir dibin. Kesên ku pê diaxivin dibin duzimanî (bilingual) lewre bi pêwîstiya fêrbûna zimanê serdest (dominant, fireh) dihesin. Ew gelheya duzimanî jî her ku diçe zêdetir pîr dibe. Zimanê serdest têdikeve nav her zêdetir 'qadên jiyane' û her wiha her ku diçe xwe li ser zêdetir 'fonksiyonên zimên' ferz dike. Zimanê bindest (dominated language) her kêmtir tê bikaranîn û nihayet bi şiklê 'zimanê malê' dikeve nav xetereyê. Tê heye diglosia² (diglossia, du-glotî), bo demekê hukmî bike bi şiklê ku her zimanekî qadên xwe yên bikaranînê hebin, lê belê bes heke ew rewşa diglosyayê sabît nebe, zimanê serdest dê dewamê li meşa (pêşketin) xwe bike." (Wardhaugh 2002: 19)³

Berî ku em bikevin nav kîtekîten mijarê çêtir e ku em der barê xetereya bo zimên de bibin xwedan agahî û feraset da ku bi awayekî tîtîz û birêkûpêktir boçûnan bi pêş bixin. Lewre ev beş dê li dût bersivên wan pirsan be: 'Dixetereyêdebûna zimên

(language endangerment) çi ye?', 'Mirov çawa dikare tê bigihe ku zimanek di xetereyê de ye?', 'Ast û merhaleyên xetere û metirsiyê çi ne?', 'Sîmptomên sereke yê xetereya bo zi mên çi ne?'

Dema behsa xetereya bo zimên tê kirin, mirov bi rihetî dikare çend fikrên gelemperî derpêş bike wekî, axêverên zimên kê m dibin û fonksiyonên wî zimanî kê m dibin û hwd. Lê belê li gorî David Crsytal'î (2000) tiştê zehmet diyarkirina sînorên xetereyê ye; gelo piştî çend axêveran êdî behsa xetereyê ji holê radibe? Zimanekî ku bes 100 axêver lê mabin teqez di xetereyê de ye lê Brenzinger (1998:93) zimanê Yoruba ku gelheyeke 20 milyon mirovî pê dipeyive jî dixê nav zimanên di xetereyê de ji ber serdestiya îngiliziyê di perwerdeya bilind de. Ji ber vê hindê, mirov nikare asta xetereyê rasterast hejmaraxêveran ve girêde, lewre pê gelek faktorên din e ew mijar, bo nimûne, 'rêjeya fêrbûna zarokan a wî zimanî, helwesta gelî ya li hemberî zimanê xwe, bandora zimanên din ên ku zererê didin wî zimanî' û hwd. Dîsa jî danasîna Kincade'î (1991:160-3) gelek tiştan lê zelal dike ku wiha dibêje: "Zimanekî di xetereyê de ew ziman e ku têra jiyînê axêver lê hene lê belê ji bo ku bijî pêdivî bi şert û mercên guncan û piştgiriya civakî heye".

Bi awayekî gelemperî ziman wekî zimanên ewle, di xetereyê de û winda tene dabeşkirin (kategorîzekirin) ku Micheal Krauss (1992:4) nosyona 'moribund'ê lê zêde dike ku ew zimanên moribund êdî wekî zimanên zikmakî nayên fêrkirin li zarokan (Crystal 2000). Yanî di wan zi-manan de veguhestina navnifşî (intergenerational transfer) ji beyn (navê) çûye. Senifandina Wurmî (1998:192) hindekî cudatir e ji yê din ji ber ku bi tenê ji bo zimanên lawaz hatiye duristkirin ku bi ya me pêşkeşkirina wê girîng e.

Zimanên bi potansiyela xetereyê: Ew ziman ji layê civakî û aborî ve bi dezavantaj in û di bin pêkutiyên dijwar ên zimanekî firehtir de ne û her wiha zarokên ku wan zimanan wekî makeziman fêr dibin hêdî hêdî kê m dibin.

Zimanên di xetereyê de (ji niha pê de ZX): Kê m an jî tu zarokên ku wan zimanan fêr dibin nîn in, axêverên herî temenbiçûk ên bi wî zimanê dizanin, ciwan in.

Zimanên di xetereya dijwar de: axêverên herî temenbiçûk ên wî zimanî dor 50 an jî zêdetir salî ne.

Zimanên 'morîbund': Bi tenê çend axêverên baş lê mane ku ew jî bi piranî pîr in.

Zimanên qeliyayî: Tu axêverên wan nemane.

Ev senifandin helbet jî bo têgihîştineke berfirehtir pêwîst e, lê belê bi ya me bi tena serê xwe têr nake ku mirov zimanan bi awayekî têkûz bixe nav wan pênaseyan. Lewre em dê niha semptom û taybetiyên xetereya bo zimanan û zimanên di xetereyê de rêz bikin. James Crawford (1996) di gotara xwe ya ku tê de jî bo sebeb û çareseriyên windabûna zimanan heft hîpotezan pêşkêş dike de, wekî sîmptomên ZX wan xalan destnîşan dike:

- Hejmara axêverên ZX dadikeve;
- Kesên salmezî dikarin bi awayekî rewan bi axivîn, ne yê ciwan, jî ber ku ciwan zimanekî dîtir tercîh dikin (bi piranî zimanê civaka serdest);
- Bikaranîna zimên a di 'qadên jiyane' ên ku caran (berê) ewle bûn, kêr dibe. Bo nimûne, li dêr, helkeftên çandî, dibistan, û ji hemûyan girîngtir li malê;
- Hejmareke her zêdetir ê dayikbavan nikarin zimanê xwe fêrî zarokên xwe bikin.

Ligel çar xalên li jor mirov dikare wan sîmptomên hanê jî wekî nîşaneyên ZX bihesibîne: jî layê lînguîstîkî ve fonksiyonên zimên kêmtir dibin heta ku hindêk jî wan fonksiyon namînin û hindêkên din jî bi zimanekî dîtir tene bicihanîn; di struktura zimên de gelek guherînên neyînî pêk tên bo nimûne gelek rewşên têkhelebûna kodan (code-mixing) tên dîtîn. Di wan têkhelebûna kodan de piranî taybetiyên zimanê di kontaktê de (contact language) tevli zimên dibin û çawanî û bikaranîna zimên qels dikin. Her kes wan cure axaftinan dibihîze li derdora xwe ku tê de lêkerên bi formên tirkî hatine kişandin û peyvên fonksiyonan wekî yalîz, sadece, daha xweş û hwd. pîr in. Pîrbûna peyvên fonksiyonan⁴ bi xwe, di struktura zimên de xetereyeke têra xwe mezin e lê bi ya me êdî di kurdî de diyardeyên di lîteratura zimannasiyê pîr kêr qewimî pêk tên. Bo nimûne, Odlin (1989: 82) diyar dike ku transfera morfemên bestî/girêdayî⁵ (bound morphemes) pîr zehmet e û peydabûna

wan a di zimanan de tişteki awarte ye. Lê bihîstina hevokên weki 'mêze eger hatibise bêje min' qet ne zehmet e di kurdî de, her wiha dîsa morfema bestî ya bi tirkî 'miş (bi qewlê kurdan 'miş')' bûye alîkarê herî mezin ê piraniya kurdîaxêvên li Tirkîyeyê. '-se' û '-miş' her du jî morfemên bestî ne û têkelbûna wan a bo zimanekî din ne tişteki asayî ye lê xuya ye ku 'rewşa kontakta zimanan' a tirkî-kurdî gelek zerarên bingehîn dane kurdî ku ew morfem û hêj gelekên din êdî bûne malê kurdî.

Ji bo tespît û têngiştina sîmptomên di halê hazir ê zimên de heyî tecrûbeyên her kesekî helbet mimkûn dike ku gelek fikr û boçûn bîn bipêşxistin lê ji bo sepandin û analîzkirineke têkûz a wan xalên der barê ZX de divê daneyên statîstîkî hebin ku fikr û encamên ku em ji rewşa heyî derdixin ji sûbjektîfîyê derkevin. Nexwe her kesek ji me dikare bes ji çavdêriyên xwe yê li derdora xwe bidêre ku ew her çar xalên li jor destnîşankirî û dirêjahiya nîqaşa sîmptomên xetereyê, di nava kurdan de meyleke qewî ye. Ji ber vê hindê di vê beşê de bes ji bo têngiştineke baştir em ê weki mînak kurteanalîzeke encamên çend anketan pêşkêş bikin da ku bi acîlî û ferzbûna lêkolînên zanistî î spesîfîk bêtir diyar bibe.

Di tabloya li jêr de bikaranîna zimên a li gorî kesê/a ku pê re tê axaftin (interlocutor) hatiye pirsîn. Ew tekilî kême zêde di jiyana her kesî de hene, lewre di wan têkiliyan de tercîhên li ser bikaranîna zimanê axaftinê, zimanê serdest ê da-nûstandinê

mirovî jî heta radeyeke bilind pêş dibînin.

Axivger	Temen	Zayend	Ligel xwîşk û birayen	Ligel xizman	Ligel haywanan	Ligel herwanên neztik	Ligel zarokan	Ligel karmendên dewletê
A	54	M	K	K	K	K	K	T
B	40	M	K	K	K	KT	T	T
C	28	J	K	KT	K	KT	KT	T
D	18	J	T	KT	KT	K		T
F	12	M		K	KT	K		T
E	9	M	T	T	T	T		T
G	7	M	T	T	T	T		T

Tablo.1⁶

Wekî ku mînakên di tabloyê de diyar dikin ku li gorî temen bikaranîna zimên diguhere. Tekane tîkiliya ku sabît maye 'ligel karmendên dewletê' ye, di yê din de di rexê kurdî de guherîneke zimên heye ber bi tirkî ve her ku temenê beşdarîna biçûktir dibe. Heke tîkiliya statîk nehesibînin di hemû cure tîkiliyên din de ji bo kesên salmezîna zimanê kurdî zimanê serdest e, di temenê navsere de bi qasî hev e bikaranîna her du zimanan û ji bo her du zarokên dawî tu cihê kurdiyê nemaye êdî.

Windabûna zimên (language loss) zêdetir bi wateya windabûna zimanekî ji bo kes an komekê tê bikaranîn. Dema ku ziman li seranserî welatê xwe wînda dibe û tu kesê ku pê biaxibe nemîne, hingî ew dibe 'mirina zimên' (language death). Li gorî wan pênasayan mirov dikare tê derxe ku windabûna zimanekî li nav civakê, ji bo wê civakê mirina wî zimanî ye. Lê belê, bo nimûne em li rewşa kurdî bi gelemperî bifikirin, her çend mirov bikare behsa mirineke di çarçoveya zimanê şexs û koman de bike jî mirov nikare wê tespîtê ji bo zimanê kurdî bi giştî bike, lewre li vir nebe jî li başûrê Kurdistanê zimanê kurdî jîndar e û tu behsa mirina wî li wir nîn e. Ji ber vê hindê terma mirina zimên ku gelek kes ji bo kurdî bi kar tînin, wisa diyar e ku ne durist e. Niha heke em piştî

vê kurtenirxandina terman dîsa li tabloya xwe binêrin, em dibînin ku meyleke guherîna zimên heye bi ser tirkî ve. Veguhestina zimên a navnifşî qut bûye û ji bo kesan halê windabûna zimên xuya ye, lê tu împlîkasyonên mirina zimanê kurdî jê nayên derxistin.

Di heman lêkolînê de, ji bo pirsên der barê bikaranîna zimên a di qadên jiyanê de encamên ligel yê tabloya jorîn paralel, hatine bidestxistin. Bi qasî ku temenê beşdarî mezin be, rêjeya giştî ya axaftina di qadên jiyanê yê wekî navmal, tax, sûk, listik, kar, dibistan, dawet, serdanên cejn û xizman, cenaze, daireyên dewletê (wekî nexweşxane, şaredarî, walîtî), medya, çapemenî, weşan de jî bilind bû û bi daketina temen re rêjeya bikaranîna zimên a di wan waran de jî diket. Ev encam helbet ne diyarker in ji bo rewşa kurdî, lê belê ji bo teswîrkirina xwezaya xetereya bo zimên daneyên girîng in ku ew derbirîna Mari Rhydwenî (1998) jî bi heman awayî balê dikêşe ser faktora takekesî û guherîna reftarên jiyanî di windabûna zimên de:

“Windabûna zimên ne windabûna têgehekê ye, lê bêtir ew tişt e ku dema mirov tevgerên xwe diguhêrin û zimanê xwe venaguhêze zarokên xwe, pêk tê. Bi tevahî mirovan re girêdayî ye û nabe wekî pirsgerêkeke entellektuelî mudaxale lê bê kirin bo çareserkirinê.”

3. Çima em zimanê xwe biparêzin?

“Ez fêrî zimanê xwe nehatibûm kirin. Dayika min dibêje ku bavê min nexwestiye em fêr bibin, ji ber ku di dibistanê de wî dîtibû ka hevtemenên wî çiqas zehmetî kêşaye ji ber ku ew ewil fêrî Hualapi bûbûn û zimanê dibistanê bi tevahî îngilîzî bû. Lewre jî ez û birayê xwe nehatibûn fêrkirin.

Ez xwe temam hîs nakim... Carinan xwe ji hevtemenên xwe dûr hîs dikim, ji wan ên ku di temenê min de ne û bi zimanê min diaxivin û dizanin ku ez bi zimanê xwe nizanim. Ku li nasnameya xwe germ bûm û bi kêmasiyên xwe hesiyam, ez ji zarokên îro re dibêjim ku heke hûn bi zimanê xwe nezanim hûn ê jî wekî min hîs bikin.” Ciwanekî Hualapanî (Amerîka), (di nav. Hornberger 1996: 101).⁷

Em çima zimanê xwe biparêzin? Ev pirs, di çavpêketina ewil de wekî pirseke gelekî hêsan û asayî tê hizra mirov, lê belê di rastiya

xwe de yek ji mîhengên her tevger û liveke bo parastina zimên e bersiveke birûkûpêk û qanihker a vê pirsê. Lewre em gelek caran nas û xizmên xwe dibînin ku bi tirkîyeke pir şkestî û lawaz diaxivin lê belê heman kes li xwe danaynin zimanê xwe fêrî zarokên xwe bikin. Ew helwesta bidûrxistina zarokan ji zimanê xwe, ew qas berbelav e ku di nava kesên xwedan hestyariya neteweyî de jî heta bi dereceyeke mezin tê dîtin. Gelek caran em jî vê yekê bo wan wekî tercîha wan qebûl dikin û xwe xûs dikin, ligel ku dilmayîn jî çêdibe û carinan jî dema ku ligel wan dikevin nîqaşa girîngiya zimên, di destê me de argûmanên xurt nîn in ku pê wan qanih bikin.

Ez bi xwe li Stenbolê şahidê diyalogeke wiha bûm ku vê rewşa heyî pir baş dinimîne: Zilamekî dilxwazê zimanê kurdî dixwaze nasekî xwe teşwîq bike ku zarokê xwe fêrî kurdî bike û wiha pê de diçe: 'Binêr keko niha bizane sibe dusibe kurê te mezin bû û xwest here Diyarbekirê cem xizmên xwe, hingî ew ê çawa bi zarokên min re biaxive? Ew ê pir nexweş be ji wî re ha.' Gelekî aşkera ye ku ew argûman sernagire û nasê wî jî qanih nake, ji ber ku zilam jî nasê wî jî dizanin ku wan (zarokên wan) zimanekî hevpar heye ku pê têkiliyê daynin û ew jî zimanê serdestan e. Ji ber vê hindê, niha pêde nabe ku argûman li ser hêza zimên a wekî 'tekane navgîna têkiliyê' be, ji ber ku ne rast e.

Argûmanên wisa divê bêne bipêşxistin ku di rewşa duzimanî de jî tercîhê bixe ser zimanê zikmakî. Ew argûman li layê Crystal (2000) ve wiha têne rêz kirin: pêdiviya bi cudahiyan, ziman wekî nimînerê nasnameyê, ziman wekî bîrên dîrokî, bexşa zimên a bo sercema zanyariyên mirovatîyê. Belê berî her tiştî divê argûmana sereke ew be ku ziman, 'tekane navgîna kifşkirin û peydakirina tiştên mexsûs bi mîrata gelekî' ye (Crystal:2000). Dema em ji yekî/ê re behsa muhafizekirina zimên dikin, divê pê bidin hesandin ku mîrata me ya herî xwerû û xweser e ew. 'Mileteke bê ziman mileteke bê dil e' dibêje pendeke Welsh'an, û Zana Farqînî tiştêkî nêzî wê pendê derdibire û dibêje 'Ziman hestiyê piştê yê neteweyan e'. Dîsa gotineke din digot ku 'her zimanek perestgehê e ku bi ruhên wan kesên ku bi wî zimanî diaxivin neqîşandî ye'. Bi vî rengî hêza zimên a di tayînkirin û peytandina

nasnameya gelekî de dikare were bipêşxistin ji ber ku nasname ye ku endamên civakê dide nasîn û taybetiyên 'me' û 'wan' pêk tîne (Crystal 2000). Qîmeta zimên a di bargîriya wî ya dîrokî de dîsa pir girîng e. Yekî ku bi qestî xwe ji zimanê xwe dûr dixê bi awayekî xwe ji dîroka xwe jî dûr dixê, heta xwe jê cuda dike. Dîsa fêrbûna her çend zêde zimanan argû-manêke din e. Lewre kesên ku bi zêde zimanan dizanin di nav hemû civakan de wekî kesên rew-şenbîr û şareza tîne nasîn û her wiha lêkolînên li ser babeta norolînguîstîkê çespandiye ku kesên ku bi du yan zêdetir zimanan mezin dibin an jî piştî fêr dibin, ji aliyê mêjiyî ve xwedan performansekê çêtir in. Jê wêdetir, rewşa kurdî ya stratejîk dikare bibe argûmanêke pragmatîk. Kurdî, her çend cudatîyên zaravayan pîçekî bi arîşe be jî, di nava sînorên çar welatan de xwedan cografyayêke fireh e û statûya wî li Başûr her ku diçe baştir dibe. Gelek zanîngêhên Başûr bo ciwanên kurdan bûne deriyên alternatîf. Bazirganiya di navbera wan dewletan dîsa faktoreke girîng e. Argûmanên bi vî rengî pragmatîk dikare bêne zêdekirin.

4. Çend çarçoveyên teorîk ên parastin û guherîna zimên

Dibe ku gelek kes ji aliyê xwe ve rêyên çareseriyên daynin ji bo parastin û berlêgirtina guhe-rîna zimên û tevgerên zimên ên sistematîk wekî karên beredayî bibînin û bibêjin ku 'heke tu bi zarokên xwe re bi kurdî biaxivî wa ye zimanê te ji xeterê xelas bû'. Di nav kurdan de jî kesên ku wiha difikirin hene û di payeyên bilind de ne jî, lê lazim e ji wan bê pirsîn 'gelo mirov heta çî radeyekê azad e di tercîha hîlbijartina zimanê têkiliyê de di konteksteke duzimanî an jî pîrzimanî de?' 'Dayikek çawa dikare zarokê xwe wisa mezin bike ku zarok nekare bi dapîra xwe (ku dayika dayîkê bi xwe ye) re biaxive?' 'Çawa gundiye ku bi egerê ji egeran berê wî ketiye bajêr û mala xwe li wir daniye, ligel ku jê re wekî îşkenceyê ye jî dixwaze zimanê malê biguherîne ser zimanê serdest?' Pirsên bi wî rengî dikare bêne zêdekirin lê xuya ye ku dînamîkên ne ew qasî basî hene di paşxaneya wan de. Der barê wê xalê de, tespîta Bradley (2002:1) fikreke çaktir e bêguman ku dibêje, 'Piraniya sosyolînguîstan (zimanzanên bi aliyê civakî yê zimên ve dilepikin e.o.) diyar dikin ku mi-rîna zimên ne ji ber devjêberdaneke (devjêberdana bikaranîna zimên e.o.) basî a

di navmalê de ye, lê bêtir, ew devjêberdan ji ber guherîna helwesta li hember prestîja zimên e'. Lewre ji bo têgihîştina dînamîk û xwezaya guherîna zimên ku prestîjê jê kêm dike û bi wê têgihîştinê jî duristkirina tevgerên parastina zimên, pêdivî bi çarçoveyên teorîk heye ku tu tiştî li derve nehêle û dema li ser wan mijaran dest bi kar û xebatan tê kirin, mirov dilrihet be, piştî xwe bispêre formûlasyonên ji tecrûbeyên cihê pêkhatî.

Bi ya me di wê mijarê de tespîteke bikêrhatî jî ya Fishmanî ye (1991) ku dibêje: 'bêyî veguhestina navnifşî, tu parastina zimên ne mimkûn e; her wiha bêyî parastina zimên (qest tevgereke bi hişmendiya parastina zimên e, e.o.) çavkaniya hewlên veguhastina navnifşî tim dê zeîftir û biçûktir be'. Wêdetir li gorî Crystal (2000: 93) divê ew kar di nav çarçoveyê teorîk de bêne kirin, ji ber ku ew ê 'rêberiyê li tespîtên li ser rewşa heyî û nirxandin û teşhîsa wan bike'; her wiha çarçoveyê bi wî rengî 'dê mimkûn bike ku têkiliyên di navbera faktorên xetereyê tînin de diyar bikin', û 'dê bihêlin ku der barê asta xetere/daketina/lawazbûna zimên an jî rewşa vejînê de hîpotezên ampîrîk pêk bên'. Lê belê wekî Fishman (1991:87) diyar dike ku 'di babetên civakî de tu carî dermanekî bo hemî derdan nîn e' lewre ji bo peydakirina çareseriyên rasteqîne divê rewşa heyî gelekî baş û hûrgulî bê analîzkirin.

Di hejmarê 7'an a ZEND'ê de birêz Cuma Çiçekî (2006) hewleke bi wî rengî dabû û bi ya me gelekî birêkûpêk bû jî, lê belê ji ber ku zêdetir bi şiklê analîzên sûbjektîf bûn û tu sûd ji teoriyên heyî wernegirtibû, gotar, wekî analîzeke hûr û kûr lê ne têra xwe berfireh mabû. Di vê beşê de bi mebesta ku bi ronîya wan teoriyan analîzên berfirehtir bêne kirin em ê çend çarçoveyên teo-rîk û kurteşîroveyên li ser sepanînên objektîf ên rewşa kurdî bidin.

4.1 Çarçoveya Teorîk a Bradleyî

"Biryara 'dev ji zimanê xwe berdanê', her gav, ji guherîneke di 'xwe-bawerîya' civakê de dertê. Di rewşên guherîna zimên de, mirov dikare bibîne ku endam, pirî caran nifşên nû yên civaka hindikayî, civakên xwe biçûk (inferior) dibînin. Ew endam pirî caran, bi xwemalkirina (adopt) zimanê (û nasnava civakî) gruba serdest, hewl didin ku nasnava xwe ya civakî ya 'negatîf' biguherînin... Bi vî awayî, divê guherandina zimên wekî stratejiyê guhartina pozîsyona xwe ya 'negatîv' a wan kesan bê

qebûlîkirin ku nasnava xwe ya civakî, negatîf dibînin. Di rewşên ku ev stratejî ji aliyê hemû endamên civaka zimanekî bê bijartin de, mirov dikare ji navê rabûna zarê kevn bipê.” (Brenzinger, Heine û Sommer 1991:38)

Di wê jêwergira li jor de diyar e ku prestîja zimên a hem di nava civaka serdest û hem jî ya di nava civaka zimên bi xwe de gelekî girîng e; heta belkî girîngtirîn faktor be ji bo diyarkirina rêje û coşiya bikar(ne)anîna zimên. Yanî, her çend ‘dev ji zimên berdana’ li navmalê wekî sersebebê guherîna zimên bê dîtîna jî, divêt li bingeh û rîşeyên wê diyardeyê bîna kolan û ew diyardeya derasayî bê analîzkirin. Di lîteratûrê de guherîna helwestên axêveran li hemberî zimanê xwe ji ber kêmprestîjiya zimên, wekî sebebê sersebebê proseya ku bi ‘guherîna zimên’ ve encam dibe, tê nîşandan. Zimanên xwedan kêmprestîjîyê ku tûşî guherîna tîna jî, ew ziman in ku li gund û cihên gundewar mirov pê dipeyivin û bi taybetiyên xwe yê wekî statûya hindikayî de bîna; modêleke aborî ya kevn-xerab, statûya hindikayî, statûya polîtîk a duhemî (bindest), dînen tradîsyonal, şeweyîyanên tradîsyonal, [an jî] karên lipaşmayî tîna nasîn; û di perwerdeya fermî de yan qet an jî pir kêmprestîjîyê bikaranîn (Brenzinger et al. 1991:38).

Pênc faktorên ku Bradley ji bo diyarkirina prestîja zimên û bi wî awayî jî têgihîştina rêyên domandina bikaranîna zimên, destnîşan dike ew in: statûya hindikayî; derfet û beşdariya li bazar û saziyan; hêza çandî; perwerde; û koçberî (Bradley 2002:1). Helbet girîngiya her yek ji van faktorên ne wekî hev e û her wiha ji bo kontekstên cuda girîngî û diyarkeriya her yekê dê cuda be. Lê dîsa jî hin hîpotezên giştî hene der barê wan de. Li gorî angaştekê, nîfûseke zêde ya axêveran, an jî statûyeke sivik a hindikayiyê, îhtimala veguhastina zimên zêdetir dike. Duyem, derfet û beşdariyeke zêde li bazar û saziyan, ligel kêmtir bikaranîna zimanê zikmakî di korelasyonê de ne (paralel in). Li gorî hîpoteza sêyem, cihê ku hêza çandî zêf dibe, hêza zimanî jî zêf dikeve ligel wê. Çarem, asteke bilind a perwerdeya bi zimanê serdest dikare bibe sebebê zêdetir windabûna zimanê zikmakî. Dawî, wisa tê bawerkirin ku koçberiyê zêde, ligel xwe bikaranîna zimanê hindikayî jî kêmtir dike (Hawkins û John 2001).

4.2 Bervajîkirina Guherîna Zimên

Di xebata xwe ya giranbiha ya bi navê 'Reversing Language Shift' (Bervajîkirina Guherîna Zimên, (ji niha pê ve BGZ) de, Joshua A. Fishman (1991) bingehên teorîk û azmûnî datîne ji bo xebatên li ser ZX. Berî ku têkevin nava kitekitên formûlasyonên wî yên teorîk me divê çend îdiayên wî yên pratîk pêşkêş bikin. Li gorî Fishmanî her zimanek ji bo pêdivî û nasnava civakekê hin fonksiyonan bi cih tîne ku ew fonksiyon bi zimanekî dîtir ne mimkûn e bi cih bîn. Di konteksteke 'kontakta zimanan' (language contact) de ew fonksiyon têkel dibin; gelek caran zimanê serdest piraniya fonksiyonên zimanê civakê vedigire. Lewre her çî hewlên BGZ divê ber bi parastina wan cudahiyên fonksiyonên mexsûs ên zimanan be. Wate, di konteksta duzimanî an pirzimanî de divê fonksiyonên her zimanekî bêne parastin û bi qasî ku mimkûn be ew fonksiyon têkel nebin. Bi vî awayî duzimanîyeke stabîl û sabît û hevseng dikare bê peyitandin. Ev xal pir girîng e bi ya me, ji ber ku ji bo zimanekî civakeke bîndest ne mimkûn e ku doza yekzimanîya bi zimanê xwe bê kirin, lewre ne helwesteke realist e; lê belê doza pêkanîn û parastina konteksteke duzimanîyeke hevseng dikare bê kirin, wêdetir, ji bo zimanê hindikayî tekane rê jî ev e jixwe.

Dîsa Fishman diyar dike ku divê xebatên BGZ di du eniyan de bêne kirin, yek, plankirina kuliyatê (corpus planning) û yeka duyê jî plankirina statûyê. Dema hin mirov xwe bi rêk dikin ku li ser fonksiyonên civakî yan jî nav û nasîna zimanekî tiştinan bikin, karê wan dibe 'plankirina statûyê'; û dema armanca wan têxebitîna li ser peyv (vocabulary), bilêvkirin an jî her çî aliyê dîtir ê zimên be, ew bi karê 'plankirina kuliyatê' radibin. Hewlên BGZ divê xwe bêxin bin barê wan her du eniyan bi hev re.

GIDS a (Graded Intergenerational Disruption Scale: Skalaya Qutbûna Navnîfîşî) Fishmanî ji heşt astên rewşên zimanan pêk têt. Bi vî tabloyê cihê zimanekî di xetereyê de ango asta wî ya metirsiyê tê tespîtkirin. Bi wê tespîtê mirov dikare taybetiyên rewşa zimanê xwe û yek û yek qede-meyên ku divê mirov pê re hilkişe bibîne. Li gorî wê formûlasyonê, asta GIDSê çend bilind bibe berdewamiya navnîfîşî (intergenerational continuity) û

îhtimala parastina zimên a kom an civakê ew hind dadikeve/kêm dibe.

Layê zêf	Ast 8	Ew qas kêm axivger mane ku divê civak norm û rêzikên zimên ji nû ve ava bike; gelek caran pisporên ji derve pêwîst in (mn. lînguîst).
	Ast 7	Nîfşên mezin bi coş û kêfxweşî zimên bi kar tînin lê belê zarok fêrî zimên nabin.
	Ast 6	Sosyalîzebûna zarokan a zimên û nasnameyê di nav mal û civakê de pêk têt.
	Ast 5	Sosyalîzasyona zimên piranî li ser xwendin û nivîsandinê ye, gelek caran bi şiklê fêrkirina xwendin û nivîsandina bi zimanê yekem di dibistanên ne-fermî de.
Layê qewî	Ast 4	Zimanê yekem ligel zimanê neteweyî yan fermî di perwerdehiya fermî de tê bikaranîn.
	Ast 3	Zimanê yekem di qada karxaneyên civaka firehtir (serdest) de, li derveyî sînorên zimanê yekem, tê bikaranîn.
	Ast 2	Xizmetên hikûmetî (dewletî) yên sivik (bingehîn) û medyaya herêmî vekiriye bo zimanê yekem.
	Ast 1	Zimanê yekem di asta herî bilind a hukûmetî (dewletî) de tê bikaranîn.

Tablo 2. Adaptasyona Skalaya Qutbûna Navnîfşî ya Fishmanî (Graded Intergenerational Disruption Scale) (Malone: 2003)

Li gorî GIDSê, asta 8, rewşa herî xerab û xeternak e bo zimanekî. Lewre di wê astê de gelek kêm kes bi wî zimanî diaxivin û dîsa pir kêm kes hene ku pê re biaxivin. Bi wî awayî her astekê taybetiyên xwe hene û di tabloyê de bi kurtî hatine dayîn. Tiştê girîng ew e ku

GIDS, wekî rêberê ye ji bo zimanên di xetereyê de. Ji bo her astekê di pirtûkê de analîzên kûr û pêşniyarên pratîk hene. Li gorî formûlasyonên GIDSê zimanekî di astên jorîn de divê ewil pêdiviyên asta xwe bi cih bîne, paşê dikare dakeve 'yek ast jêr'. Ango nikare di ser astekê re biqewêze yeke jêrtir. Bi ya me, zimanê kurdî di wê tabloyê de di asta şeşan de bi cih dibe. Niha em hinekî asta şeşan rave bikin ku asta xetereya zimanê kurdî, rewşa wî ya nisbet bi zimanên din ên di xetereyê de û her wiha yek û yek pêngavên ku divê bavêje zelaltir bibin.

Asta 6, asta herî stratejîk e di xebatên BGZ de; ji ber ku di vê astê de zimanê devkî hêj jî tê veguhestin bo nifşên nû û civak li cihina berhev e, ne ji hev cuda. Dîsa zimanê di wê astê de zi-manê têkiliyên înfornel û devkî ye di navbera her sê nifşên malbatê de. Zimanê serdest, ji bo babetên fermî û teknîk bi kar tê. Helbet em nikarin bibêjin bi tevahî rewş wiha ye ji bo zimanê kurdî lê belê girîngiya asta şeşan jî jixwe ji wir tê. Ango di wê astê de divê hewl ji bo wê hindê bin ku kes û malbatên bi wî zimanê najîn an jî têra xwe rewan naaxivin peyda bikin û bi xêra handanan, duristkirin û sepandina normên civakî û her çi çalakiyên din, di nav mal-malbat-tax-civakê de zimên bikin navgîna têkiliyên rojane. Ango divê mirov ewil di nav malbatê de, paşê li taxê û axirîn di nav civakê de bi pêdiviya zanîna bi zimên bihesin. Wekî ku diyar e di vê astê de tiştê ku bê kirin peyitandina hişmendiya zimên e di malbat û taxê de û bi vî awayî duristkirina civakeke ku bikare bi serbilindî li pişt argûmanên xwe yê der barê zimên de bisekine. Heke em taybetiyên malbatê yê wekî girtîbûna bo derve, mahremiyet û faktora hezkirinê bifikirin, girîngiya malbatê ji bo pêkanîna civakeke wisa, aşkeratir dibe. Diyar e, mirov hêdî hêdî bi wan rastiyan dihesin ku hem ji aliyê dewletê ve hem jî ji aliyê siyasetmedarên kurd ve çalakiyên micid tene kirin ku kelk ji wê hêza malbatê bê wergirtin.

Birêz Cuma Çiçek (2006) der barê girtina kursên zimanê kurdî de tespîten muhîm dike û digihe encama 'daxwaza hînbûna zimanê kurdî ne zêde ye' û encameke din jî lê zêde dike û dibêje ku siyasetmedar, rewşenbîr û sazî û dezgehên sîvîl yê gelê kurd, ji bo ku zimanê kurdî bikaribe li hemberî siyaseta pişevker ya

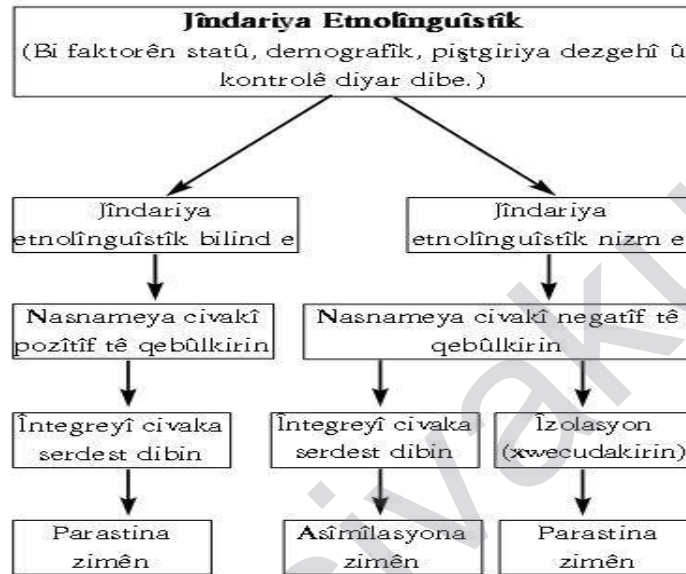
dewletan xwebûna xwe bidomîne û bi pêş ve biçê, siyaseteke zimên çênekiriye. Ligel qebûlkirina wan tespîtan me dil lê ye çend tiştan lê zêde bikin: Bi ya me siyaseteke wan a xelet hebûye û sedemê ku ji bo girtina kursan hatiye nîşandayîn jixwe argûmaneke wê siyasetê bû ango divê zimanê kurdî bi awayekî fermî di dibistanan de bibe zimanê perwerdehiyê. Divê bê zanîn ku bi weşandina biryarnamayan ne mimkûn e çareserî bi dest bikeve. Lewre dema mirov formûlasyonên li jor difikire, qelsî û xeletiya wan argûmanan yekser xwe didin der. Ji ber ku divê berî bidestxistina wan mafan, dawaya duristkirina civakeke ku bikaribe azadî û derfetên wan mafan ragire pêk bêt da ku bo nimûne siberoj kurs û dibistan bê elaqe nemînin. ⁸ Wekî din, jixwe ya ku dê standina wan mafan mimkûn bike civakeke ku bi dil û can û samîmî li dûv berjewendiyên zimanê xwe ve ye. Bi ya me pêşniyarên pratîk ên birêz Çîçekî, ji bo wan armancên bingeşîn rast û pêkan in, lewre tê de nirxandineke pir baş a hêz û perspektîfên civaka kurd heye (bnr. Çîçek 2006).

4.3 Teoriya Jîndariya Etnolînguîstîk

Ev teoriya Jîndariya Etnolînguîstîk (ethnolinguistic vitality; (ji niha pê ve JE) ji aliyê Giles et al. (1977) ve di 1977'an de hatiye duristkirin. JE wekî 'faktorên ku dikin ku komek, di rewş û têkiliyên nav-komî de wekî komeke xweser (cuda) û yekgirtî tev bigere' tê pênasekirin (Giles, Bourhis, û Taylor 1977: 25). Li gorî vê teoriyê, JE ya civakeke hindikayî xwedan tesîreke zor e li ser helwesta parastina zimên. Giles, faktorên wekî statû, demografî, piştgiriya dam û dezgehî (institutional support) û kontrolê rêz dîke di nav faktorên JE'ya civakê de. Ew sernav di nav xwe de dabeş dibin û her yekê hêmanên xwe hene. Hêmanên ku statûyê pêk tînin: statûya aborî, civakî, dîrokî û zimên li nav an jî li derveyî civaka serdest. Hêmanên demografîyê, ewên ku têkildarî hejmar û belavbûna endamên civakê ne li herêmekê an jî li seranserê welatekî. Ligel wan rêjeya zarokanîne, rêjeya zewacên têkel, û awayên koçberiyê jî di nav faktora demografîyê de ne. Piştgiriya dam û dezgehî û kontrol: heta çî radeyekê koma etnolînguîstîk (civaka wî zimanî) piştgiriya fermî û ne-fermî werdigire ji saziyên cihê cihê, ji çapemenî û weşangeriyê,

perwerdehî, xizmetên hikûmetî, pîşesazî, ol, çand û siyasetê. Dema quwet û lawaziya civakekê di wan her çar waran de tê nixandî, jîndariyeke kê-m-zêde wekî kê-m, navînî, an jî bilind derdikeve jê re (Yagmur 2004).

Vê teoriya ku me pir bi kurtî salox da, tex-mîneke pir rasterê heye di warê parastina zimên de: makezimanên civakên xwedan JE'yeke bilind dê bêne parastin, û yên xwedan JE'eke kê-m dê bi zimanekî serdest bêne guhartin (Yagmur: 2003). Ango di konteksteke du yan pîrzimanî de civakeke bi JE'ya bilind dê ziman û taybetiyên xwe yên çandî biparêze û yên bi JE'ya kê-m dê asîmîle bibin. (Bi mebesta bercestekirin û têgihîştineke çêtir em tabloyeke vê teoriyê li jêr didin (bnr. tablo 3).

Tablo 3: Jîndariya Etnolînguîstîk û Bandora wê ya li ser Rewşa Zimên (Yagmur 1997: 27)

4.3.1 Kurtenixandîneke Faktorên JE'yê li ser Rewşa Zimanê Kurdî

Civaka kurd û zimanê wê, hêj di avakirina komara Tirkiyeyê de bi yasayên destûrê û sepandinên pratîk wekî civak û zimanekî 'mehrûmkirî' (deprived) xuya dike û ew rewş heta niha ligel ku dem û destûr guherîne jî kê-m zêde wekî berê maye. Ne hewce ye yek bi yek kiryarên ji wan yasa û hişmendîyan paşketî rêz bikin,

lewre gelekî aşkera ne lê belê bi tenê bibîrxistina redkirina hebûna her çi zimanekî ji bilî tirkî li ser axa Tirkiyeyê di destûrê de (bo nimûne made 3⁹ û hewlên fermî yên ji bo ji beynbirina wî zimanê bi rêya xerabkirina belavbûna civaka kurd, bi mebesta ku yekgirtina civakî têk biçe (bnr. Bulut 1998), û her wiha qebûlên xwedêgiravî zanistî yên der barê kok û dîroka kurdan û raveyên li ser zimanê wan, dê têr bike ku em helwesta dewletê ya li hemberî ziman û civaka kurd têbigihin (bo nîqaşeke berfirehtir bnr. Akin 2006). Di konteksteke wiha de ku rêveberî bi hemû derfet û şiyana xwe bi karê tepeserkirinê radibe, mirov nikare behsa tu piştgiriya dam û dezgehê bike, berevajî vê yekê mirov dikare qala mehrûmbûna ji her çi piştgiriya dezgehê bike. Wiha jî çend akademîkên li ser mijarê xebat kirî kiryarên dewleta tirk bi terma 'zimankujî/zimanqirî' bi nav dikin (ligel yên din Akin 2006, Hassanpour 1997, 2004).

Ev helwesta rêveberiyê bû û mirov dikare vê helwestê heta radeyekê li civaka serdest jî mal bike lewre kêma kes ji wan li hemberî rewşê reaksiyonên micid bi pêş xistine. Layê dîtir, ligel pêşketinên polîtîk û guherînên di sîstema rêveberiyê de şêwe û bikaranîna hêz û otoriteyê jî hinekî guheriye, di wan salên dawî de û kurd jî di rêveberiyên herêmî de xwedan tesîr in û her wiha bi rêya rêxistinên civakî jî di qada civakî de warek (sphere-sfer) vebûye ji bo zimên û di wî warê de piştgiriya dezgehê carinan bi şiklê festîvalan carinan bi şiklê bikaranîna zimanê kurdî di qada fermî de û carinan jî bi şiklê weşandina pirtûk, belavok, salname û hwd. dirûv digire. Bi vî awayî, niha mirov dikare heta radeyekê behsa piştgiriya dezgehê bike jibo zimanê kurdî (ji bo nîqaşeke berfireh bnr Çiçek 2006).

Faktora dîrokîbûnê jî mirov dikare ji layê kurdî ve girê bide lewre civaka kurd zimanê xwe wekî zimanekî kevnare qebûl dike. Lê belê, berevajî vê yekê, bikaranîna kurdî ya di warên cihê de û proseya modernîzasyona wî ku heta dereceyekê aniye, li ser axêveran têsîreke pir neyînî jî kiriye. Axêverê zarê herêmî dema bikaranîna zimên a di televîzyon û medya de û her wiha axêverên bi forma standard diaxivin, dibîne, ji rastî û qîmeta zarê xwe dikeve şikê yan jî berevajî zêdetir bi zarê xwe ve diçespe û

reflekseke pir neyînî pêk tîne li hemberî formên standard. Ev diyarde, statûya zimên a li cem miletî dadixe. Her wiha, cihê zimên, di jiyana cemawerî de layekî dîtir ê statûya zimên a di nava civakê de ye. Bo nimûne, di nav kurdên Îranê de, cih û girîngiya zimên ew qas peyt e ku yekî/e ne-kurd bêt û li bajarekî wan bi cih bibe, mecbûr e ku xwe fêrî zimanê kurdî bike; cihê zimanê kurdî di nava gel de wê yekê li wan ferz dike, lewre zimanê serdest e di nava civakê de. Mirov bi rihetî dikare îdia bike ku di konteksta kurdên Tirkiyeyê de cih û fonksiyona zimên ne ewqas mezin e. Faktora aborî, bi ya me, her û her li dijî kurdî û kurdan bûye. Ji ber ku bi nebûna daneyên îstatîstîkî ev nirxandin têne kirin, mirov nikare tespîten gelek qewî bike, lê belê dema mirov feqîriya giştî ya li herêmên kurdan difikire û her wiha helwesta dewlemendên kurdan a li hemberî zimên û reflektkirina zimanê kurdî wekî zimanê feqîr û gundiyan bi rêya medya û weşanan lê zêde dike, tabloyeke ku piştevaniya îdiayên me yên sêbjektîf dike, diyar dibe. Heçî demografiya kurdan e, kurd berî bi bîst salên dawî her li war û herêmên xwe yên kevn dijîyan û niha ligel ku koçberiya bîst salên dawî ew rewş heta cihekî têk daye jî, dîsa welatê kurdan piraniya nifûsa kurdan dihewîne. Her wiha li cihên ku kurdan koçkirinê jî meyleke bihevrejîyanê hebûye di nava wan de ku wê yekê tesîra neyînî ya koçberiyê li ser zimên kêmkirîye. Zarokanîna zêde di nav kurdan de û meyla giştî ya zewaca navxweyî (di nav civaka kurd de) faktorên ligel zimên in.

Analîzên JE'ya li ser du bingehan têne kirin: yek JE'ya objektîf, û ya duyem JE'ya sêbjektîf. JE'ya objektîf, bi analîza daneyên statîstîkî û qualîtatîf (çawanî) ên der barê çar faktorên sereke yên JE'ya tê kirin; û JE'ya sêbjektîf jî bi analîza bersiv û nirxandinên axêverên wî zimanî ên der barê wan faktorên de tê kirin. Li vir, bi nirxandinên jorîn ku di nebûna her çî daneyên statîstîkî de ku bi tenê bi dane û agahiyên qualîtatîf hatine kirin, armanca me ne ew e ku JE'ya zimanê kurdî zelal bikin, jixwe ev yek ne mimkûn e jî, lê belê diyarkirina hin xetên giştî yên JE'ya zimanê kurdî ye ku bi wan nirxandinan xwendevan dikare hin fikran li ser JE'ya zimên bi pêş bixe.

5. Encam

Me bi vê xebatê destnîşan kir ku ji ber nebûna daneyên statîstîkî û agahiyên zanistî di mijareke ew qas pêdivî bi boçûnên zanistî heya de, xebat û hewlên ji bo parastina zimanê kurdî têne kirin ne bi pergala in û heta radeyeke bilind ji lîteratûra zanistî ya cîhanê ya bi mijarê re eleqedar ne haydar in ku êdî ligel hişyariya giştî ya li ser zimanan xebatên zanistî yên di wî warî de pir zêde bûne. Ji ber vê hindê, divê tevger û saziyên kurd xwe ji wê gencîneyê nehêlin, xebatên xwe li gorî teorî û tecrûbeyên zanistî dîsa bi rêk bikin û planeke xebatê ya di wê çarçoveyê de bi pêş bixin. Helbet, wekî ku di nava gotarê de hate diyarkirin divê tu kes li hêviyê nebe ku teorî û formûlasyon bi awayekî tekûz li rewşa zimanê kurdî bîn û teqîbkirin û sepandina yek ji wan mişkûleyên zimên çareser bike; bêtir, divê ew teorî û formûlasyon ku li jor girîngiya wan a ji bo her çi tevgereke zimên hate ravekirin, li gorî dînamîk û mercên civak û zimên ên heyî bêne analîzkirin û di proseya diyarkirina armanc û duristkirina plana xebatan de wekî çavkanî îstîfade jê bê kirin.

Dîsa hate dîtin ku mijara parastin û guherîna zimên diyardeyên pîralî ne ango birrek faktor hene di paşxaneya wan de; lê dawiya dawîn tê û di-gihe encama ku parastina zimên, qirareke civakê ya cemawerî ye li ser domandina bikaranîna zimên û guherîna zimên, zêdetir qîrarên şexsî ne sebarek bi dev ji zimanekî berdan û naskirin û qebûlkirina yekî dîtir. Teorî û formûlasyonên di wî warî de ku çendek ji wan hatine ravekirin, dikarin rêyên baş li ber tevgerên zimên vekin ku ew qirara cemawerî bi layê 'parastinê' ve bidêre, ne bi layê guherandinê ve.

Jêrenot

1) Lêkolîna navborî xebateke sosyolînguîstîkî ye û ji aliyê Ergin Opendin û Kadir Gokgoz ve tê meşandin. Armanca wê ew e ku rewşa zimanê kurdî ya di 'qadên jiyanê', bikaranîn û bijartina zimên de, bi aneketekê teswîr bike ku ew anket li gorî çend çarçoveyên teorîk hatiye duristkirin û ji ber sedemên peydanebûna butçeyê du sal in ku li hêviya sepandinê ye. Daneyên ku di gotarê de hatine pêşkêşkirin ji pîlotê hatine bi dest xistin ku pîlot bi qewlê pêş-xebata eslî ji bo teselîkirina bikêriya anketê, ligel 54 kesan li çend taxên Stenbolê hatiye çêkirin.

2) Dîglosya (diglossia): konteksta ku du ziman lê têne bikaranîn lê her zimanekî fonksiyonên xwe yên xweser hene û têkilî qadên hev nabin.

3) Jêwergirên ku me di wê gotarê de bikaranîne bi îngilîzî bûn û me wergerandine ser kurmançî. (1)

4) Peyvên wateyî (content word an jî open class) û peyvên peywirî (function word an jî closed class) du polên peyvan in. Peyvên wateyî xwedan wateyekê ne û di zimanekî de potansiyela wan bêdawî ye. Bo nimûne: kompûter, heliz, dêr û hwd. Heçî peyvên peywirî ne ew jî xwedan wateyêke rêzimanî ne û hejmar û potansiyela wan bi sînor e. Bo nimûne: heçî, ligel, bes û hwd. Îcar zor asayî ye ku peyvên wateyî ye ji zimanekî bikevine nav zimanekî din û hejmara wan zêde bibe lê belê peyvên fonksiyonan ne wisa ye lewre ew wekî qorzîberan in ji bo zimanekî û têkelbûna wan nîşaneyê rewşeke xerab e ji bo wî zimanê ku werdigire.

5) Ew morfem in ku serbixwe bêwate ne, tim bi morfemeke din ve têne bikaranîn.

6) Divê neyê jibîrkin ku ew dane bes ji bo zelalkirina mijarê ne nexwe tu îdiayên giştî pê re nîn in; her wiha li Stenbolê yanî ne li warê zimên ê mîratî hatine berhevkin.

7) <http://web.mit.edu/linguistics/www/mitili/langu-age%20loss.html>

8) Li vir mebest ne ew e ku divê dev ji têkoşîna ji bo mafên dewletî-sazûmanî bê berdandê girîngiya pêwîst a ji bo bingehdanîna wan mafan e û heke kurs ji bo danîna wê bingehe alavek bin, parastin û sûdwergirtina ji wan ji bo niha ji gelek tiştên din ferztir bû.

9) Made 3: Zimanê zikmakî yê hevvelatîyên Tirkîyê Tirkî ye.

Qedexa ye ku:

a) Ji xeynî Tirkî, zimanên din wekî zimanên zikmakî bêne bikaranîn û ji bo belavkirina wan zimanan çalakî bêne kirin;

b) di civîn, xwepêşandanên kolanan, poster, nîşane, tabela, afîş û agahiyên bi wî şiklî de, zimanekî din ji xeynî Tirkî bê bikaranîn, heta ku zimanên bi qanûnê nehatine asêkirin jî, her çend ji berpirsiyarên herêmî destûr hatibe standin jî kaset, tomarên dengî, fîlm û hemû pergal û navgînên derbirin û belavkirinê bi wan zimanan bêne bikaranîn.

Çavkanî

Akin S. (li ber çapê ye). Private Teaching of Kurdish in Turkey: Problems and Prospects [Fêrkariya Kurdî ya Taybet li Tirkîyê: Pirsgerêk û Perspektîf]. (werg. Derince, Ş. & Opendin, E.). ZEND

Bradley D. (2002). Language attitudes: The key factor in language maintenance. Di nav David Bradley and Maya Bradley (ed.) Language Endangerment and Language Maintenance de. London. U.K.: RoutledgeCurzon. 1-10

Brenzinger M., Bernd, Heine û Gabriele Sommer. (1991) Language death

- in Africa. Di Robert H. Robins û Eugenius M. Uhlenbeck (ed.) *Endangered Languages*. Oxford, U.K.: Berg. 19-44
- Brenzinger M., (1998). Various ways of dying and different kinds of deaths: scholarly approaches to language endangerment on the African continent. Di nav Matsumara (ed.) de, 85-100. (di Crystal 2000 de hatiye neqlkirin).
- Bulut F. (1998). *Kürt Sorununa Çözüm Arayışları*, Stenbol: Ozan Yayinlari
- Crawford J. (1996). Seven Hypothesis on Language Loss: Causes and Cures. Di nav Stabi-lising Indigenous Languages de G. Cantoni (ed.).
- Crystal D. (2000). *Language Death*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Çiçek C., (2006). Pêşniyazêke Planeke Giştî ji bo azadkirin û bilindkirina statuya zimanê kurdî. *Zend payîz* 2006: 32-42
- Giles H., Bourhis, R. Y., & Taylor, D. M. (1977). *Towards a Theory of Language in Ethnic Group Relations*. Di nav *Language, Ethnicity and Intergroup Relations*, H. Giles (ed.). London, Academic Press.
- Hassanpour A. (2006) Li Tirkîyê zimankujî û zi-manê kurdî. (werg. Derince, Ş.). *Yazınca* 7, 19-26
- Hassanpour A. (1997). *Kurdistan'da Milliyetçilik ve Dil 1918-198*. Stenbol: Avesta Yayinlari
- Fishman J. A. (1991) *Reversing Language Shift*. Clevedon, England: Multilingual Matters.
- Hawkins J. P. û John, S. R. (2001). Mamean. Di nav David Carrasco (ed.) *The Oxford Encyclopedia of Meosamerican Cultures: The Civilizations of Mexico and Central America* (hej. 2). Oxford. U.K.: Oxford University Press. 159-163.
- Kincade M. D. (1991). The decline of native languages in Canada. Di Robins and Uhlenbeck (ed.) de, 157-76.
- Krauss M. (1992). The world's languages in crisis. *Language* 68. 4-10
- Odlin T. (1989). *Language Transfer. Cross-linguistic influence in language learning*. New York, Cambridge University Press
- Rhydwen M. (1998). Strategies for doing the impossible. Di Ostler (ed.) de, 101-6. (Di Crystal 2000 de tê neqlkirin).
- Suwilai P. û Malone, D. (2003). *Language development and language revitalization in Asia*. http://www.sil.org/asia/ldc/plenary_papers/suwila_and_dennis_malone.pdf
- Wardhaugh R. (1987). *Languages in competition: dominance, diversity and decline*. London: Blackwell Publishing

Yagmur K. (2004). Language Maintenance Patterns of Turkish Immigrant Communities in Australia, and Western Europe: the impact of majority attitudes on ethnolinguistic vitality perceptions. *International Journal of Sociology of Language*, 165, 121-142

Yagmur K. & Akinci, M. A. (2003). Language use, choice, maintenance and ethnolinguistic vitality of Turkish speakers in France: Intergenerational differences. *International Journal of Sociology of Language*. 164, 107-128

Yagmur K. (1997). *First Language Attrition among Turkish Speakers in Sydney*. *Studies in Multi-lingualism*, Vol. 7, Tilburg, Tilburg University Press.

www.arsivakurdi.org

Derbarê Dayîka Wêrek û Zarokên Wê de

Berhevkar: Aysan Sönmez

Werger: Ergin Öpengin

Lîstik, di hengama şerên sihsalî, 1624-1636 de derbas dibe. Dayîka Wêrek, Anna Fierling, ligel sê zarokên xwe yên ku bêyî mare peyda bibûn, û ku her yek ji mêrên cuda cuda bûn, li qada şer digere. Bi erebeya xwe ya bi şeklê konê (xîvet) ku wek dukanekê bi kar dianî, tiştan difroşe leşkeran û debara mala xwe dike. Di tevahiya lîstikê de, têdikoşe ku zarokên xwe ji şerî biparêze, lê zarokên wê yek bi yek têne kuştin; şerê ku zikê wan têr dikir, rêkê li mirina wan jî vedike: Penîrê Swîsre dibe qurbanê durustiya xwe, Eilif qurbanê wêrekiya xwe, Kattrin jî dibe qurbanê mihrebaniya xwe. Di dawiya lîstikê de Dayika Wêrek bi tenê maye, êdî erebeyê bi xwe dikêşe û qirardar e ku dê dewamê li rê bike.

Dibêjin ku Bertolt Brechtî, fikra karaktera Dayika Wêrek û şerê Sihsalî ji romana Hans Jacob Christoffel von Grimmelshausen a *Lebensbeschreibung der Erzbetrügerin und Landstörzerin Courasche* (1670) (Çîrokjiyana Şêlander û Welatxerabkerê Courasche) girtiye.

Paşxaneya lîstikê, şerên Sihsalî, wekî serdemeke herî xwînî ya dîroka Ewrûpayê tê dîtin. Birre şerekê ku navbera salên 1618-1648'an de, nexasim di navend û bakurê Ewrûpayê de bitesîr bûye ye. Ji ber ku sebebên şerî yên fermî, nexweşiyên navbera mezhebên Protestan û Katolîkan bûn, hindêk dîroknas wan şeran wek Şerên Dînî bi nav dikin. Lê belê dîroknasên nûjen, vê rûdana dîrokî, têkildarî polîtîkayên berfirehbûna emperyal dikin ku ew berfirehbûn dibin sebebê pêkhatina dewletên neteweyî. Şer esasen di navbera du hêlan de çêbûye: Hêla yekem, Binemala Habsburg a Katolîk e ku Awusturî ne û di Imparatorya Roma Germen û Kraliyeta Îspanyayê de text di hukmê wan de bû. Hêla reqîp jî, Danimarkaya Protestan, Swêd û Hollanda, û Fransaya Katolîk e ku reqîbên wan ên navneteweyî ne. Ew şer, dîroka Ewrûpayê de

sîstemeke nû ya navneteweyî pêk tînin û hemahengiya ku heta Şoreşa Fransizan dê dewam bikira ava dikin. Gombrich derbarê wî şerî de wiha dibêje: 'Lêkdanên xwînê gihiştine asteke wisa ku êdî mirovan nedizanî ka ji bo çi û ji bo kê şer dikirin... Di 30 salan de, hema bêje hemî gundên li Elmanyayê hatine sotin, bajar hatine hilweşandin, jin û zarok hatine qetilkirin, her der hatine şelandin, sotin, rûxandin... Birçiyatî, nexweşiyên şob (salgin), celebên gurên wehşî ku li pey xwarinê ketibûn gund û bajaran; wan hemî faktoran Elmanya kiribû wekî xerabe, û çoleke bêhêvî (xêrtênemayî). Qederê nîviyê gelê Elmanyayê miribû. Piştî şerî, hindêk ji yê sax mayî koçî Emerîkayê kirin. Yê dî bûne leşkerên bi peretî bo artêşên biyanî. 30 salan de ji bilî şerkirinê hînî tu tiştî nebibûn.'

Brecht, lîstika *Dayika Wêrekê* di sala 1932'an de, pîçek berî ku şerê duyem ê cîhanê dest pê bike nivîsî. Ewrûpaya ku taze ji Şerê Yekem ê Cîhanê derket, û ji ber şer û faşîzmê serûbin bûyî, niha jî li ber şerekê nû bû. Ev lîstik, wekî hunermendeke li sirgûnê, bersiva wî ye ji şer û xemsariya li hemberî şer.

Brecht, piştî ku Hîtlêr li Elmanyayê dibe desthelatdar, sala 1933'an de, neçar dimîne û terka Elmanyayê dike. Sosyalîzma nasyonel, êdî bûye rejîm bi xwe, û di nav civaka sîvîl de tabaneke zêde peyda kiriye, entellektuel û komunîstên li welêt bûne hedef û kitêb têne sotin. Muhalifên rejîmê yê li welêt belav bûne her derê Ewrûpa û Emerîkayê. Ji bo Brecht û Weigel, Danîmarka dibe rawestgeha ewil a jiyana penaberiya ku wê 16 sal dom bike. Her çend Naziyên Danîmarkî zor li hukûmetê dikirin ku komunîstan dersînor bike jî, ji bo demeke dirêj tiştek pê ve nehat. Heta sala 1939'an li wir dimînin, û Brecht di odeya xwe ya ji axurê hatiye durustkirin de dewamê li xebatên xwe dike. Dibêjin ku Brechtî, berhemên xwe yê herî têr tesel di wan salên sirgûnê de nivîsandiyê; her çiqas zext û zehemetî zêde bûn jî, salên penaberiya ji bo Brechtî gelek sûdbar derbas bûne. Brecht û Weigel di sala 1939'an de ji ber zextên Naziyên li welêt, terka wê derê dikin û li Swêdê bi cî dibin. Pênc sal piştê, Elmanya Polonyayê dagir dike. Ev rûdan hêrsa Brechtî zêdetir dike, û ew hêrs *Dayika Wêrekê û Zarokên Wê* yê derdixe. Brecht lîstikê di nav pênc hefteyan

de dinivîse. Lîstik promiyera ewil a derveyî Elmanyayê, li Stokholmê dike. Wateya polîtîk a pêşkeşkirina lîstikê li Stokholmê pir e, ji ber ku planên Hîtlerî yên dagirkirina Skandînavyayê tên zanîn. Brecht û malbata xwe, sala 1940'an de derbasî Fînlandiyayê dibin. Lîstik, di 1941'an de li Zûrîhê tê pêşkeşkirin. Brecht nikare vê pêşkeşkirinê temaşe bike (wê henganê de planên wî yên penaberîya Amerîkayê hene) lê nivîsarên rexneyan dişopîne. Ji ber ku şîroveya Dayika Wêrek, gelek hestiyar tê nixandîna dîsa li ser lîstikê difikre. Lê belê gelek dipê da ku lîstikê pêşkeş bike, niyeta wî ew e ku vê lîstikê bi Helena Weigel re li Elmanyayê pêşkeş bike.

Vegera wî bo Elmanyayê piştî 16 salan, sala 1949'an de pêk tê. Qadroya ku di salên sirgûnê de belav bibû dîsa kom dibin: Paul Dessau, Kurt Weill, Caspar Neher û Helena Weigel, bi rejiya Brecht, promiyera Dayika Wêrek û zarokên Wê ya Elmanyayê dikin. Pêşkeşkirina *Dayika Wêrek* a 11 Çile ya 1949'an a li Elmanyayê bû wesîleya avabûna Berlîner Ensembleyê. Eleqeyêke mezin ji lîstika ewil re tê nîşandan. Şîroveya Helena Weigel a li ser Dayika Wêrek ku di salên sirgûnê de lîstikvaniyêke epîk a taybet pêşxistibû, tê pesindan. Wextê Brecht hêj sax, li Elmanyayê, Ewropa û Emerîkayê li pence ciyan tê pêşandan, 10 salan zêdetir di repertuwarê Berlîner Ensembleyê de dimîne. Brecht, têbîniyên lîstikê yên dramaturjiyê, ligel rave û îzahatên hûr, wekî kitabeke model çap dike. Di sala 1961'an de lîstik dibe film.

Di vê lîstikê de Brecht, çîna navîn vedibêje, ku ew (çîna navîn) ji şer li hêviya bidestxistineke madî an jî manevî ne. Dîtinên Brechtî derbarê ekonomiya şer de wiha ne: 'Di demên şerî de, yên ku gelek tiştan bi dest dixin, ne mirovên biçûk in. Bereksê mirovên qewî, yên biçûk ne li benda tu tiştêkî ne ji şerî. Mirovên biçûk, tenê bedelên serkevtin û têkçûnan didin. Heke tu bixwazî dahatekê ji şer bi dest bixî, divê kevçiyê te mezin be.' Her teşebbuserê biçûk ê ku dixwaze îdara xwe bi şerî bike, divê bedelê wê jî bide. Bedela ku Dayika Wêrek da jî, zarokên wê bûn ku wekî riha xwe li wan hişyar dibû. Di lîstikê de tiştê balkêş, xemsariya Dayika Wêrek a li hemberî bedelî ye. Dawiya lîstikê de, bi tenê serê xwe mabe jî, dîsa li rêya xwe dewam dike. Têra xwe muqtedîr nîn e ku şert û mercên

sebebê wêraniya xwe fam bike; trajediya xwe bi xwe amade dike. Qirardar e ku bi şerî debara xwe bike, lê, xwe ser ve dibe ku şer bi wê (dayika wêrek) debara xwe dike.

Temaşevanê Brechtî, taze ji sîlsîleyeke şer û wêrekiyan derketiye, lê, xemsariyeka li hemberî şer hêj jî pir qewî ye. Li gor Brechtî, hêleke dî ya neyînî ya şerî jî ew e: 'Temaşevanan, sûcên Dayika Wêrek, beşdarbûna şerî, daxwaza ji şerî menfietgiritina wê hîç nedîtine; tenê mexlubiyeta wê û êşên wê dîtine. Bi wî awayî jî, şerê ku ew bi xwe tevlê bibûn temaşe kiribûn. Ev, şereke xerab e û mirov hêj jî bedelan didinê. Bi rastî, rewş wesa ye ku ez dixwazim nîşanî wan bidim. Şer, ne tenê dê ji wan re êşê bîne, lê belê dê rewîştta (xuy) wan a jişerîdersnegirtinê jî xurt bike.

Çavkanî:

1. *A Model of Courage*. [Gideon Lester](#) explores the evolution of Mother Courage and her Children
2. *The Obvious in Brecht*. Lisa Cirèlle Hansson, 30 Gulan 2001
3. *Mother Courage: A Legacy of Survival*. Jennie Knapp
4. *Otuz Yıl Savaşları Kısa Bir Tarihçesi*, Fýrat Güllü, Tiyatro Boðaziçi Dramaturji Toplantýsý Notları

DAYIKA WÊREK Û ZAROKÊN WÊ*Bûyer di Dema Şerên Sîhsalan de Derbas Dibe.*

KESÊN JI LÎSTIKÊ
DAYIKA WÊREK,
KATTRÎN, keça wê ya lal.
EÎLÎF, kurê wê yê mezin.
PENÊRÊ SWAZILANDIYÊ, kurê wê yê piçûk.
ÇAWÎŞ,
QARQAROK
AŞVAN
SERDAR
KEŞÎŞ
HEJMARYAR
YVETTE POTTIER, fahîşeya qampê
YEK ÇAV
ÇAWÎŞEKÎ DIN
SERHENGÊ KAL
NIVÎSAR
LEŞKERÊ CÎWAN
LEŞKERÊ KAL
GUNDIYEK
JINEKE GUNDÎ
MÎROVÊ CÎWAN
MÎROVÊ KAL
GUNDIYEKÎ DIN
GUNDIYEKE JIN
GUNDIYEKÎ CÎWAN
LEŞKERÊN DIN
DENGEK

1.

Demsala bihara sala 1621'an e. Fermandar Oxenstjerna, li Dalernê, ji bo sefera Polonyayê leşkeran berhev dike. Anna Fierling ku bi navê Dayika Wêrek tê nasîn û bi firotina hind tiştan a leşkeran debara xwe dike, kurekî xwe ji bo vê seferê

winda dike.

(Çawîşek li ser riyek li deverek bajar ku bi pereyan leşkeran berhev dike û ji ber sermayê dema diqêre, diricife.)

QARQAROK:

Tu hişê xwe bide serê xwe û li vanderan mirovan kom bike. Bawerke Serpel ez dikifirim ku xwe bikujim. Fermandar dibêje "heta danzdehê mehê divê ku çar yekine amade bibin" û êdî dengê xwe nake. Der dora min herêma min e, kerê kurê kerê. Xew nakeve çavên min. Bifikire ku min yek girt. Ez li baş û xirabiya wî nanêrim. Min ew serxweş kir û belgeya leşkeriyê bi wî da îmzekirin. Min hêj pereyê ereqa vexwariyê nedayî, kerê kurê kerê xwe avêt ber derî. Elbet ez jî ketim pey wî lê ku şansê te hebe tu dê bibînî. Ne mêranî ne jî rastî nema ye. Bawerîya min bi mirovan nema Serpel.

SERPEL:

Rastee. Ev demek dirêje ku van deran rûyê şer nedîtîye. Hingê jî ma exlaq dimîne. Ji xwe aşitî, tevlihevî, serberedayîti ye. Di dema aşitîyê de mirov dibezin dol avêtinê. Her kes tiştê dixwaze dixwe û vedixwe. Tu heywanan bêjî tewas dikin. Çi bûye, Francala û serde jî qedek pêxwarin. Ji kekê xwe re bêjim, piştê jî qatek qelê diavên ser. Welleh bavo xweş hal e! Kî dizane ka niha li vî bajarî çiqas hêştir û çiqas mêrxasên ciwan hene? Dê kî ji ku bizane? Kesek ku bi hejmêre tu ne ye kî. Min çî kesên zirmol dîtî. Heftê sale şer nedîtîne û tenê xwarine? Wisa lê hatiye êdî kes kesê nasnake. Pirsîn tune ye, hejmartin tu ne. Lê qey di dema şer de wisa ye? Mirovan jî sewalan jî dihejmêrin ! Serê te neêşînim, li cihekê şer tune be têkûzî û sazûman jî tune ye.

QARQAROK:

Belê eynî wekî te got e.

SERPEL:

Wekî hemû tiştên baş, şer jî pêşiyê ji mirov re zor tê. Lê piştî ku her tiştî carekî sererast bike, êdî tu mêzeke. Qumarbaz ser lîstikê radibe? Ranabe. Kurê bavan jî şer bernadin. Ji ber ku divê neçare ku tiştên di dema aşitîyê de winda kirîn, hesab bike.

QARQAROK:

Mêzeke, erebeyek tentelî jî di vî alî de tê. Du jin, du jî zîlam xuya dîkin. Tu jinika pîr bixapîne. Vê carê jî ez tişteke jê dernexim, em dê dawiyê li rawestiyana li ber helwasa avrêlê bînin.

(Dengê muzîqeyek devî tê bîhistîn. Erebeja ku du ciwan dikişînin, nêzîk dikeve. Dayîka Wêrek û keça wê Katrîn hene.)

DAYIKA WÊREK:

Beyanîbaş serpel!

SERPEL:

(Riya wan dibire) Beyanîbaş. Hela ka hûn kîne?

DAYIKA WÊREK: Kesên bazirgan. *(Dixwînin)*

Fermandar beg, fermandar beg

Bila hişbin trampêt

Bila bisekinin peyade,

Hat Dîya Wêrek

Bila rîya xwe bibîne

Top, tifeng

Xirt xaş

Zêde zêde

Hezaryek kêzikan

Ku derkevî seferê

Solên qayîm hene

Fermandar beg, fermandar beg

Guh bide min

Hirça birçî naleyîze

Bila şilke Dîya Wêrek

Berde

Mêjîyên hesinbûyîn

Bi şarabê

Min mêzeke

Ku ûr vala be

Top xirab lêdixin

Ser hemû mîrovan

Lê belê carekî jî têr bin

Bajo tu ku de diajoy

Heta bingeha dojhê

Bihar hat

Rabin ey evdên Xwedê

Berf helîya! Yên mirîn mirin

Bikevin ser rê yên zindî mayîn

SERPEL:

Hey jarno! Hûn çine, kîne?

KURÊ MEZIN:

Em? Em ji Duyemîn Alaya Fînî ne.

SERPEL:

Ka kaxizên we?

DAYIKA WÊREK:

Kaxizên me?

KURÊ BIÇÛK:

Ji wê re Dayîka Wêrek dibêjin.

SERPEL:

Min qet nebîhîstibû. Çima navê wê Wêrek e?

DAYIKA WÊREK:

Wêrek lê. Ji bo ku ez 50 nanên li ber kîfîkbûnê bifiroşim, ez ji werçerxa agir a li Rîgayê de derbas bûm.

SERPEL:

Dest ji derewan berde, kaxizên te li kû ne?

(Dayîka Wêrek kutiyek di destê wê de ye her tim teoli hev dike. Piştî komek kaxizan derdixe. Ji erebeyê peya dibe û kaxizan dirêjî serpel dike.)

DAYIKA WÊREK:

Ha bigire serpel tevahiya kaxizên min. Pirtûkek diayan. Ji bo pêçana xiyaran. Ev jî nexşeya Maehrenê ye. Xwedê dizane ka ezê bigihim wan deran? Bilî van, rapora tenduristiyê ya hêştir dimîne. Lê cardin jî temenê wî têrê nekir, xirîbê min. Li ser min panzdeh guldenan bibû mal. Çi dibêji. Ev qas kaxiz têrê hene?

SERPEL:

Tu henekên xwe bi min dikî, ez dê henakan nîşanî te bidim ha. Helbet te fam kir ku ez belgeya derbasbûnê dixwazim.

DAYIKA WÊREK:

Efendî be, tu nikarî li cem zarokên biçûk wiha biaxivî. Nasnameya min rûyê min ê esîl e. Ji Alaya Fînî ya Duyemîn dizanin. Ku tu xwendinê nizanî ma ez çi bikim? Ez nikarim damgeyan li her derê xwe bidim!

QARQAROK:

Dişibe yek rikoyî serpel. Ji bo leşkeriyê dîsîplîn hewce ye.

DAYIKA WÊREK:

Wisa ye? Min jî qey digot dayîn lazim e.

SERPEL:

Navê te?

DAYIKA WÊREK:

Anna Fierling.

SERPEL:

Hingê paşnavê we hemûyan Fierling e.

DAYIKA WÊREK:

Çima!

SERPEL:

Ka zarokên te bûn?

DAYIKA WÊREK:

Ew wisa. Lê çima divê paşnavên hemûyan yek be? (Kurê xwe yê mezînan nîşan dide) Mînak navê vî Eîlîf e. Paşnavê wî Nojockî ye. Çima? Navê bavê wî Kojockî bû, Nojockî bû, tiştê wisa bû ji ber wê. Zarok bavê xwe baş nasdike. Lê di rastiyê de yek din nas dike. Firansiyek rih bîzîn e. Di mejî de bi bavê xwe ve çû ye. Rehmetî pir bi aqil bû. Kirasê mirovan ji ber dîkir, rihê kesî pê nedihesiya.

SERPEL:

(Zarokê biçûk nîşan da) Ev jî çînî ye ez bêjim?

DAYIKA WÊREK:

Xelet. Siwêdî ye.

SERPEL:

Yê piştî yê fransî ye?

DAYIKA WÊREK:

Kîjan Firansî? serê min tevli hev neke. Me çî digot lo. Ha. Ya

siwêdîtiyê siwêdî ye zarok. Lê paşnavê wî Fajos e. Têkiliya wî bi bavê wî re tune ye. Avasaz bû ew. Baş vedixwar.

(Zarokê biçûk bi ken serê xwe dihejî ne. Henekan bi birayê xwîşka xwe ya lal re dike.)

SERPEL:

Tiştêk wisa nabe, bavê wî nebûye kî.

DAYIKA WÊREK:

Hema eşkere ye, kişandiye wî. Min navê wî danî, pêxwarina Siwêdê. Tu dizanî ji bo çi, pir qahîm e ji bo wê. Pir baş erebeyê dikişîne. (Keçika lal nîşan dide) Navê vê jî Kattrîn Haupt e. Meleza Elmanan e.

SERPEL:

Malbatek balkêş e

DAYIKA WÊREK:

Ez bi vê erebeyê li cîhanê geriyam.

SERPEL:

Hemû dê bikevin girtînameyê. (Nivîskar) tu jî Bavyeradansî. Tu çawa hatî vir?

DAYIKA WÊREK:

Ma min dê çi bikira, ez dê li bendê bimama heta şerî kerem dikir wira?

QARQAROK:

Ji ber ku hûn erebeyê dikişînin, diviya paşnavê we ga bûya. Demên ku we girênadin erebeyê jî hene gelo.

EILIF:

Dayê destê min dixwire. Ez şewiya wî belav bikim?

DAYIKA WÊREK:

Li ser quna xwe rûnê. Êêêê. Femandarên birêz. Tebanceyên min ên rind hene. Serpel tu palasqayek dixwazî? Di ya te de xêr nema ye. Ber çavê min ket de.

SERPEL:

A min jî hind tiştên din ber çavê min dikevin. Ez li van mêrxasan dinêrim de. Xwedê bihêle her du jî mina spîndaran e. Hem hêza wan jî li cih e. Çima ji leşkeriyê direvin?

DAYIKA WÊREK:

(Bilerizok) Nexêr serpel, destê wan çekê nagire.

QARQAROK:

Lê binêre. Dê wisa bigire. Zêdeyî vê yekê dê navdar jî bibin. Bi tune ling mehandin karê jinan e. (Berê xwe da Eîlîfê) Piçek nêzde were mêrxaso. Ku ez bizanibim ka bêhna şîr hêj ji devê te tê.

DAYIKA WÊREK:

Bêhna şîr jê tê ya. Ji ber ku ew berxa dayîka xwe ye hêj. Tu awirek dijwar bidiyê dê bikeve erdê.

QARQAROK:

Na looo. Gayê hêç bûyî bibîne, dê bikaribe rawestîne. (Digire milê Eîlîfê re û dikişîne)

DAYIKA WÊREK:

Keçikê rihet bihêle, li gorî te nîne ew.

QARQAROK:

Berî niha ji min re got gêjo, li dijî min derket, em dê wekî zilaman li nav vê zevyê xwe ji hev kifş bikin.

EILIF:

Ez ê wî ji hev biçirînim.

DAYIKA WÊREK:

Rawest e gayê Xwedê! Tu ji şer zêdetir tişteke din nizanî ma!
(Qarqarok) Di ber cizmeya wî de kêr heye. Dê, lê bixe. Dilê wî
namîne bi te re!

QARQAROK:

Xem neke xaltikê! Ez dê wî mîna avê vexwim. Bi destûra Xwedê!

DAYIKA WÊREK:

Ez dê giliya te li cem fermanarê te bikim. Tu dê bikevî zîndanê! Ji
xwe berbaz her roj keçika me dixwaze.

SERPEL:

(Ji Qarqarok re) Ya de dest j qare warê berdî! (ji Dayîka Wêrek)
Tu çima ji leşkeriyê hez nakî? Bavê wî neleşker bû qey? Bi rûmet
ne mir? Tu bi xwe dibêjî...

DAYIKA WÊREK:

Ew hêj zarok e. Berxika dayîka xwe ye. Tu dixwazî deynî ber kêrê.
Ez we dizanim. Pênç guldenan bidim we.

QARQAROK:

Em jî dê kasketek rindik, cîzmeyek hewadar bidin. Ne wisa ye
mêrxaso?

DAYIKA WÊREK:

Masiyê ji kûrmik re gotiye 'were em bi hev re biçin masiyan'. (Ji
pêxarina Siwêdê re) bibeze. Biqêre û bêje birayê min diredivînin.
(Kêrê dikişîne) Hûn mêr in destê xwe bidinê. Ez dê we tevan
biperçiqînim. Nijdevan. Em ketine derdê nanê xwe. Tevli me
nebin!

SERPEL:

Şerm bike be! melkemût! Bavê wê kêrê. Berî niha te negot tiştê me
xwedî dike, şer e? Ji xwe bilî wê hûnê bi çî bijîn. Ku leşker tunebin
dê şer çawa bibe.

DAYIKA WÊREK:

Ma dê di saya serê zarokên min de bibe?

SERPEL:

Welleh xweş e. Şer dê dûlik bixe tu jî hirmiyê. Ji şer sûdê wergire, dema wexta dayînê hat jî baz bide! Li ku ma wêrekiya te hiiiiii? Zarokên te ji te wêrektir in. Natirsin.

EILIF:

Ez natirsim.

SERPEL:

Ma çi tiştê mirov jê bitirse heye? Wekî mînak li min binêrin, ma şer li min nehatiye? Ez di 17 saliya xwe e tevî bûm.

DAYIKA WÊREK:

Tu hêj di heftê saliya xwe de nînî.

SERPEL:

Ez dikarim li bendê bim.

DAYIKA WÊREK:

Di bin axê de.

SERPEL:

Tu dixwazî bêbêjî, tu dê bimirî. Ev heqaret e.

DAYIKA WÊREK:

Ku rast be? Tu dişibî meytê, bi destûr be!

PENÊRÊ SWAZILANDIYÊ:

Her kes ji diya min re dibêje xwediya kerametê. Ji pêşerojê agahiyê dide.

QARQAROK:

Hingê ji rêzdar serpel re jî bêje. Bila piçek keyfxweş bibe.

SERPEL:

Di xema min de nîne.

DAYIKA WÊREK:

Mîxfera xwe bide.

SERPEL:

(Dide) Ji ber ku dê gûyek çêbibe nadim. Ji bo ku em henekên xwe bikin.

DAYIKA WÊREK:

(Kaxezek parşomanê hildide û diçirîne) Eîlîf, Pêxwarina Siwêdê, Kattrîn! Ez ji were dibêjim. Ku em tevli şer bibin, em dê wisa perçe bibin. (Ji serpel re) Haydî, Ez ji bo te bêpere lê binêrim. Ez dê xaçekê li ser vî perçeyê kaxizê. Dê wateya mirinê.

PENÊRÊ SWAZILANDIYÊ:

Lê binêr. Yê din jî vala dihêle.

DAYIKA WÊREK: Ez niha jî qat dikim û tevli hev dikim. Niha bikişîne û pêşeroja xwe hîn bibe. (Serpel ditirse)

QARQAROK:

(Ji Eîlîfê re) Ez herkesî hilnadim. Ez wekî kesek zor beyen dikim tîm zanîn. Lê tu cuda yî. Xwîna min qirijî te.

SERPEL:

(Dema mîxfer tê tevlihevkirin) Bêaqilî. Ji xapandinê zêdetir tiştêk nîne.

PENÊRÊ SWAZILANDIYÊ:

Weyy. Xaçê reş kişand. Karê wî qediya ye.

QARQAROK:

(Ji Êilîfê re) Qet bêzar nebe mêrxaso. Gule nesîbê hemû kesan nîne.

SERPEL:

(Bi dengêk nizim ji Dayîka Wêreka re) Te ev qazix avêt min!

DAYIKA WÊREK:

Te di dem de xwe bi xwe qazix kiriye. haydî ji bo min misade. Her roj şer çêna be. Divê ez biçim ser riya xwe.

SERPEL:

Naaaaa. Hele rawestin. Ez nakevim dafikê. Ez tosunê te hildidim. Ew dê bibe leşker.

EILIF:

Pêxwarina Siwêdê jî dixwaze.

DAYIKA WÊREK:

(Mede nexweş dibe) Yaaa. Demek wisa. Wisa dixuye ku divê ez jî we her siyan re jî falkê vekim. (Ji bo xaçan xêzî ser kaxezan bike, diçe pişt erebeyê)

QARQAROK:

(Ji Êilîf re) Ji bo ku morala me xirab bikin, dibêjin artêşa Siwêdê oldar e. Derew e welleh. Tenê roja yekşemê çarneyek diayê dikarî bixwînî. Ew jî ku dengê xweş be.

DAYIKA WÊREK:

(Bi mîxferê serpel ku perçeyên kaxezan tê de ne, tê) Sefîkno. Diya xwe dihêlin û mîna golikên ji xwê re dibejin, dikevin dû şer ha? Hûn dê bibînin ku cihan rezê gulên nîne. Di şer de nabêjin 'Were egîdo bibe fermandar. Serpel ez bi tirkim ku tu dawiya şer nabînî. Tiştên ku bînin serê we her siyan jî hene. (Mîxferê jî dirêjê Êilîf dike) Hele bikişîne. (Êilîf dikişîne. Dima kaxezê vedike, Dayîka Wêrek jî destê wî dikişîne û hildide) Ha ji te re. Xaçê reş, nîşaneyê mirinê ye. Ah dayîka bêbext. Zarokê te bi hezar janan anî dinê, bi hezar êşan mezin kir, dê bimire. Hem jî di destpêka jiyana xwe de. Mîna

bavê xwe pir zift bû. Lê ku bîaqil be dê di riya goşt û hestî de here. Kaxez dibêje vana. (Diqêre) Tu dê bi aqil bibî?

EILIF:

Ma çima ez bi aqil nebim?

DAYIKA WÊREK:

Hingê divê tu li cem diya xwe bimînî. Bi gotina 'Berxwê dayîkê' henekan bi te bikin jî tu dê guh nediyê.

QARQAROK:

Ku tu bikî nav şelê xwe ez dê birakê te bibim.

DAYIKA WÊREK:

Kanê tu dê bikeniya yî? Kanê were. Niha dora te ye Pêxwarina Siwêdê. (Pêxwarina Siwêdê mîxferê tevlihev dike û dikişîne) Çima te wisa li kaxezê nêrî. Çiye ew? Hene be tu ji destê min neçe. (Kaxezê hildide) Ev jî xaç e. Ku tu mîna di berê de durut nebî, hingê demek roja te hat. Di biçûkahiya te de, dema min tu dişandî nan hildanê, te serê pere dianî. Niha ku tu cardin wisa bî tû dê xelas bibî. Lê binêre serpel, ma xaç nîne?

SERPEL:

Xaç e! Nizanim çawa kêşand. Ez ji wê re matmayî me? Di şer de ez her tim li dumahiyê radiwestim. (Ji qarqarok re) Lêbinêr xapandin nîne, ji xwe re jî dikişînin.

PENÊRÊ SWAZILANDIYÊ:

Yaa! Ji min re jî derket. Lê ez dê li şîretan guhdar bikim.

DAYIKA WÊREK:

(Ji Katrînê re) Tu mayî. Lê ku xaç jî derkeve çi wateya wê heye! Ji xwe derdê herî mezin ji te ye: ji ber ku tu dilsaxî. (Mîxferê dirêjî ser erebeyê dike lê kaxezê xwe ew dikişîne.) Wey, Ez bawer nakim. Qey min xelet tevlihev kir? Ji niha û pêve dilsax nebe keça min. Ji te re jî xaç derket. Bêdeng be. Ev ji te re zor nîne. Ji ber ku tu lal î.

Piyê xwe li gorî lihêfa xwe dirêj bikin. Pêdiviya we bi vê yekê re heye. Eh, divê rewî li ser rîya xwe be. (Mîxferî dide serpel û li erebeyê suyar dibe.)

QARQAROK:

Çareseriyekê peyda bike.

SERPEL:

Ez xwe bêkeyf hîs dikim.

QARQAROK:

Ji ber ku te mîxfer derxist, serê te cemidî. Pîrejinê bi danûstandinê re gîro bike. (Bi dengê bilind) Serpel te çavek avêtiba palaskayê. Zikê van mirovokan bi danûstandinê têr dibe. Hey, li vir binêrin, serpel dixwaze palaskayekê bikire.

DAYIKA WÊREK:

Ji bo wê nîv guldenê dixwazim. Hûn ji duyan kêmtir nikarin bikin. (Ji erebeyê peya dibe) Serpel. Nû nîne kî. Li vira jî pir ba tê. Ez li vir bi rihefî lêbinêrim. (Qawîşê hildide û diçe pişt erebeyê.)

DAYIKA WÊREK:

Zêde jî nayê pa lê.

SERPEL:

Dibe ku nîv gulden bike. Ji ber ku zîv e.

DAYIKA WÊREK:

(Diçe pişt erebeyê) Eyara wê jî xirab nîne.

QARQAROK:

(Ji Eîlîf re) Piştî em dê mîna mêran vexwin. Li cem min wereqe heye. Bi min re were. (Eîlîf bêbiryar e)

DAYIKA WÊREK:

Hingê bide nîv gulden î.

SERPEL:

Min famnekir û çû. Ji serpeleyê bibawerêtir tune ye. Ez her tim li paş dimînim. Yê din dihêlim. Ji bo ku pêşde biçin û navdar bibin. Of be. Roja min bû êbret. Pariyek nan di gewriya min de naçe.

DAYIKA WÊREK:

Bêhna xwe teng neke serpel. Bixwe tişta tu bixwê. Bila cardin jî çavê te li paşiyê be. Ka vexwe firekê ji vir. (şeravê dideyê)

QARQAROK:

(Dikeve milê Eîlîf û wî dûr dixê.) Di siftêde ez dê 10 guldenan bidim destê te. Tu ketî çavê min. Tu dê mîna mêrxasan şer bikî, jin te hevpar nakin. Min bêhna te teng kir. Tu dixwazî şewiya min bişkîne. (Karttrîna lal xwe ji erebeyê diavê û dengên bêwate derdixê.)

DAYIKA WÊREK:

Ez tîm Kattrîn. Hele bila serpel efendî bi awayekê hesabê bide. (Nîv guldenê diqezîne.) Tu baweriya min bi pere re tune ye. Devê min bi şîr şewitî serpel! Neyse xalis e. Em dikarin biçin, Eîlîf li ku ye?

PENÊRÊ SWAZILANDIYÊ:

Bi qarqarok re çû.

DAYIKA WÊREK:

(Piçek radiweste) Ax bêaqil. Ah gêjo. (Ji Kattrînê re) Sûçê te nîne, tu nikarî bi axivî kî.

SERPEL:

Niha jî tu firek vexwe dayîka min. Niha bi kûr dişewite ez bêjim. Çibikim! Wisa dibe. Leşkerî xirab nîne.

DAYIKA WÊREK:

Tu dê bi birê xwe re bikişînê erebeyê Kattrîn. (Her du xwîşk û bira

erebeyê dikişînin û Dayîka Wêrek jî dimeşe.)

SERPEL:

(Li dû wan dinêre) Ku tu bi şer debara xwe bikî, dê xeraca wê jî bidî.

ÇAVKANÎ:

- Dayika Wêrek û Zarokên Wê. Teksta lîstikê. Werger. Îsmet Sait Damgacı û Muammer Sencer. 1967. Çapxaneya Sîralar. Stenbol.
- Dayika Wêrek û Zarokê Wê. Teksta lîstikê. Bertolt Brecht Tevda Lîstikên Wî Berg 8. Weşanên Mitos Boyut. Werger: Ayşe Selen. Kewçêr 1999.
- Mother Courage and Her Children – A Chronicle of the Thirty Years' War. Play. Wergera Îngilîzî Ralph Manheim. Bertolt Brecht: Collected Plays.

DAYIKA WÊREK Û ZAROKÊN WÊ

Notên dramaturjiya episoda yekem.

Bertolt Brecht

Ev tekst ji tereftî John Willet hatiye wergerandin bo Îngilîzyê û bi sernavê "Mother Courage and Her Children" di "Bertolt Brecht: Plays, Poetry and Prose. The Collected Plays -1942-1946-" de (Vol. 5, Methuen-Londra, 1985) hatiye çapkirin.

Çîrok

XÊZÎKA DRAMATÛRJİYÊ

1

Ev sehne dikirpîne ku em hêj di destpêka bûyeran de ne. Hewldanên ku em lê aşîna ne wek karê kantînê yê Dayika Wêrek û şerê nuh (Dest pê dike û berdewam dikin; bi berdewamkirinê dest pê dikin). Pêdivî: enerjî, hewldan, hêviyên qirneya nuh, ticareta ku bi talûkeyên nuh tê. Dayika Wêrek hesreta şer dike lê ji alîkî jî jê ditirse. Dixwaze beşdarî wê bibe, lê weke jinek karker a aşîtperwer naxwaze wiya bi awayekî cengawerî bike. Dixwaze îdara malbata xwe di dema şer de û bi xêra şer bike. Dixwaze xizmeta ordiyê bike lê di heman katî de jî dixwaze ji kontrola wê dûr bimîne.

Zarokên wê: Ji egitiya lawê xwe yê herî mezin çavê wê ditirse, lê bi baqiliya wî bawer e. Ji bêhişiya lawê xwe yê biçûk çavê wê ditirse, lê bi durustiya wî bawer e. Ji merhametiya qîza xwe çavê wê ditirse, lê bi lalbûna wê bawer e. Lê wê derkeve holê ku di tirsên xwe de ne neheq e.

Hêvî dike ku wê ji ticaretê fêde bike, lê ber bi îflasê diçe.

Lîstik bi antreya mirovên şer (yanê bi bendemaniya wan) dest pê dike. Bêrêkûpêkiya mezin a şer bi rêkûpêkî dest pê dike, tevliheviya mezin jî bi organîzasyonê.

Dîmeneke aram a gundewarî û mirovên çekdar. Dayika Wêrek çar tê, sê dere.

2

Şer weke îdîlek ticaretê. Dayika Wêrek, gundiya bi firotina werdekeka stewr dixapîne, lawê mezin gayê gundiyan didize. Law xwedî nav û mal dibe; Dayika Wêrek fêde dike. Ordîyê jî bi awayekê talan dike. Ji bo lawê wê talûke li her derê zêdetir dibe.

3

Hêsîrbûna wê, ji bo karê wê ileh jî ne dezavantajek e. Xuya bû ku ji bo beşdariya lawê wê yê biçûk li ordîyê weke bawermend, tiştêkî bigota tune bû. Li gorî fikra wê tiştê ku tenê lazim e ji bo rewşa lawê wê durustiya wî ye. Sebeba mirina lawê wê jî ev e. Ger lawê wê bi ordîyê neketa têkiliyê nedihat kuştin. Bazara rikînî ya Dayika Wêrek ji bo erebeya xwe, dibe sedema mirina lawê wê. Nahêle qîza wê bibe fahîşe –di dema şer tekane kar ji bo qîza wê fahîşetî ye û ev kar bi Yvetteyê serwetek mezin daye qezenc kirin. Her çibe jî, Dayika Wêrek ne Antigone ye.

4

Dayika Wêrek, bo xatirê karê xwe, reaksiyonên xwe yên insanî (destdirêjî, serîhildan û nirxêyên bi her awayî) divemirîne. Hêvî dike ku wê teslîmîyet ji bo wê fêde bike.

5

Dîsa jî, carinan reaksiyonên insanî ji regezên kar girîngtir dibin. Serfiraziya General dibe sebeba wendakirina malî.

6

Karê ku rihela qîza wê (di dema aşîtiyê wê bikaribe) daye ser hev, dema şer wê kirêt dike. Dayika Wêrek bi dirêjîya şer bawer e, her çiqas şer pere tîne jî tê mana ku qîza wê jî li malê maye. A dawiyê, cara ewil naletê li wî şerî dike ku bi nêrînek ticarî ihtiyaca wê pê hebû.

7

Dema aşîtiyê, her çiqas felaketê bi xwe re bîne jî, dîsa xweş e. Piştî aşîtiyê, ji dêvla lawê xwe bistîne, lê bi sewdaya mal wî bi yek carî wenda dike. Li aliyê din, ji bo qîza wê aşî gelek dereng tê. Lawê wê, di dema şer, ji ber ku serî li quralên şer xistiye dimire. Fahîşeya kevn ya ordîgehê Yvette Pottier, di netîca şer dibe xwediyê mal û mulk, û bi serhengê re dizewice. Şer ji nuh de dest pê dike. Gelo, kar jî wê ji nuh de vebe?

8

Kar baş nabî. Şer ji hedê xwe zêdetir dirêj bûye. Li her derê tevlihevî û bêrêkûpêkî hukum dike. Dayika Wêrek, di stranek xwe de (di qilixê parsekan de) lanet li fezîletên insanî dike ne tenê ji ber ku ew ne-ticarî ne, lê ji ber ku birastî jî bi talûke ne. Ji bo qîza xwe, mecbûr dimîne terka aşpêj bike ku wê malek lê sitar biba bidayê. Merhameta ji bo qîza xwe, wê dike mehkûmê şer.

9

Qîza wê, ji ber merhameta xwe ya ji bo zarokên mirovên din, ji jiyana xwe dibe. Dayika Wêrek bi revê û bi tenê erebeya xwe dikêşe û li paş ordiya belavbûyî rê dikeve. [Ji Werner Hecht (edîtor): *Materialen zu Brechts "Mutter Courage", Frankfurt, Suhrkamp, 1967, r.7-9*]

Modela Dayika Wêrek

Niha, piştî şerê mezin, jiyana li bajarên me yên xirabe berdewam dike, lê ev jiyaneke cuda ye; jiyana civakên ku ji terefî şertên derdora nuh ve –nuh, jiberku her tiştê rûxiyaye- tîr berbestkirin an bi sînokirin, cuda an jî bi şêweyek cuda hatine ser hev. Komên mezin ên xurdikan ketibûn ser binesaziya bajêr ya giranbiha, ser qenalên av û qanalîzasyonê, boriyên gazê û qabloyên ceyranê. Hetta, avahiya mezin ku saxlem mabû jî ji xirabeyên derdora xwe tesîr dibû, ji bo plankirinê asteng teşkîl dikir. Avahiyên demborî lazîm bû ku bihatana avakirin, hertim jî talûka payîdarbûna van

avahiyan hebû. Ev gişt di hunerê de tê deng vedan, çimkî şêweya fikirandina me perçakî şêweya jiyana me ye. Di teatroyê de, ji bo tijekirina valahiyê em modelan bi kar tînin. Ew, derhal li muxalefeta xurt a piştgirên terzên kevn rast tînin, li rûtîna ku xwe li paş maskeyên tecrûbê vedişêrin rast tînin; û li lihevkerina bi derewa ku xwe weke azadiya afirîner bi nav dike rast tînin. Û ji terefê mirovên ku berî bielimin çawa tînin bikaranîn, dikevin nav talûkeyê. Model her çiqas ji bo ku karan rihet bikin hatine saz kirin jî bikaranîna wan tiştan ne rihet e. Modelan, ne ji bo ku fikran bêkêr bike, lê ji bo fitkirinê; ne ji bo afirînera hunerî ji ciyê wê bike, lê ji bo ku zorê bidê hatine sêwirandin.

Tiştê ku berî her tiştî divê bala mirov bikşîne; agahiyên –li vira maceraya Dayika Wêrek û qeybên lê dûçar maye- ku tekstên nivîskî derheqê bûyerên diyar de dest xistine heta dereceyekî hatine temam kirin; çaxa ku meytê lawê Dayika Wêrek tê, rûniştina li cem qîza wê ya lal û rewşên bi vî şiklî êdî hatine saz kirin –weke agahiyek ku çaxa hunermendek ji bo bûyereka dîrokî resm bike, bi ew mirovên ku wê bûyerê dîtine bide ber pirsê, digihêje ye. Hunermend detayên belû bi vî an jî wê sebeba maqûl dikare biguherîne. Hetta ku kopyakirina(û avakirina) modela bi rêyek zindî û jîr bielime, gelekî serî li kopya nexa baştir be. Mîna maqyaja aşpêj, kostumê Dayika Wêrek dibê neyê kopyakirin. Gerek model ji hedê xwe zêdetir neyên bikaranîn.

Resm an tasvîrên pêşangekê tîrê nakê. Heke hewayê hevokê, şêweya herikîna û ajoya li pişt aksiyonê bê dayîn jî –ku ev gelekî zehmet e- bi têderxistina berê karakterekî, mirov nikare zêde tiştan bielime. Kesên ji bo teqlîtekê kêrhatî û modelên(pattern) kesan ne eynî ne, bi van kesan model nabe ku bigihêje jiyane. Kesê ku layiqî navê hunermend e, yekta ye; ew tiştêkî gerdûnî pêşkêş dike lê vî ya li gorî terza xwe ya xweser dike. Ew, ne bi awayakî mukemmel dikare teqlîtekê bibe, ne jî teqlîtekê mukemmel pêşkêş bike. Ji bo hunermendan teqlîta hunerê jî, biqasî teqlîta jiyane ne girîng e. Karanîna modelan celebek taybet a hunerê ye û tiştên ku tu jê bieliminî sînorekî wê heye. Dibê armanc, ne kopyakirina modelê, ne

ji ji wê pir zû dûrketin e.

Çaxa li ser tiştên li jêr hatine nivîsîn -gelek daxuyanî û dîtinên ku di dema provaya lîstikekê de hatine bi destxistin- bê xebitîn, berî her tiştî, ji bo ku li ser pirsgerêkan bi xwe bê sekinandin, divê ku rêberiya çareseriyê pirsgerêkan diyar bê bikaranîn.

Muzîk

Muzîka Paul Dessau ya ku ji bo Dayika Wêrek çêkirbû bi taybetî divê nehata awayekî ku bi rehetî bihata guhdarîkirin; mîna dekora sehneyê wê ji bo temaşevan tiştek dihêla ku temam bike; di dema guhdarîkirinê de temaşevan, mecbûr bû ku dangan bi awazê bike yek. Huner ne erdê Cockaigne ye. Kengî straneke ku bi awayekî rasterast ji aksiyonê nehê, an ji aksiyonê were ji bi eşkerayî ji wê cihê dimîne hebe, ji bo derbaseya beşên muzîkî û ji bo feraseta ku muzîk peyvên xwe bibêje me ji sofîtayê ber bi jêr ve amblemek muzîkî hejand. Ev, trompetekê, daholekê, alayekê û kadên ceylanê yên dibriqîni dihewand: çaxê digihîşt sehneya 9 an bi halekî gelekî xirab derdiket holê ji tiştêkî ku seyra wê kêyf dide û, xefîf û nazik e. Hin mirov vêya weke qirfoka hûr û tiştêkî dûrî rastiye nirxandin. Lê, wextê qirfokî di nav sînoran de bê girtin divê di teatroyê de li qiraxekê neye avêtin, li aliyê din muzîkê, ji ber ku alîkarî ji rastiya aksiyonê cihê digre tiştê em dikin ne bi yek carî ji ne nerastî ye. Me, wê, ji bo nîşanek xuya ku çûna astek din – asta muzîkê- a hunerî û ji bo nêrîna rast, yanî vana bi armanca ku ketinên-navbera muzîkî bide hîskirin karanî, ne ji bo fikirandina mirova ji awayekî gelekî xelet ku muzîk “ji aksiyonê tê” karanîn. Yên îtirazî vê dikin, bi her tiştê ku carekê tê xuyanê carekê wenda dibin, ên ne organîk û ên hatine ser hev dû bi temamî muxalîf in – sebeba sereke a vêya lîdijberiya wanî ku her celebên şikenindina îluzyonê ye. Ev tiştê îtiraz dikin dibê ne nîşana muzîkê a xuya be, lê terza (yanî, ketinên-navberan) tevlêbûna numarên muzîkî di lîstikê de ba.

Muzîsyenan bi rewşek ku bên xuyanê li locayekî li kêleka sehneyê hatibûn bicihkirin –bi vî hawî îcraya wan, bû mîna konserên biçûk û di niqteyên musaîd ên lîstikê de alîkariyên serbixwe. Loca bi sehneyê ve giradayî bû, bi vî hawî wextê ku hewceyî bi trompetê boriya, civînê lêbixista an jî muzîk weke perçayek aksiyonê derdiket hole, yek an du muzîsyen dikarîbû biçe paş sehneyê.

Me bi overture dest pê kir. Ji ber ku tenê ji terefî çar muzîsyenan dihat îcra kirin hebekî qels bû; dîsa jî, ji bo tevliheviyên şer, têra xwe haziriyek rêûresmî bû.

Dîzayna Sehneyê

Ji bo produksiyona ku em niha di Berlîn Deutsches Theaterê de teswîr dikin, me modela tê zanîn a Teo Otto ku di dema şer de ji bo Zurîch Schauspielhaus teswîr kiribû bikaranî. Konên encaq di qerargehên leşkerî ên mezin ku di sedsala 17an de hebe, îskeletekî sabit hebû ku ji malzemeyên mîna rewten bi xilatan bi hev dû re hatiye girêdan hwd. û ji perdeyên gelekî mezin avabû. Him ji aliyê konstruksiyonê him jî malzemeyê ve avahiyên sê firehî ku ji bo temsîliyeta bînayên mîna malên presbitî û gundiyan hebe li sehneyê hatine bicihkirin, lê di hundirê kurtkirina hunerî de, tenê qasî hewcêkirina aksiyonê hatine rêdan. Projeksiyonên bi renk bi ser cyclorama de hate dan û sehneya zîvirokî ji bo dîtinek rêwîtî bê dan hate bikaranîn –me firehî û cihê perdeyan bi çeşît kirin û tenê ji bo sehneyên kampê bikaranî; bi vî awayî me ew ji sehneyên ku di rê de derbas dibin cihê kir. Dîzaynirê sehneyê yê li Berlînê li gorî eynî prensîban ji bo bînayan (ku di sehneya 2, 4, 5, 9, 10, 11 an de) versiyonên xwe tetbîq kirin. Me dev ji projeksiyonên plana dawîn ku li Zurîhê dihat bikaranîn berda û navên curbecur ên welatan, bi tîpên mezin ê reş li jora sehneyê daleqandin. Li gorî tesîsata me dest da, me ronahiyek sade û spî bikaranî. Bi wê riyê, her çeşît “atmosfer” a ku bi rehetî li ser bûyeran rengêkî romantîk bide, me ji holê rakir. Ji xeynê vê me her tişt heta bi detayên xwe yê biçûk (qurmê êzinga dişkîne, ocax hwd.) parast, bi taybetî jî

cîhkirinên erebê ên tê ecibandin. Ev a dawiyê pir girîng e, ji berk u di serî de avakirina gruba û tevgerê diyar dikir.

Bi awayekî ecêb, bi feragatkirina ji azadiya temam a "avakirina hunerî" tiştên pir hindik hatin wendakirin. Li cihekî, bi tiştêkî divê hûn dest bi xebatê bikin û ev, dibe ku tiştêkî hûn ji berê de li ser wê bi her hawî fikirîbin jî. Azadî, bi rêya rêgeza nakokiyê ku di hundirê me de gişta her dem bifaal e û tê zimên wê bê bidestxistin.

Teatroya Rastîparêz û Îluzyon

Goethe, di 1826 an de behsa "paşdemayîtiya sehneya axşeb a Îngilîza" ji bo serdema Shakespeare kiribû. Dibêje "Bi xêra makîneyan, hunerê perspektîfê û pêşketinên di kostumê de, li vir tu nîşana alîkariya xwezayê ku em lê elimîne ne maye." Dibêje "Kî", "dikare îro tehemmulê tiştêkî wiha bike? Di bin van şertan de lîstikên Shakespeare wê bibin çîrokê periyê ên gelekî enteresan û wê bibin çîrok ji terefi hin şexsan ku ji bo têsîra wê zêde bibe jî wê karekterên derxin holê, û wê vê li gorî çîrokê bi hatin û çûn û hereketan bînin cih. Lê wê bibe çîrokên periyê ên enteresan ku ji temaşevan re tahayula cennet û serayan dike li ser sehneya vala."

Ji cergiya ku wî ev peyv nivîsandîye, ev sedsal e tesîsata mekanîk a teatroyên me tîr pêş xistin. Û "alîkariyên xwezayê" hevqas li ser îluzyonê bal kişandin ku, em zarokên doh, ji dêvla Sheakespearekî qet bikaranîna sêwirandinê hewcenake an pêşkarîname, bi Shakespearekî li sehneyek vala pirtir dilxwaz in.

Pêşketinên di îluzyona mekanîk ên di dema Goethe pirtir bê zerar bûn, çimkî makîneyan hevqas di demek nekafî û nuh de bûn ku teatro bi xwe hîn rastiyekek bû û him sêwirandin û him jî hostatî ji bo xwezayê bizîvirîne hunerê dihat bikaranîn. Dekor, hîn weke ekrana teatral bûn ku dîzaynirê sehneyê şeweyek hunerî û helbestî a mekanên pêwendê pêşkêş dike.

Teatroya klasîk a burjuvayê, di rêya ku deri îluzyona naturalîst niqteyek nîvrê a bikêf cih girt. Makîneyên sehneyê ji bo pêşxistina pêşkêşkirina hin hêlên rastiyê, heger danhîskirina ku ji temaşevan re bêje hew ne li teatroyekê ye, ne dabe jî, heta bê bes hemana îluzyonê dan; huner hîn, neketibû rewşek ku mirov bibêje tevda nîşanên ku bi parastina xebatbariya hunerê eleqedar e jê çûne. Ji ber ceyran tune bû, efektên ronîkirinê hîn kevnare bûn; ecibandina bayaxi ku efektên roj avayê dixwest, teçhîseta amiyane ne dihişt sihra tevdeyî derkeve holê. Kostumên otantîk ên Meiningerler taliyê hate; her tim ne xweşik ba jî, pir caran delal bûn û dîsa jî bi terzek peyva ne-otantîk hatin telafîkirin. Bi kurtayî teatro, bi kêmasî li ciyê ku di karê xapandina xwe ne serfiraz dibû, weke teatroyê ma. Îro, restorasyona ku rastiya teatroyê weke teatro şertê yekemîn e ji bo hema yek jê temsîliyeta rastî a têkîliyên mirov. Di dekorê de îluzyonê ji hedê xwe pirtir teksîfkirin bi temaşevan re terzek lîstikvaniya “manyetîk” ku îluzyona demborî û tesadufî di bûyereke “rast” de amadebûnê çêdike. Her wiha, nêrînek xwezayî ku hew kes hukmê xwe, sêwirandin û reaksiyona xwe nikare têxe dewrê û tenê, bi rêya li hevûna parkirina tecrûbê û mecbûriyeta bibe objeyek “xweza”yê çêdike. Îluzyona ku teatro ava dike dibê qismî be, bi vî hawî jî bo her dem hebûna îluzyonê dikare bê ferqkirin. Rastî, ger bi awayekî bêkêmasî jî bê pêşkêşkirin ji aliyê huner divê bê guhertin; bi vî hawî girêdayîbûna guhertinê dikare bê dîtî û bi vî hawî bê nirxandin.

Ha ji ber vê sedemê îro, em daxwaziya xwezayîtiyê dikin –jiberku em dixwazin xwezaya têkîliyên me yên insanî biguherînin.

Hêmanên Îluzyonê?

Bêguman dîtina cyclorama ku bi temamî li paş sehneyek (di pêşlîstikê û di sehneya heft û dawiyê de) vala ye, bi ezmanê li ser weke îluzyona dîmenek çol a rast ava dike. Îtirazek li vê nabe, çimkî ger ku îluzyonek wiha çêbe, divê di ruhê temaşevan de perçek hişyariya helbestî hebe. Bi saya hêsaniya di afirîşa xwe de,

lîstikvan bi rêya terza lîstikvaniya xwe, pêşîn, dikarin nerîna ku li himbera teşebusa kar a malbata erzaqvanê biçûk hawirek fireh dirêj dibe û paşî jî mayînek bi ji hev ketina bê dawî a lêkolînerê serwetê yê bêhal hîskirin bide. Ê her dem, em karin hêvî bikin ku ev nerîna cewherî a lîstikê bi yeka din î formel ve wê bê girêdan: Yanî, temaşevan dema wê sehneya vala ku wê di nêzîk de bê tijekirin dibîne, valehiya pêşîn ku her tişt ji wê/î zayiye wê di karibe wê tevî bibê. Li ser vê tabula rasa , ew dizane ku lîstikvan ji hefteyan ve ye dixebite, ewil detayekê test kiriye, dawiyê jî bi ceribandina yeka din re, di hundirê herikîna dîrokî de tiştên çêbûne bi rêya resmkirinê û vana bi darizandina resmkirinê elimiye. Ê niha lîstik dest pê dike û ereba Dayika Wêrek dikeve sehneyê.

Di rewşên mezin de tiştêkî wek nêzîkîhevkin (approximation) xweş mumkun be jî, di rewşên detayê de ev tişt ne mumkun e. Portreyek rastîbîn di kostum û tesîsata sehneya de detayên xebatek bi balkêş dixwaze, çimkî li vir sêwirandina temaşevan tu tiştî nikare tevî bikê. Tevda amrazên ku derheqî xebat û xwarinê de dibê ku bi evîne hatibin çêkirin. Ê bêguman kostum, nabe ku weke ji bo festîvalek folklorê hatibin dirûtin; divê şopên kesayetî û çîna civakiyê pê re hebin. Demek dirêj an kin hatine lixwekirin, ji malzemeyên erzan an buha hatine dirûtin, baş an xirab hatine nerîn hwd...

Kostumên ji bo ev berhema Dayika Wêrek [Kurt] Palm amade kir.

Tiştê ku pêşaniyek Dayika Wêrek û Zarokên Wê weke prensîpî dixwaze rê bide çiyê?

Ev e ku di demên şer de yê qezencên mezin dikin ne mirovên biçûk in. Ev şer e ku berdwamiya ticaretê bi amrazên wekî din dike û fezîletên insanî ji bo yê xwediyê fezîletan be jî tîne halê mirinê. Ê di tekoşîna hemberî şer de tu fedakarî ne mezin e.

Pêşlîstik

Bi xêra pêşlîstikekê, çaxê ku Dayika Wêrek û malbata wê ya biçûk ber bi devera şer derin, hatin rêdan. Dayika Wêrek strana ticatê a di sehneya I de got (bi vî hawî piştî bersiva “Em esnaf in” a di sehneya I de hema pirsra çawîş hat: “Bisekinin, pîsên dera hanê. Hûn ji kê ne?”). Piştî uverturê, ji bo lîstikvan ji zehmeta gotina stranê ku teqereqa dengê sehneya zîvirok derdixe bixe, qitaya ewil wextê sehne tarî bû ji bandê hate lê xistin. Taliyê dikeve pêşlîstikê.

Rêya Dirêj a Diçe Şer

Nîv-perdeya kitan ku taliyê wê li ser de sernivîsên sehneyê bîn rêdan vedibe û ereba Dayika Wêrek, bi hereketkirina tersa îstîqameta zîvirê ya sehneya zîvirokê dikeve hundir.

Erebe tişteki mîna navbera makineyekleşkerî û dikanek ku tu çi bixazî bêdîtin e. Li aliyekî erebê du tabelayên “Alaya Fîn a duyemîn” û “Dayika Wêrek, Beqaliye” dinivîse hatibû daliqandin. Li ser brandayê sosîsên Swes ku ji goştê domiz çê bûye, li ber serê etîketa fiet ku “Çar Gulden” dinivîse tîn pêşkêşkirin. Erebe her here wê guhertinên curbicur bistîne. Li gorî rewşa kar, li ser wê carna hîn pirtir carna hîn hindiktir mal bê daliqandin, branda wê hîn gemarîtir an hîn pakjir bibe, nivîsên li ser tabelayê carna wê jê here paşê wê wek roja ewil bê boyaxkirin. Lê ewil paqij û ji hêla mal ve dewlemend e.

Erebe ji terefî du lawan tê kişandin. Benda duyem a Strana Ticaretê ya Dayika Wêrek dibêje: “Gelî qumandanan, zîlamê we / Bi zîkê vala nikarin bimeşin mirinê.” Li pêşîn Kattrina lal a li harpa Cihû dixê û Dayika Wêrek rûniştîne. Dayika Wêrek bi rehetiyek betal, bi erebê re diheje û dibênije. Tevî gavekê ku zivirî û li paş nêrî jî, her tişt rê dide ku erebe ji rêyek dirêj tê.

Me stran weke destpêkek dramatik sêwirandibû, zindî û bêhawe – me sehneya dawiyê a lîstikê dida ber çava. Lê Weigel wê weke

stranek kar a rastî dît û stranê ji bo bi armanca resmkirina rêwîtiya dirêj ku ber bi şer de dere bêkaranîn pêşniyazkir. Fikrên wiha encax ji lîstikvanên mezin derdikevin.

Piştî ev neqlekê bi vî hawî hate sazkirin, bi pêşandana rêwîtiya dirêj a jina kar ku ber bi devera şer de dike, em fikirîn ku bi awayekî temamî belû em ê rê bidin ku ev beşdarî şer î bizav û jidil e. Lê belê, hin nixandî û gelek nîqaşên ku bi kesên li lîstikê temaşe kiriye hate kirin rêda ku pir jimarek kesan Dayîka Wêrek weke nûnerê “mirovên biçûk” “Bi zorê beşdarî şer bûye”, “qurbanên bêçare yî şer” hwd. bibînin. Elimandinek mîna reha xwe bera kûr daye, mudavîmê teatroyê, ber bi sitendina pirtir îfadeya coşî ya karakteran û paşçavkirina wekî din her tiştî dike. Mîna tesvîrên dîmenên di romanên de referansên ji bo ticaretê tê kirin jî bi aciziyê tê pêşwazîkirin. “Atmosfera ticaretê” hema bi herî asayî hewa ku em distînin e, ji ber wiha hewceyî behsek taybet nake. Ê bi vî hawî, ligel tevda xebatên me ku ji bo şer weke yekûnek bazara ticarî pêşkêş bike, nîqaş ji nuh de û ji nuh de rêda ku mirov li şer bi çavekî razberkirinê yî dervî zeman dinerin.

Pir Kin, Dibe Ku Pir Dirêj Be

Esa di navbera her du bendên strana destpêkê û dema ku di navbera ev her du bendan çûna bédeng a erebê wextekî diyar distend, ev di provayê de bi me ewil pir dirêj hat. Lê çaxê ku me benda diduya qut kir pêşlîstik hîn dirêj û esa navbera bendan qut kir jî, hîn kintir hat dîtîn.

[...]

Sehne 1

Jina kar Anna Fierling ku weke Dayîka Wêrek tê naskirin li ordiya Swêd rast tê.

Nivîsevanê leşkeriyê li welat li leşkerê ku ji bo di şer de bê xerckirin digeriyan. Dayika Wêrek malbata xwe ya tevlihev ku ji curbecur meydanên şer hatine peydahkirin bi çawîşekî dinasîne. Jina kantînvan lawên xwe ji nivîsevanên leşkeriyê bi kêrekê diparêze. Dibîne ku lawên wê guhê xwe dane nivîsevanên leşkeriyê û qehaneta ku wê çawîş mirinek zû bibîne dawêj holê. Ji bo zarokên wê bitirsin dibe sebaba ku ew jî xaçên reş bikşînin. Dîsa jî ji ber bazarek ticarî ya biçûk, lawê xwe yê wêrek wenda dike. Û çawîş ji cem wê bi avêtina qehanetekê dere.

Ger tu dixwazî şer ji te re bişuxile
Mecbûrî divê tu bedela wê tu bide

Verastkirina Giştî

Nivîsevanê leşkeriyê li welat de li leşkerê ku ji bo di şer de bê xerckirin digeriyan. Çawîşê ku li sehneya vala li ciyê çavnêrkirinê yê pêş rastê disekine û nivîsevanê leşkeriyê bi dengêkî kêr ji bo qomitanên xwe ji zahmetiya dîtina leşkera ku ji bo di şer de bê xerckirin gazine dikirin. Ev bajarê ku çawîş behsa wê dike, li dewsa orkestrayê dihat hesab kirin. Ereba Dayika Wêrek diyar dibe û bi dîtina zilamên xort girêza devê nivîsevanên leşkeriyê diherike. Çawîş ban dike "Bisekine!" û erebe disekine.

Dayika Wêrek malbata xwe ya tevlihev ku ji curbecur meydanên şer hatine peydakirin bi çawîşekî dinasîne. Ticaret û erbabê şer tèn cem hev, şer dikare dest pê bike. Li hemberî menzereya leşkera Fierlingan dibe ku demekê weke tirsiyabin bisekinin: Leşkerên li terefê wan heman wextê dujminên wan e jî; şer çawa dizane bide, dizane bistîne jî. "Roj baş, çawîş" a Dayika Wêrek eynê wek peyva çawîş ê kin û qut û bi monotoniyek leşkerî gotiye "Roj baş, hevalno" tê gotin. Wextê ku ji erebê dadikeve, nêrîna xwe yê ku li rêdana qaxezan weke formalîtek nehewce di navbera profesyonelan de ye diyar dike ("Me fam kir, em ê usûlan gişan bînin cih"). Malbata xwe ya biçûk ku li curbecur meydanên şer hatine peydahkirin bi tewrekî henekî dinasîne: Perçakî tewrê

“Dayika Wêrek” distîne.

Erebe û zarok li çepê, nivîsevanên leşkeriyê li rastê ne. Dayika Wêrek bi qutiya xwe ya tenekê ya tije qaxiz re derbasî aliyê din dibe. Bang lê hatiye kirin, lê ew di heman wextê ji bo li derdorê miqate be û kar bike ketiye êrîşê. Zarokên xwe ji dûr ji aliyê din ê sehneyê dinasîne, tê bê qey wê çêtir biparêze. Nivîsevanê leşkeriyê ji dawiya wê tê cem zarokên wê, wan dixapîne û dikeve êrîşê. Nuqteya herî girîng, di replîkên “Lazimiya tê yî demançeyek baş an toqeyek kemerê tune ye?” û “Lazimiya min û tişteki din heye.” de ne.

Jina kantînvan lawên xwe ji nivîsevanê leşkeriyê bi kêrekê diparêze. Çawîş jinê li ciyê wê ber dide û li paşî xwe bi nivîsevanê leşkeriyê re ber bi lawên wê dere. Li sînga wan dixê, li paqên wan dinêre. Paş ve vedigere û li pêş Dayika Wêrek disekine: “Çira ev ne di ordiyê de ne?”. Nivîsevanê leşkeriyê bi lawan re maye: “Em binêrin hela bê lawê diya xwe ne, ya na?”. Dayika Wêrek direve tê, xwe davê navbera nivîsevanê leşkeriyê û lawê xwe: “Erê lawê diya xwe ye”. Nivîsevanê leşkeriyê (ê rastê) dere cem çawîş û gilî dike: “Gava din ez çavtirsandî kirim”; Dayika Wêrek Eilif ê xwe digre dûr dikeve. Çawîş dixwaze qanî bike lê Dayika Wêrek kêrekê dikşîne û lawên xwe diparêzîne û bi xezebê derdikeve pêşiya wan.

Dibîne ku lawên wê guhê xwe dane nivîsevanên leşkeriyê û qehaneta ku wê çawîş mirinek zû bibîne dawêj holê. Ji nuh de dere cem çawîş (“Mîxfêra xwe bide min”). Zarokên wê devê wan vekirî ji paş wê tîn û dinêrin. Nivîsevanê leşkeriyê bi kêlekê ve hereketekê dike, ji paş ve tê cem Eilif û bi wî re dest bi peyvê dike.

Piştî teredutekê kin çawîş xeca reş dikşîne, zarokên wê bi awayekî tatmînbûyî vedigerin erebê, lê nivîsevanê leşkeriyê dawiya wan bernade. Û çaxê Dayika Wêrek vedigere (“Dibê ez bidim rê”) nivîsevanê leşkeriyê di navbera du lawên xwe dibîne; destên xwe avêtiye piyên lawê xwe.

Ji bo zarokên wê bitirsin dibe sebaba ku ew jî xacên reş bikşînin. Serhildana li hêl wan ji hedê xwe derketiye. Hêrsbûyî direve paş erebê ji bo ji zarokên xwe xecên reş resm bike. Wextê bi mîxferê tê pêşiya erebê nivîsevanê leşkeriyê bi ken zarokan li cem wê ber dide û dere cem çawîş (ê rastê). Meresîma nexweş çaxê xelas dibe, Dayika Wêrek dere cem çawîş, mîxfera wî lê vedigerîne û bi ta sarî bi qoltixa erebê radipêlike. Lawan erebe hazir kirin, erebe dest bi meşê kir. Dayika Wêrek, heqê vê rewşê bûye.

Dîsa jî ji ber bazarek ticarî ya biçûk, lawê xwe yê wêrek wenda dike. Lê çawîş bi tamamî wenda nekiriye; bi tewsiya nivîsevanê leşkeriyê danûstêninê pêşniyaz dike. Dayika Wêrek sorbûyî, ji erebê dadikeve û çawîş wê dikşîne dawiya erebê. Çaxê bazar dewam dike, nivîsevanê leşkeriyê hefsarê Eilif derdixe û wê dibe. Katrin vêya dibîne, ji erebê dadikeve û dixwaze bi derewa bala Dayika Wêrek bi ser windabûna Eilif bike. Lê Dayika Wêrek bi bazarê eleqedar e. Piştî ku cuzdanê xwe digre tunebûna wî ferq dike. Demekê di dest palaskayan li ser dingilê erebê rûdinê dimîne. Paşî bi xezebê tiştên destê xwe davê hundirê erebê û malbat bê yekî, bi acizî dide rê.

Û çawîş ji cem wê bi avêtina qehanetekê dere. Bi ken, kehaneta ku heke ew ji şer fêde hêvî bike, mecbûre bedelê wê jî bide dike.

[...]

Nivîsevanê Leşkeriyên

Sehneya vala a di pêşlîstikê de bi xêra çend heb gîha ku aliyên rêyasereke weke zivistanê tanî bîr, kirin weke deravayek berbiçav. Li vir leşkeran teqteka diranên wan di nava zirxên xwe sekinîne.

Bêrêkûpêkiya mezin a şer bi rêkûpêkiyê, tevlêheviya wê bi saziyê dest pê dike. Ên pirsgirêkan derdixin pirsên wan bi xwe hene. Şikayetên wek ku ji bo şerek dest pê bike jîrbûn hewcêye tê guhên me. Leşker ticar in. Pirtûkek biçûk a çawîş serî lê dixê, a

nivîsevanê leşkeriyê jî xerîteyek ku di ceografiya alîkariya wî dike heye. Pevgîhaştina şer û ticaretê di wextekî kin de ne mumkun e.

Tesnîfkirin

Wê hin zehmet derkevin di îknakirina lîstikvanên çawîş û nivîsevanê leşkeriyê dilîzin ku ji bo li cem hev û li ciyekî bin heta ku erebeya Dayîka Wêrek diyar bike. Di teatroya me de, kom her tim ji bo belavbûnê meylidar in; ev qismek ji ber ku her yek lîstikvan bawer dike ku wê bala temaşevan bi gerînê û bi ciyê xwe guhertinê zêde bike, qismek jî ji daxwaza bi tenê bimîne ku ji bo bala temaşevan ji komê bistîne û bîne ser xwe tê. Lê ji bo leşkeran li ser hev bigre tu sebep tune ye, tersa wê, cih guhertinek him nîgajê him jî argumanê dibe qels bike.

Guhertinên derawa

Derawa, ger ne ji sebebek muchîr be dibê bîn parastin; û daxwaza varyetekirinê ne sebebek muchîriyê ye. Ger yek li daxwaza varyetekirinê bilikume, encam wê ketina qiymeta tevda hereketên li ser sehneyê bibe; temaşevan wê dev ji lêgerîna ku di paş her hereketekê maneyek xweser heye berde qet hişê xwe nade hereketê. Lê bi taybetî di nuqtayên girîng ên aksiyonê divê têsîra xurt ku guhertinek derawayê çê dike neyê qelskirin. Varyeteya meşrû, bi rêya tespîtkirina nuqtayên girîng û plankirina rêkûpêka derdora wan tê dest xistin. Mînak, nivîsevanên leşkeriyê Dayîka Wêrek guhdarî dikin; bi axaftina xwe ya dirêj bala wan dikêşîne aliyê din û wan kêfxweş dike û bi vî hawî di xweşkirina dilê wan de serfiraz bûye; heta wê çaxê tenê bûyerek bêoxir çê bûye: Çawîş qaxizên wê pirsîye, lê li wan ne netiye –tenê armanca wî ew e ku li wir pirtir bimînin. Dayîka Wêrek gava din davêje (bi fizîkî jî; ber bi çawîş dere, toqeya wî ya kemer digre û dipirse: “Tu toqeyek kemer naxwazî?”), ji bo tiştan bifroşe dixebite û ha di wê wextê nivîsevanên leşkeriyê dest bi aksiyonê dikin. Çawîş bi bêoxirî

dibêje “Lazimiya min û tiştêkî din heye” û bi nivîsevanê leşkeriyê re ber bi kurikên li dingilê erebê rûniştîye derin. Nivîsevanê leşkeriyê tê bê qey li belgîra dinêre li kurika dinêrin. Nuqteya herî girîng, bi pîrsa ku çawîş vedigere û li pêşîya Dayika Wêrek disekine “Çira ne di ordiyê de ne?” dibêje tê bal kişandin (Tesîra hereketên wiha, dibê ku çaxê lîstikvan bi hereket be bi axaftinê neyê qelskirin). Ger lazimiya guhertina derawa ji bo ji temaşavan re pêşkêşkirina hin pêşveçûnan be, hereket divê ji bo aksiyonê û îfadekirina tiştêkî ku ji bo vê dema taybet watedar e bê karanîn; ger tiştêkî wiha neyê dîtîn, tevda verastkirina heta ev nuqteya hatiye bê kontrol kirin tê pêşniyaz kirin, îhtîmal e ku wê bê dîtîn xelet e, çimkî tenê armanca verastkirinekê îfadekirina aksiyonê ye û aksiyon (tê hêvî kirin ku), pêşveçûyîniyek mantiqî ya bûyerên duhindirîne ku tenê verastkirin dibê pêşkêşke.

Li ser detayan

Li ser sehneya bi ronahiya dibriqî hatiye ronîkirin, ê biçûk jî tê de, bêguman her detay divê bi temamî heqê wê bê dan bê lîstin. Ev bi taybetî, weke piştî firotinekê pere bê dan, ji bo aksiyonan ku di sehneyên me de tê bincilkirin bûye weke rêgezekê rast e. Li vir Weigel (di sehneya 1 ê de di firotina toqayê kemerê de, di sehneya 2 an de dîkê qert, di sehneyên 5 û 6 an de di firotina vexwarinê de, di sehneya 12 an de çaxê ku perê kefenê dida) li gorî xwe jêstek biçûk dît: Cuzdanê çerm ku li sutiye xwe girêdabû bi teqereq û bi şeqandinê digirt. Di provayan de, li hember derketina bêsebara lîstikvanan ku di elimandinek xeyreta lingen temaşevana ji erdê qut bikin û detayan bi prensîbên – tiştêk bide dû yê din- epîk teatroyê di rêkûpêkê bi awayekî titîz û tenasup dest xistin bi rastî zehmet e. Detayên têgihan jî gelekî raveker e; mînak, wexte ku nivîsevanên leşkeriyê ber bi lawên wê çûn û weke lemlatên belgîran dipelînin ên zarokan pelandin, Dayika Wêrek ji bo demekê xurûrek ku di dayika de taybet e hîs kir, lê pîrsa çawîş (“Çira ne di ordiyê de ne?”) talûka lawên wê ketine nav ku ji ber wesfên wan bi xwe rê dide: Wê çaxê di navbera lawên we û

nivîsevanên leşkeriyê dibeze. Ji bo pêkana dest xistina detayan leza xebatê a di provayan de gerek hêdî be; tespîtkirina leza pêşandanê pirsek cuda ye û taliyê tê.

Detayek

Wextê kêrê dikşîne, Dayika Wêrek tu wehşîtiyê rê nade. Tenê ji bo parastina zarokên xwe dikare çiqas here rê dide. Lîstikvan, gerek rê bide ku Dayika Wêrek bi rewşên wiha aşîna ye û dikare di derheqê wê de were.

Dayika Wêrek bi zarokên xwe qurhayê dan kişandin. Penêrê Swês çaxê ku ji mîxferê qaxizê xwe dikşîne Dayika Wêrek axaftinek nîrxê ya biçûçik dike û bi ew rûyê xwe yê belagatî dizivîrîne –bi gotinek din bi pêşandanek bê terefî ku pir hindik hatiye mezinkirin (tu bi xwe bibîn, dest zû bûn, ne marîfet e) lîstikvan, rê dide ku dizane Dayika Wêrek tevî karê qederê bûye- ji aliyê din, bi her tiştên ku dibêje yanî di rewşên belû dibe ku belû wesf û qusûrên zarokên wê bibe sebeba mirina wan, bi tamamî bawer e.

Dayika Wêrek kehaneta ku wê çawîş mirinek zû bibîne davêj holê. Me kêşkir ku gerek Dayika Wêrek beriya ber bi çawîş ji bo qurayê dan kişandin here li dora Eilif bigere. Yan na vêya ji bo lawê xwe yê heyranê şer ji şer vegeirîne kiriye nedihat famkirin.

Bazara toqayê kemerê. Dayika Wêrek, nikarîbû bi xwe ku ji bo firotina toqayê kemerekê lawê xwe ji nivîsevanê leşkeriyê ber dide. Piştî ji erebê jêr, ji bo ji çawîş re toqayê bîne daket, ewil bi diltirsiyê ji bo nivîsevanê leşkeriyê seh bike divê li dora xwe binêre û hinek pêneewletiyê rê bide. Çaxê ku çawîş gurzê toqayê xist destê xwe û ew kişand dawiya erebê, pêneewletiya Dayika Wêrek ber bi warê ticariyê dere. Wextê deri schnapps ji bo çawîş tîne toqayê ku hîn perê wê ne hatiya dan ji destê çawîş distîne; her wiha quruşekê bernade. Çawîş ji pêneewletiya wê çavê wî şikestiya.

Ger pêneewletiya ewil bihata berteraf kirin, wê di destê me de jinek bêhiş, ku tu taybetiyên wê tune an jî kesek ku hewesa wê li ser ticaretê heye lê bêtecrube ye wê heba. Pêneewletî divê neyê wendakirin tenê, lê belê divê weke ku ji tiştê re nabe qels bimîne.

Pandomîm

Nivîsevanê leşkeriyê li sehneya ku hefsarê Eilif derdixê bi jestan bilîze (“jin wê ji bo te ser û porên hev dû rakin”). Wê ji bindestiya xwe xelas dike.

Wê dide zorê ku ew guldenê daye wê bistîne; li pêş wê guldenê di hundurê buqsa xwe waat dike, Eilif tê bê qey di transê de ye derdikeve.

Hevgirtî

Weigel, wextê reaksiyona bo revandina lawê Dayika Wêrek yê egît dilîze hisiyatek bi hevgirtî rê da. Ji dêvla ecebmayiyê betilandin rê da. Bi leşkerbûnê, hîn lawê wê ne hatibû wendakirin, tenê di talûkê de ye. Û wê zarokên xwe yê di jî wenda bike. Ji bo çî Eilif ne bi wê re ye ku baş dizane rê bide, destê toqayê kemerê li erdê xişikand û çaxê ku ji bo bêhna xwe berde li ser dingil rûnişt, taliyê navbera çîqên xwe girt bi qehrê firiya hundirê erebê. Û çaxê Kattrin wê bi hefsarê Eilif ve girêda Dayika Wêrek li rûyê qîza xwe nanere.

ÇAVKANÎ:

- Dayika Wêrek û Zarokê Wê xêzika dramaturjiyê û notên dramaturjiya episoda yekem. Bertolt Brecht. Mimesis Kovara Werger-Lêkolîna/Teatro. Hejmar 6. Weşanên Zanîngeha Boğaziçi. 1997.
- Bertolt Brecht: Plays, Poetry and Prose. The Collected Plays (1942-1946) di hundirê hejmar 5a de Mother Courage and

Her Children. Wergera Îngilîzî John Willet. Methuen-
Londra, 1985.

www.arsivakurdi.org

KUÇEŞANO

Werger: Ergîn Opengîn

MÎNAKA BINGEHÎN JI BO SEHNEYEKA ŞANOYA EPÎK

Panzde salên li dû şerê cîhanê, di hin şanoyên Elmanan de, şêweyeke nû ya leyîstinê bi navê epîk hate ceribandin. Bi navê *epîk* bû, ji ber ku bi awayekî aşkera vedigot û teswîr dikir, projeksiyon û koroyên raveker bi kar dianî. Lîstikvanê ku teknîkeke dijwar bi kar tîne, mesafeyek di navbera xwe û yê ku tê lêsîstin de diparast, û mumkun dikir ku temaşevan rewşên cur bi cur rexne bike. Alîgirên şanoya epîk digotin ku mijarên nû, ango pêvajoyên tevlihev ên ser pevçûnên çînî ku di civata îroyîn de gelek geş bûne, bi teknîka nû bi hêsanî dê bêne leyîstin; ji ber ku li gorî wan, di nava pêwendiyên sedemî (di çarçoveya sedemî de) de pêşkeşkirina rûdanên civakî, tenê bi rêya epîkê mumkun dibû. Herwiha, ceribandinên di wî warî de, birrek zehmetî ji bo estetîkê (zanista cuwanîyê) derdixistin.

Zêde zehmet nîn e ku mirov ji bo şanoya epîk mînakeke bingehîn tespît biket. Min, her gav di xebatên xwe yên li ser sepandinê de, mînakeke hindî ku bêjî sade, hema bêje “xwezayî” hilbijart ku mirov di her kuçşanoyekê de lê rast têt: Yekî ku qezayeke trafîkê dîtiye, ji civatekê re dibêje ka ew qeza çawa pêkhat. Mirovên dora şahidê qezayê, belkî qeza nedîtibin, belkî wekî şahidî nefikirin, an jî qeza dîtine lê ji şahidî cudatir hizr kirine. Meseleya esil ew e ku vebêj, hereketên şifêrê erebeyê an jî yên yê bin erebeyê de mayî an jî yên her duyan wesa bibêje ku yên derdora wî li ser qezayê bikarin qirarekê bidin.

Di vê mînaka ewqas kevn û arkaîk de tu tişt nîn e ku mirov fêm neket. Lê tecrube diyar dikin ku ne guhdar ne jî xwîner, wesa bi hêsanî nikarin kuçeşanoyê wekî şeweyê bingehîn ê şanoya mezin û şanoya serdema zanistî binirxînin (bibînin). Yanî ez dixwazim wiya bibêjim, dibe ku şanoya epîk di warê detayan de zengîntir, têkeltir, pêşdetir be; lê ji bo ku di aliyê prensîban de bibe şanoya mezin, bilî hêmanyên sehneya kuçeşanoyê hewce naket ku tu hêmanyên dî jî di nav xwe de bihewîne. Lê, şanoya ku çi hêmanyên sehneya kuçeşanoyê tê de nebin jî nabe şanoya epîk. Niha pê de, ji bo ku gotinên me baş bêne şopandin divêt ev xal gelek baş bête famkirin. Bêyî ku taybetiya nû, fêrnebûyî, û muhtacê rexneyê neyê zanîn, ku dibêje sehneyeka kuçeşano mînaka bingehîn e bo şanoya mezin, gotinên me yên niha pêdetir nayên famkirin.

Balê bidinê: Bêguman, di şano- vegotina kuçeşanoyê de xisusiyeteke artistîk a wekî em dizanin nîn e. Mecbûrî nîn e ku vebêj hunermend be; merîfeta ew pêdivêt, di pratîkê de herkesê heye. Em bêjin, vebêj nikare hereketekê qasî qurbanê qezayê bilez bike. Di rewşeke wesa de, dê rave bike, û dê bibêje ku hereketa qurbanê qezayê sê caran ji ya min bileztir bû, û dê derbas bibe. Ji bo ku wesa kir jî, tiştê ji qîmeta vegotinê kêm nabe. Pirtir, sînorek dê bo mukemmeliya vebêj bête danîn; çinku heke vebêj merîfeteka guhorîna kesayetiye ku bala yên derdorê bikşîne hebe, dê vegotinê xerab bike. Vebêj, xwe ji hereketên ku dê bibine sebeb ku yek li vê derê rabe û bêje “ Way way! Zilam çi qas xweşik şifêrî dileyîze!” dûr têxe. Çi kesê ji jiyana rojane de nakêşe û nabete nav “ciyeke berzîr”, kesekê ku “efsûn bike û dû xwe re bikêşe” nîn e, mecbûr nîn e ku hêzeke pir mezin bo telkînê hebe.

Zor muhîm e ku îlluzyon, yek ji taybetiyên sereke yên şanoya kevneşopî, di *sehneya kuçeşanoyê* de nebe. Di vegotina vebêjê kuçeşanoyê de karakterekê dubarekirinê heye, rûdan di paş de maye lê niha dubareyeka rûdanê tê kirin. Çawa ku sehneya kuçeşanoyê wesfa vegotinê veneşêre (çinku xwe wek rûdanê li

wê demê pêk tê nade diyarkirin), şanoya ku ji xwe re wê mînak digire jî tê naxebite ku wesfa xwe ya şanoyê veşêre. Hêmanya provayê, hêmanya ezbera deqê, bi kurtasî tevahiya mekanîzma û amedekariyên ji bo pêşkeşkirina lîstikê bi awayekî aşkera têne pêşandan. Wêca *jiyîn* li ku derê ma? Ma êdî mirov dikare behsa jiyandina rastiya tê pêşkeşkirin bike?

Sehneya kuçeşanoyê, nîşanî me dide ka jiyîna ji temaşevan re tê amadekirin dê wesfeke çawa hebe. Bêguman “jiyîneke” ku hatiye serê vebêjê kuçeşanoyê heye. Lê, armanca wî ew nîn e ku vegotina xwe bike jiyîna temaşevên. Û tenê parçeyeke jiyîna şifêr û yê qurbanê qezayê, ji yên derdora xwe re vedibêje. Her çend bixwaze jîndariyekê (ruhiyet) bidete vegotina xwe jî, wê, wek jiyaneke tijî xweşî nade diyarkirin ji yên derdora xwe re. Mesela, heke tîrsa yê qurbanê qezayê neleyîze, qîmeta vegotina wî hîç kêmtir nabe; berevajî, heke wê tîrsê bilîze *dê qîmeta vegotina wî kêmtir bibe*. Armanca vebêjê kuçeşanoyê, ne ew e ku temaşevanan bêxe nav heyecanên bilind(!). Şanoya ku dê vegotina kuçeşanoyê ji xwe re wek mînak (model) bigire, bêguman dê guherîneke bi tevahî karîgerî pêk bîne.

Yek ji hêmannên sereke yên sehneya kuçeşanoyê, ku divêt sehneya şanoya epîk jî wê hêmannê bihewîne, di pratîkê de qîmeta vegotînê ya ji terefê civakê ye. Vebêjê kuçeşanoyê, hez biket bila bibêje ku piştî ev an ew hereketa şifêrî an jî rêvingî qeza jênager bû, û bi hereketekê awayekî dî ew qeza dibû ku rê lê bihata girtin; hez biket jî bila di armanca ronîkirina pîrsgirêka sûcê de be, di her du rewşan de jî vegotina wî li ser jiyana rojane ye, û wesfeke teşebbusa civakî tê de heye.

Armanca vebêjê ya derheqê vegotina xwe de diyar dike ka vebêjê dê di şano-vegotina xwe de mukemmeliyê heta kîjan astê bibe. Helbet hewce nake ku hemî hereketên kesên di rûdanê de pêşkeş bike; ji wan yek duyan, da ku derheqê qezayê de hinekê fikran bide

pêşkeş bike bes e. Di *sehneya şanoyê* de jî, ji ber ku çarçoveya eleqeyê fireh e, tabloyên ku zêdetir bitûnî ne tên pêşkeşkirin. *Kuçe û sehneyên şanoyê*, di wê niqtê de, dê çawa pêkve bêne têkildarkirin? Em detayekê bigirin û bibêjin, bila ewil dengê qurbanê qezayê di qezayê de çi rol nebe. Dubendiya şahidên qezayê ya li ser ka “hişyar be” ya hatiye bihîstin, ji qurbanê qezayê an rêwiyekî dîtir derket, belkî dê vebêjî mecbûr bike ku wî dengî teqlît biket. Di rewşeke wesa de, heke bête diyarkirin ka deng ji mêreke kal an jineke pîr derket, an jî deng tîz bû an bi wesfeke “pes” bû, dê pirsgirêk bête çareserkirin. Lê belkî çareseriya pirsgirêkê pêwîst biket ku bête diyarkirin ka deng, dengê yekî rewşenbîr an dengê yekî nezan bû. Li rexê dî, hêdiyatî an bilezbûna dengî, bo çareserkirina pirsgirêkê dibît ku roleke mezin hebe, ji ber ku dê sûca şifêrî ya di qezayê de tespît biket. Divêt birrek wesfên qurbanê qezayê ji temaşevanan re bêne gotin. Qurbanê qezayê yeke wesa bû ku her dihênijî û kûr difikirî? Rewşeke ku ew mijûl dikir hebû? Heke hebe çi bû ew? Di hereketa wî de nîşaneke wesa hebû ku mirov pêdihesand ku rewşeke wesa heye û ew rewş wî mijûl diket? hwd. Wekî ku aşkera ye, di vegotina kuçeşanoyê de kes, bi awayekî pîralî û bi reng tene pêşkeşkirin. Belê dîsa jî şanoyeka ku di hêmanyên sereke de naxwaze ji sehneya kuçeşanoyê bibore, divêt di pêşkeşkirinê de hinek sînor hebin. Mesela, heke gelek caran “teqlît” bête bikaranîn, divêt li ser armanca xwe wiya wek tiştêkê durust (mafdar) nîşan bidet. (1)

- (1) Em gelek caran rastî vegotinan tên ku em dikarin (ji wan re) bêjin teqlîtên ji vegotinên me yên kuçeşanoyê rêk û pêktir in. Piraniya van vegotinan, wesfê qerfî heye. Cîranê me yê mêr an jin, belkî me dawet biket ku em hereketa çavbirsî ya xwedanê xaniyê me temaşê bikin. Di vê rewşê de, hêmanna teqlîtê pîr tê karanîn û naveroka wê jî pîrcure ye. Lê wextê bi hûrbînî lê dinêrî, têdigihî ku ev teqlîta ewqas têkel jî tenê yek aliyê hereketa xwedanê malê ji xwe re “hedef” digire. Teqlît kurte an jî beşek e; wesfên ku dê xwedanê mala me di nezera cîranê me de bikete “miroveke

bi hiş", ku bêguman ew wesf hene, bi dîqqat û hewldanê ve, ji derveyî vê beşê hatine hêlan. Cîranê me nafikire ku xwedanê mala me bi her awayan binirxîne; çinku çi tesîra qerfî namîne heke wesa bike. Sehneya şanoyê, ku pêwîst e çarçoveyên pitir bitûnî bidete temaşevên, di vê niqtê de rastî gelek zehmetiyan tê. Sehneya şanoyê jî, mecbûr e derfetên fireh bidet bo rexneyê. Lê belê, ji bo rewşên gelek têkeltir dê wiya biket, derfetê bidete rexneyên erênî an neyînî, dê ew karê navborî di nav yek û eynî vegotinê de pêk bîne.

Divêt bête zanîn ka "bi rêya rexneyê bidestxistina raya temaşevên" çi ye. Di sehneya me ya kuçeşanoyê de, ango di her çi vegotîneka karakterekê rojane de, em dikarin mînakan ji bo wiya jî peyda bikin bêguman. Cîranê me û vebêjê kuçeyê, dikare herwekî hereketên "dijî eql" ên mirovê babeta vegotinê, hereketên wî yên "baqilî" jî pêşkeşî temaşevanan biket. Lê di dewama vegotinê de, wextê ku mirovê maqûl dibe mirovê nemaqûl, an jî rastî rewşekê li dijî wiya têt, gelek caran ravekirin dest pê dîkin, û di wan raveyan de dîtînen xwe yên ji bo vegotina xwe wek bingeh danandî diguhurînin. Wek me got, sehneya şanoyê di wî warî de rastî astengiyan têt. Lê em nikarin wan astengiyan li vir binirxînin.

Mesela, ji bo tazmînat an pirsgirêkeka bi wî rengî mirov dikare vegotinê bi kar bîne. Şifêr ditirse ku dê ji karê xwe bête derxistin, ehlîyet dê lê bête standin, û dê bikeve girtîxaneyê; qurbanê qezayê jî ji qiyametê mesrefên tedaviyê, nivîşkaniyeke daîmî di bedenê xwe de, heta ji rewşeke ku êdî nekare bixebite ditirse.

Belê, vebêj dê hewl bidet ku şiklê karakterên xwe di vê çarçoveyê de bide: Belkî nik qurbanê qezayê yekî dî jî hebû. Belkî nik şifêrî

destgirtiya wî rûdinişt. Di wê rewşê de, *aliyê civakî* dê bi tesîrtir be, û karakter bi awayekî zengîntir dê bêne bikaranîn.

Yek ji hêmanyên sereke yên *sehneya kuçeşanoyê* jî ew e ku, vebêj, hemî wesfên kesên ku ew bi xwe pêşkeş dike, ji hereketên wan derfîne. Vebêj, bi pêşkeşkirina hereketên kesên ku ew bi xwe dilîze ve, mumkun diket ku li ser wan biryar bêne dan. Şanoya ku dê ew wesfa şanoya kevneşopî ku hereketan ji karakteran derfîne ber dide; nabêje ku hereketa ji karakterên eleqedar bi mecbûrî peyda dibin û bi tu awayan ber li wan nayê girtin. Xwe, ji “parastina hereketan ji rexneyê” rast û rast dût têxe. Di *sehneya kuçeşanoyê* de, karaktera kesê ku dê bête pêşkeşkirin “mezinahiyek e”, û vebêj ne mecbûr e ku wê mezinahiyê bi tevahî pêşkeş biket. Di nav çarçoveyê diyar de, karakterê mevzubehs bi vî an wî awayî dibe, û ew e tu tiştêkê îfade nake. Tiştên ku vebêjî eleqedar dikin, wesfên karakterî yên bûne sebeb an jî berbandên qezayê ne.(1) *Sehneya şanoyê* herwiha dikare kesên diyartir derêxe holê. Lê belê, divêt wan mirovan wek “rewşa taybet” pêşkeş biket, û derdora ku di warê civakî de herî bi tesîrtir e jî diyar biket.

Di destê vebêjê me yê *kuçeşanoyê* de, bo vegotinê gelek kêr derfet hene. (Jixwe ji ber vê hindê me mînakê *kuçeşanoyê* hîlbijart.) Zengîniya *sehneyeka şanoyê* ku naxwaze li ser hin hêmanyên sereke ji *sehneya kuçeşanoyê* derkeve, tenê bi rêya hûrlênêrîna hêmannên navborî pêktêt. Lê belê, li vir jî mesele ew e ku vebêj heta kû derê dê bikare here (lê bikole).

Mesela, em detayekê bigirin. Vebêjê me yê *kuçeşanoyê*, dê bişê bi dengêkê bi telaş derbibire ku şifêr zû da ye, ji ber zêde xebitîne bêhal ketiye? Çawa ku balyozek nekare axaftina xwe ya bi Qralê welatê çûyê re bi destpêka: “Min Qralê bi ridîn dît” re bo hemşehriyên xwe veket, wesa jî vebêjê me yê *kuçeşanoyê* jî nikare tiştêkê wesa bike. Ji bo ku wiya bike, ji bo ku mecbûr bimîne wiya

bike, divêt ku li kuçeşanoyê rewşeke wesa hebe, da ku di rewşa navborî de telaş (xisuseten jî li ser vî aliyê muşkuleyê) xwedî roleke muhîm be. Bo nimûne, di mînaka balyozê li jorê de, rewşeke wek "heta ku wesa wesa dibe qralî sond xwariye ku ridîna xwe nebire" derdikeve. Wextê ku wê telaşê berdide nav destên rexneyê, vebêjê me mecbûr e ku dîtinek (boçûn) hebe da ku ji xwe re biket armanc (an jî jêder). Tenê dema ku wî dîtineke rêk û pêk hebe, dê bikare ew tona bi telaş a di dengê şifêrî de diyar biket. Mesela dê bibêje ku şifêr hîç hewl nadin ku kêmtir saetan bixebitin, û bi wî awayî dê bavêje ber piyên şifêran: (Hêj endamê sendîkayekê jî nîn e. Lê dema ku qezayek çêbû, were temaşaya telaş û hewarê: "Deh saete li ser dîreksiyonê me!")

Ji bo ku bigihe wê rewşê, angû ji bo ku dîtinekê bidete lîstikvanî, divêt ku şano ji birreke tedbîran îstîfade biket. Şano bi raberkirina şifêrî di rewşên cuda cuda de , parçeya rûdanê ku dide ber temaşevanan mezintir diket. Û wesa, bi tu awayan ji modela xwe ya sehneya kuçeşanoyê dûr nakeve, tenê hin rewşên dî yên karakterê model der tîne. Em dikarin *sehneyeka şanoyê* bifikirin ku wesfên sehneya kuçeşanoyê hebe, û telaş û heyecanên mîna yên şifêr, bi sebebên baş ve têkildar biket, an jî perdeyên dangan berhev bidet. Ji bo ku ji sehneya mînak dûr nekeve, divêt ku şano, teknîkeke wesa bi kar bîne ku rewşên telaşê bike mijara rexneyên temaşevanan. Ew e, wek prensîb, nahê wê wateyê ku temaşevan, dê ji heyecanên tene pêşkeşkirin bêne dûrxistin. Lê belê, jiyîna telaş û heyecanan a ji aliyê temaşevanan ve jî, tenê wek şeweyeke (merhele, encam) rexneyan diyar dibe. Vebêjê şanoyê, angû lîstikvan divêt ku teknîkeke wesa bi kar bîne ku dengê kesê ku bi xwe dileyîze bigihîne hevgirtinekê, ji dûratiyeke diyar bikare vî dengî bidet; heta ku temaşevan bikare gotinên wek, " bi hêrs bû (kerbên wî vebûn)- bêçineyî, çima paşî, zor şukur!" hwd. bêje. Bi kurtasî, divêt lîstikvan wek vebêj-şanoger bimîne, mirovê ku ew bi xwe dileyîze wek yekî biyanî nîşan bide, û wextê dewamê li vegotina xwe dike ji teknîka "wî ew kir, wî ew got" dûr nekeve. Bi tevguherînekê, xwe bi tevahî neşibîne kesê ku tê vegotin(leyîstin-bercestekirin).

Yek ji hemayên sereke yên sehneya kuçeyê jî, du tevgerên xwezayî yên vebêjî ne. Vebêjê kuçşanoyê her gav li ser wan her du rewşan disekine: herwekî ew bi xwe ji tevgerên xwezayî dûr nakeve, hewl dide ku kesê ku ew vedibêje jî bi tevgerên xwezayî pêşkeş biket. Çi caran ji bîr nake ku ew bi xwe, kesê ku vedibêje ye, ne kesê ku tê vegotin; û nahêle ku ew rastî bête jibîrkirin jî. Ew e tê wê maneyê, vebêjê ku pêşberî temaşevanan e, wek di lîstikên şanoya kevneşopî de, (1) ne sentezeka vebêj û yê tê vegotin e, û ne kesekî sêyem ê serbixwe û bînakokî ye ku di encama windabûna xisusiyetên vebêj û kesê tê vegotin de derketiye holê. Navbera hizr û fikrên vebêj û kesê tê vegotin de nakokî çênabin.

Niha jî em têne Efekta- B (Efekta Havîkirinê) ya Şanoya Epîk ku hêmaneke karakterîstîk a şanoya epîk e. Bi kurtasî, ew efekt in ku rûdanên navbera mirovan de qewimî û li sehnê tîn pêşkeşkirin, ji bo rexne û gazindeyan guncaw dikin; ew efekt ji ber ku bi xwe baş nayên famkirin tê diyarkirin ku pêdivî bi raveyê heye, û di wan efektan de, ber li ber temaşevan tê girtin ku rûdanan bi awayekî xwezayî têbigihîjin. Armanca wan ew e ku di temaşevanan de rexnegiriya civakî hişyar bikin. Gelo Efekta B, ji bo vebêjê kuçşanoyê jî muhîm e?

Heke vebêjê me efekta B yê bi kar neîne, em dişên bisêwirin ka dê bigihe encameke çawa. Mesela rewşeke wiha mumkun e pêkbêt: Yek ji bîneran dibît ku rabe û bêje: "Heke qurbanê qezayê, wek we nîşan da, ewil pêyê rastê biavêta ser cadeyê, wê gavê..." Vebêjê me yê kuçşanoyê jî, dikare gotina temaşevên bibire û wiha bersîvê bidetê: "Lê belê min wesa nîşan da ku qurbanê qezayê ewil pêyê xwe yê çepê avête ser cadeyê." Hema gava ku niqaşek li ser "ka vebêjî ewil bi rastî pêyê rastê an yê çepê avête ser cadeyê" û xisuseten li ser tevgera qurbanê qezayê derket, guhertineke di vegotin-şanoyê de dibît ku efekta- B yê pêk bîne.

Ewcar vebêjê me, dê tevgera qurbanê qezayê bi hişyarî û baldarî, belkî ji cara ewil hêdîtir pêşkeş bike, û efekta- B yê bileyîze. Yanî parçeyeke rûdanê havî (biyanî) dike, wê parçeyê dikirpîne û, wesa lê dike ku balkêş be. Bi rastî efekta- B yê, bo vebêjê me yê kuçeşanoyê jî fayde diket. Bi gotineke dî, di sehneya şanoya biçûk a xwezayî de jî, ku di kuçeyan de herroj rast lê tên, û zêde têkilî bi hunerê re nîn e, efekta- B yê tê bikaranîn. Yek ji karakterîstîkên şanoya Epîk, ji lîstîkê bo raveyê derbasbûna rasterast heye; di hemî vegotinên kuçeşanoyan de, mumkun e em wê taybetiyê wek hêmaneke xweser bibînin. Vebêjê kuçeşanoyê, gava derfet jê re çêdibe, navberê dide lîstîka xwe û dest bi raveyan dike. Koroyên şanoya Epîk, belgeyên bi projeksiyonan tên pêşkeşkirin û berê xwe ber bi temaşevanan ve vedana lîstîkvanan jî dîsa raveyên bi wî awayî ne.

(1) Rêzikên di vî warî de herî sereke û aşkera ji aliyê Stanîslavkî ve hatine pêşxistin

Wesa difikirim ku hûn ê biheyirin ku ez behsa hêmanên bi xisusiyetên hunerî yên ku kuçeşanoyê, lewre jî sehneya şanoya epîk diyar dikin nakim. Madem ku vebêjê kuçeşanoyê, dikare vegotina xwe “bi merîfetên herkesekê” bi serfirazî pêk bîne, vê gavê çi nirxa hunerî ya şanoya epîk heye? Pirseke bi wî rengî dibe ku bikeve hişê mirov.

Şanoya Epîk, sehneya kuçeyê, yanî hindî ku tu bêjî şanoya sade, ji xwe re model digire. Sebeb, alav û armancên wek teşebbuseka civakî ya ber bi pratîk û cîhanê, modela bingehîn a wê şanoyê ye. Hebûna wê mînakê jî, wek lîstîkên şanoyê, ne bi xêra “xweajo (xwesteka bêhemdê mirov) ya xwe vegotinê”, “pejirandina qederen biyanî”, “jiyana ruhî”, “xwesteka lîstîkkirinê”, “xwesteka

çîrokîkirinê” hwd. ye. Belam, têkiliya Şanoya Epîkê bi hunerê re nîn e?

Ez bêjim, berê em pirsê bi awayekî dî bipirsin dê baş be: Gelo, pêdivi bi merîfetên hunermendan heye ji bo ku armancên me yên sehneya kuçeşanoyê pêk bînin? Bêyî xwe bêxin zehmetê, em dişên bi erêyekê wê pirsê bibersivînin: Di vegotina kuçeşanoyê de hêmanên hunerî hene. Her insanekê hin merîfetên hunermendan hene. Divêt di Şanoya Epîk de ev neyê jibîrkirin. Bêguman, em dikarin merîfetên ku em jê re artistîk dibêjin, deynin nav mînaka *sehneya kuçeşanoyê*. Her çend ji sînorên têkildar nebore jî (heke vebêj rasterast xwe ketina nav kesayetiya mirovê ku vedibêje dûr bêxe, ew sînor nayên borandin.), ew dê dîsa jî wek merîfetên artistîk diyar bibin. Birastî jî, Şanoya Epîk, yekser karekê hunerî ye û, bêyî merîfeta artistîk, xeyalkirin, mîzah û beşdariya hizrî qewî pêk nayê. Ev û gelek tiştên dî yên bi wî rengî nebin, di pratîkê de nayê karanîn. Divêt Şanoya Epîkê, taybetiyên qerfî û hînker hebin. Gelo bêyî ku hêmanek bête derxistin û yeke nû lê bête zêdekirin, divêt çawa hereket bikin ku ji sehneya kuçeşanoyê berhemeke hunerê bête afirandin? Em çawa dişên ji hêmanên *sehneya kuçeşanoyê*, bi mijar, hunermendên ehîl, zimanê wê yê şîrîn, makyaj û lîstika komê ve derbasî sehneyeka şanoyê bibin? Wextê ji şanoyeke “xwezayî” derbasî şanoyeke “çêkirî(suxte)” dibin, hewce diket ku em hêmanên xwe yên heyî ligel yên dî tamam bikin (bikin yek)?

Berfirehkirinên ku em dê di vegotina kuçeşanoyê de, ji bo ku bigihin *Şanoya Epîk* bikin, birastî jî taybetiyên hêmanî nahewînin? Lênerîneke kurt dê nîşa me bide ku berfirehkirinên navborî, taybetiyên bi wî rengî nahewînin. Em li ser *mijarê* bisekinin: Qezaya me ya kuçeşanoyê ne derew e. Lê şanoya em dizanin, ne tenê bi mijarên derew (çêkirî) re mijûl e; mesela lîstikên dîrokî bifikirîn. Layê dî, di sehneya kuçeşanoyê de jî, rûdaneke derew dibe ku bête pêşkeşkirin. Vebêjê me her gav dikare bibêje: “Şîfêr di wê qezayê de sûcdar e, çinku qeza wek ku ez dibêjim çêbû. Lê

heke wek ku ez dê niha nîşanî we bidim bibaya, çî sûcê şîfêr di wê hindê de nedibû.” û dikare qezayeke dî bisêwire, û wê vebêje û pêşkeş bike. Niha, li ser deqa di şanoyê de *hatiye xebitîn* û *hatiye jiberkirin* bifikirin: Vebêjê me yê kuçeşanoyê jî, wek ku dê li mehkemeyekê şahidiyê bike, gotinên kesên mijara vegotinê li ciyekê not dike, wan yek bi yek ji ber dike, yanî dibe ku ew jî deqeke jiberkirî pêşkeşî yên hemberî xwe bike. Lîstikên ku bi provayên ji yekê zêdetir kesan hatine amadekirin, bifikirîn: Xebateke wesa bi hevkarî tê çêkirin, her gav ne ji bo armancên artistîk in. Bo nimune, wê rêbazê bînin bîra xwe ku polîsê fransî hin sehneyan, bi hin gumanbarên têkildarî cînayetekê bûyî dide dubarekirin. Berê xwe bidine *maskeyê*: mesela, hin guherînên biçûk ên şeklê mirov de, wek hilweşîbûna por, ji aliyê vegotinên ku çî nirxa wan a hunerî nîn e jî têne bikaranîn. Makyajê jî ne tenê lîstikên şanoyan bi kar tînin. Mesela, mumkun e ku simbêlên şîfêr di sehneya kuçeşanoyê de pir muhîm bin. Dibe ku li rex şîfêr jinek rûniştibe û, ew simbêl tesîrê li îfadeya jina ku şahidiyê dike, bike. Vebêjê me jî, dema wê jinê dide axiftin, dikare wesa bike ku şîfêr simbêleke xeyalî bibade û, wê tesîrê bi wî awayî bîne ziman. Ji ber wê hindê, dikare qîmeta îfadeya jinê gelek daxîne. Lê belê, ji sehneya kuçeşanoyê derbasbûna di sehneya şanoyê de bikaranîna simbêleke rastîn, hinek zehmetiyan derdixe ku ew zehmetiyan em *cilguhorînê* de jî dibînin. Vebêj di hin rewşan de, mesela ji bo ku diyar bike ku şîfêr serxoş bû (kasketa şîfêr ketibû rex wî), dibe ku kasketê bigire û danê serê xwe. Lê bêguman, di hin rewşan de dikare wiya bi fedîkokî bike (bnr. Gotinên pêşdetir yên li ser *rewşên sînor*). Lê belê, di lîstekek ku dê ji aliyê yekê zêdetir kesan bête çêkirin de, ji bo ku mirovên têne pêşkeşkirin ji yek û du bêne cudakirin, cilguhorîn mimkun e. Li vir jî kinc guhorîn divêt heta sînorekê be, îlluziyona ku “lîstikvan kesên ku têne leyîstin in”, di temaşevanan de divêt neqewime. Şanoya Epîk nahêle ku ew îlluziyon, bi pir zêde kinc guhorînê, an jî bi kincên ku aşkera ye ku tenê ji bo lîstikê hatine amadekirin, pêkbê. Li vir, em dikarin mîna keke dî ya bingehîn tesbît bikin ku ciyê sehneya kuçeşanoyê bigire: Şanoyên etaran li kuçeyan. Ew etar, em bêjin wextê stûbandan difroşin, hem mirovên cilên xerab lixwekirî hem jî yên

şik dileyîzin; bi yek du tişt û yek du hereketên destan sehneyên biçûk dileyîzin, bi rêya îmayê gotinên xwe vedibêjin. Dema wiya dikin jî, çi caran ji wan sînoran dernakevin ku sehneya me ya qezayê ji bo vebêj danîbûn. (Qaşo stûbend pêçaye, kûm û lepik li xwe kirine, bi gopal rê ve diçe; bi wî awayî bi terzeke nediyar xwe dişibîne begzadeyekî. Dema behsa wî mirovî dikin, wek vebêjê kuçeşanoyê, cînavka kesê sêyemîn, “wî”, bikartînin.) Layê dîtir, di axaftinên xwe de etarên kuçeyan, dîsa di nav çarçoveya me ya bingehîn, zimanê nazimê jî bi kar tînin. Hez bikî, bila rojnameyan, hez bikî bila hilawistokên pantolonan bifroşin, qewlêrkên qalibgirtî û bêrêzik bi kar tînin.

Gotinên me nîşan didin ku mînaka li holê ya bingehîn, gelek rihet têrê dike. Navbera Şanoya Epîk a Xwezayî û Çêkirî de ferqeke bingehîn nîn e. Şanoya me ya kuçeşanoyê xwedî karaktereke kevn e. Ji aliyê sebeb, armanc û alavan (navgînan) “qewî kûratî” lê nîn e; lê belê teşebbusek e ku wate û girîngiya wê teqez e, erkeke wê ya civakî û aşkera heye, û hemî hêmanên wê, wê erkê aşkera dikin. Rûdana ku dibe sebebê vegotina kuçeşanoyê, rûdanek e ku mirov dikare hin biryaran derbareyê de bigire, û dîsa rûdanek e ku di jiyana rojane de bi terzekê tê dubarekirin; hêj kuta nebûye, ji ber vê hindê jî dibe ku paşî hin encaman derxe holê, û girîng e ku biryarek li ser bête girtin. Armanca şanoya kuçeşanoyê ew e ku nirxandina rûdanê hêsan bike, û alavên di pêşkeşkirinê de tene bikaranîn jî xwediyê taybetiyên wê armancê ne. Şanoya Epîk, herwiha, şanoyeke hindî ku bêjî artistîk e ku bi hîmên têkeltir dixebite û erka wê ya civakî berfirehtir e. Bi ferzkirina *sehneya kuçeşanoyê* wek modela bingehîn a *Şanoya Epîk*, em erkeke civakî ya aşkera li wê şanoyê bar dikin û, hin pîvanan tesbît dikin ji bo ku bête diyarkirin ka lîstikên epîk nirxek heye an na. Nirxeka pratîk a mînaka bingehîn heye, dema lîstikek tê amadekirin ku li ser detayan hin xebatên çetin dihewîne û, hin pirsên hunerî û civakî tê de tene binkolkirin, mînaka bingehîn pêkan dike ku hem derhêner û hem jî lîstikvan, her gav lê venêre ka erka civakî ya di tevehîya lîstikê de bi awayekî rast û durust, û aşkera li ciyê xwe de ye an na.

Edebiyat

PELÊ DAWÎN

O Henry

Wergera ji îngilîzî; Sîdar JÎR

O Henry bi navê xwe yê rasteqîne William S. Porter di sala 1862an de li North Carolinayê hatiye dunyayê. Yek ji çîroknivîsên herî berhemdar e. O Henry çîrokên xwe li ser mirovê asayî hûnandine û berhevokeke çîrokên xwe bi navê `Çar Milyon` weşandiye. Hostayê xelasiyên sûprîzî ye. O Henry di sala 1910an de li New Yorkê koça dawî kir. Piştî wefata wî sê pirtûkên wî yên din hatin weşandin.

Li taxeke biçûk a rojavayê Washingtonê, kuçe bi gelek qozî û fetlonekan ji hev diqetin û kuçekorên tewromewro derdikevin ber mirov. Wan kuçekoranan carekê du caran li hev têne badan. Rojekê hunermendek li taybetiya wan kuçeyan hay bû. Deyndarekî ku bixwaze deynê xwe yê kaxed û boyaxê berhev bike û çend caran li dora xwe bizîvire û dîsa destvala derkeve heman ciyî, karê wî tamam e.

Ji bo wê yekê, hunermendan qefle bi qefle berê xwe didan vî gundê entîke yê Greenwhichê, çavên xwe li sibarneyên sedsala hijdehan û şibakeyên li bakurî û karîteyên li ser avahiyê yên holendî digerlandin û her wiha çavên wan li xaniyên ku kirêya wan erzan bûn. Dûre çend surehiyên paxir û firaqek an jî du heb ji bo germkirinê ji Kolana Şeşemîn anîn û hatin li wir bi cî bûn.

Li qotê xaniyekî sê qat, studyoya Sueyê û Johnsyê hebû. Johnsy nasa Joanna bû. Yek ji Maineyê bû ya din jî ji Californiyayê. Wan li tabldota 'Delmonico' ya li Eight Streetê hev nas kiribûn. Wekî ku

nêrîna wan a li ser hunerê, cilên ku zenda wan fireh ên mîna yên pîskoposan jî wekî hev bûn. Ji ber ku xuyê wan li hev dikirin bi hev re li studyoyekê dixebitîn.

Meha gulanê bû. Seqemeke meha Sermawezê ku tixtora jê re digot Firik (zature), tiştêkî nedîtî, li serê taxê dibû bela û carê diçû virde wêde belaya xwe di hinekan de digerland. Ew mahlûqat li Eight Sideyê bi wêrekî tevdigeriya û cangoriyên xwe ref bi ref dibir, gava diket nava kuçekorên teng û kevzînê zû bi zû pê li kevîrê şil nedikir, hay ji xwe hebû.

Firik beg ne kesekî ku mirov bibêje yekî narîn û kubar bû. Ev ê bêhnfisek û lepgirdik dikarîbû jinikeke pîr ku xwîna wê bi hewayê Claiforniyayê ya sakîn geş dibû jî bixista. Li Johnsyê jî wiha kir, kir ku Johnsyê encax bikaribe di şibakeya biçûk a holendî re li tûxleyên dîwarê hember temaşe bike.

Sibehekê tixtor bangî Sueyê kir û bi wan birûyen xwe yên boz bûbûn û her du digihîştin hev got;

“Rewş xeternak e. Encax yek ji... Belê ji dehan yek îhtîmal heye.”

Termometreya di destê xwe de hejand, ji bo ku ciwayê daxîne û got; “û ew îhtîmal jî bi xwestek û vîna wê ya jîyanê ve girêdayî ye. Xwezaya mirovan gelekî xerîb e. Hew te dît ku xwe gihandine kefenfiroş an jî gorçêkeran. Di wê rewşê de civaka tixtoran jî dikevin tev. Delala biçûk xistiye serê xwe ku ew ê baş nebe. Ma tiştêkî hişê wê tevlihev dike heye?

Sue got; “ Wê – wê dixwest rojekê wêneyê Kendava Napoliyê saz bike.”

“Wêne? Ehhe! Tiştê vik î vala. Tu tiştêkî din tunebû ku hiş û aqilê xwe pê re mijûl bikira. Wekî mînak, xortek?”

“Mêrek? Ma ji bo mêrekî hêja ye? Na, tixtor na, tiştêkî wiha tune.”

Gava bersivandibû dengê wê mîna yê herpeke cihû dilerizî.

Tixtor got; “Wê gavê bedena wê qels e. Tiştê ku ilmê tixtoriyê dayê min, ez ê hemûyan bikar bînim. Lêbelê gava nexweşa min

dest bi jimartina hejmara erebeyên ku wê beşdarî merasîma cenazeyê wê bibe kir, ez ê ji sedî pencî hêza dermanan dabixim jêr. Lêbelê heke we, pirseke der heqê zivistana îsal de, ku wê kîjan cûre sakoyê bibe mode pê da pirsîn, ez ê di şûna ji dehan yekê ihtîmala başbûna wê bibêjim ji pêncan yek e.”

Piştî ku tixtor çû, Sueyê çû odeya xebatê û heta ku destmaleke japonî kir mîna hevîr giriya. Dûre bi texteyekî xebatê derbasî odeya Johnsyê bû û bi awayekî ku kêfa wê li cî ye bi fikandin çû wê odayê.

Berê Johnsyê bi paceyê ve bû û di binê çarşevê de xwe tevnedida, dirêjkirî bû. Di cî de deng ji Sueyê biliya, got qey Johnsyê di xew de ye.

Texteyê xwe yê wêneyan bi cî kir, rahişt hubir û penûsa xwe, ji bo çîrokekê ku wê di kovarekê de bihata weşandin, dest bi xêzkirinê kir. Wênesazên ciwan ji bo ku şekalên xwe deynin cem yên hunermendên din, ji bo nivîsên nivîskarên ciwan ên ku dixwestin şekala xwe deynin nava yên pênûsa wan xurt e, neçar bûn ku wêneyan saz bikin.

Gava Sueyê ji lehengê xwe yê ku gavanekî Idohoyî bû re berçavkek û pantorekî binexş xêz dikir, dengê lawaz û çend caran li ser hev bihîst, rasterast ber bi ciyê nexweşê ve çû.

Çavên Johnsyê pahn bûbûn, li ser hev dilîstin. Di paceyê re li derve dinihêrî û li ser hev hejmar beropaşkî dijimart.

“Dozdeh” Johnsyê got û dewam kir, “Yazdeh, deh,... neh” lê zêde kir. “Heşt...heft” wekî ku bi hev re bibêje.

Sueyê bi miraq li derve nihêrt got hela bê çi heye. Ji bilî hewşeke vik î vala û tarî û diwarekî şêst pêyî li pêş û kerpûçên dîwêr tu tişt nexuyabû. Û lavlavkek hişkbûyî ku heta nivê dîwêr rapelikîbû û heta ku tu bibêjî qert bûbû hebû. Seqema payizê pelên wê weşandibû, çeçelîkên wê yên mîna îskeletan, hema mîna ku şût î tazî be li dîwêr mabû.

Sueyê pirsî; “ Ew çi ye, delala min?”

Johnsyê wekî ku binewhirîne got; “Şeş.” Û berdewam kir, “Êdî zû diweşin. Beriya sê rojan jî bi sedan bûn. Gava min dijimart serê min gêj dibû. Êdî hêsan e. A j ite re, yeka din jî çû. Bi tenê pênc heb man.”

“Çi pênc heb? Ka ji Sueya xwe re bibêjî.”

“Pel. Pelên lavlavkê. Gava pelê dawîn jî biweşe ez ê bimirim. Ev sê roj in li min eyan e. Tixtor jî te re negot?”

Sueyê bi awayekî heta ku tu bibêjî tinazkar bû got; “Min qet titşên wiha jî nebihîstibû lê. Çi têkiliya pelên dêliyê bi başbûna te re heye? Û te ji vê dêliyê jî gelekî hez dikir. Çi bûye ji te? Wekî qazan nekî lê. Hîna tixtor vê sibehê gotibû tu yê baş... bisekine... çî gotibû? Gotibû ku îhtîmala başbûna te ji yekê deh e. Ya te tu çî dibêjî lê? Talûke ne ji ya gava ku em li New Yorkê li tramwayê siwar dibin an jî gava em di ber avahiyekê re derbas bibin û em pê re rû bir û bimînin zêdetir e... Ka hinek şorbe vexwe û bisekine Suecana te hinekî bixebite, ji bo ku wêneyê çêkiribe bifiroşe û ji bo ku ji zaroka xwe re bikaribe şirûbê bikire û ji xwe çavbirçiyê re jî çend parçe nermegoşt bistîne.”

Johnsyê berê xwe ji paceyê neda alî û got: “Ne hewce ye ku tu şirûbê bikirî. Yeka din jî çû. Şirûbê jî venaxwum. Dilê min naçê. Man çar. Beriya ku tarî têkeve erdê, ez dixwzim weşîna ya dawîn jî bibînim, piştî wê ez ê jî herim.

Sueyê bi ser wê de daqûl bû, “Johnsya delal. Johnsya şêrîn, daxwazeke min ji te heye. Heta ku ez karê xwe biqedînim, tu yê sozê bidî min ku, tu yê çavên xwe bidî ser hev û qet di paceyê re li derve nenihêrî? Divê ez wêneyê xwe heta sibehê bigihînim ber destê wan. Divê perde bikêşe, lêbelê pêdiviya min bi roniyê heye.

Johnsyê bi awayekî sar jê re got; “Ma tu li odeya din bixebitî nabe?” Sueyê got, “Ez xebata li cem te dibijêrim û naxwazim tu li wan pelên bêyom binihêrî.”

Johnsyê çavên xwe girt û rengê xwe yê spîçolkî ku mîna peykerekî ku hatibe xwarê nedilivîya, dirêj kirî got; “Te çawa qedand haya min pê bixî. Ez dixwzim weşîna pelê dawîn bibînim. Ez ji sekinê aciz bûm, ji fikirîna bêzar bûm. Ez li her tiştî borîm. Ez dixwazim

xwe mîna pelên hejar ên westiyayî serbest berdim. Dixwazim xwe lê berdim û berjêr bişûşikim.”

Sueyê got;” Hela tu hewil bidî ku rakeve. Ji bo madenvanekî rebenokî bidim xêzkirin divê ez herim bangî Beherman bikim. Bila modeliyê bike. Ez ê niha vegerim. Nebe nebe ku tu xwe tev bidî!”

Behermanê kal, boyaxkarekî li qatê binê wan dima. Temenê wî şest derbas kiribû. Yekî mîna Musayê Michel Angelo bû ku rîha wî bi ser gewdeyê wî ye ku li ber serê wî qinikek dima ve li ba diket. Beherman yekî ku di hunerê de biserneketî bû. Çel salan firçeya ku bikar dianî qet nêzî pêşmala xwedawenda xwe ya hunerê jî nekir. Her dem ji bo ku berhemeke bêhempa biafirîne dixebitî, lê heta niha tu tişt tune. Ji bilî çend wêneyên ji bo bazirganiyê û çend mînakên ji bo danasînan hîna tu tişt xweşikî çênekiribû. Li taxê ji wênesazên cîran re modelî dikir û çend pere bi dêst dixist. Her dem cîn vedixwar û qala şahesera xwe ya ku wê çêbike dikir. Digel wê jî qet ji kubarî û narîniyê hez nedikir. Kalepîrekî bi eks bû û ji bo ku wênesazên qatê jora xwe biparêze xwe mîna cangoriyekî wan dihesiband. Sueyê, Beherman li şikefta wî ya qata jêrîn dît. Li quncikeke odayê li ser maseyêke biçûk , tuwala wî ya spî ya şahesera wî ya ku ev bîst û pênc sal e li benda firçeya yekemîn bû disekinî. Sueyê ji wî re qala Johnsyê kir. Ku pelê keçika ciwan bi vê cîhanê ve girê dida yê dawîn jî biçûya, got ku heger pelê dawîn jî here tîrsa wê ew e ku ruhê wê yê mîna wî pelî sivik û rindik jî wê bifire here. Behermanê kal bi çavên xwe yê sor ku dilop bi dilop hêsir jê dibariya, kir barebar û henekê xwe bi van xeyalan kir û bi devoka xwe got;

“Şi! Ji po ku têliyeke pêyom belên xu tiweşîne, pêaxilên ku xu si po mirinê amate tîkin hene qey? Min tiştê wiha şî nepihîstiyê! Na; ez ê wêneyekî çêpikim. Nikarim ji bo te modeliyê pikim. Di fê rewşa Yohnsyê de tu çi jahrê belav dikî û tu xwe pi van tiştan re mijûş tîkî” û qîrînê jê hat, “Yohnsya reben!”

Sueyê got; “Pir nexweş e û zeîf e, sincirandina bedena wê bandor li hiş û giyanê wê kiriye û di nava ramanên tewşomewşo de ye. Ê baş e, Beherman beg, hey tu naxwazî ji min re modeliyê bikî, neke. Jixwe tu ji bilî kalepîrekî bizdihîn û xurifî ne tu tişt î.”

Beherman bi xeyd got, "Hah şî te re! Jin wiha ne ha! Kê kotiyê ku ez ê şî te re moteliyê nekim. Here ez tēm. Ev nîv saet e ku qirik li min peritî, hingî ku ez dibêşim, ez amade me. Xwetêyo! Nabe ku em bihêlin keçikeke mîna Johnsyê delal bi nexweşiyê here. Rojekê ez şaheserekî çê bixim û em hemû pê bividitin. Xwedêyo! Erê!"

Gava di pêlikan re hilkişiyar jor Johnsyê razayî bû. Sueyê perde kişand û îşaretî Beherman kir ku derbasî odeya din bibe. Ji wir bi tirs li dêliya li devre nihêrîn û bêdeng li hev nihêrtin. Şilopeyek bê rawestîn li devre dibariya, hewa sar sar bû. Beherman bi îşlikê xwe yê kevin ê şîn li ser qûşxaneyê bernixûm rûnişt. Wê qûşxaneyê ya ku madenvanê terk î dinya li ser rûniştibû temsîl dikir.

Sueyê wê şevê encax bi qasî saetekê veketibû. Serê sibehê gava hişyar bû dît ku Johnsyê çavên xwe yên ku ronîya wan çimlisî û pahnbûyî li perdeya kesk a girtî dinihêrî.

Bi dengekî nalînî got, "Veke! Ez dixwazim bibînim."

Sueyê bi bêzarî daxwaza wê anî cî.

Wehhh!!! Digel barana bişid ku heta sibehê bariyaye û bayê dikir fîzînî jî pelê dawîn ku li ber dîwarê kerpîç bû, hîna jî li ciyê xwe bû. Pelê dawîn bû. Digel ku koka wî hîna jî hêşîn bû, serê pel êdî rengê ku ew ber bi rizînê ve dibir, êdî zer bûbû li çeçeliyê ku bîst mîtroyan li hewa bû, birik pê ve hilawestî dima.

Johnsyê got, "Ew pelê dawîn e. Min digot teqez ew ê bi şev biweşe. Fîzîna bayê dihate min. Ew ê îro biweşe û ez ê jî pê re bimirim."

Sueyê serê xwe bi ser balîfê de xwar kir û bi bêzarî got, "Delal, delalê hiş be! Gunehê te bi te nayê bila bi min bê. Ez ê bêyî te çî bi halê xwe bikim"

Lêbelê Johnsyê nebersivand. Li dinyayê tiştêkî mîna giyanekî ji bo wê rêwîtiya dûdirêj û efsûnî amadehiyê bike mirovrevok tune. Her ku tiştên ew bi vê jiyanê ve girê dida yek bi yek ji ber hev de diketin, bi pelê dawîn re jî fikra mirinê êdî di hişê wê de tam ciyê xwe girtibû.

Roj bi wî awayî boriya. Di qemika êvarê de jî pelê wê dêliyê wisa bi rik bi dîwêr ve zeliqandî dîtin. Gava bû êvar bayê kur dîsa kir fîzînî. Baranê li paceyê dixist û ji serbaneyên holendî dişurikî erdê.

Bi berbanga sibehê re Johnsyê xwest ku perde ji ber paceyê bê alîdan.

Ew pel hîna jî liciyê xwe bû.

Johnsyê demeke dirêj ziq bû lênihêrî. Dûre bangî Sueya ku li ser sobeya gazê şorbemirîşk li hev dixist kir.

“Suecanê, ez keçikeke gelekî xerab bûm. Hêzeke efsûnî, ji bo ku xerabiya min eşkere bike, ew pelê hanê li wir hişt. Mirinxwestin gunehbarî ye, ka tu dikarî hinek şorbe û şîr ji min re bînî îcar, na bisekine, destpêkê neynikekê bînî. Dûre du balîfan bidî ber piştî min. Ez ê li te temaşê bikim gava tu amade bikî.

Saeteke şûnde jî got;

“Suecanê, ez hêvî dikim ku rojekê ez ê wêneyê Kendava Napoliyê saz bikim.

Tixtor bi destê Sueyê yê tenik û diricifî girt û got, “İhtimal nîvenîv e, heger tu baş lê binihêrî, tu lê miqate bî, tu yê bi ser bikevî. Niha divê ez herim ser nexweşekî xwe yê din, li qata jêrîn e. Navê wî Beherman e, ez bawer im wênesaz e. Bi firikê ketiye. Yekî kal e, rewşa wî gelekî nebaş e, nexweşiya wî dijwar e. Tu hêvî tune ye ji bo wî, lêbelê dîsa jî em bibin nexweşxaneyê wê jibo rehetiya wî baş be.”

Roja din tixtor ji Sueyê re got, “Tu bi ser ketî, tu talûke nema. Êdî tenê xwarinê baş hilibijêrî ji bo wê, ew qas e.”

Wê rojê piştî nîvroyê, Sueyê hat ber nivînên ku Johnsyê di nav de bû ku bi kêf milikekî şînik î rîs ku bêkêr bû çêdikir û di paş balîfka wê re milê xwe da ber piştê û got;

“Mişka min a spî, tişteki min î ku ez ji te re bibêjim heye; Beherman beg, li nexweşxaneyê bi firikê miriye. Ev du roj bûn ku nexweş bû. Roja pêşîn dergêhvan ew li odeya wî ya qatê jêrîn ji ber jana canê wî bêzar dîtibû. Solên wî, cilên wî şil bûne û mîna

cemedê sar bûne. Di we şeva tirsnak de kesî fêm nekiriye ku çûye ku derê. Fanosek dîtine, gava fanos dîtine hîna jî vêketîbûye, dîtine ku pêlik ji ciyê wê bi dûr e, ji nava bexçe jî çend qirş û qal jî li nava hev ketine. Û paletêk jî dîtine, boyaxa kesk û zer li ser bûye. Di paceyê re binihêrî Johnsîyê, tu pelê dawîn ê wê dêliyê dibînî şêrîna min. Tu qet nefikirî ku çima nalive gava ba tê. Ax, şêrîna min, ew şahesera Beherman e. Şeva ku pelê dawîn weşiyaye ew çêkiriye.

www.arsivakurdi.org

DIYARÎ

Ne guleke sor an jî dileke ji saten e
 Pîvazek e ez didim te.
 Heyv e ew, pêçayî bi kaxezên gewr
 Ronahiyê direşîne
 Mîna evîna hêdî hêdî tazî dibe
 Fermo.
 Ew ê te kor bike ji rondikan
 Mîna hezkiriyekî
 Wê dûmenê te bike
 Wêneyekî hejhejok ê xeman
 Bes dixwazim rastiyan bibêjim
 Ne karteke şîrîn an jî pîrozbahiyeke sûprîz e
 Pîvazek e ez didim te.
 Maça wê ya xurt dê bimîne li ser lêvên te
 Bestî û dilsoz
 Mîna me
 Mîna hindî ku em hene
 Bigir.
 Ku te bivê
 Çerxên wê dê bibin gustîla nîşanê
 Kujende.
 Bêhna wê dê biçespe tiliyên te,
 Dê biçespe kêra te.

Carol Ann Duffy (1955-)

Wergera ji îngilîzî: Ergîn
Opengîn

www.arsivakurdi.org

ŞEKER DÜRÜMÜ

Hesenê Silêvanî

*Kürtçe'den
çeviri: Ergin
Öpengin*

Hesenê Silêvanî, 1957 yılında Zaho'nun Tirkija köyünde doğmuştur. 1975'te Irak hükümeti köylerini yakar ve Arapları yerleştirir köylerine. Böylece mecburi olarak Musul'a göç etmek zorunda bırakılırlar. 1975'te şiir ve öykü yazmaya başlayan ve bu güne kadar şiir öykü ve roman dalında dört eseri yayımlanmış olan yazar ayrıca çeşitli gazete ve dergilerde de yazmıştır. Kürt Yazarlar Birliği üyesi olan yazar halen Irak Kürdistan'ında yaşamaktadır.

Uzun bir süre sessiz sakin kaldı öylece, mağaranın kuytu köşelerini ve duvarlarını düşündü. Ta ki korku ve karanlık bir olup ona dalaşincaya kadar. Dört yaşındaki Helok aniden kendini annesinin kucağına attı, dağınık, kıvrıkcık saçlarıyla başını annesinin göğsüne sıkıca yasladı.

-A... ana ben acıktım. Şeker dürümü isterim.

Yanında duran babası dönüp kızgın bir sesle:

-Sus kız, sırası mı şimdi? Helok ağlamaya başladı, elleriyle gözlerini ovuşturup kafasını annesinin göğsünden kaldırdı ve umutla baktı annesine, gözyaşları içinde dedi:

"Acım ben anne." Nazlı kızının açlık gözyaşları ve çaresizliği karşısında annesinin içi yanıyordu.

-Helocan... Anan kurban olsun sana, yeter ağlama, yüreğimizi dağlama. Bak gidiyorum şeker dürümü yapıp getireceğim sana, ne oluyorsa olsun artık.

Kocası tütün tabakasını kuşağından çıkardı ve sakat olan sağ ayağının düşüncesine daldı. O andan üç yıl öldürdü:

-İsif, bir darbelik iş bu, kimsenin yanaşmasına izin verme yeter. Sana göre değil... Uzak dur ondan... Beladır.

-Bela olduğunu, düşman olduğunu biliyorum ama evin önünde çakılı o patlamamış kurşunu gördükçe içim daralıyor... nasıl olursa olsun...

-İsif... İsif.

-Ha ha Alya... Ne oldu?

-Kıza göz kulak ol, ben gidiyorum! Ne söylerse kar etmeyeceğini biliyordu. Kimse karısının dik kafalılığını kendisi kadar iyi bilemezdi. Bununla birlikte yine de:

-Allah'ın delisi gitme... Gitme... İtoğluların uçaklarının seslerini duymuyor musun... Neredeyse burda bile sağır edecekler bizi.

-Beni tanımıyor musun İsif? Boşuna yorma kendini.

-Sen ölümün... neuzu billah...

Yakınında duran aksaçlı, buruşuk yanaklı yaşlı bir kadın:

-Dur, gitme, kızın nasıl olsa ölmez açlıktan.

Elinde kara tesbih olan adam da:

-Alya... Allah'ın adını an ve yanlış yapma... Sen çıkar çıkmaz yerimizi bulurlar ve uçaklar mağarayı bombaya tutar...

Alya, Helo'yu her iki gözlerinden öptü ve yaşlı adama dönüp sert bir üslupla cevap verdi:

-Korkma Sofu Eli, korkma, ölmezsin... Bizler böyle oldukça halimiz hiç değişmeyecektir... Bu boynubükük yaşam yetmedi mi sofu? Alya daha çocukken bile akıllı ve çalışkandı... Babası ile Bexeri dağına gider, odun keser, odunları bağlayıp sırtladıktan sonra evin yolunu tutardı...

Köyün kadınları ona şaşırıyor, afallıyorlardı onun karşısında. Alya'nın korkusu sarmıştı herkesi.

Başındaki yazmayı iyice sıktı... Levendilerini* birbirine tutturdu...

Entarisinin eteklerini beline doladı, hızlıca mağaradan çıkıp köye yöneldi. Yolunun üzerinde hangi engellerin onu beklediğini hiç bilmiyordu. Dikenleri dert etmiyordu hiç.

“Senden başka kimim var ki bu dünyada, canfeda olduğum Helo'm. Teri, ot ve çiçeklerin üzerine düşen bahar çiği gibi ıslatmıştı yüzünü ve bedenini ... Bazen elleriyle bazen de eski beziyle kuruluyordu... Daha uzaktayken köyün üzerini toz ve dumanın kapladığını gördü... Gayrı ihtiyari, derin bir ah çekti.

Vay başıma gelenler... evlerimizi de yaktılar... ödleğlerin gücü bir bize yetiyor.

Silahsız ve güçsüz bizlere... Allah canınızı alsın sizin.

Adımlarını sıklaştırdı... Varıncaya kadar gözlerini köyden ayırmadı... Köyün evleri yerle bir olmuştu... Kışlık yiyecekleri yanıyordu... Kuş ve hayvanları kanlar içinde sürünüyorlardı... Köyün sokakları doşka kovanları ve top saçmalarıyla dolmuştu. Yılgın kalbi, yanık bağı ve yaşlı gözleriyle yavaş yavaş evine yöneldi... Kışlık gıda odası yerle bir olmuş. Eğreti kırışlerin her biri dört beş parça olmuş.

Dam silindiri bahçe içinde bölük bölük... Gelinlik sandığını yerin dibine geçirmiş bombalar... Halen o yürek yangınıyla viran olmuş evini düşünürken uzaktan gelen uçak sesleri kalbini ürpertti... Ruhsuz adımlarla köyün sağ tarafına düşen kadınlar çeşmesine doğru koştu ve bir taşın arkasına atladı. İki uçak gördü, alçaktan uçuyorlardı birlikte... Rahatsız edici keskin bir sesi vardı uçakların. Bir süre köyün etrafında dolandılar, ardından ölüm yükünü köyün harabelerine döşeyip yeteri kadar yemiş iki kartal gibi hoşnut bir şekilde göğe yükselip merkezlerine yöneldiler. Alya köye döndü, bir bombanın isabet ettiği yerde dört-beş gez genişliğinde bir çukur gördü... Ne yapabilirdi, her iki elini göğe doğrultup yüksek bir sesle haykırdı:

“Allah’ım... mübarek Kuran’ının hatırına bu dünyada rahat görmesin onlar, ne hakla bizi evsiz barsız bıraktılar? Ey Allah’ım sen biz çaresiz garibanların hakkını onların yanına koma... Allah’ım... Ey Allah’ım... Helocan, sana şeker dürümü yapacaktım...” Şeker kutusunu aradı, darmadağın haldeki kap kacak içerisinde buldu.

Bir ekmek sofrasına ekmek ve simit doldurdu. “Şimdi çocukların hepsi senin gibi acıkmuşlardır Helocan, senin sayende onlar da yesin... Bu ekmek hepsine yeter!” Mağaraya varmasına çeyrek saatlik yol kalmamıştı ki üç tane uçağın gürültüsü yankılandı derin vadide ve gök çalkalandı seslerinden. Alya vadiye yetişip saklanmak için hızla koştu ama uçaklardan biri hemen peşine düştü ve beş yüz gezlik bir aralıkta, başının altındaki vadide... Her seferinde bir taş kaldırıp fırlatıyordu ona, nafile... Yeterince eğlenip bezdikten sonra Doşk’un ağzını ona doğrultup erkekliğini ıspatladı... Bedenini paramparça etti... Ve doğu yönünü tuttu, diğer ikisi de onu takip etti... Şeker kutusu yere dökülmüş al kana bulanmıştı, bir sofraya ekmek kendisine bağladığı haliyle kalmıştı... Uzaklardan gittikçe yaklaşan bir ses geliyordu: “Alya...Alya Umerpira’nın gülü... n’ettin kendine n’ettin bana... Helok ne yapacak artık... Alya...”

Alya... Helok kadınların bağrıışma sesiyle uyandı, arkadaşı Çino’ya:

“Şimdi annem gelecek ve bana şeker dürümü getirecek... İkiye böleceğim, yarısı bana yarısı da sana, tamam?”

* Geleneksel kürt kadın giysilerinin kollarının ucuna dikilen uzun kumaş parçası, kol bağı.

Seyd Elî Esxerî Kurdistanî

Hîwa Qadir

Êsta êwareye û tarîk dahatûwe. Le pencerekewe spêti kilûwe befrekan ebînîm. Gêjelûlkeyek lûliyan edat û be nabadillî ber rûyî pencerey ew jûre ekewin ke min lemdîwîyewe le berdem kompûterekeda daniştûm û enûsim. Gwê le Seyd Esxerî Kurdistanî egirim ke le nêzîkey sed sall lemewberewew ta êsta aşiqane eçîrîkênê herkesê hat û wûtî min aşiqim birwa meke. Emewêt cigereyek dagîrsênim û çerxekem nadûzmewe. Le sermanda mûçirrkeyekim piyadêt, hewakêşe piçkolekey pencereke daexem ta dway henase qullekanî Seyd Elî Esxer minîş henaseyekî qul legell goraniyekeda hellmijim.

Ekewmewe seyrkirdinî kilûwe befrekan û naw rûnakî sardî ber pencereke. Êsta layî min şewêkî direng e. Şewêkî sard û sirr. Bellam wek ew insaney yekem xanûy durust kird le mêjûda, lem dîwî pencerekewe hest bew destellatey xom ekem ke etwanim xom le hêzî têkşikênerî sirûşt biparêzim.

Dway dubare lêdanewey ew goraniye bedemxomewe qise ekem: pêçêt eşq tenha ew hêze nihênî û şaraweye bêt ke wek Xwa neyewêt le naw êmeda xoy pêşan bidat, nihênîyek bêt û pirr bêt le temenakirdin û xewnbînîn. Min êsta wamlêhatûwe rrûberrûbûnewey aşqanem zor pê zehmet bêt legell kesêkda, ke çî bedîwêkî tirîşda hemîşe hest ekem aşiqim. Hemîşe hest ekem le dûrî me'şûqekem tenham û çawerrêm. Ew heste zîndûweş pillpêwenerêkî gewrey mine bo nûsîn. Pêçêt hêşta min her ew kurre kaley naw 'sefername' bim! Be xom elêm: to billêy dway

têperrbûnî temen çendeha peşîmanî lewdîyû temenakan û henase qullekanî Seyd Elî Esxerewe ebêt, ke way lêekat awa be şeydayîwe qoranî billê?! Kê elêt wa niye, çozanîn! Ke elêt le pîrî da ténageyn ke hemû ew şerraney eşq pêykirdûyn hellbûn, şerrî teqînewey hormonekan bûn le naw cestemanda, lebirî ewane ebû komellê şerrîtirman bikirdaye ke taze êdî temen rrêgeman pênatat bigerrênewe biyankeyn, kê ellêt wa niye?! Kêş ellêt şikestî ew şerraneş waman lênaken ke asantir mirdin qibûll bikeyn.

Min êsta hergîz natwanim bawerrim be eşqêkî mîsalyane hebêt, bellam beşêk le şerrî eşqîş eweye ke qet natwanêt be tewawetî bête naw zanînewe, dena hemû kes destî bew zanîne egeyşt û lêzanane aşiq ebû. Pêşimwaye hêndey allozî însan eşqîş allozî têdaheye, çunke eşq wurujandinî alloziyekanî însane, we herçî katêkîş rreceteman bo eşq nûsî, nêşaney eweye ke ême basî hemû şitêk ekeyn eşq nebêt.

Min kesêkim guman beşêkî gewreyî le jiyanim xwarduwe, çunke şitêk niye nawî rrastiyekî ebedî bêt û qabilî pirsyarkirdin û gumankirdin nebêt, her ew gumankirdineye hêzî ewem edatê cuwaniyekanîtir bidozmewe, çunke تنها heqîqetêk bûnî niye, dena dena zor piçûktir ebû lewey ke heye. Hîç şitêkîş hinde pîroz niye ke gumanî lênekeyn û derbarey pirsyar nekeyn.

Min zor lewe mandûtirim ke êsta awa em qisane bo to ekem. Zor caran xom be alltungerrêk dête ber çaw ke çomekanî dinya be bêjing ebêjêtewe ta rrojêk kute alltunêk ekewête naw êjnekeyewe û hawarekat dozîmewe, minîş herwa ekem, bellam carê min lem çomewe destimpêkirdûwe ke xomim, hajey kefçirî guman, tirs le çetekanî naw serim hîlakyan kirdûm ke ewanîş her xomin, her ebêjmewe her ebêjmewe, her enûsim û enûsim, ta ew parçe altûne, ew dêrre sîhrîye edozmewe û emgeynêt be kanêk le alltûn, be çendeha şewaz le nûsîn û bîrkirdinewe.

Bimbure min lem dûrewe bê ewey pirsit ekem emewêt to le berdemî xom da dabinêm û hekayete swawekanî xomit bo bigêrrimewe, hikayetî nûserêk ke eyewêt sîhrî serkewtinî nûsîn bo xwêner bigêrêtewe, be bê ewey dozîbêtîyewe.

Em wênane ke min bo toyan basekem wêney hemîşeyî û te'rîfkirdinî xom niye le berdemî toda, emane تنها wênekanî çend dîwêkî naw minin, wêney em bîrkirdinewaney êstamin, min pirrim le wêney nadiyarîtir ke xoşim bedwayanda egerrêm û nayandozmewe, leberewe hergîz hewll mede min le naw çend dêrrêk da te'rîf bikeyt û nawî binêyt nasînî min, hergîz wa nekeyt, dena ew kate le lêkdanewey şitekanda behellada eçît û xot le berdem تنها wêneyekda ebênêtewew pêtwaye ew wêneye minim.

Min le wilatî spêtî befr û to le wilatî spêtî nêrgizewe, min bem hemûû wirrênaney xomewew toş bew waqurrmane sadaney xotewe le berdem bawkêkî hîlak û daykêkî mêhrebanda. Min bem hemû zexmaney xomewe bem hemû parçe şikawaney ser destmewe ke hî xewnekanimin, toş bew hemû xeyallaney naw baxçe şî rîyekanî firuqewe ke wek kiçêk eteweêt hemû şitek cuwan bêt. Ke nabêt!

Minîş wek to wa bûm, boye wêney to min bîrî xom exatewe, êsta daykek dillî lay kiçênî toye, minîş rrojanêk bawkêk dillî lay piyawbûnî min bû, çunke min wek hemûwan nebûm. Nîştimanekey min û to dijî hemû ciyawaziyekane, dijî ew fentaziyanekeye ke ciyat ekatewe le 'ewam. Hemîşe pelkêştetekatewe naw ba'e ba'e dubarebuwekanî naw mêgelêk ke sizakanyan qurstire le sizay gurg.

Ême hemûman giriftarîn be fêllekanî jîyan. Aya ewane pêyan wa ye nihênîyekanî jîyanyan dozîwetewe birawen? Yan ewane

birawen ke her ewdallin û nagen be asûdeyî?! Pêm wa ye ême hemûman bew corey ke xoman emanewêt be dway asûdeyda egerrêyn. Bellam asûdeyî le kwêye?

Jiyan le satî dakirmandinî sêwêk eçêt û legell tewawbûnîda tewaw ebêt.

Tîpguhêziya ji tîpên erebî: Ergîn Opengîn

Têbînî: Ev name, ji kitêba Hîwa Qadir û Seher Resayî ya bi navê “Bonî Şerab Le Henasem Dê” (2006) (Bêhna Şerabê Tê ji Henaseya Min) hatiye wergirtin.

Bêrîvanek di Kakilê Xewnê de

şivanekî gul firidand
 nav şîrê nûdotî. ez nedîtîm
 ketibû bara heyvê
 min heyv danîbû wir!
 wê gavê ku çiya di xew ve diçûn li ser lêva min
 min şev reşandibû ser vî qelaçî
 da bikeve û bişike asîman
 bêlivtirîn stêrê hiştibû ez û seyê serê banan
 bixwin pelên gula nûçînî berfa xwêkirî
 yek ji me gula firidî
 yek şîrê rijiyayî
 navbera me şivek e li pişta şeytanokan dikeve
 nava me pezekî dizê bi dizî
 şivan bi ser zanîna batirsokê vebûye
 ji sêncan derbas nebûye bi qasî pelê gwîzekê jî
 lê va ye nava me gulekê dizê
 û mar e dixwe firo
 ez im dibezim qelêç
 se ye didire piyê şkestî yê asîmên
 şivanekî ku gul firidand nav şîrê nûdotî
 û şîr rijiya û ew tewiya û heyv tefiya
 min hew ew dît
 ketibûm bara xewnê
 xewn.. wî danîbû wir!

wê gavê ku ramûsanek dizivirî li çiyê
guleke din bi dizîka difiridî nav valahiyê
valahî.. min danîbû wir!
wê gavê ku bêrîvanekê xwe germ dikir li pelikên çavên min.

Osman Mehmed

www.arsivakurdi.org

KASEYA CAM³⁶

F. Scott Fîtzgerald

Ji Ingilizî: Şerîf Derînce

Nivîskarê mezin ê edebiyata emerîkî ya sedsala bûrî F. Scott Fîtzgerald di sala 1896an de li Minnesotayê, li Emerîkayê ji dayik bûye. Fîtzgerald zêdetir wekî berdevkê Çaxa Jazz a (The Jazz Age) dehsalên 1920an tê nasîn. Di şerê cîhanê yekemîn de cih girtiye û yekemîn pirtûka wî di wan salan de der çûye. Duwayî şerî jî dev ji nivîskariyê bernedaye û çîrok û novelên gelek bi navûdeng nivîsandine. Pirtûka wî ya bi navê "The Great Gatsby" tê nasîn, wekî baştirîn xebata wî tê pejirandin. Jina wî Zelda Sayre jî nivîskar bû. Berî kû bimire, li Hollywoodê bo filman deq amade kirin û di 44 saliya xwe de, di 1940an de, koça dawî kir.

Wexta Pîper Beg û Pîper Xanim zevicîn, diyariyên pê camê dihatine çêkirin, gelek mode bûn. Gelekî ji van diyariyan di demeke kurt de yan diderizîn yan jî dişkestin. Lê belê piştî heft salên deweta wan, kaseya cam a ji wan re hatî, hêj jî li malê bû. Ev kase di odeya xwarinê li ser bûfeyê bû.

"Çîrokeke vê kaseyê heye" got Pîper Xanim bo hevalê xwe Fairboalt Xanim.

³⁶ Navê çîrokê di eslê xwe de "The Cut-Glass Bowl" e û ji pirtûka Fitzgeraldê ya bi navê Flappers and Philosophersê hatiye standin. Ev werger ji versiyoneke hêsankirî ye.

“Ji bo demekê, ez û Carlton Canby hevalên hevdu bûn.” got Pîper Xanimê û berdewam kir “ Ew tê bîra te? Wêca, dema wî bîhist ku ez bi Harold Pîper re dizevicim, Carltonê tişteke acêb ji min re got.”

“Evylyn” got wî “ Ez ê diyariyeke hingî te bidim te. Ev xweşik û vala û wekî te ronahî ye.”

“Paşî jî ev kaseya cam gehişt malê.” got Evylyn Pîper bi bişîrînekê. “ Spehî ye, ne? Lê gelek mezin e. Nêzîkî metreyekê ye.”

Fairboalt Xanim kenî.

“ Min ji hemû tiştên di mala te de hez kir. Te ev qas tişt da nîşa min, spas.”

Ez gelekî kêfxweş bûm ku te mala min begen kir.” got Evylynê. Divê tu carek din bê vê derê. Ez hema hema her roj piştî êvarê li malê, vala me.

Lê belê hemû kesan dizaniya kû Fred Gedney Begê her roj telefon dikire mala wê.

“Divê tu Pîper Begî der barê serdanên Gedney Begî de agahdar bikî.” got di dilê xwe de Fairboalt Xanimê. “Lazim e, Harold wexta xwe zêdetir li malê biborîne!”

Fred Gedney Begî piştî nîvro telefon kir bo Evylynê.

“Divê ez te bibînim. Min nota te girt. Gelo Harold ev not daye nivîsandin?”

Evylyn Pîperê bi xemgînî serê xwe hejand.

“Xelas Fred” got wê. “Xwîşka Harold ji wî re behsa me kir. Hemû kes behsê dikan. Dilê Harold şikest û ji min xeydî ye. Lê belê ew ji min hez dike û ez jî ji wî hez dikim. Yan jî ez wiha difikirim.

“Bawer bike, ez te fehm dikim.” got Gedney hêdika. “Lê, ev ne ya dilê min e. Tu jî vê dizanî.”

Bi çavên xwe yê reş, Evylynê lê nihêrî. “Divê tu niha biçî.” Got Evylynê. “Min soz daye Harold kû ez êdî te nebînim. Divê me liha bi hev re nebîne.”

Wexta dengê deriyê pêşiyê hat, ew hêj di odaya kitêban de, şipiya bûn. Evylynê montê Fred girt û ev kêşa odeya xwarinê ya bêceyran.

“Ez ê Harold bibime qeta jorê” got Evylynê. “Paşî jî tu ji deriyê pêşiyê derkeve û bi lez dûr bikeve.”

Û Evylyn bezî çû salonê kû pêşwaziya mêrê xwe bike.

Harold Beg niha ji xwîşka xwe neh sal mezintir, bi gotineke din sih şeş salî bû. Mêrekî ciwan bû lê her du çavên wî gelekî nêzîkî hev bûn. Vê şevê gelek kêfxweş bû. Biryara xwe dabû kû jina xwe bibexşîne, wê ji bo tekiliyên bi Fred re biborîne. Harold bi awayekî germ peşwaziya jina xwe kir.

“Ji bîr neke, em ê îşev bo şîvê derkevin derve.” got jina wî. “Tu biçî jorê û xwe amade bike dê baştir be.”

“Bo çi?” Harold pirsê. “Ez ji xwe amade me, delala min.” Çû kitêbxaneyê, rûnişt û dest bi xwendina rojnameya xwe kir.

Miraza wê di dilê wê de ma. Fred Gedney di oda xwarinê de bû û ji nişka ve dikariya biçe wir, tiştêkê vexwarinê ji xwe re rake. Paşî mêrê wê ji cihê xwe rabû, rojnameya xwe avêt û hate rex wê.

“Evî, delalê” got wî. “Ez te fehm dikim. Hevaltiya te bi wî mêrikî re tenê xeletiyekî hîssî bû.”

Ji nişka ve dengê çirçireke denggirs ji qata xwarinê hat. Fred Gedney hewl dida kû bigehe deriyê paşiyê. Îcar dengê zengilekê hat. Milê Fred kaseya mezin a cam ketibû.

“Ew çi bû?” qîr da Harold. “Kî ye li wir?” Harold bezî oda xwarinê û gehişt mitbaxê. Evelyn jî ket dû wî.

“Şeytanê biçûk!” got Harold. Milê Gedney girtibû. Berê xwe da jina xwe û got “Te gotibû êdî tu wî nabînî. Te sûnd xwarîbû.”

“Ev ne xelatiya Evelyne ye.” got wî bi dengeke nizm. “Ez bi xwe hatim vir. Wê negote min ‘were’.

Evelyn bi êş û xema çavên mêrê xwe ciniqîbû. Ji nişka ve hêrs bû.

“Derkeve!” kire qîr Evelyne û dehfeke da Fred Gedney bi destên xwe yên nazik. “Te kir. Te mêrê min aciz kir. Derkeve! Derkeve! Derkeve!”

8 sal derbas bûn. Roja jidayîkbûna Evylynê bû. Bi vê rojê, gav diavête sih û pênc saliya xwe. Hêj jî gelek spehî bû, lê belê wekî berî bala hemû mêrên derdora wê li ser wê nebûn. Her çiqas çavên wê hêj jî mezin û reş bûn, kenîna wê qeşengiya xwe ya berî winda kiribû. Evîna Harold û Evylynê wekî berî geş nebû. Evylyn ji bo xatirê hevalên xwe, beriya vê jî ji bo xatira zarokên xwe Donald û Julie'yê dijiya. Kurê wan yê mezin li dibistanê, dûrê malê bû.

Evylyn li ber pencereya oda razanê sekinîbû. Ew mêrê wê şeva berî di ezîmeyeke şîve de bûn û gelek qerimî bûn. Çawa ku Evylynê çavên xwe bo razanê girt, ji qeta jorê qirînek bilind bû.

“Çi bû?” ba kir Evylynê.

“Julie Xanim destê xwe birriye.” got xizmetkar Hildayê. Evylynê destmalek girt û bezî jorê.

“Min tiliya xwe birrî.” got Julie'yê bi girînekê “Gelekî diêşe dayê!”

“Destê xwe bi vê kaseyê birriye.” got xizmetkarê. “Min kase danîbû erdê ca ez bûfeyê paqij bikim. Paşî jî Julie hat li vir û destê xwe birîndar kir.”

Evylynê destmal pêça li ser destê keça xwe û paşî wê dev ji girînekê berda.

Roja eyînê bû Harold di seet 5an de zivirîbû mala xwe. Çawa jîna xwe dît, ew girt maçî kir. Ji bo pêncih û pênc salên wê pêncih û pênc ramûsan!

“Te vexwariye!” got Evylynê û dehfek da mêrê xwe “Tu dizanî ez çiqas ji vê tiştê aciz dibim, Harold!”

“Evie, divê ez tiştê bo te bêjim.” got Harold piştî demekê. “Tu jî dizanî, kar û barên me baş nînin. Xwediyê karê me yê

nû Clearence Ahearn tê bîra te? Ev ji bo min û birayê min Mîltonê mirovekî gelek baş û eqilmend bû. Lewma, piştî yekê Rêbandan'ê Birayên Pîper bûn şîrîkên şîrketa Clearence Aheranê. Navê şîrketa nû dê bibe 'Şîrketa Ahearn û Pîper'

- Ev tiştêkî baş e? Min fehm nekir.
- Ev mesela pereyan e. Ji bo berdewamkirina karê me, pêwistiya min û ya birayê min bo pere heye. Birayên Pîper nikarin bi tenê serê xwe, vî pereyî qezenc bikin. Min û Clearence bi hev re firavîn xwar îro û me li ser vê meselê li hev kir. Wê nîva şîrketê bigehe wî. Lewma min ji bo îşev gazî wî û jina wî kir bo şîvê. Mîlton û hin kesên din jî tîn. Ez ê hinek panç³⁷ (punch) amade bikim. Em ê neh kes bin, lewma eger ez di kaseya mezin a cam de çêkim dê baştir be."

Harold li ber bûfeyê ve gavên xwe avêtin.

"Ax ne. Ev kase gelek mezin e." got Evylynê "Tu dizanî dê çawa çêbe. Hemû kes ê zêde vexwe. Min li malê ev qas kesên serxweş navê. Di vê kaseya biçûk de çêke.

Harold kenî û serê xwe hejand.

Bi awayekî tund got: "Ez ê di ya mezin de çêkim." Destê jina xwe da rexeke. Wê jî hilmekê kûr kêşa û bi kenekî westiyayî ji odê derket.

Di seet 7an de, Evylyn hat xwarê û mêhvanên xwe pêşwazî bo hundir ve kir. Makyaja wê zor cuwan bû û pirça wê jî dibiriqiya. Kêfa Evylynê ji jina Clearence re nehat lê belê Clearence bi xwe ber çavên wê şîrîn bû.

³⁷ Cureyeke vexwarinê ye ku ji ava çend fikiyan û dozêk alkolê tê çêkirin.

“Ez bi nasîna Pînter Xanimê kêfxweş bûm.” got Clearence Ahearn bi dengê nizm û dewam kir “Ez û merê we îsal bi hev re kar dikin. Ji vir paş ve em ê hev zêdetir bibîn.”

Evylyn bi bişirînekê berê xwe da ber mêhvanên xwe yê din. Ev mêhvan jî ji malbata wê û ya Haroldê bûn.

Harold rêya oda xwarinê da nîşa wan. “Em ê îşev panç vexwin” got Harold bi dengê berz. “Min bi destên xwe amade kiriye û tama wê gelek xweş e. Ez dizanim ji ber ku min ev ceribandîye. Bo hemû kesan noşîcan be.”

Heta şev xelas bû, panç vexwarin. Piştî şîvê jin ji oda xwarinê derketin û pênc mêrên mayî berdewam kirin. Dema mêr çûn oda runîştinê, rûyê Harold sor bibû. Dengê wî jî bilind bibû. Birazayê wê Tom Lewrie nedikariya bimeşe. Tenê Milton Pîper û Clearence Ahearn bi rehetî diaxaftin.

“Hûn nû hatine vî bajarî.” got Harold. “Mirovên vî bajarî kesan gora mala wan dinirxînin. Divê hûn maleke mezintir li ser vî girî ji xwe re bikin. Paşî kesên din ê bixwazin we nas bikin. Paşî, dê ji we hez bikin.”

Birazayê Harold, Tom xwe da pêşiyê. “Divê karmendekî wekî we beşdarî Klûba Bajêr bibe.” got. “Neke xem, ez ê te bikim endam. Harold gote min mirovek dixwaze we li derveyê klûbê de bihêle. Min bihîst hûn lewma aciz in.” Clearence û jina wî bi hev re sor bûn. Milton Pîper rabû ser xwe, ew jî aciz bibû.

“Bawer im wexta çûnê hat, Tom....” got Milton.

Ji nişka ve Evylynê bihîst yekê destê xwe gihand milê wê. Xizmetkar Hîlda bû.

“Ji kerema xwe werin, xanima min. Destê Julie’yê gelek werimiye. Bi ya min jehrî ketiye. Kela wê zêde bûye û dike qirîn.” got Hîldayê.

"Julie!" got Evylynê. Berê xwe da mêhvanên xwe û got: "Divê hûn min bibexşin. Ez ê biçim jorê. Keça min nexweş e.

Evylyn, bi lez merdîvan xilas kirin gehişt oda keça xwe. Rûyê wê germ bû. Laşê wê werimî bû û li ser tiliya wê deqeke sor derketibû.

Evylyn wiha fikirî ku jehrî ketiye xûna wê. Julie'yê di seet 3an de destê xwe bi kaseya cam birrîbû. Seet niha 11 bû. Evylyn bezî ca telefon veke bo doxtor û zivirî hat oda Julie'yê.

Dengek ji oda pêşiyê hat. Dema Evylyn vegeerî xwarê, tenê Harold û birayê wî di odê de rûniştibûn. Rûyê Haroldê zer bibû û ew qas serxweş bû ku nedikariya biaxive.

"Ew zilam, Ahearnê birayê min biçûk xist...hem jî, di mala min bi xwe de..." got Harold.

"Mesele çi ye?" pirsî Evylynê bi dengê tûj.

"Meseleyek hebû" got Milton," Tom dilê Ahearnê hêlişt û wan dest pê minaqaşeyekê kirin. Harold hewl da ku wan bisekinîne."

"Diviya te jî tiştê bikira, Milton." got Evylynê bi hêrs. "Lê belê mesele ne ew e niha. Julie nexweş e."

Evylynê li mêrê xwe nihêrî.

"Û tu serxweş î, Harold." got bi dengê tûj. "Wî bibe ser cihê wî, Milton."

Evylyn çû oda xwarinê. Kaseya mezin, ji xeynî perçeke cemedê di bin de mayî, vala bû.

"Ev kaseya naletî ya kevn" got Evylynê bi dengê nizm.

Doxtor nêzikî nîvê şevê gehişt malê. Destê Julie'yê tîmer kir û soz da ku dê sibehê di seet 6.30an de careke din bê mala wan.

Evylyn heta nîvro neçû oda Harold. Harold bi çavên kul û sor li jina xwe nihêrî.

- Ez duh şevê bêhiş bûm." got "Ew pança...."

- Niha vê nefikire" got Evylynê. "Keça me gelek nexweş e. Jehr ketiye xwûna wê. Dibe ku doxtor destê wê jê veke ca ku nemire."

- Çi?"

- Julie ji ber kaseya pançê destê xwe birî. Tu têngahî?

- Ez ê cilên xwe li xwe bikim, got Harold hêdika.

- Belê, lazim e tu li xwe bikî, bersivand Evylynê bi dengekî sar.

Evylyn Pîper di 30 saliya emrê xwe de spehî bû. Di 45an de ne. Li ser rûyê wê xît hebûn û hey hey bê kêf bû. Edî qelew jî bû.

Êş û kêşeyên mala Pîperan hebûn. Harold baş nebû. Ew jî kêfxweş nebû. Welat di nav şer de bû û kurê wan Donald jî li Ewropayê di şer de bû.

Julie êdî 13 salî bû. Keçeke bê kêf û rûzer bû ku ji dîtina miravan qet hez nedikir. Doxtor destê wê yê birîndar jê kiribû û li şûn de yeke çêkirî lê xistibû. Ji ber ku dibistan gelek dûr bû neçû dibistanê jî. Wexta li malê jî bû destê xwe yê çêkirî xef dikir.

Şevêkê, Evylyn di salonê de tenê serê xwe bû. Axînek kêşand. Wexta ku ciwan bû, çiqas kêfxweş bû. Niha, di van rojan de jiyana wê çiqas nexweş bû. Deriyê pêşî vekir û çavek avêt derve. Heyveronê wextên wê yên xweş anî bîra wê.

Ji pişt ve dengek bihîst û zivirî.

“Çi ye, Hilda? pirsî Evelylnê. “Meseleyek heye?”

“Ne Pîper Xanim.” bersivand xizmetkarê. “Lê belê nameyek bo we hatibû. Wê demê ez mijûl bûm. Min danî cihekî. Lê belê niha li tu deran nabînim.”

- Tiştêkî çawa bû?
- Di nav zerfekî dirêj û teng de bû, Pîper Xanim. Ez bawer im, nameyekê der barê kar de bû.

Rûyê Evelylnê ji tirsî zer bû. Alikariya Hildayê kir ku nameyê bibînin.

“Belkî li oda xwarinê be.” got Hildayê. “Wê gavê dengê ji deriyê paşiyê hat û ez mecbûr mam ji oda xwarinê derketim çûm mitbaxê.”

Bêhna Evelylnê çû û di cih de rûnişt. Dizaniya esehî name li kû ye û dizaniya ev name der barê çî ye. Di hişê xwe de zerfa dirêj û teng didît. Baş dizaniya ku ji Beşa Şerê bû û dê bigota kurê wê Donald miriye.

Bi hewaşî Evelylnê rabû ser piyan. Di nav oda xwarinê de diçû û dihat. Ceyran vemirand.

Kaseya cam şewqek vedibeya û bi hezaran rengan dibiriqiya. Evelylnê ber bi sehpayê ve hêdî hêdî çû. Nav kaseyê nihêrî.

Da ku zerfê hilgire, destê xwe dirêjî nav kaseyê kir. Hêdîka zerf vekir. Lazim nebû nameyê bixwîne, lê belê xwend. Çawa ji serî ve dizaniya, kurê wê Donald miribû.

Di destî de nameya kanbax, Evelylnê cih de ma. Zîq li kaseya pançê ya hişk û biring nihêrî. Wekî hezaran çavan, wekî çavên şeytanekî dibiriqiya.

Mirov digot kase dibêje: “Tu dizanî ez çiqas zalim û sar im, eynî wekî te. Niha ez kurê te ji te distînim.”

Hingî Evelyne lê dinihêrî, kase ber çavên wê mezintir dibû. Çawa mezin bûyî, ervaz bû. Niha wekî gomîzeke mezin ê bi şewq li ser cihanê disekiniya. Hemû mirovên cihanê di bin vî esmanê hişk û bi şewq bûn. Hemû tişt guherîn. Her tiştêkî berî reş niha ronahî bûn. Hemû tiştên ronahî jî beravajî.

Dengê zengilekê ji kaseyê hat. Dengêkî zelal û bilind, wekî zîlekê bû.

Wekî ku kaseyê digot: “Ez qeder im. Ez ji we hemûyan diwartir im. Min mirina ciwanîyê û dawîbûna hemû hêviyan da nişa we. Desthilatiya min we qontrol dike, niha û heta hetayê!”

Bêdengiyek çêbû. Gomîza cam a mezin hingî diçû zêdetir dihate ser jina tirsîyayî. Paşî, ji nişka ve, kase dîsa diçû ser bûfeyê. Kaseya cam dibiriqîya û şewqa ronahiyê jê dihat.

Bayekî sar ji deriyê oda paşî ya vekirî dihat. Evelyne dizaniya çi bike. Divêya lez bike. Divêya xurt be!

Destê xwe dirêjî kaseya cam kir û li ser laşê xwe yê nerm de dewisand. Bi zehmetî kase rakir. Heta ji oda xwarinê derket, milên wê êşan. Ji oda xebatê derbas bû, çû ber deriyê paşî yê vekirî.

Diviya lez bike. Diviya xurt be. Milên wê diêşîyan û lingên wê bê quwet mabûn, hêdika dimeşîya.

Niha Evelyne li ser koçeya kevir a deriyê paşî bû. Hewl da ku kaseya cam bavêje. Lê belê ber serma nekarî tiliyên xwe veke. Evelyne şelipî û bi qîrekî bêhêvî ket erdê. Wexta ket, destên wê li kaseyê pêçayî bûn.

Şerqînek bilind bû. Ceyranên li ser rê vemirîn. Hemû kes bezî da ku bizanin ev şerqin ji çi derket.

Heyv li ser sîluetê jinikê dibiriqiya. Bê hereket dirêj bibû. Li derdora wê, ji perçeyên camê, ronahî vedibeya. Kenarên caman xweyî hezaran rengan bûn. Rengê heşîn, kesk û qurmizî li gel reş...

www.arsivakurdi.org

Bîrgerrdan

kuçeyek e digindire

bereks

bêtoz in êdî

darikehspên bê zîn ên zarok li ser cadeyan

lê hîna jî pîjk in ew

car axê

car çerxê

dikêlin

berew paş

berew bîr

boş dibe hingî azar

kuçeber diqepişin hingî

ligel kûçikekî nûhatî

nûketî hîna li dû gûstêrkan

şîn hatî cot û ga li ser karoyan

pê lê mekin

xayîntî nabe li bêriyan

bîr dibin lewre

bîrgerrdan dibin

lê jîn jî

li bin pûşkên pîjkeke dîtir

car boş

Ergîn Opendîn

www.arsivakurdi.org

FİTRE

Hesenê Qizilcî

Kürtçe'den çeviri: Şerif Derince

1914'te Batı İran (Doğu Kürdistan) bölgesinde kalan Bokan ve Mahabad arasında bir köyde dünyaya gelmiştir. Mahabad Cumhuriyetinin kurulduğu dönemde, Helale dergisinin başyazarlığını yapmış ve ayrıca Kürdistan dergisinde de yazıları yayınlanmıştır. Cumhuriyetin yıkılmasından sonra Irak'a geçmiş ve daha sonra İran'da şahlık rejimi bitince doğduğu yerlere geri dönmüştür. Çeşitli gazete ver dergilerde çalışmaya devam etse de 1984'te tutuklanmıştır. Tutuklandıktan sonra kendisine ne olduğu bilinmemektedir.

Hacı Ali büyük bir zengindi, alış-veriş işleri o kadar canlıydı ki başını kaşırıyordu; ne bir kumaş satıcısı, ne bir çakal ne de bir hurdacıydı. Aksi takdirde işlerini asla yetiştiremezdi. İşi iyiydi. Çeşit çeşit eşyalar satıyordu ve tek başına yetiştiremiyordu. Aylık 7,5 dinar ücretle akrabası olan Mirza Salih'i hesabını tutsun, bankaya gidip gelsin, bakkal ve kumaşçılardan parasını alsın diye yanına almıştı.

Başı ne kadar dolu da olsa - Allah var – akli başından gitse namazı kaçmazdı ki Ramazan oruçlarından bahsetmeye bile gerek yok. Uyanık ve akıl sahibi biriydi. Dünya ve ahiret hesabını iyi bilirdi. İnce ince hesabını yapmıştı; Ramazan hem ziyarette hem de ticaret. Hem Allah kendisinden razı oluyor hem de üç öğün yemeği kendisine kalıyordu. Allah Hacı Ali'ye uzun ömür versin, bir insanın fakir olması gerekmiyordu yardım etmesi için. Tüccar bir adamdı, alış-veriş erbabıydı. Ticarete de hesap-kitap olmalıydı. Sermayesi çok olsa da toplandığında, kuruşu kuruşuna hesaplandığını görürdünüz. Her bir kuruşu hesap defterindeki

yerini almıştı. Hacı Ali'nin evinin masrafları böyle bir hesapla ayda en az 15 dinar ediyordu. Bu öyle ufak bir miktar değildi; Mirza Salih'in iki aylık maaşı cebinde kalmış olurdu ya da işleri için 5-6 kere Bağdat'a gidip gelebilirdi. Kısacası oruç ve Ramazan her açıdan onun için karlıydı.

Hacı, Ramazan ayını dört dörtlük geçirmiş, bütün teravih namazlarına katılmıştı. İmamdan duyduğu kadarıyla Allah kendisine şükreden kullarının malını artırıyor. Böylece her akşam teravih esnasında nefesi bitene kadar Allah'a şükrediyordu. Allah da kabul ediyordu ki gün be gün üzerine daha çok döküyordu.

Ramazan'ın 28. günü Hacı camide ikindi namazını cemaatle birlikte eda etmiş ve eve dönüş yolunda aheste aheste dualarını ediyordu. Eve varana kadar duaları da bitmişti. Besmele çekip akşam yemeğine başladı. Can sağ olsun, çalışmasının neticesiydi. Sünnetmiş gibi baklava dizilerinin önüne geçti, şiresiyle birlikte yarı ısırlıklarla mideye indiriyordu ki üç-dört parça boğazına takılı kaldı, nefesi tıkanı. Boğazını bir kadeh ayranla ıslattı ve ardından bir iki öksürdü. Şimdi sıradaki yemek için midesini tamamen ayarlamış oldu ve pirinç tepsisine geçti bu sefer de. Bamya ve etle birlikte daha da güzel görünüyordu. Hacı Ali'nin bıyığı ve sakalı arasından rahatlıkla ağzının içine giriyor sonra da aşağı doğru iniyordu.

Arada bir kadeh ayran içiyor – Allah, Hacı Ali'den ve yemeğinden uzak tutsun- bir karpuzu da yanında meze yapıyordu. Tıpkı akli başında bir işçi gibi tepsiyi iyice temizliyordu. Elini sakalının üzerinden geçirdi: "Elhamdülillah, Şükürler olsun Allah'a". Yönünü karısına doğru çevirdi:

- Bana çabucak bir çay doldur, cemaate ve teravihe yetişeyim.

Namaz için örttüğü namaz örtüsü başında, karısı Hacı'ya bir bardak çay getirdi.

- Hacı, fitreleri verdin mi?
- Hay hayır içinde olasin. Allah senden razı olsun hanım, iyi ki hatırlattın. Ey havar! Hepsi kör şeytanın işi, hepimizin alıp götürecekti. Az kalsın oruç ve namazlarımız suya karışıp gidecekti. Bence tüm fitrelerimizi Mirza Salih'e verelim. Sen ne dersin?

Hacı'nın karısı: "Mirza Salih senin adamın. Ayrıca maaşı da var. Ona fitre olur mu?"

Hacı:

— Diyene bak! Karısı ve üç çocuğu var, neden olmasın. Birkaç gün önce camide imam dedi ki, fitre ve sadakalarınızı akrabalarınıza verirsiniz daha makbule geçer. Mirza Salih akrabamız hem de.

Hacı'nın karısı:

— Bayramlık olarak iki dinar verirsin, hem hayırdır hem de büyüklük olur senin için. Fitreni de muhtaç, ihtiyacı olan birine verirsin.

Hacı:

— Sen bu eli bolluğunla benim yerimde olsan, ne ben Hacı Ali olurum ne de sen onun karısı! Hep Mirza Salih vardı aklımda. Ona iyilik de yaptım. İstiyorum ki daha da çok yapayım.

Hacı'nın karısı:

— İyi öyleyse, öyle yap. Hayırlarının önünde durmam.

Hacı yüzünü büyük oğluna doğru çevirdi:

— Abdurrahman, git de Mirza Salih'i çağır!

Mirza Salih gelip alçak bir sesle selam verdikten sonra aşağıya doğru oturdu.

Hacı cemaate yetişmek için acele ediyordu. Hemen yüzünü Mirza Salih'e doğrultarak:

- Fitrelerimiz bu sene sana vermek istiyorum.

Öbür yandan da karısına seslendi:

- Fato, çabuk, iki okka kadar buğday getir!

Hacı'nın karısı:

- Buğdayımız yok. Sadece pirinç var evde, olur mu?

Hacı:

- Ne fark eder? O da yiyecek. Çabuk iki okka pirinç getir.

Mirza Salih: "Eğer mecburiyet olmasaydı almazdım. İnsan çaresiz olmaya görsün, hayır sadaka da alır artık."

Hacı: "Ağzında yel alsın. Mirza, sen okumuş adamsın, böyle şeyler söyleme. Ne mecburiyeti? Sağ salımsın ve ayda 7,5 dinar alıyorsun. Allah'a şükret.

Pirinç geldi. Hacı, Mirza Salih'e seslenip öne doğru yaklaştı.

- İşte, Allah'ın bize farz koştığı fitremiz olan bu pirinci sana veriyorum.

Mirza Salih:

- Ben de kabul ettim ve sana borç verdim.

Pirinç yedi sefer Hacı, karısı, üç oğlu ve iki kızı için Hacı ile Mirza Salih'in elleri arasında gitti geldi.

Hacı istiyordu ki cemaate yetişsin, ayağa kalkıp:

- İnsan fitresini fazla fazla verirse daha makbule geçer. Mirza Salih'e de gitmesi zarar değildir. Her birimiz için çeyrek dinar fazladan vereceğim ki bu da toplamda iki dinardan çeyrek dinar eksik eder.

Hacı cemaate gitmek üzere çıktı. Mirza Salih de çıkmaya yeltendi ki Hacı'nın karısı kalmasında ısrar etti ve kendisine bir çay doldurdu. Hacı'nın karısı, Mirza Salih'e karısı ve çocukları hakkında sorular sorarken o da şaşkınlık içinde cevap veriyordu. Kafası fitre parasına takılıp kalmıştı; nasıl değerlendirseydi acaba, bayram için mi kullansaydı yoksa karısı ve çocukları için bayramlık mı alsaydı? Çayını içti ve çıkmak için müsaade istedi.

Şafak sökerken, çarşı esnafının yaptığı gibi, kepenklerini açtı. Ortalığı süpürdü, öteberiyi hazırlayıp oturdu. Kısa bir süre sonra da Hacı Ali görünmeye başladı.

Hacı:

- Mirza, henüz vakit erkenken ve kimse gelmemişken, kalem kâğıt getir de hesabımızı yapalım.

Mirza:

- Ne hesabı?

Nasıl ne hesabı? Bende iki dinar kadar paran duruyor.

İyi de bunun için hesaba gerek var mı?

- Sanki çarşıya yeni gelmişsin gibi konuşuyorsun. Nasıl hesaba gerek yok? Her şey için hesap gereklidir. Kardeş kardeşir çarşı da burası.
- İyi öyleyse, hadi buyur. Al sana kalem al sana kâğıt.
- Yaz. İki dinar eksi bir çeyrek.
- A ha yazdım.
- Peki, benim sende ne kadar param var?
- Vallahi bilmiyorum. Bende hiç paran olduğunu hatırlamıyorum.
- Sen hatırlamıyorsun ama ben hatırlıyorum. Bir kış günüydü, ayakkabın delikti ve dükkânı kirletiyordu, ben de sana bir çift ayakkabı vermiştim. Merak etme senin için bir dinara sayacağım. Yaz.

- Neden, sanki sen kaç almıştın ki? Öyle ikinci el bir ayakkabıyı bana bir dinara sayıyorsun?
- Kardeşim sen esnaf adamsın. Ne kadara alındığından bahsetmiyoruz, bugünkü değerini hesaplıyoruz. Ne eskisi? Sadece bir kış kullanmıştım o ayakkabıyı. Daha yepyenydi.
- Neyse öyle olsun. A ha bir dinar yazıyorum.
- Geçenlerde Pencevinli³⁸ Hacı Fetullah bizden bir sandık çay almıştı, numunelik çaydan bir çeyrek kadar dökmüştün. O da 300 fils³⁹ eder.
- Numune çayı toplayıp sandığa boşaltmıştım.
- Ne toplaması? Sadece birazını topladın, gerisi taşta toprağa karıştı gitti. Ama neyse hadi 200 fils olsun.
- O da öyle olsun. Etti bir dinar 200 fils.
- Bir de iki sandıktan tahta götürmüştün, sandalye yapmak için. Onlar da her biri yarım dinardan eder bir dinar.
- Sen bugünkü ederleri üzerinden hesap yapıyorsun. Şuan sandıklarının tahtaları kaç para eder?
- O dönemde kıştı, daha da fazla ediyordu. Ama neyse bugünkü değeriyle hesaplayalım o da 800 fils eder. İşte sana oldu tam iki dinar.
- Tamam, öyle olsun.
- Senin de bir dinar 750 fils paran var bende fitrenin karşılığı olarak. Onu iki dinardan çıkar, o zaman çeyrek dinar bana borçlu oluyorsun. O da bu bayramda sana bayramlık olsun. Hesabımız tamamdır.

Mirza yarı alaylı:

- Peki, neden o çeyrek dinarı da gelecek senenin fitresi için ayırmıyorsun?

³⁸ Irak Kürdistanı'nda, Süleymaniye vilayetine bağlı bir yerleşim merkezi. ç.n.

³⁹ 1000 fils bir dinara denk gelmektedir. ç.n.

Hacı:

– Gelecek senin hesabını o zaman yapacağız. Hem seni nasıl bu bayramda harçlıksız, eli boş gönderebilirim çarşıdan!

www.arsivakurdi.org

nedinivîsî penûsê ji xeynî mirinê

û vegirtî bû her behostê biharê
 ku ji wan çaxan re şaristanî digotin
 hemdemi bû navê çaxê
 lê berçavkên rengê reng bûn ber çavan
 rex behrê bûn hucre
 mirovek di hucreyekê de
 ango zimanek
 cihaneke cuda
 bedelê bûna "ê din"
 tenê deng ji qaqlîbazan dihat
 digiriyan
 malum e, ji sorê hez nakin
 nabihîsin qîrînê yên ku dibînin

herî reş
 ango herî xweş
 herî bêguneh
 ango wextê herî germ de hate kuştin kurê wê
 di rojên serhildanê de
 hêvî li dil
 bo biharên dahatu
 demên din
 hêvî;
 ew bendêmayîna kespênezan

lê hewa ne xweş bû
û zîrepoşan dipelixand
zarokên bi cemedanî
di nîveka dilên wan de
û çavê cîhanê kor bûn

Şerîf Derînce

www.arsivakurdi.org

TEWTEM

Kirdim be mang ke dilim xoş bû şikandim
 Kirdim be dirext ke hetaw hat helimpaçî
 Peristgayêkim le gunah bo helnayewe
 Baxêkî le nûrim bo wêran kird
 Xwênim kirde perdaxê le spî spêde
 Çepkê reşebam xiste naw sefa
 Le her parçêê rohêk balî girt
 Le her gelaê melê helfirî
 Le niwêjêkî em peristgaye rikatêk werî
 Le her tîşkêkî em nûre ciwane momêk dagîrsa
 Le her dilopê lem xwêne sûre gulêk geşawe
 Le her tewijmê lem reşebaye pirûşeê girya

Parçekanî mangî şikawim ko kirdewe
 Dirextekem çandewe
 Peristgakem pak kirdewe
 Baxî nûrim aw dayewe
 Reşebam nardewe şwênî xoy

Ne mang bowe mangî caran
 Ne dirextîş liqûpoçî da
 Ne peristga xawên bowe
 Ne baxî nûr geş helgera
 Ne reşebaş gerayewe
 Ewey min kirdim tewtem bû
 Ke tewtemîş wîrd û xaş bû
 Çemkî caranî namênê..

Kerîm Deştî

TOTEM

Ay yaptım, kırdım mutlu olduğumda
 Ağaç yaptım, budadım güneş ışık saçınca
 Günahtan bir tapınağı kirlettim uğruna
 Işıklı bir bağı uğruna viran ettim
 Kanı tan ağartısından bir bardağa koydum
 Bir demet karayel koydum sefanın içine
 Her parçasından bir ruh kanatlandı

Her yapraktan bir kuş havalandı
Bir rekat döküldü bu tapınağın bir namazından
Her ışınından bu güzel ışığın bir mum yandı
Her damlasından bu al kanın kırmızı bir gül açtı
Her esişinden bu karayelin ince ince yağan kar
ağladı

Kırık ayın parçalarını topladım
Ağacı diktim
Tapınağı temizledim
Işıklı bağı suladım
Karayeli yerine yolladım
Ne ay eski ay oldu
Ne de ağaç dal budak saldı
Ne tapınak temizlendi
Ne ışıklı bağ ışık saçtı
Ne de karayel geri döndü
Benim yaptığım totemdi
Totem de tuz buz olunca
Yitiriyor eski anlamını..

Kerim Deşti

Kürtçe'den çeviren: Osman
Mehmed-Mazlum Doğan

www.arsivakurdi.org

DILÊ ÇÎROK-BÊJ

Edgar Allan Poe

*Wergera ji
Îngilîzî: Ergîn
Opengîn*

Edgar Allan Poe`yê ku pitir bi helbest û kurteçîrokên xwe tê nasîn di 1809an de li Bostonê, li Amerîkayê, hatiye dinyayê û di 1849an de koça dawî kiriye. Di warê kurteçîrokê de yek ji girîngtirîn kesan e li seranserê cîhanê. Çîroka dedektîfî afirandiye û di çîrokê de heyecana psîkolojîk gihandiye asteke herî bilind. Ligel vê, bi rexneyên xwe jî dîsa tesîreke zor kiriye li ser edebiyatê bi giştî.

RAST E! — BI HÊRS— gelek, gelek zêde bi hêrs bûm û bi hêrs im; lê çima hûn dê bibêjin ku ez dîn im? Nexweşiyê hişên min tîj kiribûn -ne herifandibûn- kor nekiribûn. Ya ji hemiyan muhîmtir, hişê bihîstina tîj bû. Min hemî tiştên li erd û esmanan bihîstin. Gelek tiştên li cehnemê bihîstin. Çawa, wêca, gelo ez dîn im? Guh bidê! û bibîne ka ez çend bi rehetî—çend bi aramî tevahiya çîrokê ji te re dibêjim.

Ez jî hîç nizamim ka yekem car ew fikr çawa çû di serê min de; lê piştî ku fikr kete serê min, şev û roj hate sera min. Mal? Ne ew bû armanc. Ku tu bêjî hewes, ew jî nebû. Min hez ji pîremêrî dikir. Tu carî neheqî li min nekiribû. Min tu xerabî ji wî nedîtibûn. Çavê min hîç li zêrên wî nebû. Bi min, çavê wî bû! belê, çavê wî bû! Çavekî wî şibê yê bazekî bû -çavekî şînsivik, bi perdeyeke zirav li serê. Çi gava ku ew çav bi ser min diket, xwîna min dicemidî, û lewre roj bi roj -gelek hêdî- min qîrar da ku rihê pîremêrî lê çik bikim, û bi vî awayî heta hetayê xwe ji wî çavî xelas bikim.

Niha hûn hizr dîkin ku ez dîn im. Dîn çî tiştî nizanin. Lê diviya ku we ez bidîtama. Diviya we bidîta ka ez çend bi şarezayî

pêş ve diçûm –çi bi hişyarî- çi bi rastbînî- çawa dizî ve çûme kar!
 Ez tu caran bo pîremêrî, ji tevahiya wê hefteya berî ku wî bikujim,
 baştir nebibûm. Û her şev, dora nivê şevê, min feraşa (kilîd) deriyê
 wî badida û vedikir- erêê, gelek nazikî! Û paşî, wextê ku min
 navbereke têra serê xwe çêdikir, min fenereke tarî bi cî dikir, giş
 vemirî, vemirî, ku tu ronahî jê nediweşî, û paşî min dehf dida serê
 xwe. Wehh, hûn dê bikeniyana heke we bidîta ka min bi çi fêlbazî
 serê xwe dirêj dikire hundir! Min serê xwe hêdî hêdî dilivand-
 hêdî, gelek hêdî, wesa ku min ê xewa pîremêrî têknedaya. Saeteke
 min çû heta ku min tevahiya serê xwe li navberê bi cî kir da wî di
 nav nivînan de dirêjkirî bibînim. Haa!— tu bêjî ku dînek dê ewqas
 zana bibaya? Û paşî, wextê ku serê min bi tevahî nav odayê de bû,
 min bi hişyarî fener pêkir, -oo, gelek bi hişyarî— bi hişyarî (ji ber
 ku qirçên ji menteşeyan hat)— Min fener tenê ewqas vekir ku
 hebek tîrê zirav kete ser çavê bazî. Û ev kar, min heft şevên dirêj
 dubare kir— her şev dora nivê şevê— lê min her gav çavekî girtî
 didît; lewre mumkûn nebû karî pêk bînim; çinku ne pîrêmer bû
 tiştê ku ez şepirze dikirim, Çavê wî yê Şeytanî bû. Û her sibeh,
 dema ku roj dihilat, ez bi wêrekî diçûme odeya wî û bi rihetî pê re
 diaxiftim, min bi dengêkî jidil bi navê wî hîtap lê dikir, û dipirsî ka
 şeva wî çawa borîbû. Va ye hûn dibînin, bi rastî diviya ku ew
 pîremêrekî pir hişyar bûya, da guman bikira ku her şevê, tam di
 danzdehan de, wextê ku ew dinivist min çavên xwe li wî dikutan.

Şeva heştê, êdî ji rojên normal pitir hişyar bûm gava ku
 min derî vedikir. Xulikjimêra saetê bileztir hereket dikir ji destê
 min. Berî wê şevê min tu carî hest bi gewretiya qudreta xwe,
 jîrîtiya xwe nekiribû. Min gelek kêman caran hay ji hîsên xwe yên
 serkeftinê dibû. Fikra ku li wê derê ez, derî vedike, misqal bi
 misqal, û ew kirin an fikrên min ên razber bi xwe jî di xewnê de
 nebîne. Li pêş wê fikrê qît qît keniyam; û belkî wî ez bihîstim;
 çinku wek ku bizdiyabe, niwirdî hatinê di nav nivînan de û liviya.
 Niha hûnê bifikirin ku ez vekîşiyam—lê na. Odeya wî, bi tariya
 qasî qîrê reş bû (ji ber tîrsa dizan, derwazeyên wî gelek qahîm girtî
 bûn), lewma min dizanî ku wî nedikarî vebûna derî bibîne, û min
 hêdî hêdî derî pal da.

Serê min di hundir de bû, û da fenerê pêkim ku paniya min li ser zemînê teneke xuşiya, û pîremêr ji nav nivînan peşî, bi qêrîn—“Kî ye li wê derê?”

Ez bêliv mam û min tişteke negot. Saeteke tevaw min masuleyek jî nelivand, û di heman demê de min nebihîst ku wî xwe dirêj kir. Hêj li nav nivînan rûdinişt û guhê xwe bel dikir; - tam wek ku min kiribû, şev li dû şevê, guhdana li saetên mirinê yên li dîwêr.

Paşî nalîneke sivik hat, û min zanî ku ew nalîna sawa kujende bû. Ew ne nalîneka êşê yan ya kulê bû—ne, ne!—ew dengê nizm ê xenîqî bû ku dema mirov ji tirsan dibihece ji kûrika rih tê. Min deng pir baş dinasî. Gelek şevan, tam nîvşevan, dema hemî dinya dikevt xewê, ew ji kûrika sîngê min rabûye, ku bi olana xwe ya tirsnak her kûrtir dibû, sawên ku ez mijûl dikirim. Min got ku min deng baş dizanî. Min dizanî ka pîremêrî çi hîs dikir, û her çend qît qît dikeniyam jî dilê min pê disot. Min zanî ku ew ji dengedengê sivik ê ewil ve, dema ku di nav nivînan de xwe bada, her hişyar bû. Tirsan wî ji wê gavê ve her mezintir dibû. Wî hewl dabû ku tirsan xwe belasebeb bibîne, lê nekarîbû. Wî ji xwe re gotibû—“Çi nîn e, tenê ba ye li baceyê —tenê mişk e ku li ser zemîn direve,” an jî “tenê sîsirkek e ku feqet yêk car cirîya.” Erê, ew pê ve bûye ku dilê xwe bi wan ferzkirinan rihet bike: lê wî dîtibû ku hemî bêçine ne. *Hêmî bêçine*; çinku Mirinê, ku nêzîkî wî dibû, bi siya xwe ya reştarî xwe li ber wî çeçandibû, û qurban dorpêç kiribû. Û tesîra tirsnak a siya esrarengîz bû ku bi wî dida hîskirin —her çend ne dîtibe û ne bihîstibe jî —ku serê min di odê de ye.

Wextê ku ez demeke dirêj bi bêhnfirehî sekinîm, bêyî ku vezelîna wî bibîhîzim, min qîrar da ku li fenerê şeçeke biçûk—gelek, gelek biçûk vekim. Lewre min ew vekir —hûn nikarin bifikirin çito bi dizî ve, bi dizî ve —heta ku ji dûr ve, yek tîrê şêlî, wekî tevnê dapîroşkê ji şeçê derçû û rast kevte ser çavê bazî.

Ew vekirî bû —pahn pahn vekirî— û her ku min lê nêrî hêrsa min mezintir bû. Min ew rêk û pêk didît —tev şînatîyeke şêlî, bi perdeyeke erjeng li serê ku mêjîyê hestiyên min

dicemidand; lê min nedikarî çî tişteke dî li rû yan bedenê pîremêrî bibînîm: çinku min tîrê ronahiyê wek ku bi pêjneke, tam xistibû ser xala lanetî.

Û niha, qey min ji we re negotiye ku şaşiya we derheqê dînîtiyê de, tenê zêde-tîjîtiya hişan e? —niha, dibêjim, ji wê derê dengê hate guhê min, dengêkî nizm, şêlî, bilez, wek dengê ku wextê saetek bi pembû tê pêçandin, derdixe. Min ew deng jî baş dizanî. Ew lêdana dilê pîremêrî bû. Wek ku lêdana daholekê han dide leşkerî ku pitir dilpola be, wî (dengî) jî ez hartir kirim.

Lê hêj jî min xwe jê dûr diêxist û bêliv disekinîm. Kêm caran min bêhn dida. Min fener bêbizav digirt. Hewl dida ku hindî bikarim tîrê, bi dizî ve li ser çavî bigirim. Di heman demê de lêdana cehnemî ya dil zêde bû. Her kêliyê bi leztir (û bi leztir-), bi dengtir (û bi dengtir) bû. Tirsê pîremêrî divê ku qerase be! Bi dengtir bû, dibêjim, bi dengtir her kêliyê! —hûn min baş fam dikin? Min ji we re got ku ez bi hêrs im; û wesa me. Û niha, di wê dema şevê ya mirî de, li nîveka bêdengiya tirsak a wî xaniyê kevin, dengedengeke ew qas ecêb ez xistim nav tirseke wesa ku neyê tu zêft û kontrolê. Dîsa jî, min xwe du sê deqîqeyên dî jî girt û bêliv sekinîm. Lê, lêdan bi dengtir û bi dengtir bû! Min got dil dê bipeqe. Û niha tirseke dî ez rapêçam —cîranekê de deng bibihîsta! Wextê pîremêrî tevaw bibû! Bi qîjeke xurt, min fener avêt û baz da nav odayê. Yek car qîjiya—bes yek car. Di gavê de min ew kêşa ser zemînê, û doşeka giran pal da ser wî. Paşî, ji ber karê ku min heta niha tevaw kirî, bi dilşadî bişirîm. Lê, heta çend deqîqeyên dî, dilî, bi dengêkî kêmtir her lêdida. Lê wiya ez şepirze nedikirim; dê di dîwar re nehata bihîstin. Bêhnoka dî, lêdan qut bûn. Pîremêr, mirî bû. Min doşek rakir û cendek kontrol kir. Erê, mîna berê req û teq bû. Min destê xwe danî ser dilê wî û çend deqîqeyan li wê derê girt. Hîç lê nedida. Rih lê biriyabû. Êdî çavê wî dê nerihetî nedaba ber min.

Heke hûn hêj jî difikirin ku ez dîn im, hûnê êdî nema wesa bifikirin dema ku ez ji we re tedbîrên ku min ji bo veşartina bedenê wergirtî, dibêjim. Şev çikiya, û ez bilez dixebitîm, lê kerr û bêdeng.

Berî her tiştî, min organên cendekî jêk kirin. Min ser û mil û ling birrîn.

Paşî min sê texte ji zemînê odeyê derêxistin, û hemî xistine navbera kêranên zemînî. Paşî min texte ewqas baqilî, ewqas bi fêlbazî cî bi cî kirin ku çî çavekî mirovan —yê wî jî— nedikarî xeletiyekê ferq bike. Li wê derê tu tişt nebû ku bête şuştin —tu deqeke her çî cureyî —tu dilopeke xwînê û her çî tişt. Ji bo wê hindê gelek hişyar bûm ez. Teşteke avê, derheqê hemî tiştên pîs hatibû —*ha! ha!*

Wextê min ew kar bi dawî kirin, saet bibû çar —hêj jî tarî mîna nîvşevê. Dema zenga serê saetê lêda, teqteqa deriyê kuçeyê hate bihîstin. Ez bi dilekî sivik çûm jêr da ku derî vekim, -lewre min çî hebû ku lê bitirsim? Sê mirov ketin hundir, ku xwe gelek bi nazikî, wek fermanberên polîs dane nasandin. Dora nîvşev qîjînek ji aliyê cîranekê hatibû bihîstin; û gumana cinayetê lê rabibû; agahî gihiştibû ofîsa polîsan, û ew (fermanber) ji bo lêgerîna avahiyan hatibûn rêkirin.

Ez bişirîm, -ma min çî hebû ku lê bitirsim? Min xêrhatinek li camêran kir. Qîjîneke, min gotê, ez bi xwe bûm, di xewê de. Pîremêr, min gotê, li gundî nebû. Min hemî rexên malê bi mêvanên xwe dane gerandin. Min ew dane lêgerandin-- *baş* lêgerandin. Min ew birin bo odeya wî, dûr û dirêj. Xizîneyên wî nîşanî wan dan, ewle, ténexibîfî. Ji peroşîya êminiya xwe, min kursî anîn hundir, û ji wan xwest ku li vir westa xwe bigirin. Û min bi xwe jî, ji baweriya serkeftina xwe ya teqez, xwe li wî cî danî ku bin de cendekê qurbên vezelandî bû.

Fermanber qayîl bibûn. *Helwesta* min ew qayîl kiribûn. Ez gelek gelek rihet bûm. Rûniştin, û dema ku min bi şadî bersiv dan wan behsa tiştên rojane kir. Lê paşî, min wesa hîs kir ku ez her diwestiyam û di dilê xwe de xwest ku ew herin. Serê min êşa, û zirrênek li guhên xwe de hizr kir: lê ew hêj rûniştin û hêj axiftin. Zirrên xurttir bû: -dewam kir û zêdetir tîj bû: Ez hêj rihettir diaxiftim da ku xwe ji wê hîsê xelas bikim: lê qut nebû û hêj zêdetir tîj bû —heta, gelek paşî, min ferq kir ku dengedeng li guhên min nebû.

Bêşik ez *gelek* westiyam;--lê ez bi rewantir diaxiftim, û bi dengekî bilindtir. Lê zirrên xurttir bû —û min dikarî çi bikim? Dengekî *kêm*, *şêlî*, *bilez* bû—*gelek bi rengê dengê saeteka ku bi pembûyê hatiye pêçan*. Helkehelka min bû ji bo bêhnê —lê fermanberan hay ji min nebû. Ez bi leztir diaxiftim— bi diwartir; lê dengedeng her xurttir lêhat. Ez rabûm û li ser tiştên pûç axiftim, bi dengekî xurt û hereketên tund, lê dengedeng her xurttir bû. Ew çima nedîçûn? Ez bi pêngavên giran li ser zemînê çûm û hatim, wek ku ji temaşekirina wan har û şêr bibim —lê dengedeng her xurttir lêhat. Ya Xweda! Min ê çi bikira? Ez hêrs bûm —Ez qêriyam— Min dijûn dan! Min kursiya ez lê rûniştibûm hejand, û xurt li ser texteyan kuta, lê dengedeng ji her tiştî bi dengtir bû û her xurttir lêhat. Bi dengtir bû —bi dengtir— *bi dengtir!* Û mêrikan hê jî bi kêfxweşî sohbet dikir û dikenîn. Gelo ma mumkûn bû ku wan nedibihîst? Xwedayê mezin!— na, na! Wan dibihîst—wan guman kir—wan *zanî!* wan tinazên xwe bi tirsê min dikir!—min wesa fikirî, û wesa difikirim. Lê her tişt ji wê azarê baştir bû! Her tişt, ji wê qeşmeriyê aramtir bû! Êdî nema dikaribûm pêş wan kenên derew bihewiyama! Min got yan ezê biqêrim yan jî dê bimirim!—û niha—dîsa!—bibihîze! bi dengtir! bi dengtir! bi dengtir! *bi dengtir!*—

“Bedmirovno!” qêriyam ez, “neveşêrin niyeta xwe êdî! Ez kiryarê qebûl dikim!—texteyan biqelêşin! vir, vir!—ew lédana dilê wî yê nics e!”

Derew

Serê min xweş bû
 Dilê min jî geş bû
 Şensê min?
 Ew jî duşêş bû
 Yanî wer xwanê bû
 Çi fêde,
 Rûyê min reş bû!

Hekîm Kılıç**Ê LO**

Rêya dirêj
Hîva zêrîn
 Û kelek hêvî di dilê min
 Li pêş çavê min hîv û hêvî
 Tev de dilîzin
 Bi hev re
 Ber bi bajarê mezin, Stenbol

Hekîm Kılıç

www.arsivakurdi.org

Hero Mero⁴⁰

I
Gundek hebû,
Tije bax û bostan
Tev çem û çiya
II
Rojekê hatin
Bi reşayian
Hatîn gundê me
Çek reş û tiving li pî
III
Ew reşker e
Reşkerê zik reş
Ket nav me
Bi çek û reş
IV
Paşî li bajarê mezin
Di nav qelabalixiyê
Li sikak û kolana dît
Xwe birçî û tazî
Bê kar û bar

V
Gotin tê bibe "ortacî"
"Ortacî"
Karê çûn û hatinê
Di nav mekînên dirûtinê
VI
Gotin tê wer vir
Ez hatim wir
Gotin tê her wir
Ez çûm wir
VII
Ez çûm û hatim
Ji sibê heta êvarî
Bi zikêkî nîvtêr
Lê dîsa bi dilekî nîvmêr...

Hekîm Kılıç

⁴⁰ Di havîna 2006'a de ji terefi Klûba Folklorê ya Zaningeha Boğaziçi (BUFK) û Lîstikvanên Zaningeha Boğaziçi (BUO) lêkolîna qadê li ser navçeya Stenbolê Gaziosmanpaşa pêk hat. Di vê lêkolînê de bi taybet hate dîtin ku zarokên di navbera 8-12 salî di atolyên konfeksiyonê weke "ortacî" yanî navcîniyê û bi perakî gelekî kêmtên şixulandin. Ev "monologa" bi navê "Hero Mero" jî dîsa ji xebata havîna 2006'a ya BUFK û BUO'yê bi hev re kirin ku bi navê "Ji Aksiyona Vokalê Ber bi Vebêja Hîphopê: Xebata Çêkirina Metodê" îlham hatiye girtin.

DENİZ

Andreas Karkavitsas

Yunanca'dan çeviri: Metin Bağrıaçık

1895 yılında, Mora yarımadasının batısında, Leheha'da doğan yazar, Patra'da ortaöğrenimini bitirdikten sonra Atina Üniversitesinde tıp öğrenimi görmüş ve 1982 ile 1984 yılları arasında bir gemide doktorluk yapmıştır. Sonrasında doktor olarak askere alınan yazar, askerliği boyunca da çeşitli yerlerde bulunmuştur. 1910 yılında diğer Yunan aydınlarının da (Glinos, Delmouzos, Triandafillidis, Kazancakis) içinde bulunduğu ve amacı dimotiki⁴¹ dilinin yaygınlaştırılması olan Eğitimciler Cemiyeti'ne dahil olmuştur. 1912- 13 yıllarında Balkan Savaşında da çarpışan yazar, 1922 yılında hayata gözlerini kapamıştır.

Zavallı babam dilinden hiç düşürmezdi:

- Uzak dur oğlum! Denizden de, ondan gelecek iyilikten de. Hainin teki deniz. Önce sana yaranmaya çalışır sükunetiyle, sonra dalgalarını dağ tepelerine çıkarır seni karanlık kucağına çekmek için. Seni de ıslak krallığında bir başka ceset yapmaya çalışır hep. Karada bir iş bul kendine, rahat ve güvenli olsun....

Babama babasından geçmiş denizcilik, ona da kendi babasından. Hep gemilerde geçti babamın hayatı- ta ki deniz onu da hain krallığında esir edip, tekrar durulana kadar. Ama diğer denizciler, binlerce kez yelken açmış ve bir o kadar da bu ıslak tabuttan kılpayı kurtulmuş olmalarına rağmen, hep bir ağızdan babamın dediklerini tekrar eder olmuşlardı:

- Denizden uzak dur evlat...

Pek tabii ki bu öğütleri sadece banaydı, zira ilk fırsatta fırtına ve kazaları unutup tekrar yelken açmaya girişiyorlardı.

- Garip birşey, diyordum hep içimden. Nasıl bir şevkle yelken açıyorlar? Deniz büyülemiş olmalı bu insanları.

Herşeyden bi haber çocukluğum hep böyle geçti: hep yüzme, hep

⁴¹ 1976'dan beri resmi dil olarak kullanılan ve yabancı kelimelerden arındırılmamış Modern Yunanca

oyun. Kim beni arasa mavi sularda yüzüyor bulurdu; deniz beni hep okşar, bana büyük bir sevgi gösterirdi. Dalgalar kulağıma limanlar ve uzak ülkeler hakkında hiç anlatılmamış, insanın aklına da hiç gelmeyecek maceralar fısıldardı. Sonra birden sıkılmaya başladım bu çocuksu oyundan, ne garip ki bu ileride yanağımı kaplayacak tüylerden ilkini hissettiğim güne denk geldi. Koştum, amcamı buldum. Amcam Kuligeri'nin kaptanıydı. Beni de yanında götürmesi için yalvardım.

- Götürürüm götürmesine de, oyun yeri değil gemi. Çok çalışmak ister. Çalışacaksın.

Zavallı annem ufukta bir zerre kadar kalıp yokolana dek yaşlı gözlerle geminin adından mendilini salladı. Daha ne olduğunu anlayamadan, kendimi deli gibi çalışır buldum. Yelkenlerin dikilmesi, ağ örme, boyama, kalafatlama... üstüne bir de gemi direğine tırmanıp altındaki denizin yarıldığını görmek. İsteyerek itaat ettiğim güzel bir kölelik diye düşündüm. Bir an küçümsedim karadakileri, sonra üzüldüm onlar için.

- Hey! Sizdeki de hayat mı be!

Bir gün kaptanı delirmiş gibi bağırırken gördüm. Gemiciler, sanki içlerine şeytan girmiş gibi bir aşağı bir yukarı koşuşturuyorlardı. Tek çabaları yelkenleri açmaktı.

- Ne oluyor bre? diye sordum en yakınımdaykine.

Korkudan kıpkırmızı kesilmiş, cevap verdi zorla:

- Görmüyor musun? Kasırğa!

Kasırğa? Yelkenleri delip geçen, direkleri birer kibrit çöpüymüş gibi deviren bu doğa canavarını duymuştum önceden. İşte şimdi birini kendi gözlerimle görmenin tam vaktiydi. Bir tane de değildi aslında; üç, dört...İkisi bize zarar vermeden Batum'a yöneldi. Fakat Kafkas dağlarını ardına almış üçüncüsü bize doğru geliyordu. Dağlar ayaklarını suya sokmuş bizi izliyordu.

- İndirin yelkenleri! İndirin!!!

Kaptanın tedirgin sesi duyuldu. Tayfa anında yelkenleri indirdi ve

sıkıca bağladı. Gökyüzü kapkara kesildi, denizyüzü ürpermiş gibi titremeye başladı. Hortum yanmış bir kavak tomruğu gibiydi ve tam da bize doğru geliyordu. Lostromo⁴² alelacele pas tutmuş tüfeği küçük çiviler, kurşun tozu, üstüğü ve pislik bağlamış daha birkaç şeyle doldurdu.

- Ateş et! Haykırdı kaptan hortmiyice yaklaştığında.

Birden titredi hortum ve şaşmışcasına bekledi .Sonra epey yakınımızdan geçti ve uzaklaştı. Kurtulmuştuk. Yelkenleri tekrar açtık, gemi tekrar rotasına girdi.

Günler ve aylar böyle geçti .İş çok, kazanç az. Kıt kanaat geçinmeye yetecek kadar yevmiye ve sürekli biriken borçlarım. Ah bir tarlacığım olsaydı keşke, bir daha asla geriye bakmazdım. O yıl annem öldü. Mezarı başında kulağımda yine babamın söyledikleri yankılandı:

-Uzak dur oğlum, denizden uzak...

Bu hain şeyden uzak durup köye yerleşmeye karar verdim.

Mario'dan bir çocuğum olsun istedim. Bir komşu kızıydı Mario, Gidip istedim. Babası razı oldu. Mario da istedi. Şarkılarla, gülcüklerle geçti düğünümüz.

- Size bir bağ vereyim, dedi babası. Küçük bir de tarla. Biraz da üst baş alırız. Ama bir şartım var: denizi unutacaksın. Babanın dediklerini şimdi ben diyorum. Bırak o hayırsız yeri .

Mario'yla iyi geçiniyorduk. Bağı beraber buduyor, tarlayı beraber ekiyorduk. Gelecek iyi ve parlaktı. Ve toprak kesinlikle nankör değildi. Tohumu alıyor, geriye kat kat fazlasını veriyordu. Deniz gibi hain değildi .Denizin çok şey verdiğini sanıyordunuz ama ardınızdan kuyunuzu kazıyordu.

- İyi akşamlar.

- İyi akşamlar.

Gün batımında, Mario'yla eve giderken ahbablarla selamlaşmak

⁴² baştayfa

çok güzel birşeydi .Önde zıplayıp çanlarını şingirdatan oğlaklar, arkada omzunda kürekle ben ve sırtına odun vurulu katır. Böyle üç yıl geçti .Ta ki karımla Aya Nikola'da oturduğumuz bir güne-güzel bir güne kadar.

Suda tahterevalli gibi zevkle sallanan, pasparlak boyanmış sandallar, kayık ve uskuralar, brik ve tirhandiller... Gözlerimi alamıyordum. Kaptan Malamos bizi de çağırdı uskurayı vaftiz etmek için. Kamaranın bir köşesinde ipekle işlenmiş kaptan elbisesi.

- Hayda more! diye bağırdı ustabaşı ve hep beraber ittik. Uskura kızakların üstüne inledi ve bir ördek gibi suda sallanmaya başladı.

- Yolun açık olsun kaptan Malamo!

Solgun ve hasta bir şekilde eve döndüm.

O günden sonra tarlaya dönmedim bir daha, dönemedim. Her gün sahile gitmeye başladım. Deniz kestanesi ve yengeç çıkardım her gün. Deniz beni yine baştan çıkardı, aklımı aldı. Başka hiçbirşey düşünmeme izin vermiyordu. Kalbimden bir tek şey geçiyordu: bir gemi bulup uzaklara açılmak. Mario beni her görüşünde istavroz çıkarıyordu.

- Panagia mou!!⁴³ Yardım et, kocam aklını kaçırıyor.

O da büsbütün işleri bırakıp beni yola getirmeye, azgın ruhumu yatıştırmaya çalışır oldu. Ancak ruhum hep öteki tarafa sürükleniyordu. Deniz beni büsbütün ele geçiriyodu ve ona karşı koyacak gücüm yoktu. Zaten istemiyordum da.

Mario'yu Aziz Meryem'in önünde daha sık mum yakar buldum. O'ndan aklımı geri vermesini istiyordu.

- Mario, sen böyle yaparak ben ne gidebiliyorum, ne de kalabiliyorum, dedim birgün. Ne adadığın adaklar ne de Azizler hastalığıma çare değil. Anla ne olur. Ben deniz çocuğuyum. Deniz beni çağırıyor. Gideceğim de. Ama şimdi ama sonra ona dönmeliyim.

⁴³ Ah Meryem Ana!!

Bir gün batımında sahilde otururken bütün yelkenleri açılmış bir tirhandil gördüm. Denizin ortasında koskocaman bir taşı andırıyordu. Yelkenlerine, yelken direklerin hayran oldum. Aya Nikola kaptanları gibi başı dik kaptanı gördüm kamarasında ve hiç sönmeden yanan kandili. Ruhum kaybolmuş bir kuş gibi uçtu ve yelken direğine kondu.

Gemicilerden biri beni farkettiler ve eliyle beni göstererek arkadaşlarına:

- İşte bakın korkusundan denizi reddeden bir zavallı daha!

Aklım başımdan gitti. Korkudan mı? Asla!

Eve geldim. Mario ortalarda yoktu. Alelacele birkaç elbise aldım ve doğru Aya Nikola'ya koştum. Kimin olduğuna bakmadan bir kayık çözdüm ve tirhandile doğru kürek çektim.

Sonra dalgalar beni bir limandan diğerine attı. Şimdi pişmanmısın diye sorabilirsiniz. Bilmiyorum. Tek bildiğim şimdi bir adaya yelken açmış olduğum ve bir daha asla uslanamayacağım.

Deniz beni ele geçirdi.

YABO

*Hasan Ali Toptaş**Wegera ji tirkî; Sîdar Jîr*

Enver pirsî, “Ev çend Sal e ku te van deran nedîtîyî?”

Min demekê çavên xwe li ser xaniyên axî, têlên ku ber û bera şiva trêne dirêj dibûn, li axa Sûriyeyê ku li paş têlan bû û jê û wêdetir, li navçeya Resuleynê –ku di qemika êvarê de winda dibûgerand.

Min di ber xwe de kir pistepist, “Donzdeh Sal e.”

Dûre, zûleya demê ya ku min navê wê danîbû donzdeh sal, ligel durdên jiyana donzdeh salane ku di nava xwe de dihewand ji hişê min xwe da alî û bi carekê re bûbû mîna ku li rojên xwe yê leşkerî yê li vê navçeyê bi şûnde vegeriya bim. Hema wekî ku min xwe, di nava şihîna hespan, keriyên pez, vizîna guleyan û xorimên çayê de dît. Cênîkên min tevzî didan. Şevên bêhnmirinî ku ji bilî xurtkirina tirsê ji tu tiştî re nedibûn. Mîna hespeke birîndar a qaçaxçiyên bi ser eniya min de dihat her dem. Ez di binê wan de dipelçiqîm. Ji ber ku li hember çefiyêke bixwîn ku bi têlan ve aliqîbû, nalîna hespeke li nava erda mayînkirî hatibû gulekirin, destê hevaleyê ku dirêjî girarê dibû û di cî de mit dibû, yan jî li hember bi sedan awirên li pey trêne ku derbas dibûn û diçûn, min nikarîbû hestên xwe baniya zimên û birijanda ser kaxezê, ez difikirîm ku mirina herî fêmkor ku jê re korbûnî tê gotin dijiyam. Her ku mîna koma goşt û hestiyên dijiyam, çavên min dibû lûle û tilîka min dibû dîkê tivingê.

Enver got, “ Tu dîsa ponijî.”

Me her yekî; cixareyek vêxist. Hîna me gulpa pêşîn lêxistibû, di tariya şevê de yekî kire îskeîsk. Dûre îskeîsk guherî ser zûrneke fetisokî. Min bi çavên tijî pirs li Enver nihêrî.

“Ev Yabo ye” got, bi berdana dûyê cixareya bi devê xwe re, “Her şev digirî.”

Min pirsî, “Çima?”

Got, “Digirî hema.”

Girî, awayekî îşaretê bû ji bo Yabo. Kalepîrekî bêkes bûyî; her şev li ser xênî rûdinê, çavên xwe zîq dîke li şewqên Resuleynê dinihêre û paşê heta ku şevaq davêje der cixareyê ji cixareyê pêdixistiye. Gava cixareya wî diqediya, yan jî tenêtiya ku bi salan e dikişand ji nişka ve ew radipêça, mezin dibû û di qirika wî de dibû mîna girêkekê, ji bo ku hinek bihata cem wî bi vî awayî digiriya.

Min ji Envêr re got; “Wê gavê em herin cem wî.”

Di alûleyên teng re em meşiyar û hilkişiyar cem wî.

Gava Yabo pêjna me hîs kir, dev ji girî berda, pala xwe de kuleka axî û berê xwe da Sûriyeyê. Me, xwe li me daneanîna wî daneanî û me mînderkên xwe li rex wî raxistin. Ma pakêta cixareyê danî ber wî.

Piştî vêxistina cixareya pêşîn, lertzîna rîha wî sekinî, tariya şevê ku li ser xetên rûyê wî kom bûbûn kêmbû hinekî. Piştî ku lingên xwe yê xwas di nava tariyê de dirêj kir, hêdî hêdî dest bi axaftinê kir Yabo.

Bi saetan dora peyvê neda tu kesî. Divê berê her tişt ji Envêr re qal kiribe, hemû hevokên xwe li ser çavên min diqedand, dûyê cixareya xwe bera paştûyê min, guhên min dida û raburdûya xwe ji nû ve dijiya. Gava min li ji cixare ji cixareyê vêxistina wî dinihêrt û difikirîm ku, gelo ji ber ku qal dikir cixare dikişand an ji ber ku dikişand qal dikir, ez jî bi wî re diçûm û diçûm raburdûyê û dihatim.

Li gorî ku qal dikir, Yabo qaçaxçiyekî kevin bûye. Di ciwaniya xwe de mîna xezalan qevz dikir di nava mayînan re, ji

guleyê bileztir ji kevir bêtirstir bûye. Bi salan ji vî aliyê çûye wî aliyê, tenê carekê ji mayîna û cendirmeyan tirsiyaye. Şeva ku tirsiyaye mîna do tê bîrê. Wê şevê barê wî ne xormê çayê bûye, ne jî şela hevrişim bûye. Barê wî bûkeke ku diviya bibira Resuleynê bûye. Bûk jî, hemû tiştên wî, Gazela wî ya bi tik î tenê bûye. Bi du hespan daketine ber çemê Xêbûrê. Heta ku heyvê bêvila xwe xistiye nava ewran, bi çengeya hespan girtine û sekinîne di taldeya darên bî de. Gava ku şewqa erebeyên dewriye didan li paş Mezartepeyê* winda dibû û êdî asîman dialast, hespên xwe dane pey xwe û têt derbas kirine.

Gava nêzîkî xaniyên spî seyandî yên Resuleynê bûne, êdî den bi dîkan ketiye. Berbûyên ku şalwerên wan li ber bê difirfirîn ew pêşwazî kirine. Roja din, piştî taştiyan dawetê dest pê kiriye. Gava di sîtilên ku Çar kesan radihiştê de girar didan ser êgir, dengê def û zirneyê hildiperikî asîmanan, ji hêlekê ve mîna gilokeke ewrê rengorengo ber bi Helebê ve belav dibû, ji hêla din ve jî di kuçeyên Serêkaniyê re diborî û xwe digihand Ruhayê.

Piştî daweta sê şev û sê rojan Yabo vedigere Tirkîyeyê. Heta ku ji nava Resuleynê derdikeve Gazel û mêrê wê jî bi wî re têt. Gava dema xatirxwestinê tê, li nîvê şevê asê dibin. Gava Gazelê destê bavê xwe maç kiriye, du xilolîk hêsir jî bi ser de barandiye û gotiye; “ Ji niha û pê ve maçkirina destê te zor e bavo.” Gotina wê jî rast geriyaye, piştî wê şevê bi salan destê bavê xwe maç nekiriye. Bavê wê jî keça xwe nexistiye hembêza xwe û tenê carekê be jî ew hembêz nekiriye.

Dûre, çavên Yabo êdî tarî qul nekiriye. Piştî ku ji qawetê ketiye goştê bedena wî keslan bûye, dev ji ruhgerandina li ser mayînan berdaye. Şewqa çavên wî çûye, lê belê guhên wî hîna jî mîna bîrên bêbinî kûr in. Niha, gava bi me re li ser xênî rûniştî jî, gava pênc kîlometreyan dût dîkê tivingê bê kişandin, cendirmeyek niftikekê vêbixê, yek keserekê bikişîne, yan jî kelpetan bibêje kirt û têtlan bibirre bi hêsanî dikarîbû bibihîsta. Lê belê, kesî ji vê bawer nedikir. Jixwe kesekî ku ji gotina wî bawer bike nemaye, her kesî li pêş û paş wî digotin; dîn e û dikirin pilepil. Êdî qet ne li bala Yabo bû jî, hema dikirin pilepil bila bikirana. Êdî hîn nasnavê dînîtiyê jî

bûbû, çimkî ji donzdeh salan û vir de ye yê torinê wî dihatin jî wisa bangî wî dikirin, zimanê xwe jê re derdixistin û çavên xwe beloq dikirin, bi hev re ew didan ber keviran, digotin; em cixareyê bidin te, cixare! Û pê li damara wî dikirin, an jî xwe şaş bikira û derketa kuçeyê terîka firfirokan bi kujê çakêtê wî ve dikirin.

Donzdeh Sal berê çi bûye?

Berê, pîreka wî Yadê çûye ser dilovaniya xwe.

Gava Yadê li wê tava ku çizzînî mîna taweyekê ji navçeyê dianî, meqarneyê avêtî ji selika qirş û qalan a gîvaleyê gerok a cendirmeyan derdixist li erdê bûbû tejane. Tevî kîsikên naylon ên di hembêza wê de, destmala serê wê jî di selika qirş û qalan de ji bîr dikin, porê wê bi rê de li ba dibe, li piştê xwê dikin û tînin malê. Wekî ku hebên meqarneyên ku berhev kiribû jî di nava pelûnên çavên xwe de digire û wan jî bi xwe re ji vê dinyayê bibe, çavên xwe qet venekiribû Yadê. Tenê bi destan îşaretî Yabo kiribû û gotibû, “were were...” û bangî cem xwe kiribû. Û jê re kiribû pistepist, “ Sê roj şûnde cejn e, tu çûyîna ber têlê jibîr meke yamere.”

Roja yekemîn a cejnê ew jî mîna hemû kesî diçûne ber têlan. Diketin nava qerebalixiya pêncî şêst metroyî li paş tixûb û bi saetan li hêviya hev diman. Demeke dirêj cendirmeyên li ber têlan wê li buxçikên diyariyan ên di destê wan de, wan ê jî li rûyên cendirmeyan binihêriyan. Dûre, xizmên ên ku li bendê diman, ji Suryeyê berrî bi gavên mezin diborandin zar û zêç, pîr û ciwan, jin û mêr hemû radiweşiyar ber tixûb. Paşê jî, ji vê hêlê ve ber bi wê hêlê ve, ji wê hêlê ve jî ber bi vê hêlê ve dikirin barebar û cejna hev pîroz dikirin. Yadê û Yabo di nava xirecira li ser axa Suriyeyê, bi çavên xwe li torinên xwe yê biskreş digeriyan didîtin û kîsikê şekirê xwe radikirin hewayê û digotin; “ Me diyariya we ya cejnê kiriye qurbana we, va ye va ye!” nikarîbûn xwe xwe bigihandana şekiran û argûşkên xwe tijî şekiri bikirana û têr bixwin jî zarok pê kêfxweş dibûn. Dest û milên xwe li ba dikirin, lotik didan xwe û digotin; “ maç dikim kalo, maç dikim pîrê!”

Dişgel têtên bi stirî û cendirmeyên her serê du gavan bi navber li kêleka hev sekinîbûn jî ew kêfxweşiya wan heta êvarî didomiya. Gava roj diçû ava, bêyî ku diyariyan bidin hev û bigirin, bêyî ku hev hembêz bikin û maç bikin, her du alî jî diçûn malên xwe.

Piştî ku Yadê mir, bêyî ku gotin ji dêv derê sê rojan li ser xênî rûdinê Yabo. Nikarîbû pîrika wan ji gorê derbixista û bibira, lê belê divê teqez şekirê cejnê ji wan re bibiraya. Hingî difikirî ku wê dirav ji ku peyda bikirina, tam sê rojan bi wî awayî rîha xwe gevçilan û sekinî. Xelîtkê xwe yê çermê mêşinî ji ku peyda kiribû, kiribû. Sê rojan bê navber li belika guhê dîwaran xistibû.

Sibeha cejnê jî bi lez çûbû ser selikên qirş û qalan, wekî mirîşkên li nava tixûban şaşomaşo bimîne, qederekê di nava wan selikan de geriyabû. Dûre gotibû, ez şekir jî têxim qutiyê çawa be ez ê nedim torinê xwe, qutiyêke vala dibîne. Paşê jî wê qutîkê mişt bi gihayê dadigire û xweşik dipêçe.

Ji nişka ve deng ji Yabo biliya. Rîha wî; dest bi lertzîne kiribû. Bi îskeîsk cixareya xwe ji ser xênî davirvirand xwarê. Û dîsa ew îskeîsk guherî ser zûrînen dûdirêj. Demekê, ez û Enver belasebeb li benda sekinîna giriyê wî sekinîn. Me fêm kir ku Yabo îcar ji bo xwe digirî; wekî ku me ji bîr kiribe, me pakêtên xwe yên cixareyê li wir hişt û em rabûn.

Em heta mala Enver qet nepeyvîn.

Sumrüyê derî vekir.

Enver got, " Tu hîna ranezayî yî?"

Sumrüyê pênûsa destê xwe nîşan da û got, " Min dersa xwe çê dikir."

Gava em ketin hundir û me xwe xist nava paldankên hêwanê, Enver zîq li çavên min nihêrî û got, " Ma qey tişteke bû, tu pir mitrî yî."

Min jê re got, " Ez li tiştên ku Yabo got, difikirîm."

Kêliyêkê bédengiyek çêbû.

Virde wêde, min xwe negirt û min pirsî, “ Tu dawiya vê çîrokê dizanî?”

Enver got, “Nizanim.”

Rabû li pakêteke cixareyê ya nû geriya li hêwanê.

Gava vegeriya dîsa got, “ Nizanim. Tiştê ku dizanim ew e ku, ecêbiya Yabo piştî sibeha wê cejnê dest pê dike.”

Ji nişka ve kesereke kûr kişand.

Min ji Envêr re got, “ Wê rojê, li ber têlan ez nobedar bûm, cara yekemîm bû ku dayin û standina diyariyan û hevdîtina yên ji Sûriyeyê hatibûn û yên ku li Tirkiyeyê bûn serbest bû.”

Afirandina Kinyatê

Berê ne erd hebû ne esman
 Ne behr hebû ne binyan
 Ne çiya hebû ne sikan

Ya Xudê dinya hebû tarî
 Tê da nebûn mişk û marî

Ezrayîl.....Cibrayîl
 Mîkayîl.....Derdayîl
 Şimqayîl.....Ezazîl....Îsrafil
 Ew in her heft melekêt kibîr
 Berî Adem bi çendî bedîl
 Di desta da mifte û kilîl
 Dirawestayne li hizreta Melikê Celîl

Pedşa ye û her heft surrêt xewle ne
 Wê rayekê di nav xo da dikene
 Êqîn dê kinyatekê ava kene

Pedşê min durrek ji xo vavare
 Durr qendîl e
 Qendîlê nur sitar e

Kire rikn û rikinî

Durr ji heybetê hincinî (tengav bûn)
 Taqet nema helgirî

Taqet nema li ber bisebrî
 Durr bi renga xemilî
 Sor bû, spî bû, sefirî (pijiqî)

Pedşê min î cebar e
 Ji durrê afirandibûn çar e
 Axe û ave û baye û agire

Av ji durrê weriya
 Buwe behr û pengiya
 Pedşê min merkeb best û li nav gerriya

Pedşê min li merkebê dibû siware
 Pedşa ye û her heft yare
 Têk seyrîn li çar kinare
 Li lalişê sekinîn û gotin: eve heqwar e

Heqwar e û sekinîn
 Pedşê min hêvên havête behrê û behr meyînî
 Dûxanek jê dûxinî
 Her heft esman pê nijînîn
 Erd mabû yî behitî

Bi xidûdekî xeditî

Go: ezîzê min erd bê wê surrê natebitî

Piştî çil salî bi hijmare

Erdî bi xo ra negirt heşare

Heta Laliş binaf da hate xware (heta zahir dibît)

Laliş ku dihate li erdê şîn dibû nebate

Pê zeyînî çiqas kinyate

Ku kinyat pê dizeyînî

Çar qismet têk hincinî

Axe û ave û baye û agire

Qalibê Adem jê nijinî

Piştî heftsed sala, heft surr hatine hindave

Qalibê Adem mabû yî bêgave

Gotine ruhê: Bo çî tu naçiye nave?

Ruhê go: Li ba we aşîqa we me'lûm e

Heta bo min ji bana neyên şaz û qudûme

Nîveka ruhê û qalibê Adem zor tixûme

Şaz û qidûm hatin û hedirî

Nûra muhbetê hingivte serî

Ruh hat û li nav qalibê Adem êwirî

Pedşê min kinyat ava kir ji durra gewhere
 Spartibû her heft surrêt her û here
 Melekê Tawus kire serwere

Pedşê min hezar û êk nav e
 Ev dinyaye li ba wî se`et û gav e
 Ew dizanit li behra çend keşkul av e
 Ê li besta çend kevir di nav e
 Ewî Hewa kire bûk û Adem kire zave

Pedşê min î qefar e
 Ji ba wî dihêtin firwar e
 Bo dinyayê û her çar kinar e

Pedşê min dinya çêkir
 Bi hedûsed û rêk û pêk kir
 Benî adem tê da xinê kir

Tîpguhêziya ji tîpên erebî: Ergîn Opeingîn

**Çavkanî: Êzdiyatî/ Wane bo Qutabiyên Êzdiyan (2003), Rêza Sêyê
 Navncî, Weşana Wezareta Perwedeyê Herêma Kurdistanê-Iraq**

MEMO ÖLÜM UYKUSUNDAN UYANIR

Helîm Yûsiv

*Kürtçe'den çeviren: Hekîm
KILIÇ*

Bu öykü Helîm Yûsiv'in *Mêrê Avis* (Hamile Adam) adlı kitabından alınmıştır (Avesta Yayınları, 1997). Helîm Yûsiv 1967'de Amûdê'de (Başûrê Biçûk, Suriye) doğmuştur. Kürtçe ve Arapça dillerinde yazdığı romanları var. Helîm Yûsiv'un *Mirî Ranazin* adlı romanı Türkçeye (Ölümler Uyumaz) çevrilmiş olup, yazar halen hayatını Amûdê'de sürdürmektedir.

Teşekkürler bu kıskançlığa

O olmasaydı

Sevda bu kadar

Parmaklarımı kemirmezdi

Zînê Memo'nun mezarının üzerine eğilmişti. Onu kucaklıyordu ve kendini mezarın toprağına sürüyordu. İnsanlar ona doğru gitti, onu kaldırmak istiyorlardı. Ama Zîn donmuş bir beden gibi kala kalmıştı. Mîr Zeyneddîn kız kardeşinin donmuş bedeni üzerine yığılmış, feleğe yakarıyordu kara fermanından dönmek için. Kızın cesedini, vasiyet ettiği gibi uğurladılar. Mem'in mezarını açtılar. İki acı dolu gözle, mir kız kardeşini kaldırdı, onu mezara indirdi ve Mem'in yanına uzattı. İçinde çığlıklar kopuyordu: "Senin olacak Memo, hayatayken onu senden uzak

tutuğumuz yârin, başışla beni, dünyada sana çok zorluk çektirdiğim için." Beko Ewan, o da, onların kenarında gömülmüştü. Mem ile Zîn'in mezarı ağaç ve gülerden bir surla çevrilmişti ancak Beko'nun kabri pörtlek dikenlerle örtülmüştü.

Mem ile Zîn

Ve birkaç ay önce

Bir olay oldu

Hiç kimsenin dikkatini çekmeden

Ağır bir rüya Memo'yu uzun ölümünden uyandırdı. Memo elini salıyordu, kabrin içinde, Zîn'i arıyordu. Eli sert bir duvara çarpıyordu. Bir anda döndü:

— Hani Zîn nereye gitmiş, kim onu kaçırmış? Beko mu, hayır, Mîr Zeyneddîn mi hayır, öyleyse kim yaptı?

Memo afallamış bir şekilde yeryüzüne çıktı. Etrafına baktı, her şey tuhaftı; mezarının etrafındaki ağaçların viran oluşu, mezarın üzerindeki dikenlerin çoğalması. Mezarının kalesi üzerine yazılı ismi toz ve sineklerden, oradan hızla geçen kimselerin sidiği altında kaybolmuştu ve Beko'nun mezarı bütün ihtişamıyla duruyordu. Mezarı bir gül bahçesinin kalbindeydi ve kalenin üzerinde altın harflerle ismi Beko Ewan yazılmıştı. Gözyaşlarını sakladı, ağır bir sızı göğsünü kaplamıştı. Kısa bir zaman sonra anladı ki yüzlerce sene geçmişti ölümünden... Üstündeki bu süslü giysiyi değiştirmesi gerekiyordu ki hiç kimsenin dikkatini çekmesin. Ve her nasıl olursa olsun Zîn'i görmesi gerekiyordu. Sırtını mezarlığa dayamıştı ve geçmiş olaylar aklında bir birine karışıyor, sanki bu olay daha dün yaşanmıştı. Tacdîn, dost ve değerli arkadaşı, onun karısı Stî, Zîn'in ablası. Acep ne oldu bunlara? Her iki kardeşi Arif ve Çeko, ne çok özlemişti onları?

Ama... Acep burası Cizîra Botan⁴⁴ mı? Hani Dijle nehri? Newroz bayramında, o taşın kenarında, o ve arkadaşı Tacdîn'in akılları başlarından gitmişti. Her biri bir cariye'nin giysilerini giymişti. Stî ve Zîn de her biri bir uşağın giysilerini giyinmişlerdi. Zînê üzerinde kendi ismi yazılı yüzüğü Memo'nunki ile değiştirmişti. Stî ve Tacdîn de aynısını yaptılar. Bu o taş, tabii, ama hani büyük Dijle? Memo, bir zamanlar bu suyun kenarında, özellikle de Tacdîn ve Stî'nin evliliğinden sonra, aşkının sızısını derinden hissetmişti. Memo kalbi yaralı bir şekilde yürüyordu, bir adama rastlamıştı ve ona sordu:

— Acep buradan Dijle geçmiyor muydu amca?

Adam her iki gözüne bakıyordu:

— Sanki bu diyardan değilsin?

— Evet, ben bu diyardan değilim. Ben yabancıyım.

Bu söz (yabancıyım) adeta bir bıçak gibi saplanmıştı ciğerine, adam ağzını yaklaştırdı Mem'in kulağına:

— Onu içtiler oğul!

— Kim içti? Ne diyorsun?

— Şaka yapmıyorum. Bunlar onu içti.

Ve parmağını başları kapalı insanlara doğru doğrulttu. İnsanlara benzemeyen varlıklardı bunlar. Memo onlara doğru yöneldi. Onlardan birisine sordu:

— Burası Cizîra Botan değil mi?

Yamuk gözlü ve başı örtülü bir adam ona bakıyordu. Memo anladı ki dilini bilmiyor ve sorusunu tekrarladı. Yabancı bir dille cevabını verdi adam. Sırtını çevirdi ve yürüdü, düşünüyordu, demek oluyor ki bir sürü karışıklık ve sorun var. Yabancılar, nehirleri içebilecek yeni insanlar, çöl, güçlü kimseler,

⁴⁴ Cizîra Botan: Günümüzdeki Cizre şehrinin merkez olduğu geniş bir bölge. Bu bölge Mardin, Batman ve Hakkâri illerinin belli bir kısmını da içine almaktadır. Kürtler bu geniş coğrafik bölge için "Botan" ismini kullanırlar. Ve yine Kürtler için önemli bir politik bölge konumundadır. (ç.n.)

bomboş bir gökyüzü. Derin bir sessizlikle Memo, bir ömür korku ve sorularla sarılmış meydana ağır ağır gelir ve sorar:

—Mîr Zeyneddîn, Cizîra Botan miri?

Cevap da kalbe saplanmış bir hançer gibiydi:

—Böyle bir isimde kimseyi tanımıyoruz.

Birkaç gün sonra Memo kendini insan kalabalığının arasına atmıştı. Bir şalvar ve gömlek giymişti. Bir ev kiralamıştı. Ev sahibi iyi kalpli bir yaşlı amcaydı. Yaşlı amcaya her aybaşı, kirayı vereceğini söz vermişti. Memo, delirmiş gibi Mîr Zeyneddîn'in kalesinin olduğu yere doğru yönelmişti. Mir ve adamları avdan döndüğünde, Zîn'i kendi giysisinin altında sakladığı ormanı aradı Memo. Tacdîn evini yakmıştı, Mem ve Zîn o harap halden kurtulsun diye. O günün gürültü patırtısını hatırlamıştı. Bugün de kimsesiz bir harabenin önünde duruyordu. Yıkık bir duvara doğru koştu. Tırnaklarını duvara sapladı, açlıktan inleyen bir köpek yavrusunun önünde. Alnını toprağa koymuş ağlıyordu. Sert bir dokunuş sırtına saplandı, döndü, bir askerın silahının namlusu alınıdaydı, asker bağırmağa başladı. Memo anlamamıştı ne dediğini fakat el ve ayak hareketlerinden büyük bir tehlikenin varlığını sezmişti. Memo geri döndü. Viran olmuş mirin kalesinin yanında bir bina vardı. Üzerindeki yazıyı okumak istedi, yapamadı. Kuşku dolu gözlerle bayrağa bakıyordu. Binanın üstünde büyük bir bayrak dalgalanıyordu ve her yere yayılmış resimler vardı. İyice resimlere baktı. Dona kaldı şunu fark edince: Bu resimlerin hepsi Beko Ewan'ındı -Mîr Zeyneddîn'in uşağı, acımasız, fesat, vicdansız olan, Mem'in mirin damadı olmasına mani olan kişi, fesatlık ve ara bozuculukta akıl almaz planların sahibi, iki yüreği birbirinden uzak tutmak için her şeyi yapmaya hazır olan kişi. Satranç oyununu hatırlamıştı Memo. O gün Beko, Memo'nun gözleri Zîn'nın gözlerine değsin ki akli başından gitsin, arka arkaya beş kez oyunu kaybetsin ve sonunda iki eli kelepçeli ve kalbi kırık onu hapse götürsünler diye mirin yerine değiştirmesini akıl etmişti. Beko zaferle gülüyordu, ha... ha. Tüm bunları düşünürken, Memo'yla bir kadın çarpıştılar, kadın onu küfürlere boğdu. Memo, kendisini seven ve güzel delikanlının

hayatında derin bir giz olduğunu bilen iyi kalpli yaşlı amcanın yanına geri döndü. Bu delikanlı dağılmış bir vaziyete ve dertli duruyordu. Çok az sefer söylediklerini tamamlayabiliyordu. Günlerce sessiz kalıyordu. Gizlice ağlıyordu. Bir kadına seslenerek: “Seni benden uzak tutular... mezarda bile” diyordu. Sonradan yaşlı amca anlıyor ki bu evinde kalan genç Memê Alan’dır, başkası değil. Onu her gördüğünde sarılıp öpüyordu. Ama kalbindekini de saklıyordu:

—Söyle bana oğul... Baban sayılırım.

Memo yüreğindeki volkanları saklamak için, sessizce cevap veriyordu. Yaşlı amca devam ediyordu:

—İki oğlum ve karım vardı oğul... Eğer ölürsem bu evim senin olsun Memo, sen...

- ...

Memo’nun keyfi yerine geldi, gülesi geldi. Yaşlı amca da, kendisi gibi cümleleri bitiremiyordu.

—Karım sizlere ömür, oğlum Şêxo uzun zamandır hapiste ve diğer oğlum Azad dağda Cizîra Botan’ın özgürlüğü için savaşıyor.

Ey yerin ve göğün Yaradan’ı

Bu nasıl yaşlıdır?

Memo bir anda kendine şunu soruyordu:

—Zîn çok sevinecek...çok...

Yaşlı amcanın dona kaldığını gördü. Memo, cümlesini bitirmeden sustu. Oturuşunu düzeltti. Yaşlı amcayı daha çok dinlemek istedi. Yüzlerce yıl öncesine götürdü, Memo’yu. Yaşlı amca durmadan konuşuyordu:

— ...Ve Cizîra Botan. Adeta solucanlar kalbini kemiriyorlar ve çürütüyorlar. Görüyorsun suyunu içtiler. Onu kurutular ve çürümüş bir paça gibi atılar unutulmuş bir köşeye. Çok ama çok şey gitti elimizden. Aramızdaki iyiliğin bedeli, akılsızlık ve

düşmanlık iyice ağırlaştı. Ewanîler⁴⁵ her yerdeler ve eğer onlardansan kâfidir, her şey senindir. Mevki ve para, kadın ve güzellik ve her şey. Şan ve namus fazlasıyla ucuzlamış, saman daha pahalı olmuş. Ataları Beko'nun kabrini altınla süslediler ve Mem ile Zîn'in kabri ise fare ve solucanların diyarı olmuş. Zîn'i kabrinden çıkarıp, goturdular. Tanrı bilir, ona ne yaptıklarını oğul, o yüksek binalarda. Bilesin ki eğer onlardan birisi bu dediklerimi duyarsa, beni sağ koymazlar yarına kadar. Ewanî. Ewanîler, yarasalar gibi evimizin her tarafındalar, her köşede, abdesthanede, uykuda, dükkânla sokaklarda ve çarşılarında, meydanlarda, yastıkların altında, Cizîr'i fare ve köstebeklerin diyarı yapmışlar, köstebek, köstebeklik ve kötülük, kötülük Cizîra Botan'ın başını sarmış gidiyor.

Yaşlı amcanın yüzündeki kırışıklılar gittikçe derinleşiyordu:

—Geldiğin günden bu yana, yirmi kereden fazla beni gözaltına alıp sonra da bırakıyorlar. Hayatın tehlikede oğul, haberin olsun. İyi birisin ama iyiliğin burada yeri yok. Umarım ki Yaradan seni onlardan korur. Yaşlı amca titriyordu. Memo elini tuttu. Onunla teselli oluyordu. Odasına doğru yöneldi, seraplar deryasına dalmıştı. Mir, asker, uşak, cariyeye, ewanî, tavuk, tavukların silahlı güçleri, tavukların yetiştirilmesi, resim, yabancı yazılar, ezik halklar sürüleri, silah, yabancı, at ve...

Zîn'in Memo... Zîn?...

Sanki hiç aklına gelmiyor artık. Hayır, Zîn hayatımdı ve hayatım olarak kalacak, ama ... lazım.

Korkuyla yataktan kalktı. Pencereden insanlara bakıyordu. Konuşmaları bitmek tükenmek bilmiyordu. Sanki hiçbir şey yok. Bu nasıl bir beladır? Birisine bakıyordu. Sokağın ortasında dinleniyordu. Diz üstü çükmüş, eğik bir şekilde ve yüksek bir sesle soruyordu kendine:

Ey Yaradan

niye

⁴⁵ Ewanî: Beko Ewan'nın fikirlerini savunan kimse. (ç.n.)

bu diz çökmüş,

ben diz çökmem

der.

Memo yaşlı amcanın yanına geldi.

Yerinde yoktu. Memo dona kaldı, gitti komşusuna sordu, cevabı aynen şuydu:

—Belli ki uykun ağır. Ewanîler onu götürdüler...

Memo birçok acı gerçekle yüz yüze kaldığını anladı. Ne zaman ki, Ewanî birini gözaltına alırsa, herkesin gözü önünde onu götürürler ve artık... Bir kaç saat insanlar onun ismini telaffuz eder ve sonra arkasından:

—Gitti gitti, bahtsız adam.

Ve bir zamanlar birlikte yaşadıkları bu ismi unuturlar. Bazıları da alay eder onunla. Kim ki Ewanîlere karşı çalışır ya da bir Ewanîye düşmanlık ederse, sonu ölüm ya da kaybolmak oluyordu -hangi baba yiğit ki onu arasın sorsun. Ne yani, durum bu muydu? Memo başını yaşlı amcanın yastığına gömdü. O yaşlı bir adamdı, ey halk. Yaşlıydı ey taşlar, tahtalar. Zîn'e sevdası yüzünden hapse atıldığı zamanı hatırladı. Tacdîn, Arif ve Çeko, halkın hepsi haykırıyordu. Nerde o halk? Evet. Güzel bir şey bırakmamışlar ki insan Cizîr'e bağlansın, birçok insan onu bırakıp gitmiş. Birçoğu korku ve ödlelikten Cizîr'i Ewanîlere bıraktılar ki kimse niye diye soramasın, üstüne işediklerinde. Sen tek başına kalmış bir Cizîr değilsin ey Botan, sen yaşayan bir ülkesin, ama çukur ve çöl, toz ve korku, kuraklık ve köstebeklikle dolmuş. Ne bir arkadaş kalmış Tacdîn gibi, ne de herhangi bir haber geliyor Zîn'den. Zîn'im, yüreğim, acep bu güçlüler ne yapıyorlar sana bu kapalı kapılar arkasında?

Çalışmaktan başka bir yol gözükmüyordu önünde ve kötü bir fikir sarmıştı başını; yaşlı amcanın evini satmak. İş bulmak için çıktı,

kendini sigara arıyor bir halde buldu. Arkadaşlarından borç aldı. Tacdîn hiçbir şey sormuyor. Arif ve Çeko gece gündüz içmekle meşguller. Kendinden nefret etmeye başlamıştı Memo. Büzüşmüş rüyalarında düşünüyordu. Bir parça ekmek hayal olmuştu. En zor ve en ucuz işleri bile aradı, bulamadı, yollar kapanmıştı. Kendini bir meyhanede oturmuş içerken buldu, arkadaşları da bugün cömert görünüyorlardı. O da arkadaşlarına yürekten teşekkürlerini sunuyordu, halen dostların olduğuna inanmıştı:

—Hala dünyada iyilik var. Öyle değil mi Tacdîn?

Gülerek cevap veriyordu:

—Tabii Memo tabii.

Arif cevap veriyordu:

—Savaşın ve kötülüğün yeri sadece aptalların kafasında kalmış.

Çeko şakayla devam ediyordu:

—Güç, iyilik ve hak, güzellik ve domates ve çürük kozalaktır.

Yeni arkadaşları Elîkê Betê. Ona “Güvercin hırsızı” lakabını takmışlardı. Bu ismi esprili bir şekilde ona takmışlardı, çünkü bu isim yiğitliğin emsaliydi:

—Konuşmuyorum, bırakın da düşüneyim.

Gülüyordu. Memo iğneleyici bir şekilde:

—Bırakın onu, aklı güvercinlerde kalsın.

Ve gülüyorlardı.

Memo acılarını onların önüne seriyordu. Onlar da, gerçek dost gibi Memo'nun etrafını sarmıştı. Yarasını, sevdiğini, Zîn'i deşiyorlardı -son demlerini Memo'nun vücudunda bırakmıştı.

Zehir olmuştu. Yüzü sararmıştı. Artık, canı ne yemek ne sigara istiyordu ne de evde oturmak istiyordu. Eskiden Zîn'i görmek zordu. Ama bilindik bir yerdeydi. Ewanîlerin hapsinde değildi. Kardeşi mirin, hapsindeydi. Fakat bugün Memo geceliyor, sokaklar boşalıyor. O ve köpek yalnız kalıyorlardı. Cizîra Botan'ın bütün köpeklerini tanımıştı. Onlarda Memo'yu tanımıştı. Köpek

yanına yaklaşıyordu. Köpek kendini Memo'ya kaşındırtmak niyetindeydi. Onu koklamasını istiyordu. Memo, sokakları karartan ve gecenin bitişinin habercileri olan işçileri görünce seviniyordu. Sigaraları topluyorlardı. Çoğu kes Zîn'i soruyordu. Cevap yerine, işçi, karısının aptallığı ve beceriksizliğinden, çocuklarını doyurmanın zorluğundan bahsediyordu –o çocuklar ki "Simirmir"⁴⁶ gibi. Gülerek diyordu:

– Önden yiyiyor arkadan atıyorlar... Ve doymak bilmiyorlar.

Memo her zaman sarhoş, kalbi kırık ve yalnız bir şekilde bomboş odasına dönüyordu. Ama bu sefer meteliksiz arkadaşları yolunu gözlüyorlardı. Memo selam verdi, selamı karşılıksız kaldı. Gözleri tilkilerinki gibi parlıyordu. Oturdu. Tacdîn söze girdi:

– Seni bekliyorduk aramızdaki sorunu çözmek için.

– Ne sorunu ya?

– Yalanların, Zîn'i sevdiğin ve kendini sevdalı Memo göstermen.

Hep beraber güldüler, duvar ve ağaçlar, komşuların kapıları ve Beko Ewan'ın kabrinin olduğu kale.

Arif'in de söyleyeceği bir şeyleri vardı:

– Yaptığın şeyler pis. Büyük bir günahkârsın. Ve hala kendini ... yapıyorsun. Ama işte ne olduğun ortada?

Çeko konuştu:

– Borcumuzu ver bize, eğer bunun için mal ve mülk satmak yetmiyorsa yüreğini de sat. Ey zamanın sonunun sevdalısı, hala yalan da söylersin. Tabii eskiden demişler ki "Yavaş akan sudan felaketler gördüm."

Bir tek "Elîkê Betê" konuşmamıştı, o da konuştu:

– Eğer Zîn'den, küçük ve güzel hanımımızdan vazgeçmezsen biz de sana göre ve başka bir yola... hallederiz.

⁴⁶ Simirmir: Çekirge yiyen bir kuş.

İçki mayasının etkisi Memo'nun başında kalmadı. Vücudunun eski bir kumaş gibi parçalandığını düşünüyordu. Dün arkadaşları... Bugün hepsi hâkim ve hesap sorandılar!

Tek tek gözlerine bakıyordu. Yere bakıyordu. Tükürdü. Kandan bir halka, birbirinin aynı ayakkabılarının yanında oluştu. Koşarak çıktı. Ertesi gün akşam gördü ki Zîn, onun yolunu gözlüyor.

Zîn... tanrısal güzelliğiyle

ateş ve kardan zülûflerle

allı pullu yanaklar ve katil dudaklarla

Öyle, bir güzellikle kendini Memo'nun kollarına attı. Dona kaldı. Nefesi açıldı. Yüreğini önünde serdi. Fakat Memo her şeyi söylediğinde, Zîn dört köşe bir demir çıkardı, uzun bir şiş çekti içinden. Birkaç düğmeyle oynadı. Şakayla zırvaladı ki onurlu fermanları yerine getirilsin. Memo burada neler olup bittiğini sormadan, Ewanî ve askerler etrafını sardılar. Sesiz bir çığlık attı. Kendini kaybettikten sonra, oturulamayacak kadar dar bir odada buldu kendini. Zorlukla nefes alıp verebiliyordu. Kapıyı açtılar. Onu kapkaranlık bir yere sürdüler. Dizlerini oynattı, anladı ki ayakları yerinde. Demir anahtar ve asma kilitlerin patirtısı karanlığın gövdesini yarıyordu. Demir bir yumruk onu yüz üstü yere sermişti. Dar odayı aydınlattılar. Bir komutan masanın arkasında oturuyordu. Masa temiz bir bezle örtülüydü. Komutan örtüyü çekince demir diken, kerpeten ve sivri uçlu, insanın etini ve tırnaklarını kaldıracak aletler gözüktü. Komutan bir tanesini aldı ve güzel parmaklarıyla oynamaya başladı. Memo'yu soydu. Memo soğuk bir iskemlenin üstünde oturdu. Telleri topladılar ve birbirinden söktüler. Tellerle oynuyordu. Başka bir asker su kovasını tutuyordu. Teli ucunu duvara soktu. Teli Memo'nun oyluğuna yaklaştırıyordu. Bacaklarının arasına sokuyordu ve... ardı ardına yakarışlar dilsiz gökten kurbağa düşürüyordu... Bu "ölü kurbağalarla göçünden" sonra, uyandı Memo. Gördü ki asker su kovasını üstüne boşaltıyor. Hemen yani başında duruyordu:

—Bu ikinci hayatındaki son günün senin Memo.

Hüzün Memo'nun yüreğini parçalıyordu, kendisini ve askerinin dişleri arasındaki o sakızın aynı olduğunu düşününce.

—Tarih, Tacdîn'i büyük atamız Beko Ewan'ın öldürülmesinden dolayı yargılamamalı. Öyle ki, Tacdîn bizim tarafımıza geçtikten sonra, o ve etrafındakiler de bize katıldı. Çobanların, aptal ve açgözlülerin zamanı geçti Memo. Zaman bundan sonra ve sonsuza kadar Ewanîlerin zamanı. Bizim zamanımız. Tacdîn, Arif ve Çeko'nun dostun olduğunu mu sandın. Onlar bizim gözümüz kulağımızdı. Uğurlu mezarından çıktığın günden yarın son gününe kadar. Onların gözetiminde olacaksın.

Ertesi gün, sabahın seherinde Memo'yu askeri bir araçtan, toprak rengi olmuş bir halde indirdiler. Her tarafa yayılmış resimler ve sözlerle (Eşitlik – Özgürlük – Kardeşlik – Adalet – Paylaşım) ve süslü yazılarla (Hak geldi, haksızlık eziliyor. Kutsal Kuran), (Adaletin eli her zaman yukarda ve güçlüdür), (Günahların ipi kısadır) süslenmiş bir meydanda ve binlerce sessiz halkın önünde Zîn bütün güzelliğiyle herkesin önündeydi. Tacdîn, Arif ve Çeko etrafındaydılar. Memo darağacına ölü asılmıştı ve şişmiş dili adeta ağzından çekilmiş bir kalp gibiydi.

MEMO ÖLÜM UYKUSUNDAN UYANIR

Helîm Yûsiv

*Kürtçe'den çeviren: Hekîm
KILIÇ*

Bu öykü Helîm Yûsiv'in *Mêrê Avis* (Hamile Adam) adlı kitabından alınmıştır (Avesta Yayınları, 1997). Helîm Yûsiv 1967'de Amûdê'de (Başûrê Biçûk, Suriye) doğmuştur. Kürtçe ve Arapça dillerinde yazdığı romanları var. Helîm Yûsiv'un *Mîrî Ranazin* adlı romanı Türkçeye (Ölümler Uyumaz) çevrilmiş olup, yazar halen hayatını Amûdê'de sürdürmektedir.

Teşekkürler bu kıskançlığa

O olmasaydı

Sevda bu kadar

Parmaklarımı kemirmezdi

Zînê Memo'nun mezarının üzerine eğilmişti. Onu kucaklıyordu ve kendini mezarın toprağına sürüyordu. İnsanlar ona doğru gitti, onu kaldırmak istiyorlardı. Ama Zîn donmuş bir beden gibi kala kalmıştı. Mîr Zeyneddîn kız kardeşinin donmuş bedeni üzerine yığılmış, feleğe yakarıyordu kara fermanından dönmek için. Kızın cesedini, vasiyet ettiği

gibi uğurladılar. Mem'in mezarını açtılar. İki acı dolu gözle, mir kız kardeşini kaldırdı, onu mezara indirdi ve Mem'in yanına uzattı. İçinde çığlıklar kopuyordu: "Senin olacak Memo, hayatayken onu senden uzak tuttuğumuz yârin, başıyla beni, dünyada sana çok zorluk çektirdiğim için." Beko Ewan, o da, onların kenarında gömülmüştü. Mem ile Zîn'in mezarı ağaç ve gülerden bir surla çevrilmişti ancak Beko'nun kabri pörtlek dikenlerle örtülmüştü.

Mem ile Zîn

Ve birkaç ay önce

Bir olay oldu

Hiç kimsenin dikkatini çekmeden

Ağır bir rüya Memo'yu uzun ölümünden uyandırdı. Memo elini salıyordu, kabrin içinde, Zîn'i arıyordu. Eli sert bir duvara çarpıyordu. Bir anda döndü:

— Hani Zîn nereye gitmiş, kim onu kaçırmış? Beko mu, hayır, Mîr Zeyneddîn mi hayır, öyleyse kim yaptı?

Memo afallamış bir şekilde yeryüzüne çıktı. Etrafına baktı, her şey tuhaftı; mezarının etrafındaki ağaçların viran oluşu, mezarın üzerindeki dikenlerin çoğalması. Mezarının kalesi üzerine yazılı ismi toz ve sineklerden, oradan hızla geçen kimselerin sidiği altında kaybolmuştu ve Beko'nun mezarı bütün ihtişamıyla duruyordu. Mezarı bir gül bahçesinin kalbindeydi ve kalenin üzerinde altın harflerle ismi Beko Ewan yazılmıştı. Gözyaşlarını sakladı, ağır bir sızı göğsünü kaplamıştı. Kısa bir zaman sonra anladı ki yüzlerce sene geçmişti ölümünden... Üstündeki bu süslü giysiyi değiştirmesi gerekiyordu ki hiç kimsenin dikkatini çekmesin. Ve her nasıl olursa olsun Zîn'i görmesi gerekiyordu. Sırtını mezarlığa dayamıştı ve geçmiş olaylar aklında bir birine karışıyordu, sanki bu olay daha dün yaşanmıştı. Tacdîn, dost ve

değerli arkadaşı, onun karısı Stî, Zîn'in ablası. Acep ne oldu bunlara? Her iki kardeşi Arif ve Çeko, ne çok özlemişti onları? Ama... Acep burası Cizîra Botan⁴⁷ mı? Hani Dijle nehri? Newroz bayramında, o taşın kenarında, o ve arkadaşı Tacdîn'in akılları başlarından gitmişti. Her biri bir cariye'nin giysilerini giymişti. Stî ve Zîn de her biri bir uşağın giysilerini giyinmişlerdi. Zînê üzerinde kendi ismi yazılı yüzüğü Memo'nunki ile değiştirmişti. Stî ve Tacdîn de aynısını yaptılar. Bu o taş, tabii, ama hani büyük Dijle? Memo, bir zamanlar bu suyun kenarında, özellikle de Tacdîn ve Stî'nin evliliğinden sonra, aşkının sızısını derinden hissetmişti. Memo kalbi yaralı bir şekilde yürüyordu, bir adama rastlamıştı ve ona sordu:

—Acep buradan Dijle geçiyor muydu amca?

Adam her iki gözüne bakıyordu:

—Sanki bu diyardan değilsin?

—Evet, ben bu diyardan değilim. Ben yabancıyım.

Bu söz (yabancıyım) adeta bir bıçak gibi saplanmıştı ciğerine, adam ağzını yaklaştırdı Mem'in kulağına:

—Onu içtiler oğul!

—Kim içti? Ne diyorsun?

—Şaka yapmıyorum. Bunlar onu içti.

Ve parmağını başları kapalı insanlara doğru doğrulttu. İnsanlara benzemeyen varlıklardı bunlar. Memo onlara doğru yöneldi. Onlardan birisine sordu:

—Burası Cizîra Botan değil mi?

Yamuk gözlü ve başı örtülü bir adam ona bakıyordu. Memo anladı ki dilini bilmiyor ve sorusunu tekrarladı. Yabancı bir dille cevabını verdi adam. Sırtını çevirdi ve yürüdü, düşünüyordu,

⁴⁷ Cizîra Botan: Günümüzdeki Cizre şehrinin merkez olduğu geniş bir bölge. Bu bölge Mardin, Batman ve Hakkâri illerinin belli bir kısmını da içine almaktadır. Kürtler bu geniş coğrafik bölge için "Botan" ismini kullanırlar. Ve yine Kürtler için önemli bir politik bölge konumundadır. (ç.n.)

demek oluyor ki bir sürü karışıklık ve sorun var. Yabancılar, nehirleri tamamen içebilecek yeni insanlar, çöl, güçlü kimseler, bomboş bir gökyüzü. Derin bir sessizlikle Memo, bir ömür korku ve sorularla sarılmış meydana ağır ağır gelir ve sorar:

—Mîr Zeyneddîn, Cizîra Botan miri?

Cevap da kalbe saplanmış bir hançer gibiydi:

—Böyle bir isimde kimseyi tanımıyoruz.

Birkaç gün sonra Memo kendini insan kalabalığının arasına atmıştı. Bir şalvar ve gömlek giymişti. Bir ev kiralamıştı. Ev sahibi iyi kalpli bir yaşlı amcaydı. Yaşlı amcaya her aybaşı, kirayı vereceğini söz vermişti. Memo, delirmiş gibi Mîr Zeyneddîn'in kalesinin olduğu yere doğru yönelmişti. Mir ve adamları avdan döndüğünde, Zîn'i kendi giysisinin altında sakladığı ormanı aradı Memo. Tacdîn evini yakmıştı, Mem ve Zîn o harap halden kurtulsun diye. O gününün gürültü patırtısını hatırlamıştı. Bugün de kimsesiz bir harabenin önünde duruyordu. Yıkık bir duvara doğru koştu. Tırnaklarını duvara sapladı, açlıktan inleyen bir köpek yavrusunun önünde. Alnını toprağa koymuş ağlıyordu. Sert bir dokunuş sırtına saplandı, döndü, bir askerin silahının namlusu alnındaydı, asker bağırmaya başladı. Memo anlamamıştı ne dediğini fakat el ve ayak hareketlerinden büyük bir tehlikenin varlığını sezinlemişti. Memo geri döndü. Viran olmuş mirin kalesinin yanında bir bina vardı. Üzerindeki yazıyı okumak istedi, yapamadı. Kuşku dolu gözlerle bayrağa bakıyordu. Binanın üstünde büyük bir bayrak dalgalanıyordu ve her yere yayılmış resimler vardı. İyice resimlere baktı. Dona kaldı şunu fark edince: Bu resimlerin hepsi Beko Ewan'ındı -Mîr Zeyneddîn'in uşağı, acımasız, fesat, vicdansız olan, Mem'in mirin damadı olmasına mani olan kişi, fesatlık ve ara bozuculukta akıl almaz planların sahibi, iki yüreği birbirinden uzak tutmak için her şeyi yapmaya hazır olan kişi. Satranç oyununu hatırlamıştı Memo. O gün Beko, Memo'nun gözleri Zînê'nın gözlerine değsin ki akli başından gitsin, arka arkaya beş kez oyunu kaybetsin ve sonunda iki eli kelepçeli ve kalbi kırık onu hapse götürsünler diye mirin yerine değiştirmesini akıl etmişti. Beko zaferle gülüyordu, ha... ha. Tüm

bunları düşünürken, Memo'yla bir kadın çarpıştılar, kadın onu küfürlerle boğdu. Memo, kendisini seven ve güzel delikanlının hayatında derin bir giz olduğunu bilen iyi kalpli yaşlı amcanın yanına geri döndü. Bu delikanlı dağılmış bir vaziyete ve dertli duruyordu. Çok az sefer söylediklerini tamamlayabiliyordu. Günlerce sessiz kalıyordu. Gizlice ağlıyordu. Bir kadına seslenerek: "Seni benden uzak tutular... mezarda bile" diyordu. Sonradan yaşlı amca anlıyor ki bu evinde kalan genç Memê Alan'dır, başkası değil. Onu her gördüğünde sarılıp öpüyordu. Ama kalbindekini de saklıyordu:

—Söyle bana oğul... Baban sayılırım.

Memo yüreğindeki volkanları saklamak için, sessizce cevap veriyordu. Yaşlı amca devam ediyordu:

—İki oğlum ve karım vardı oğul... Eğer ölürsem bu evim senin olsun Memo, sen...

- ...

Memo'nun keyfi yerine geldi, gülesi geldi. Yaşlı amca da, kendisi gibi cümleleri bitiremiyordu.

—Karım sizlere ömür, oğlum Şêxo uzun zamandır hapiste ve diğer oğlum Azad dağda Cizîra Botan'ın özgürlüğü için savaşıyor.

Ey yerin ve göğün Yaradan'ı

Bu nasıl yaşlıdır?

Memo bir anda kendine şunu soruyordu:

—Zîn çok sevinecek...çok...

Yaşlı amcanın dona kaldığını gördü. Memo, cümlesini bitirmeden sustu. Oturuşunu düzeltti. Yaşlı amca'yı daha çok dinlemek istedi. Yüzlerce yıl öncesine götürdü, Memo'yu. Yaşlı amca durmadan konuşuyordu:

— ...Ve Cizîra Botan. Adeta solucanlar kalbini kemiriyorlar ve çürütüyorlar. Görüyorsun suyunu içtiler. Onu kurutular ve çürümüş bir paça gibi atılar unutulmuş bir köşeye. Çok ama çok şey gitti elimizden. Aramızdaki iyiliğin bedeli, akılsızlık ve

düşmanlık iyice ağırlaştı. Ewanîler⁴⁸ her yerdeler ve eğer onlardansan kâfidir, her şey senindir. Mevki ve para, kadın ve güzellik ve her şey. Şan ve namus fazlasıyla ucuzlamış, saman daha pahalı olmuş. Ataları Beko'nun kabrini altınla süslediler ve Mem ile Zîn'in kabri ise fare ve solucanların diyarı olmuş. Zîn'i kabrinden çıkarıp, goturdular. Tanrı bilir, ona ne yaptıklarını oğul, o yüksek binalarda. Bilesin ki eğer onlardan birisi bu dediklerimi duyarsa, beni sağ koymazlar yarına kadar. Ewanî. Ewanîler, yarasalar gibi evimizin her tarafındalar, her köşede, abdesthanede, uykuda, dükkânla sokaklarda ve çarşılarda, meydanlarda, yastıkların altında, Cizîr'i fare ve köstebeklerin diyarı yapmışlar, köstebek, köstebeklik ve kötülük, kötülük Cizîra Botan'ın başını sarmış gidiyor.

Yaşlı amcanın yüzündeki kırışıklıklar gittikçe derinleşiyordu:

—Geldiğin günden bu yana, yirmi kereden fazla beni gözaltına alıp sonra da bırakıyorlar. Hayatın tehlikede oğul, haberin olsun. İyi birisin ama iyiliğin burada yeri yok. Umarım ki Yaradan seni onlardan korur. Yaşlı amca titriyordu. Memo elini tuttu. Onunla teselli oluyordu. Odasına doğru yöneldi, seraplar deryasına dalmıştı. Mir, asker, uşak, cariyeye, ewanî, tavuk, tavukların silahlı güçleri, tavukların yetiştirilmesi, resim, yabancı yazılar, ezik halklar sürüleri, silah, yabancı, at ve...

Zîn'in Memo... Zîn?...

Sanki hiç aklına gelmiyor artık. Hayır, Zîn hayatımdı ve hayatım olarak kalacak, ama ... lazım.

Korkuyla yataktan kalktı. Pencereden insanlara bakıyordu. Konuşmaları bitmek tükenmek bilmiyordu. Sanki hiçbir şey yok. Bu nasıl bir beladır? Birisine bakıyordu. Sokağın ortasında dinleniyordu. Diz üstü çükmüş, eğik bir şekilde ve yüksek bir sesle soruyordu kendine:

Ey Yaradan

niye

⁴⁸ Ewanî: Beko Ewan'nın fikirlerini savunan kimse. (ç.n.)

bu diz çökmüş,
ben diz çökmem

der.

Memo yaşlı amcanın yanına geldi.

Yerinde yoktu. Memo dona kaldı, gitti komşusuna sordu, cevabı aynen şuydu:

—Belli ki uykun ağır. Ewanîler onu götürdüler...

Memo birçok acı gerçeğe yüz yüze kaldığını anladı. Ne zaman ki, Ewanî birini gözaltına alırsa, herkesin gözü önünde onu götürürler ve artık... Bir kaç saat insanlar onun ismini telaffuz eder ve sonra arkasından:

—Gitti gitti, bahtsız adam.

Ve bir zamanlar birlikte yaşadıkları bu ismi unuturlar. Bazıları da alay eder onunla. Kim ki Ewanîlere karşı çalışır ya da bir Ewanîye düşmanlık ederse, sonu ölüm ya da kaybolmak oluyordu -hangi baba yiğit ki onu arasın sorsun. Ne yani, durum bu muydu? Memo başını yaşlı amcanın yastığına gömdü. O yaşlı bir adamdı, ey halk. Yaşlıydı ey taşlar, tahtalar. Zîn'e sevdası yüzünden hapse atıldığı zamanı hatırladı. Tacdîn, Arif ve Çeko, halkın hepsi haykırıyordu. Nerde o halk? Evet. Güzel bir şey bırakmamışlar ki insan Cizîr'e bağlansın, birçok insan onu bırakıp gitmiş. Birçoğu korku ve ödlelikten Cizîr'i Ewanîlere bıraktılar ki kimse niye diye soramasın, üstüne işediklerinde. Sen tek başına kalmış bir Cizîr değilsin ey Botan, sen yaşayan bir ülkesin, ama çukur ve çöl, toz ve korku, kuraklık ve köstebeklikle dolmuş. Ne bir arkadaş kalmış Tacdîn gibi, ne de herhangi bir haber geliyor Zîn'den. Zîn'im, yüreğim, acep bu güçlüler ne yapıyorlar sana bu kapalı kapılar arkasında?

Çalışmaktan başka bir yol gözükmüyordu önünde ve kötü bir fikir sarmıştı başını; yaşlı amcanın evini satmak. İş bulmak için çıktı,

kendini sigara arıyor bir halde buldu. Arkadaşlarından borç aldı. Tacdîn hiçbir şey sormuyor. Arif ve Çeko gece gündüz içmekle meşguller. Kendinden nefret etmeye başlamıştı Memo. Büzüşmüş rüyalarında düşünüyordu. Bir parça ekmek hayal olmuştu. En zor ve en ucuz işleri bile aradı, bulamadı, yollar kapanmıştı. Kendini bir meyhanede oturmuş içerken buldu, arkadaşları da bugün cömert görünüyorlardı. O da arkadaşlarına yürekten teşekkürlerini sunuyordu, halen dostların olduğuna inanmıştı:

—Hala dünyada iyilik var. Öyle değil mi Tacdîn?

Gülerek cevap veriyordu:

—Tabii Memo tabii.

Arif cevap veriyordu:

—Savaşın ve kötülüğün yeri sadece aptalların kafasında kalmış.

Çeko şakayla devam ediyordu:

—Güç, iyilik ve hak, güzellik ve domates ve çürük kozalakdır.

Yeni arkadaşları Elîkê Betê. Ona “Güvercin hırsızı” lakabını takmışlardı. Bu ismi esprili bir şekilde ona takmışlardı, çünkü bu isim yiğitliğin emsaliydi:

—Konuşmuyorum, bırakın da düşüneyim.

Gülüyordu. Memo iğneleyici bir şekilde:

—Bırakın onu, akli güvercinlerde kalsın.

Ve gülüyorlardı.

Memo acılarını onların önüne seriyordu. Onlar da, gerçek dost gibi Memo'nun etrafını sarmıştı. Yarasını, sevdiğini, Zîn'i deşiyorlardı -son demlerini Memo'nun vücudunda bırakmıştı.

Zehir olmuştu. Yüzü sararmıştı. Artık, canı ne yemek ne sigara istiyordu ne de evde oturmak istiyordu. Eskiden Zîn'i görmek zordu. Ama bilindik bir yerdeydi. Ewanîlerin hapsinde değildi. Kardeşi mirin, hapsindeydi. Fakat bugün Memo geceliyor, sokaklar boşalıyor. O ve köpek yalnız kalıyorlardı. Cizîra Botan'ın bütün köpeklerini tanımıştı. Onlarda Memo'yu tanımıştı. Köpek

yanına yaklaşıyordu. Köpek kendini Memo'ya kaşındırtmak niyetindeydi. Onu koklamasını istiyordu. Memo, sokakları karartan ve gecenin bitişinin habercileri olan işçileri görünce seviniyordu. Sigaraları topluyorlardı. Çoğu kes Zîn'i soruyordu. Cevap yerine, işçi, karısının aptallığı ve beceriksizliğinden, çocuklarını doyurmanın zorluğundan bahsediyordu –o çocuklar ki "Simirmir"⁴⁹ gibi. Gülerek diyordu:

–Önden yiyiyor arkadan atıyorlar... Ve doymak bilmiyorlar.

Memo her zaman sarhoş, kalbi kırık ve yalnız bir şekilde bomboş odasına dönüyordu. Ama bu sefer meteliksiz arkadaşları yolunu gözlüyorlardı. Memo selam verdi, selamı karşılıksız kaldı. Gözleri tilkilerinki gibi parlıyordu. Oturdu. Tacdîn söze girdi:

–Seni bekliyorduk aramızdaki sorunu çözmek için.

–Ne sorunu ya?

–Yalanların, Zîn'i sevdiğin ve kendini sevdalı Memo göstermen.

Hep beraber güldüler, duvar ve ağaçlar, komşuların kapıları ve Beko Ewan'ın kabrinin olduğu kale.

Arif'in de söyleyeceği bir şeyleri vardı:

–Yaptığın şeyler pis. Büyük bir günahkârsın. Ve hala kendini ... yapıyorsun. Ama işte ne olduğun ortada?

Çeko konuştu:

–Borcumuzu ver bize, eğer bunun için mal ve mülk satmak yetmiyorsa yüreğini de sat. Ey zamanın sonunun sevdalısı, hala yalan da söylersin. Tabii eskiden demişler ki "Yavaş akan sudan felaketler gördüm."

Bir tek "Elîkê Betê" konuşmamıştı, o da konuştu:

–Eğer Zîn'den, küçük ve güzel hanımımızdan vazgeçmezsen biz de sana göre ve başka bir yola... hallederiz.

⁴⁹ Simirmir: Çekirge yiyen bir kuş.

İçki mayasının etkisi Memo'nun başında kalmadı. Vücudunun eski bir kumaş gibi parçalandığını düşünüyordu. Dün arkadaşlıklar... Bugün hepsi hâkim ve hesap sorandılar!

Tek tek gözlerine bakıyordu. Yere bakıyordu. Tükürdü. Kandan bir halka, birbirinin aynı ayakkabılarının yanında oluştu. Koşarak çıktı. Ertesi gün akşam gördü ki Zîn, onun yolunu gözlüyor.

Zîn... tanrısal güzelliğiyle

ateş ve kardan zülüflerle

allı pullu yanaklar ve katil dudaklarla

Öyle, bir güzellikle kendini Memo'nun kollarına attı. Dona kaldı. Nefesi açıldı. Yüreğini önünde serdi. Fakat Memo her şeyi söylediğinde, Zîn dört köşe bir demir çıkardı, uzun bir şiş çekti içinden. Birkaç düğmeyle oynadı. Şakayla zırvaladı ki onurlu fermanları yerine getirilsin. Memo burada neler olup bittiğini soramadan, Ewanî ve askerler etrafını sardılar. Sesiz bir çığlık attı. Kendini kaybettikten sonra, oturulamayacak kadar dar bir odada buldu kendini. Zorlukla nefes alıp verebiliyordu. Kapıyı açtılar. Onu kapkaranlık bir yere sürdüler. Dizlerini oynattı, anladı ki ayakları yerinde. Demir anahtar ve asma kilitlerin patırtısı karanlığın gövdesini yarıyordu. Demir bir yumruk onu yüz üstü yere sermişti. Dar odayı aydınlattılar. Bir komutan masanın arkasında oturuyordu. Masa temiz bir bezle örtülüydü. Komutan örtüyü çekince demir diken, kerpeten ve sivri uçlu, insanın etini ve tırnaklarını kaldıracak aletler gözükte. Komutan bir tanesini aldı ve güzel parmaklarıyla oynamaya başladı. Memo'yu soydu. Memo soğuk bir iskemlenin üstünde oturdu. Telleri topladılar ve birbirinden söktüler. Tellerle oynuyordu. Başka bir asker su kovanını tutuyordu. Teli ucunu duvara soktu. Teli Memo'nun oyluğuna yaklaşıyordu. Bacaklarının arasına sokuyordu ve... ardı ardına yakarışlar dilsiz gökten kurbağa düşürüyordu... Bu "ölü kurbağalarla göçünden" sonra, uyandı Memo. Gördü ki asker su kovanını üstüne boşaltıyor. Hemen yani başında duruyordu:

— Bu ikinci hayatındaki son günün senin Memo.

Hüzün Memo'nun yüreğini parçalıyordu, kendisini ve askerin dışları arasındaki o sakızın aynı olduğunu düşününce.

–Tarih, Tacdîn'i büyük atamız Beko Ewan'ın öldürülmesinden dolayı yargılamamalı. Öyle ki, Tacdîn bizim tarafımıza geçtikten sonra, o ve etrafındakiler de bize katıldı. Çobanların, aptal ve açgözlülerin zamanı geçti Memo. Zaman bundan sonra ve sonsuza kadar Ewanîlerin zamanı. Bizim zamanımız. Tacdîn, Arif ve Çeko'nun dostun olduğunu mu sandın. Onlar bizim gözümüz kulağımızdı. Uğurlu mezarından çıktığın günden yarın son gününe kadar. Onların gözetiminde olacaksın.

Ertesi gün, sabahın seherinde Memo'yu askeri bir araçtan, toprak rengi olmuş bir halde indirdiler. Her tarafa yayılmış resimler ve sözlerle (Eşitlik – Özgürlük – Kardeşlik – Adalet – Paylaşım) ve süslü yazılarla (Hak geldi, haksızlık eziliyor. Kutsal Kuran), (Adaletin eli her zaman yukarda ve güçlüdür), (Günahların ipi kısadır) süslenmiş bir meydanda ve binlerce sessiz halkın önünde Zîn bütün güzelliğiyle herkesin önündeydi. Tacdîn, Arif ve Çeko etrafındaydılar. Memo darağacına ölü asılmıştı ve şişmiş dili adeta ağzından çekilmiş bir kalp gibiydi.

EVÎNÎ

Hey gîdî heyyyy!!!
 Mala li ser pişta,
 Mîna agirê li tufikê
 Êş e ji hineka re.
 Evînî dibe ba
 Û lê dixê xerîbîye,
 Geş dike,
 Disoje,
 Mehf dike.

Bêhna otobosên kevn,
 Dikeve li cila
 Û jiyana bê mala.
 Barana derve, hênîkayî ye,
 Şil dike ,
 Pak dike,
 Azad dike.

Şûna birîna evînê ne xuya ye.
 Here ji wira.
 Bifire ji qefesê laşê.
 Ciyê we ne dunya ye,
 Êka hez dike,
 Dil dide,
 Sor dibe.

Pênûso!!!
 Negrî ji min re.
 Nebê min bilekîne.
 Kaxez spî,
 Tu reş î.
 Berê sor bibe,
 Dawîyê binivîsîne,
 Binivîsîne....

Ronahî,
 Mîna gedêkî şên,
 Dikeve oda min
 Şiyar dike.
 Zû here,
 Biterike,
 Lê terî tê.

Mehmet Nergîz

Di dewra bihar a sala par de me di bin banê Komîsyona Edebiyata Kurdî de xebatên xwendinan kirin li ser 'çîroka modern a kurd'. Di wan xebatan de me kitêbên Epîlog (Hesenê Metê), Hezkiriya Xwedê (Îbrahîm Seydo Aydogan) û Kelevajî (Kamiran Haco) xwendin û nirxandin. Li vir em ligel çîrokeke yek ji wan kitêban du nirxandinên çîrokên heman kitêbê jî pêşkeşî we xwendevanan dikin.

www.arsivakurdi.org

KELEVAJÎ***Kamiran Haco**

Sira bayê sibê canê wî bi hînikayî dipêça, bi kêfxweşî li ser kursîkî rûniştibu û li ber siya dîwarê çayxanê cîyekî xwe girtibû .Lingê rastê kiribû mêvanê lingê çepê û li ser hev re anîbûn, piyê xweyî rastê bi xurtî çep û rast, xwar û banî dihejand, çixara wî di nav lêvan de bû û li vî alî,wî alî, ji xwe re li tevgera nava bazarê dinihêrt.

Zîî.....îîîq. Mîkrobasa roava li ber kenarê rê rawesta..Yeko yeko siwarên wê jê peyabûn û hatîne xwar. Evdo jî serê xwe nizim kir û hat ku bikeve, lê belê yekî nêzîk destê xwe avêtîyê, berstika Evdo kete nav lepê wî û ji ketineke bê goman ew rizgar kir. Evdo rawesta û xwe vezîland.Çakêtê xwe rast kir, li vî alî , wî alî meyzand. Hesê li ber dîwêr dît, hema yekser berê xwe dayê silav da, Hesê ji ber rabû:

-Tu bi xêr hatî Evdo...

Û di ber re kursîkî nêzîkî xwe xijiqnd, da ku Evdo rûnê.

-Xêra Xwedê li te be, rehmet li bavê te..

Evdo bi rûniştina xwe re bersiv da.

-Ha ha, rehme li bavê te, ka guhê xwe bide min da ji te re bêjim...Bi zeraqa rojê re, ez ji xew rabûm, ji nav nivînê derketim, misînê xwe dagirt av û min destlimêj girt û cilka limêjê rağist, min limêja sibê kir. Paşê rabûm min kincên xwe li xwe kirin û desmala xwe da serê xwe û nanek bi destê xwe girt û min da ser rê...

-De camêr ne gereke ku tu her tiştî bêjî...

Hesê got û pê re qotîya tûtînê da Evdo, bakirê kurikê şagirt ku çayê ji Evdo re bânî...

-De ka bîna xwe fireh ke, ez ji te re bêjim...

Evdo got û bi destê rastê gotî girt ,bi destê di derbeka hêdî li teniştê qotîyê xist, guhezte destê dî û li alîyê di jî xist...Qotî vekir û gotina xwe berdewam kir...

-Ez bi rê ketim, rohilat û germa rojê xwe hêdî hêdî berda, sira sibê hinekî şikand, ez gihame werzê xwe, min berê xwe da nav wêrê û li nav pinan gerîyam ta ko min zebeşekî emêrîkanî dît ...

-Çavên, te gelekî dirêj kir, bes e.

Hesê vê carê bi bîntengî got...evdo jî destpêkiriye.Çixara xwe dipêçe, bi lêva xwe pela çixarê şilkir û bi tilîyên xwe cîyê şilkirî jê kir û tûtin berda nav pel û axaftina xwe domand...

-Min kêra xwe ji ber xwe derxist û zebeşê xwe kire qetîtk, zebeşekî sor û şêrîn û hînik, min bi nanê xwe xwar,dîsa min da ser rê, da ko bigihime ser riya qîrê...

-Xwedê jê razî, me got xêr e tu zû hatî, me ne got li ser jîyana xwe biaxive...

-Sebrê bide camêr, tu çiqas bînteng î...Ez giham ne giham miqrobas li ber min rawesta, berdestik berî ku ba raweste bi tinazî xwe jê avêt da ku rê bide min ez siwarbim bas ne gelekî tijî bû , çavên min li xiçk ket, wî jî bi dengê bilind bakire min da ku li rex rûnim, silavek min

Li xiçk kir, me li rewş û halê hevda pirsî, tu nabê rebeno xwestine dadgehê ji ber qaçaxîke kevin...

-Em wilo ne, ji xwe re diaxivin, me dît ko bas li deverekê rawesta û Xelîlê Ehmed siwarbû, me bakiryê, hate rex me, me li hal û demên hev pirsî...berê wî jî li bajêr bû...Hesê bi dengê bilind û bi bînce teng qîriya...

-Mala te çû mîratê, ma ez şaşbûm min pîrsek ji te kir, ma çawa çêbû...hey hawar?

Evdo bi xwîneke sar lê vegerand:

-Çiqasî bîna te teng e maxabo, de xwe bigire da ji te re timama kim...berê Xelîlê Ehmed li bajêr e,hûre-mûr ji malê re gerkin...basa me li gelek cîyan rawesta, hin peya bûn, hinek siwar bûn...ji nişka ve...

Hesê nema xwe girt:

-Hey xwedê rihê te bistîne û mala te biviritîne,malxirabo bese,ma ez kufirîm ku me pirsek ji te kir û me got xêre tu zû hafî...Wey sed carê ne xêr be...

Û bi tundî rabû ser xwe û bi lez meşî...Lê Evdo bi xwîna xweyî sar ji ser kursiyê xwe nerabû, hêjî dixwest çîroka xwe dewam bike.

Têbînî: Ev çîrok ji kitêba bi navê *Kelevajî* hatiye wergirtin. (Weşanên Avesta, 2004)

www.arsivakurdi.org

KELEVAJÎ

Ergîn Opengîn

Ev çîrok, ku navê xwe daye kitêbê, bi nezera min du profilên ji hev biyanûyî raberî xwendevanan dike. A yekem profila mirovê gundî ye ku nivîskar bi qehremanê çîrokê Ewdo re pêşkeş dike; a duyem jî mirovê bajarî ye ku bi Hesêyê bêsebr nimandiyê. Ji bo ku ev her du profilên lêkdûr di hişê xwendevên de şikl û qalibên xwe yê xweser û mexsûs bigirin, hal û hereketên wan gelekî bi hostetî hatine teswîrkirin.

Em ji tehlîla bajariyê bêsebr dest pê bikin û pê re biçin: Wekî taybetiyeke edetên navlêkirinên civaka kurdan, nav qewî (ewqas) bi şeweyên xwe yê eslî nayên bilêvkin. Ev fenomena navxirabkirinê tişteke qedîmî ye û balkêş e ku tu kesekê pê ecêb nîn e. Herçend mirov bikare gelek terz û formên vê xerabkirinê lê rêz bike jî du formên sereke tavilê xwe ji nav wan didin der. A yekem, piştî kurtkirina navî 'o' lê tê zêdekirin ku bi vî awayî navên mîna 'Miho', 'Saqo', 'Pişo', 'Heso' çêdibin; a duyem jî, piştî kurtkirina navî vê carê 'ê' lê tê zêdekirin ku bi vî awayî jî navên mîna 'Mihê', 'Saqê', 'Hesê' çêdibin.

Herçend em nekarin her yek ji wan du şeweyên navxirabkirinê rasterast wekî aîde sinifekê, an jî civakeke wekî bajarî an jî gundî nîşan bidin jî, bi nezera min em dikarin elaqeyeke bi vî rengî di navbera forma nazik û kubartir 'ê' û bajarîbûnê; û herwiha di navbera a qebetir 'o' û gundiyatîyê de bibînin. Balkêş e gelek navan her du formên xwe jî hene mîna 'Miho' û 'Mihê', û 'Heso' û 'Hesê'. Îcar ev du form bi çî rêzik û qanûnekê li xwedanên navan belav dibin? Heke em hindekî binhişê xwe têk bidin, heta bi tiliya eşedê hindekî têk werdin emê bibînin ku mesele tê û di xwedanê navî de bi dawî dibe. Li vir ez nixandinên kûrtir ji xwendevên re dihêlim û bêtir ku zêdetir ji çîrokê dûr bikevim pêwendiya çavdêriyên xwe û çîrokê rave bikim.

Navê Hesê bi forma navxerabkirina bajarvanî hatiye çêkirin û yê Ewdo bi ya gundiya tiyê. Anku nivîskar, ji navên lehengên xwe dest bi xêzkirina ew xeta ciyawazî û biyanîbûna di navbera wan her du layan de dike û em binêrin çawa dewamê lê diîne.

Çîrok bi dîmena Hesê dest pê dike ku li bazarê temaşe dike. Hesê rûniştî ye, lê em ji liv û bizavên wî yên ne-aram tê digihin ku hindekî nerihet e. Hetta heke hindekî binkol bikin em dikarin dijayetiyekê di navbera teswîra mekanî û hereketên wî de saz bikin; ji ber ku hem li ber taldeya siya dîwarê qehwexanê rûniştî ye û hem jî wekî ku dil û mêjiyê wî xwe bi aramiya cî hay nadin û didin dû ya xwe pêyê xwe yê rastê li ser lingê çepê re bi xurtî çep û rast xar û banî dihejîne; herwiha ser jî lê sabît nîn e, berê xwe her diguherîne. Ji vê profilê taybetiyên mirovê bajarî aşkera ne ku ji ber geremola jiyane, keşmekeş û muşkiliyên şexsî li ciyên talde û tenha jî xweşî û rihetî li wan nabe nisîb. Her di nav eceleyekê de ne, her karekî wan ê acîl heye ku divê biqedînin, hesabeke wan heye ku bi hûrgulî bidin. Gelek caran di vê hengameyê de mîna kavregêjan lê tîn û nema xwe ji baş dizanin.

Lehengê duyem ê çîrokê ku hindek xususiyetên şexsiyeta wî ji navê wî û forma xerab a navê wî tîn famkin, ji serê çîrokê heta dawîya çîrokê bi navê xwe re hevaheng hatiye neqşkirin. Gelekî bêhnfireh e, jixwe dema guhdarê wî ji ber çîrdirêjiya wî xwe lê dixeyidîne, Ewdo wî bi bêhnkurtiyê sûcdar dike. Ewdo, kalekî gundî, wekî pîraniya kalên me gelek hez ji axaftinê (monolog) dike lewre maceraya xwe ya zûhatinê bi hûrgulî û dûvedirêjî digêrîne (vedibêje) ku bi zeraqa rojê dide dest pê kirin bi nimêj, werz û pin û siwariya mînbasê dewamê lê dike û ji ber 'bêhnkurtiya' guhdarê xwe (bi ya guhdarî ji ber zêde bêhnfirehiya Ewdo) dawîlêanîn lê nabe nisîb. Hereketên Ewdo yên dema vegotina çîrokrêya xwe, profîla wî li pêş çavên mirov hêj zelaltir dike lewre hevokên wekî 'bi destê rastê qodî girt, bi destê dî derbeke hêdî li qodiyê xist, guhezte destê dî û li aliyê dî jî xist...'; 'Ewdo jî dest pê kiriyê. Çixara xwe dipêçe, bi lêva xwe pela çixarê şil kir û bi tiliyên

xwe ciyê şilkirî jê kir û tutin berda nav pel û axaftina xwe domand', resmê kalo ku hay ji ilmê dinyayê tune , heçko bêpaxav, û hindî ku tu bêjî bextewar û dilrihet rasterast raberî me dikin.

Ev her du profîl û ligel wan du profîlan jî du cure jiyânên civakî wekî me berê jî diyar kiribû bi hostatî û zimanêke fesîh hatine neqşkirin. Argo û bikaranînên resen ên zimên, tam û çêjeke sivik û şirîn li seranserê çîrokê direşîne. Ekonomiya gotinan aşkera ye, lê bi gelek kêr gotinan mijareke gelekî kûr û dûr, hûr hûr hatiye analîzkirin. Di dawîya çîrokê de, sebra Hesê'yê bajarî têtê nake ku xwe li ber suhbeta Ewdoyê gundî û pîrçise ragire lewre bi dicûnan sehneyê terk dike. Yek dikare wê terkkirinê wekî lêkdûrbûn-lêkbiyanîbûna her du cure jiyân û civakan jî bixwîne ku êdî elaqe û daxwaz û awatên wan nema li hev digirin, û ev yek jî dibe sebebê muşkiliyên kommûnikasyon û levfamkirinê. Ku têkilî li ser faktora lev tehemmulkirinê tê danîn û sînore vê tehemmulê jî heye. Wekî ku di çîrokê de diyar dibe lê bihurîna sînore tehemmulê bi şikleke nexweş bi dawî dibe.

Xaleke dawî, dibe ku razek jî di axirîn paragrafa çîrokê de veşartî be. Piştî rabûn û çûna Hesê, Ewdo bi awayekî şaşwaz li ciyê xwe dimîne wekî ku qet ne li benda tişteke wiha ye, û dilê wî hêj jî li dû tevawkirina çîroka xwe ye. Halê Ewdo yê pasîf, bi nezera min bi me dide zanîn ku di vê lêkdûrketinê de piraniya mesuliyetê (sûcê) a bajarvaniyê ye, lewre gundiyatî statîk e, her wekî berê ma ye; lê belê bajarvanî aktîf e û her diguhere; lew şaşwaziya Ewdo jî ji ber famnekirina wan guherînan e.

LEHENG

Gordereş

Şer, mirin, kuştin, bindestî, zordarî, aşî, tiving, barût, serhildan, têkoşîn, û gelek kelîmeyên din ku ligel van di heman rêzê de ne di ferhenga kurdan de; kelîmeyên pir muhîm in lewre ewqas ketine nav jiyana û fikra kurdan ku bêyî wan nema ne jiyana ne jî fikra çêdibe. Qasî ku aşiqên niştimana xwe ewqas lê xerîb in jî, aşî û şer di mêjiyê şervanan de jî du fenomenên pevgirêdayî ne. Mirin piştî wextekê bêminetî ye, ne meseleyeke mezin e û kuştin jî kêma zêde wesa.

Di nav kurdên Kirmanşanê de `edet e, dema zarokek çêdibe, yek ji karên ewil jê re enstrumaneke muzîkê terxan dikin. Dê bi xweşî û germiya wê mezin bibe. Li bal me heke di zaroktiyê de çekê li zarok neyê dayîn jî piştî wextekê çî bi awayekî pasîf çî bi awayekî aktîf, çek dibe parçeyeke jiyana me kurdên din.

Ev çîrok bi dubendiyên şexsî ku ji ber vê rewşa kurdan a di navbera daxwaza aşî, aramiyê, û şer û çekan de çêdibin, dadikeve. Mijareke kell e. Şehîdê bênav (gomnav) ku ji ber ax û keserên bapîrê xwe yê ji welatê xwe hatî dîrxistin mezin bûye radihije şûrê serhildanê û ji bo `welatekî azad` berê xwe dide çiya. Dudiliya wî ya li ber bêqirariya ku ji kuştina leşkerê kuştibû xemgîn bibe an na, bi ya min derûniyeke giştî ye. Lewre heye ku gelek şervan hebin ku tenê ji neçarî dikujin û dizanin ku ew kuştin wê nebe xelasî. Lê belê herwekî di vê çîrokê de jî dibe xwe bi sibeya welatekî azad tesellî dikin.

Her wekî dawiya gelek ji şervanan dawiya wî şervanê bênav jî mirin dibe. Îmaja guvişîna hinavên wî ku wekî nosyoneke şerî tê

diyar dibe, ligel xwe gelek tiştên din ên balkêş bi bîr tîne. Herwiha deftera ku hêj di serê çîrokê de meraqê li xwendevan peyda dike, di dawiya çîrokê de dema ku şervanê me tê kuştin û deftera xwînê li ber bayî dikeve û rûpel jê yek û yek diqulibin dike ku çîrok di nav konseptêke tevaw û yekgirtî de bimîne. Dema nivîsa ser defterê aşkera dibe, di ferhenga kurdan de şîrîkatiya kelîmeyên di jwate ên mîna aşî û şer ku li jor behs lê bibû, hêj peyttir dibe; lewre li ser deftera şervanê ku ji bo azadiya welatê xwe leşkerê dujmin dikuşt û canê xwe di şer de dida tenê kelîmeya aşî, di hemû rûpelan de, hatibû nivîsîn.

www.arsivakurdi.org

SALİH ŞEN

MESELEYA CINA

Salih Şen

Her çiqas mirov hebûn cin jî hebûn. Eladîn lampeyê difirkand, jê cinek camêr derdiket. "tu çi dixwazî ey xwedî?" digot. Di nav tûnebûyekî çi naxwazî... Lampeyan gundiyan ê rûyê camên wan bi sorgulî hatibû nexişandin, di bin siya wê lampê de ew zarokên gûndî gelo daxwaza wan çibû ji cinan.

Rêmo xweş evinek xwest. Xwedé da.

Mirovan di qelaşên axê da mîstin

Mala cinan xera bû, zarokên wan fetisîn.

Cinan xezeb barandin ser mirovan.

Evîna Rêmo jê qetandin

Ew kirin parçe parçe.

Rêmo dîn bû, gûnê dîna pê hat

Mirovan ew girêdan

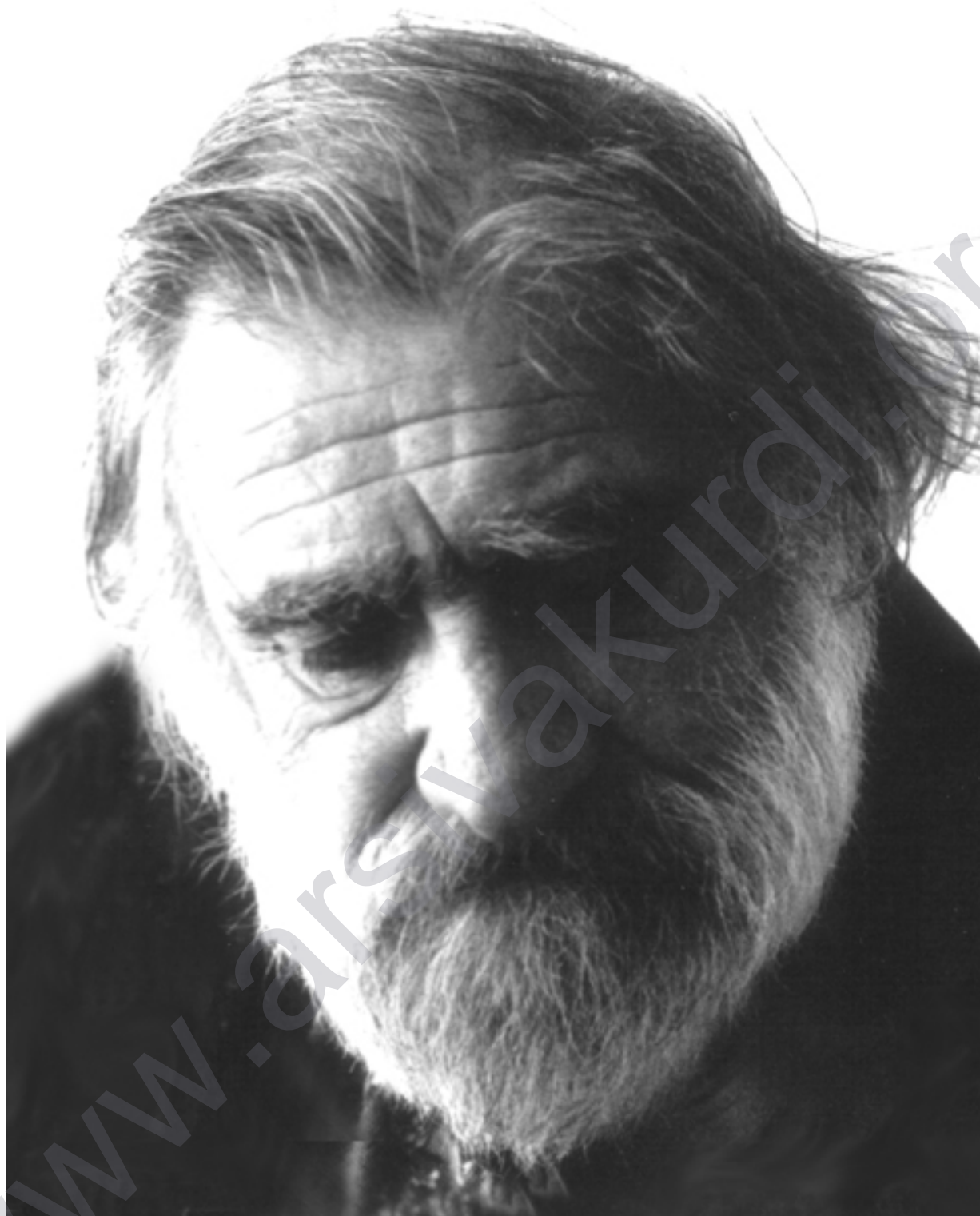
Cin heyf hilanî û ketin kunê xwe

Qet derneketin ji lampeyan

Lampe rabûn elektrîk hat. Şewq zêde lê ne ronahî.

Baweriya mirovan jî ji cinan nema.

Gotin cin tune. zarok man bê lampe û bê hêvî.

CAN YÜCEL

www.arsivakurdi.org

Amadekarê Dosyayê û Wergera Helbestan: Hekîm Kılıç

Amadekarên Kronolojiyê: Alev Güneş, Hekîm Kılıç

www.arsivakurdi.org

DER BARÊ CAN YÜCEL DE

“Helbestvan gişt çivîkê
hefsê ne. Dilên xwe bi
xwe bi xwe dişewitînin
ku ev jî kêmasiya
mezin ya mirov e. Ji
ber vî hawî pir zor
helbest derdikeve, ya
rasî helbestvan
dernakeve lê carna
helbest derdikeve.”

Can Yücel

Helbest wergerî zimanekî din dibe an na? Ev pirsê ji terefî gelek mirovan tê pirsîn û gelek caran jî bersiva wê “na” ye. Li gorî wan, helbest weke bedenekî mirovekî ye, ma dibe ji nuh de ve bê ava kirin û helbest tiştekî xerîb e, çaxa wergerî zimanekî din dibe tu maneya wan peyvên di helbestê de namîne. Her wiha, peyv û hevok di hundirê zimanê xwe de bi reng, deng, tam û maneyek taybet cih digre. Lê wextê mirov li dîrokê binere wê bibîne ku mirovên weke Shakespeare jî bi wergerên xwe yê helbesta di dil û

aqilê gelek insana de ciyek taybet girtine. Can Yücel jî ji van mirovana yek e...

Can Yücel di sala 1926'a de li Stenbolê hatiye dinyê. Di zaningeha Ankara û Cambridge di beşê Latîni û Yûnanî de xwend. Di hin balyoziyana de wergêrî û li Londonê di beşa Turkî ya BBC'yê de spîkertî kir.

Eskeriya xwe li Kore'yê kir. Piştî di sala 1958'a de vegeriya Turkiyeyê demakî li Bodrumê rêbertiya turîsta kir. Dawiyê weke wergêr û helberstvanekî xweser jiyana xwe li Stenbolê berdewam kir. Di 1956'a de bi Güler Yücel re zewicî. Ji vê zewacê du qîz (Güzel û Su) û lawek (Hasan) çê bû.

Di salên xwe yî dawiyê de li Datça'yê rûnişt û her hefte di kovara *Lemanê*, her meh jî di *Öküzê nivîs* û *helbestên wî hatin* çapkirin. Ji heqareta li Serokkomar Süleyman Demirel dihat darizandin. Di hîlbijartina 18'ê Nîsanê de bû berendamê parlamenterê rêza yekem yê ÖDP'ya İzmir'ê.

Di heyama 12ê Adarê 1971'ê de, ji ber wergerên wî yê ji Mao û Che 15 salan ceza lê hate birîn. Bi efûya giştî ya sala 1974'a hate berdan. Piştî derket ji derve, pirtûka bi navê *Bir Siyasinin Şiirleri* (Helbestên Siyasetvanekî) ku di hepsê nivîsandibû çap kir. Piştî 12ê Îlona 1980 pirtûka wî yî bi navê *Rengahenk* (Rengaheng) bi îdiaya mustehcembûnê hate topkirin.

Di helbestên xwe gelekî cih dide peyvên argo û mustehcen û ji ber vî hawî jî gelek cara bal kişandiye û lêpirsyarî hatiye çêkirin. Di

sala 1950 de helbestên xwe yî ewil di pirtûka bi navê *Yazma*⁵⁰ top kiriye.

Di helbestên Can Yücel hîcw û hestyariya civakî giraniyek mezin digre. Bi zimanê xwe yî fêambar û dîtinên xwe yî afirîner bal kişand. Çavkaniyen îlhamê û mijarên helbestên wî; xweza, însan, bûyer, mefhûm, heycan û hest in. Di gelek helbestên wî de însanên ku ji wan hez dike heye.

Can Yücel herwiha ji lîstikên Lorca, Shakespeare û Brecht werger çêkiriye. Wergerên wî yî ji Shakespeare ji eslê tekstê gelek caran dûr e yanî ne werger lê ji nû ve qulipandin e. Bi taybetî jî *A Midsummer Night's Dream* (Xewna Şevê Havînî) ku weke *Bahar Noktası* wergerî zimanê Turkî kiriye tê bêje qey ji nû de nivîsandiye. Peyva Shakespeare ya navdar "to be or not to be" (hebûn ya jî nebûn) weke "bir ihtimal daha var, o da ölmek mi dersin" (tu dibê, îhtimalek din jî heye, ew jî mirin e) wergerî zimanê Turkî kiriye.

Helbestvan şeva 12ê Tebaxa 1999'a çû rahmetê û bi gulên berbero ku pir ji wan hez dikir hate oxurkirin û li Datça'yê hate definkirin.

⁵⁰ *Yazma*, di zimanê Turkî de tê sê maneya; Nivîsîn, Ne nivîse û Hibrî. Can Yücel îhtîmala mezin e ku bi maneya yekemîn yanî weke peyva *Nivîsîn* bi kar anîye. (n.w.)

KRONOLOJİYA CAN YÜCEL

1926	Li Stenbolê hatiye dinyê. Lawê Hasan Ali Yücel - wezîrê perwerdeyê netewî yê ewil î Turkiyeyê- e.
1945-1965	Can Yücel, di navbera van salan de di kovarên "Yenilikler", "Beraber", "Seçilmiş Hikayeler", "Dost", "Sosyal Adalet", "Şiir Sanatı", "Dönem", "Yöne", "Ant", "İmece", "Papirus" de nivîsandiye. Yücel bi helbest, nivîs û helbestên wergerê ku di kovarên "Yeni Dergi", "Birikim", "Sanat Emeği", "Yazko Edebiyat" û "Yeni Düşün" de hatine çapkirin tê naskirin, piştî 1965 li ser mijarên siyasî jî berhem daye.
1950	Wêjenasê navdar piştî li Zaningeha Cambridgê perwerdehiya Lafînî û Yûnanî sitend dîsa vegehiya Turkiyeyê. Heman salê pirtûka wî ya bi navê <i>Yazma</i> hatiye weşandin.
1953	Wergera pirtûka Eleanor Roosevelt a bi navê <i>Yên tê bîra min</i> çêkiriye.
1956	Bi Güler Yücel re zeviciye. Eynê salê wergera pirtûka Georges Duhamel a bi navê <i>Turkiyeya Nuh: Dewletek Rojava</i> çêkiriye.
1957	Wergera pirtûka bi nave <i>Ji Her Cûrê-Wergerên ji Helbestên Dinyê</i> hatiye weşandin.
1958	Wergera pirtûka Anna Frank a bi navê <i>Deftera Bîranînê ya Anna Frank</i> hatiye weşandin.

1959	Wergera pirtûka S.Lane Poole a bi navê <i>Biranînên Lord Stadford yên Turkiyeyê</i> hatiye weşandin.
1962	Di wê salê de li Îngilîstanê, dîtina wî ya pirtûkeke rêzimanê Turkî ku di 1709 de bi tîpên Lafînî bi forma çapberî(lîtografî) hatiye çapkirin, gelekî deng veda.
1963	Vê salê hate Turkiyeyê û çendakî li Bodrumê rêberiya turîsta kir.
1964	Pirtûkên wergerê yên bi navê <i>Pîna Cam</i> - T.Williams û <i>Gatsbyê Mirês</i> - S.Fitzgerald hatine weşandin.
1967	Pirtûkên wergerê yên bi navê <i>Lenin li Petrogradê ye</i> - E.Wilson, <i>Li Kûbayê Sosyalîzm û Mirov</i> - E.Che Guevara, <i>Cenga Gerîla</i> - Mao Tse Tung hatine weşandin.
1968	Pirtûka wergerê ya bi navê <i>Desthilatiya Reş</i> - S.Charmichael hatiye weşandin.
1971	Di vê heyamê de (Heyama 12ê Adarê), ji ber wergerên wî yên ji Mao û Che 15 salan ceza lê hate birîn.
1972	Pirtûka wergerê ya bi navê <i>Mavala</i> ⁵¹ <i>Saloz</i> - P.Weiss hatiye weşandin.

⁵¹ Mavala: Strana ku ligel bilûrê tê gotin.

1974	Ceza wî kete ber efûyê û hate berdan. Heman salê pirtûkên helbestê yên bi navê <i>Sevgi Duvarı</i> (Dîwarê Evînê) û <i>Bir Siyasinin Şiirleri</i> (Helbestên Siyasetvanekî) hatiye weşandin.
1976	Pirtûka helbestê ya bi navê “ <i>Ölüm ve Oğlum</i> (Mirin û Lawê Min)” hatiye weşandin.
1977	Pirtûka wergerê ya bi navê <i>Ji Bo Nû Destpêkeran Marks -Rius</i> , hatiye weşandin.
1981	Pirtûka wergerê ya bi navê <i>Bahar Noktası - W.Shakespeare</i> û heman salê pirtûka helbestê ya bi navê <i>Şiir Alayı</i> (Alaya Helbestê) hatiye weşandin.
1982	Pirtûka wergerê ya bi navê <i>Şvayk li Hemberî Hîtler - Bertolt Brecht</i> , û pirtûka helbestê ya bi navê <i>Rengahenk</i> (Rengaheng) hatiye weşandin.
1983	Pirtûka wergerê ya bi navê <i>Don Cristobita û Don Rosita -Federico Garcia Lorca</i> , hatiye weşandin.
1984	Pirtûka helbestê ya bi navê <i>Gökyokuş</i> (Ezmanderbejêr) hatiye weşandin.
1985	Pirtûka helbestê ya bi navê <i>Beşbiryerde</i> (Pêncliciyekî) hatiye weşandin.
1986	Pirtûka helbestê ya bi navê <i>Canfeda</i> hatiye weşandin.

1988	Pirtûka wergerê ya bi navê <i>Çîroka Hêla Rojavayê</i> - A.Laurents, hatiye weşandin.
1990	Pirtûkên wî yên bi navê <i>Kısa Devre</i> (Dewreya Kin) û <i>Kuzgunun Yavrusu</i> (Çêlika Qijika Reş) hatiye weşandin.
1991	Pirtûkên wergerê yên bi navê <i>Bîna Berfê</i> -C. M. Schulz û <i>Bahoz</i> -W.Shakespeare, hatine weşandin.
1992	Pirtûkên wergerên yên bi navê <i>Oliver Twist</i> - C.Dickens, <i>Hamlet</i> - W.Shakespeare, <i>Girava Xezîne</i> - R. L Stevenson û pirtûka wî ya bi navê <i>Çok Bi Çocuk</i> (Pir Zarok e) hatine weşandin.
1993	Pirtûkên wî yên bi navê <i>Gece Vardiyası</i> (Vardiya Şevê) û <i>Güle Güle Seslerin Sessizliği</i> (Bi xatirê te Bêdengiya Dengan) hatine weşandin.
1994	Berhemên wî yên bi navê <i>Gezintiler</i> (Seyran) û <i>Düzünden</i> (Jidûziyê) hatine weşandin.
1995	Berhemên wî yên bi navê <i>Maaile</i> û <i>Can'dan Yazılar</i> (Nivîsên Ji Can) hatine weşandin.
1997	Pirtûka wî ya bi navê <i>Seke Seke</i> (Lotik bi Lotik) hatiye weşandin.
1999	Pirtûkên wî yên bi navê <i>Mekanım Datça Olsun</i> (Warê Mîn Bila Datça be) û <i>Alavara</i> hatine

	weşandin. Heman salê di 12ê meha Tebaxê de çûye ser dilovaniya xwe.
--	---

ÇEND MÎNAK JÎ HELBESTÊN CAN YÜCEL

EM ŞER BIKÎN JÎ BO AŞTIYÊ

Herba sar xelas bû
 Şerên germ dest pê kir
 Welatê min jî di rewşek şerekî navxweyî de
 Welatê min di dil peritandinekê de
 Mezra dişewitin
 Gund dişewitin
 Hundirê min dişewite
 Zarok digrîn
 Dayik digrîn
 Bavê me dişewitin
 Di hundir deh hezar pirçî
 Ji derve bi sed hezaran tazî
 Ji bo aştiyê em şer bikin
 Em şer bikin ji bo aştiyê...

MÎSRETÎM

Çiqas hisretî te me

ji ber em bi hev re dijên

Çiqas hisretî te me

ji ber em bi hev re namirin

Çiqas hisretî te me

ji ber em ê gelekî hevdû bibîn

CANÊ MEZÎN GOT KU:

Min neqewirînî nav livîna

Qet xewa min tune

Hîn ez ê bibim mudaxilê gotinên we

Ez ê hawîr dorê belaw bikim

Ez ê televizyonê bigirim

Hîn ez ê resmê berberoyê çêkim

Ez ê ji tiliya xwe yî mezin re helbesta bixînim

Ez ê bifikînim

Hîn gelek nav henin

Ez ê şeva we tarî bikim

Ez ê vazoya we yî Kutahya bişkînim

Min bêwext nerazînin

Hîn gelekî zû ye

HELBESTA KESK

Çiqasî tu dineri, pir dibin stêrk di şevê
 Bi tilîkên te nayên jimartin;
 Hin ji wan tê bihîstin, hin nayên,
 Çiqasî tu guhdarî diki, zêde dibin di şevê
 Deng tîn,
 Ya ji zû, ya ji hêdî.

Her tişt ji zimanê xwe dipeyive;
 Tarîtî ser wê binixime jî
 Di şevê de dewam dike reng û reng
 Di şaxê darê, di ba de;
 Her tişt bi rengê xwe dipeyive.

Çavên xwe digirt disekinî;
 Dest û kulmên xwe yî dişuhibe pela, dirêj dikir,
 Disekinî heta bibihîse
 Di şaxê darê, di ba de;
 Çaxa kesk dibihîst radiket
 Di xewna xwe...

MÎHTÎHAR

Karê te çiye? dibêjin
 Berhê beradayî me min digot,
 Mirin e dibêjim van çaxana
 Mirin karê min î esas e
 Ma ez fil im di daristanan de xwe veşêrim
 Wextê ecela min hate,
 Helbestvan im ez dimirim
 Li pêşî çavê we
 Bi qîrîn û qîjîn

BESE

Pîr dirêj e ev dirêjahiyanan
 Sê deqqe besî min e
 Ji bo dengên zaroka
 Wextê ji mektebê vegeerê

Sê deqqe besî min e
 Ji bo ji çavê we maç bikim
 Ê ji bo ji cenetê bê m qewirandin...

BIMESAFE

Ji ku tê ecêb
 Ev xerîbiya min î xerîb?

Ne wexta ji malê dûrdikevim
 Ê ne jî wexta dûrî malê me
 Lê her ku nêzî û nêzîkî malê dibim
 Zêde dibe hisreta min î malê

QURSA ROJÊ

Ji dêvla tê rojê feth bike
 Teslîmî rojê bibe !
 Binere, ew her dû zarokana jî werê kirine !
 Bedenê wan î wek marsiqê⁵²
 Derpiyekî reş li qûna wan
 Xiyar dixwun di otobosê li ser niga
 Zarokên rojê...
 Ba jî werê ye,
 Bi germayiya rojê difûrîne....
 Ev ne qursa Qur'anê, Qursa Rojê ye!

DOKTOR

Ketim nav derdên bêçare
 Ma qey tune çara vêya?
 Heye:

⁵² Marsiq: (Tr. marsık) Komira darîn a tam çênebûyî.

Hezkirina jiyane qasî tê bimirî!

Bansaet

Ji nişka ve ez ê rakevim
 Piştî çendîn bêxewiyê bixew,
 Tê bê qey wê beybûn vebîn li pêş balkonê
 Pisîk wê werin tê de birîn
 Zibil...
 Ez ê rakevim, ne ji bo ku herkesî bixim xewê
 Ji bo ji xewê rakim,
 Ez tim were jiyam
 Ji bo herkesî ji xew rakim,
 Ne wext û saeta wê bû belkî
 Belkî ji ez
 Jiheqderneketim.

Remezane

Wextê fitara mirov xwe bikuşe
 Rojîya wî xera dibe ma?

Sehneyak Dîrokê

Wek Herba Navxweyî ya Îspanyolê me

Li alîkî Fransa
 Li alîkî Anarşîzm
 Li alîkî Stalîn
 Li alîkî Nazî, Faşîstan
 Li alîkî Dîrok
 Li alîkî ez,
 Digrîm bi Sanço Pançoy re
 Ez nemirîm lê ew mirin.

Çavkanî:

- *Alavara*, Can Yücel, Çapa 6, Çapkeriya Pirtûkan ya Doğanê, Nîsan 2004.
- *Seke Seke*, Can Yücel, Çapa 6, Çapkeriya Pirtûkan ya Doğanê, Sermawez 2004.
- *Mekânın Datça Olsun*, Can Yücel, Çapa 6, Çapkeriya Pirtûkan ya Doğanê, Kewçêr 2004.
- *Çok Bi Çocuk*, Can Yücel, Çapa 11, Çapkeriya Pirtûkan ya Doğanê, Nîsan 2004.
- *Gece Vardiyası*, Can Yücel, Çapa 8, Çapkeriya Pirtûkan ya Doğanê, Nîsan 2004.
- *Güle Güle / Seslerin Sessizliği*, Can Yücel, Çapa 7, Çapkeriya Pirtûkan ya Doğanê, Nîsan 2004.
- *Maaile*, Can Yücel, Çapa 5, Çapkeriya Pirtûkan ya Doğanê, Îlon 2001.

- *Kısa Devre / Yazma*, Can Yücel, Çapa 2, Çapkeriya Pirtûkan ya Doğanê, Îlon 2004.
- <http://canyucel.tr.gs/>
- http://tr.wikipedia.org/wiki/Can_Y%C3%BCcel
- http://www.siir.gen.tr/siir/c/can_yucel/index.html
- <http://canyucel.cjb.net/>

www.arsivakurdi.org